TÜRKİYE'DE 1980 SONRASI DÖNEMDE YAŞANAN EKONOMİK KRİZLERİN ANALİZİ

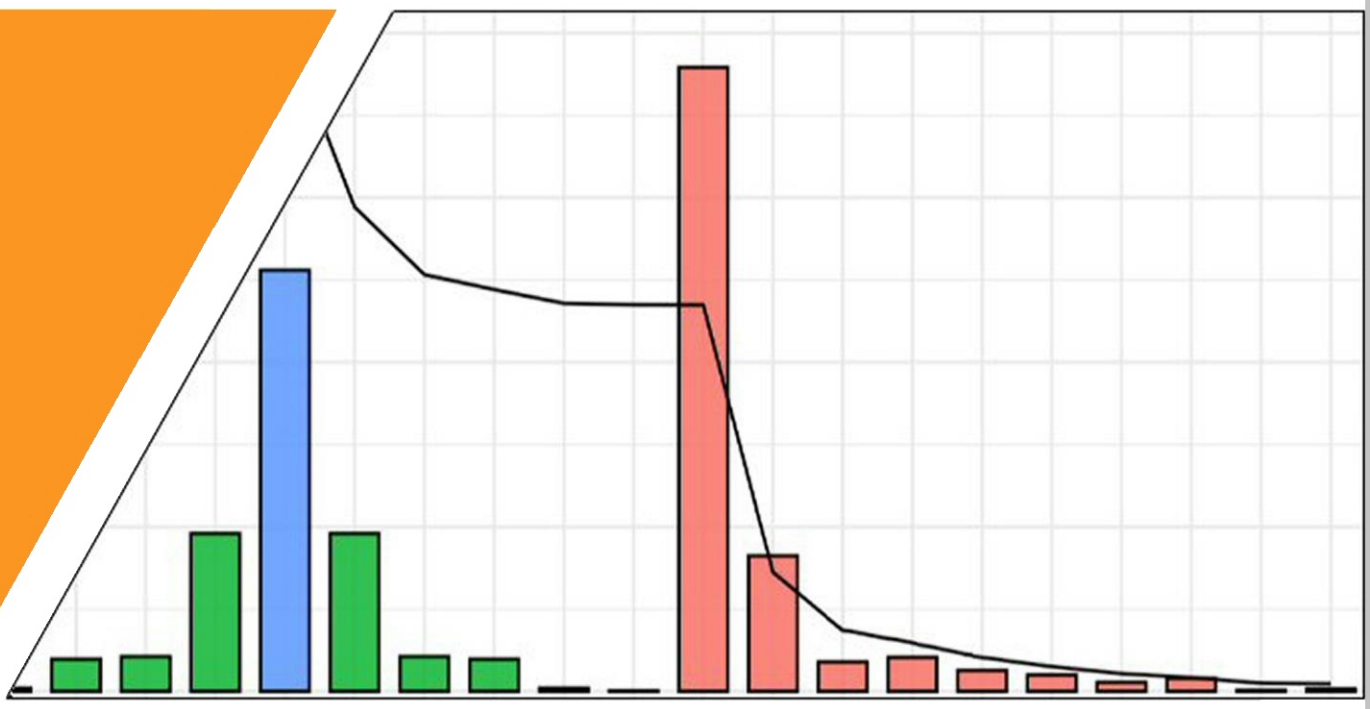

Doç. Dr.
Üzeyir AYDIN

İZMİR AKADEMİ DERNEĞİ

1. Baskı, 2022

TÜRKİYE'DE 1980 SONRASI DÖNEMDE YAŞANAN EKONOMİK KRİZLERİN ANALİZİ

DOÇ. DR. ÜZEYİR AYDIN

İZMİR AKADEMİ DERNEĞİ

TÜRKİYE'DE 1980 SONRASI DÖNEMDE YAŞANAN EKONOMİK KRİZLERİN ANALİZİ

YAZAR : Doç. Dr. Üzeyir AYDIN
ORCID : 0000-0003-2777-6450

1. BASKI : KASIM 2022

©Copyright 2022, İZMİR AKADEMİ DERNEĞİ. SERTİFİKA NO: 51876
Bu baskının bütün hakları İzmir Akademi Derneği'ne aittir. Yayınevinin yazılı izni olmaksızın, kitabın tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik ya da fotokopi yoluyla basımı, yayımı, çoğaltımı ve dağıtımı yapılamaz.

İzmir Akademi Derneği, 2021 yılından itibaren ulusal ve uluslararası düzeyde düzenli olarak faaliyet yürütmeye başlamıştır.

GENEL YAYIN YÖNETMENİ : Ömer AYDIN –info@izmirakademi.org

REDAKSİYON : Emel AYDIN
SAYFA TASARIMI : Dr. Ömer AYDIN
KAPAK TASARIMI : Designed by New7Ducks / Freepik
(*https://www.freepik.com/free-vector/book-cover-template-design_946635.htm*)

KÜTÜPHANE BİLGİ KARTI:

Yazar: Üzeyir Aydın
Türkiye'de 1980 Sonrası Dönemde Yaşanan Ekonomik Krizlerin Analizi
1. Basım. XXIII + 285 s. 21x29,7 cm. Kaynakça var, dizin yok.
E-ISBN: 978-605-71029-8-0
Anahtar Kelimeler (Dizin kelimeleri):

1980 sonrası	5 Nisan 1994 kararları	Asya krizi	Ekonomi politikaları
Ekonomik kriz	Ekonomik kriz Kasım 2000	Ekonomik kriz Şubat 2001	Finansal kriz
Kriz teorisi	Rusya krizi		

GENEL DAĞITIM
Dağıtım :İzmir Akademi Derneği (Sertifika No: 51876)
Adres :Büyükkale Mahallesi Kerimoğlu Sokak No:40-2 Tire/İZMİR
Email :izmirakademidernegi@gmail.com, info@izmirakademi.org
Telefon : +90 555 597 19 84
Web : www.izmirakademi.org

İZMİR AKADEMİ DERNEĞİ

ÖNSÖZ

Ekonomik dalgalanmalar ile birlikte, ekonomide bazen refah, bazen de duraklama ve bunalım dönemleri birbirini izlemektedir. Duraklama ve bunalım sonucunda borsa panikleri, finansal piyasalarda istikrarsızlık, bankaların batması, iflasların artması, işsizliğin artması, mikro ve makro dengelerin bozulması gibi toplumun her alanında panik, belirsizlik ve sefalet yaşanması söz konusu olabilmektedir. Bu tür gelişmeler zaman zaman gelişmiş zaman zaman da gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkelerde ortaya çıkabilmektedir. Böylece hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde gerek ülke içi gerekse ülke dışı nedenlere bağlı olarak değişik türde krizler yaşanmış, yaşanmaya da devam etmektedir. Bugün, özellikle küreselleşmenin ve teknolojinin yol açtığı bulaşıcılık ve yayılım etkisiyle ekonomik krizlerin daha çabuk daha geniş alana yansıması kaçınılmaz olmaktadır. Bu gelişmelere paralel olarak ekonomik krizlere karşı mücadele gereği doğmuştur. Ancak krizlere karşı mücadele edebilmek, gerekli önlemleri alabilmek, krizlerin ortaya çıkışını engelleyebilmek veya krizlerin olumsuz etkilerini en aza indirebilmek için ekonomik krizlerin tanınması ve analiz edilmesi gerekmektedir. A. Vincent (1949)'in belirttiği gibi, "eğer ekonomik olayları kavramak ve onlar önünde eğilmek değil, onlara egemen olmak istiyorsak, kriz çalışmaları hareket noktası olarak alınmalıdır". Bu nedenle ekonomik kriz üzerinde önemle durulması gereken bir konudur. Bu gerekten hareketle hazırlanan bu eser Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde 2003 yılında kabul edilmiş yüksek lisans tezimin kitaplaştırılmış halidir. Söz konusu tezimin hazırlanmasında tezimin danışmanı olduğu kadar hayat danışmanım da olan çok kıymetli Sayın Prof. Dr. Yaşar UYSAL hocama bu vesile ile en kalbi duygularımla bir kez daha teşekkür ediyorum. Kendisinin danışmanlığında, engin ve derin bilgisi, yönlendirmesi ve katkılarıyla hazırladığımız bu çalışma İktisadi Araştırmalar Vakfı tarafından 2006 yılında düzenlenen Ünal Aysal Tez Değerlendirme Yarışmasında ödül almıştır. Benim için onur kaynağıdır. Ayrıca bu kitabın yayına hazırlanmasından yayınına kadar geçen her aşamada emeği çok olan, aynı zamanda Doç. Dr. Selim ŞANLISOY ile birlikte tezimin yayınlanması konusunda fikir ve destek veren Doç. Dr. Ömer AYDIN'a, Doç. Dr. Selim ŞANLISOY'a gönülden teşekkür ediyorum. Bir teşekkür de metni dil ve anlatım yönlerinden gözden geçirip düzelterek yayıma hazır duruma getirme zahmetinde bulunan çok değerli Emel AYDIN'a gidiyor. Buna ilaveten son teşekkürüm de kitabın yayın hayatına kazandırılmasını sağlayan İzmir Akademi Derneği'nedir.

Kitabın okuyucusuna hayırlı olması dileklerimle….

Saygılarımla

Üzeyir AYDIN

Kasım 2022, İzmir

Bu çalışma, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde 2003 yılında kabul edilmiş yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

Bu çalışma, İktisadi Araştırmalar Vakfı tarafından 2006 yılı Ocak ayında düzenlenen Ünal Aysal Tez Değerlendirme Yarışmasında ödül almıştır.

ÖZET

Bu çalışmada, Türkiye'de 1980 sonrası dönemde gündeme gelen yapısal dönüşüm ile birlikte ortaya çıkan ekonomik gelişmeleri değerlendirebilmek, ekonomik krizlerin bir daha yaşanmasını engelleyecek gerekli önlem ve politikaları ortaya koyabilmek için Türkiye'de 1980 sonrası dönemde yaşanan ekonomik krizler analiz edilmiştir.

Bu amaçla, bir ekonomik krizin nasıl bir ortamda ortaya çıkabileceği teorik olarak incelenerek, olası kriz türleri ile bu krizlerin içsel ve dışsal boyuttaki ekonomik, politik, sosyo-kültürel nedenleri araştırılmıştır. Genel olarak ortaya konulan ekonomik krizlere ilişkin teorik yaklaşımlardan sonra konu Türkiye bağlamında ele alınmıştır.

Bu incelemeler, Türkiye'de ortaya çıkan ekonomik krizlerin başlıca nedenlerinin ekonomik, politik ve sosyo-kültürel alanlardaki dengesizliklerin oluşturduğunu göstermiştir. Bu dengesizliklerin yanı sıra uygulanan istikrar programlarının getirmiş olduğu ilave nedenler ve uluslararası koşullardaki krizi besleme yönündeki gelişmelerin varlığının Türkiye'deki ekonomik krizlerin nedenlerine çok karmaşık bir yapı kazandırdığı anlaşılmıştır.

Böyle bir yapı içinde ortaya çıkan 1994, 1998 ve 2001 yılı krizlerinin Türkiye'de ekonomik ve sosyal maliyeti çok yüksek olan kayıplara neden olduğu, uygulanan istikrar programlarının ise her seferinde yeniden başa dönülmesi gibi başarısız sonuçlar doğurduğu görülmüştür.

Bu incelemeler, Türkiye'de yaşanan krizlerin bir daha yaşanmaması için alınacak önlemlerin hem ulusal hem de uluslararası çok yönlü koşulların dikkate alınması ve uygulamaya konulan önlemlerin kararlı bir biçimde uygulanması zorunluluğuna işaret etmiştir.

ABSTRACT

In this study; the economic crises that were lived after the 1980s in order to produce the necessary measures and policies which would prevent the economic crisis from being lived once more and assess the economic developments that arose with the structural transformation which existed in the agenda of Turkey after 1980s were analyzed.

With this purpose; “in which kind of miliev an economic crisis can arise theoretically” is examined and possible crisis kinds and the sociocultural, political, and economic reasons for these crises in both internal and external dimensions are researched after the theoretical approaches concerning the economic crisis which were produced generally the issue was handled in Turkey scale.

These studies show that; the main reasons for the economic crisis that exists in Turkey are the irrationalities in economic, political and socio-cultural areas. Besides these irrationalities, it is understood that; the additional reasons of the stabilization programmer that were applied and the existence of the developments which have an inclination for supporting the crisis in international conditions earned a very complicated structure to the reasons for the economic crises in Turkey.

It is seen that; the crisis of 1994, 1998 and 2001 that arose in such a structure, caused losses of which economic and social cost was very high in Turkey and the stabilization programmer that was applied, produced unsuccessful results such as being turned back again.

These studies pointed out some obligations. These are those; national and international–very directed–positions of the measures that would be taken so that the crisis that was lived in Turkey would not be lived again must be taken into consideration and the measures that were put into practice must be applied decisively.

TÜRKİYE'DE 1980 SONRASI DÖNEMDE YAŞANAN EKONOMİK KRİZLERİN ANALİZİ

ÖZET v
ABSTRACT vi
İÇİNDEKİLER vii
KISALTMALAR xvi
ŞEKİL VE TABLO LİSTESİ xviii
GİRİŞ xx

BİRİNCİ BÖLÜM

EKONOMİK KRİZLERİ AÇIKLAMAYA YÖNELİK YAKLAŞIMLARIN DEĞERLENDİRİLMESİ

1.1. EKONOMİK KRİZLER 1
1.1.1. Ekonomik Krizlerin Tanımı 1
1.1.2. Ekonomik Krizlerin Devreleri 3
1.1.3. Ekonomik Kriz Türleri 4
1.2. EKONOMİK KRİZLERİ AÇIKLAMAYA YÖNELİK YAKLAŞIMLAR 6
1.2.1. Ekonomik Konjonktür Teorileri 6
1.2.1.1. Ekonomik Konjonktürün Tanımı 6
1.2.1.2. Ekonomik Konjonktür Devreleri 8
1.2.1.3. Ekonomik Konjonktür Teorilerinin Sınıflandırılması 10
1.2.1.3.1. Dışsal Konjonktür Teorileri 11
1.2.1.3.1.1. Tarımsal ya da Fiziki Teoriler 11
1.2.1.3.1.2. Psikolojik Teoriler 12
1.2.1.3.1.3. Reel Konjonktür Teorileri 13
1.2.1.3.1.4. Diğer Dışsal Konjonktür Teorileri 14
1.2.1.3.2. İçsel Konjonktür Teorileri 15
1.2.1.3.2.1. Parasal Teoriler 15
1.2.1.3.2.1.1. Salt Parasal Teori 15
1.2.1.3.2.1.2. Faiz Oranına Dayanan Teoriler 16
1.2.1.3.2.2. Eksik Tüketim Teorileri 18
1.2.1.3.2.3. Yatırımlarla İlgili Teoriler 20
1.2.1.3.2.4. Keynes ve Ekonomik Dalgalanmalar 22
1.2.1.3.3. Matematiksel Teoriler 26

1.2.1.3.3.1. Matematiksel Konjonktür Modelleri 27
1.2.1.3.3.2. Örümcek Ağı (Cobweb) Teorimi 27
1.2.1.3.3.3. Çarpan – Hızlandıran Modeli 30
1.2.1.3.3.4. Kaldor Modeli 32
1.2.1.3.3.5. Hicks Modeli 35
1.2.2. Çağdaş Kriz Teorileri 36
1.2.2.1. Monetarist Yaklaşıma Göre Ekonomik Krizler 37
1.2.2.2. Yeni Keynesyen Yaklaşıma Göre Ekonomik Krizler 40
1.2.2.3. Neokurumsal Yaklaşıma Göre ekonomik Krizler 43
1.2.3. Finansal Kriz Teorileri 44
1.2.3.1. Spekülatif Atak Teorisi 44
1.2.3.2. Aşırı Borç Birikimi Teorisi 45
1.2.3.3. Bankacılıkta Yaşanan Panik Teorisi 46
1.2.3.4. Belirsizlik Teorisi 46
1.2.3.5. Kredi Tayınlaması Teorisi 47
1.2.3.6. Finansal Piyasa Yapısı Teorisi 47
1.2.3.7. Asimetrik Bilgi ve Acenta Giderleri Teorisi 48
1.2.4.Ekonomik Krizleri Açıklamaya Yönelik Yaklaşımların Değerlendirilmesi48
1.3. EKONOMİK KRİZLERE NEDEN OLAN FAKTÖRLERİN ANALİZİ 52
1.3.1. İçsel Faktörler 53
1.3.1.1. İçsel Ekonomik Faktörler 53
1.3.1.2. İçsel Politik Faktörler 54
1.3.1.3. İçsel Sosyo-Kültürel Faktörler 55
1.3.2. Dışsal Faktörler 56
1.3.2.1. Dışsal Ekonomik Faktörler 56
1.3.2.2. Dışsal Politik Faktörler 57
1.3.2.3. Dışsal Sosyo-Kültürel Faktörler 58

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE 1980 SONRASI DÖNEMDE UYGULANAN EKONOMİ POLİTİKALARI VE ETKİLERİNİN ANALİZİ

2.1. TÜRKİYE'DE 1980 SONRASI DÖNEMDE UYGULANAN EKONOMİ POLİTİKALARININ ANALİZİ 60

2.1.1. Ekonomik Süreç Politikaları 61

2.1.1.1. Maliye Politikaları 61

2.1.1.2. Para ve Kredi Politikaları 64

2.1.1.3. Sermaye Piyasasına İlişkin Düzenlemeler 65

2.1.1.4. Dış Ticaret Politikaları 65

2.1.1.5. Fiyat Politikaları 69

2.1.2. Ekonomik Sistem ve Düzen Politikaları 70

2.1.2.1. Mülkiyet Düzenlemeleri 70

2.1.2.2. Piyasa ve Rekabet Politikaları 71

2.1.2.3. Ücret Politikaları 72

2.1.2.4. Sosyal Güvenlik Politikaları 73

2.1.3. Ekonomik Yapı Politikaları 74

2.1.3.1. Alt Yapı Politikaları 74

2.1.3.2. Teşvik Politikaları 76

2.2. TÜRKİYE'DE 1980 SONRASI DÖNEMDE UYGULANAN EKONOMİ POLİTİKALARININ ETKİLERİNİN ANALİZİ 76

2.2.1. GSMH ve Büyüme Hızı Üzerine Etkileri 78

2.2.2. İstihdam Üzerine Etkileri 83

2.2.3. Yatırımlar Üzerine Etkileri 84

2.2.4. Gelir Dağılımı Üzerine Etkileri 90

2.2.5. Dış Ekonomik İlişkiler Üzerine Etkileri 92

2.2.5.1. İhracat 92

2.2.5.2. İthalat 94

2.2.5.3. Dış Ticaret Dengesi 95

2.2.5.4. Cari İşlemler Dengesi 96

2.2.5.5. Sermaye Hareketleri 97

2.2.5.6. Dış Borçlar 99

2.2.6. Kamu Maliyesi 100

2.2.6.1. Bütçe Dengesi 100

2.2.6.2. İç Borçlanma 106
2.2.7. Parasal ve Finansal Göstergeler Üzerine Etkileri 108
2.2.7.1. Enflasyon 108
2.2.7.2. Faiz Oranları 112
2.2.7.3. Bankacılık Sistemi Üzerine 114
2.2.7.4. İMKB 118
2.2.8. Politik Gelişmeler Üzerine Etkileri 119
2.2.9. Sosyo-Kültürel Gelişmeler Üzerine Etkileri 120

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE 1980 SONRASI DÖNEMDE

YAŞANAN EKONOMİK KRİZLERİN ANALİZİ

3.1. 1994 EKONOMİK KRİZİ 122

3.1.1. 1994 Ekonomik Krizi Öncesi Gelişmeler 122

3.1.1.1. 4 Şubat 1988 Kararları 123

3.1.1.2. 12 Ekim 1988 Kararları 123

3.1.1.3. 1991 Genel Seçimlerine Kadar Alınan Geçici Önlemler 124

3.1.1.4. 1991 Genel Seçimlerinden Sonra Alınan Önlemler 125

3.1.1.5. 1987-1993 Döneminin Genel Değerlendirilmesi 127

3.1.2. 1994 Krizinin Ortaya çıkış Nedenleri 128

3.1.2.1. Ekonomi Yönetiminin Yanlış Politika Uygulamaları 128

3.1.2.2. Yurtiçi Tasarruf Oranının Düşmesi 129

3.1.2.3. Para İkamesi Olgusu 130

3.1.2.4. Borç Yönetim Politikasının Benimsenmesi 130

3.1.2.5. Aşırı Değerlendirilmiş TL. Politikası Uygulanması 131

3.1.2.6. İç Borçların Artması 132

3.1.2.7. Uluslararası Piyasaların Etkileri 133

3.1.3. 1994 Ekonomik Krizinin Ortaya Çıkışı 134

3.1.4. 5 Nisan 1994 İstikrar Paketi 135

3.1.4.1. Konjonktürel Kararlar 135

3.1.4.1.1. Döviz Kuru, Ücret ve Fiyat Politikaları 135

3.1.4.1.2. Sermaye Piyasası İle İlgili Önlemler 136

3.1.4.1.3. Merkez Bankası ve Bankacılık Sektörü İle İlgili Önlemler 136

3.1.4.1.4. Kamu Sektörüne Yönelik Önlemler 137

3.1.4.1.5. Diğer Önlemler 138

3.1.4.2. Yapısal Önlemler 138

3.1.4.2.1. Özelleştirme 138

3.1.4.2.2. Kamu İktisadi Teşebbüsleriyle İlgili Düzenlemeler 139

3.1.4.2.3. Yerel Yönetimlerin İdari ve Mali Düzenlemeleri 139

3.1.5. 5 Nisan İstikrar Kararlarının Etkileri 140

3.1.5.1. Kısa Vadede Ortaya Çıkan Etkiler 140

3.1.5.1.1. Özel Sektör Üzerindeki Etkileri 140

3.1.5.1.2. Piyasalar Üzerindeki Etkileri 141
3.1.5.1.3. Kamu Açıklarının Azaltılmasına Bağlı Etkiler 142
3.1.5.1.4. Ödemeler Dengesi Üzerine Etkisi 143
3.1.5.1.5. Gelir Dağılımı Üzerine Etkisi 143
3.1.5.2. Orta ve Uzun Vadede Ortaya Çıkan Etkiler 143
3.3.5.2.1. 1994 Yılındaki Gelişmeler 144
3.3.5.2.2. 1995 Yılındaki Gelişmeler 144
3.1.5.2.3. 1996 Yılındaki Gelişmeler 145
3.3.5.2.4. 1997 Yılındaki Gelişmeler 146
3.2. 1998 GLOBAL EKONOMİK KRİZİ VE TÜRKİYE EKONOMİSİ 146
3.2.1. 1998 Global Krizin Analizi 147
3.2.1.1. Güneydoğu Asya Krizi 148
3.2.1.1.1. Güneydoğu Asya Krizinin Ortaya Çıkışı 149
3.2.1.1.2. Güneydoğu Asya Krizinin Ortaya Çıkış Nedenleri 150
3.2.1.1.3. Güneydoğu Asya Krizinin Yayılması ve Etkileri 152
3.2.1.1.4. Güneydoğu Asya Krizinin Diğer Krizlerden Farkı 153
3.2.1.2. Rusya Krizi 154
3.2.1.3. Çin ve Latin Amerika'da Kriz Beklentisi 155
3.2.1.4. Global Krizin Yönetimi ve Alınan Önlemler 157
3.2.2. Global Krizin Türkiye'ye Etkileri 158
3.2.2.1. Global Krizin Türkiye'nin Para ve Sermaye Piyasaları Üzerindeki Etkileri 160
3.2.2.2. Global Krizin Türkiye'nin Dış Ticareti Üzerindeki Etkileri 161
3.2.2.2.1. Global Krizin Türkiye İle Kriz Kapsamındaki Güneydoğu Asya Ülkelerinin Dış Ticareti Üzerindeki Etkileri 161
3.2.2.2.2. Global Krizin Türkiye İle Rusya Arasındaki Dış Ticarete Etkileri 164
3.2.2.3. Global Krizin İMKB Üzerine Etkileri 166
3.2.2.4. Global Krizin Türkiye Üzerindeki Olumsuz Etkilerini Azaltan Faktörler 167
3.2.2.5. Türkiye'nin Krize Karşı Aldığı Önlemler 168
3.2.2.6. 1998 Global Krizine Bağlı Türkiye'deki Gelişmelerin Genel Değerlendirilmesi 169
3.3. 2000 KASIM VE 2001 ŞUBAT KRİZLERİ 171

3.3.1. 2000 Kasım ve 2001 Şubat Krizleri Öncesi Gelişmeler 171
3.3.1.1. 2000 Kasım ve 2001 Şubat Krizleri Öncesi Uygulamaya Konulan Enflasyonla Mücadele Programı 171
3.3.1.1.1. Maliye Politikaları 173
3.3.1.1.1.1. Vergi Gelirlerinin Arttırılması 173
3.3.1.1.1.2. Kamu Harcamalarının Azaltılması 174
3.3.1.1.1.3. Özelleştirme Gelirleri ve Borç Yönetimi 174
3.3.1.1.2. Döviz Kuru Politikası 175
3.3.1.1.3. Para Politikası 178
3.3.1.1.3.1. Net İç Varlıklar 178
3.3.1.1.3.2. Açık Piyasa İşlemleri 179
3.3.1.1.3.3. Bankalararası Para Piyasası 179
3.3.1.1.3.4. Mevduat Munzam Karşılıkları 179
3.3.1.1.3.5. Net Uluslararası Rezervler 180
3.3.1.1.3.6. Performans Kriterleri 180
3.3.1.1.4. Kamu Mali Kesimindeki Yapısal Reformlar 180
3.3.1.1.4.1. Tarım Politikaları 181
3.3.1.1.4.2. Sosyal Güvenlik Reformu 181
3.3.1.1.4.3. Kamu Mali Yönetimi ve Şeffaflık 182
3.3.1.1.4.4. Vergi Politikası ve İdaresi 183
3.3.1.2. Enflasyonla Mücadele Programı Sonrasındaki Gelişmelerin Genel Değerlendirilmesi 183
3.3.2. 2000 Kasım ve 2001 Şubat Krizlerinin Ortaya Çıkış Nedenleri 186
3.3.2.1. Makroekonomik Temeller 186
3.3.2.2. Finansal Kesim/Bankacılık Kesiminin Sorunları 187
3.3.2.3. Sabit Kura Dayalı İstikrar Programlarının Sorunları 189
3.3.2.4. Sermaye Hareketlerinin Değişkenliği Sorunu 190
3.3.2.5. Körfez Savaşının Dolaylı Etkisi 191
3.3.2.6. Politik İstikrarsızlık 191
3.3.3. 2000 Kasım Krizinin Ortaya Çıkışı ve Krize Karşı Alınan Önlemler 192
3.3.4. Enflasyonu Düşürme Programının Zayıflıkları 194
3.3.5. 2001 Şubat Krizi Öncesi Gelişmeler 198
3.3.6. 2001 Şubat Krizinin Ortaya Çıkışı 201
3.3.7. 2001 Şubat Krizinin Etkileri 203
3.3.7.1. Döviz Kurundaki Dalgalanmalar 203

3.3.7.2. Yabancı Sermaye Hareketleri 204
3.3.7.3. Kamu Açığının Bir Bölümünün Parasallaşma Olasılığı 204
3.3.7.4. TCMB Döviz Rezervlerinin Durumu 205
3.3.7.5. Para Politikası ve Enflasyon Hedeflemesi 205
3.3.7.6. Enflasyon Beklentisi 205
3.3.7.7. Reel Ekonomiye Etkiler 206
3.3.8. Döviz Krizinin Kaçınılmazlığı ve IMF'in Rolü 207
3.3.9. Kriz Sonrası Uygulanacak Olan Politikalara Farklı Yaklaşımlar 210
3.3.10. 2001 Krizine Karşı Alınan Önlemler: Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı 212
3.3.10.1. GEGP'nın Temel Amaç ve Araçları 214
3.3.10.2. GEGP'nın Makro Ekonomik Hedefleri 215
3.3.10.3. GEGP'da Yapısal Yenilenme ve Yasal Düzenlemeler 216
3.3.10.3.1. Mali Sektörün Yeniden Yapılandırılması 217
3.3.10.3.2. Devlette Şeffaflığı Arttıracak ve Kamu Finansmanını Güçlendirecek Düzenlemeler 218
3.3.10.3.3. Ekonomide Rekabeti ve Etkinliği Artıracak Düzenlemeler 219
3.3.10.3.4. Sosyal Dayanışmayı Güçlendiren Düzenlemeler 220
3.3.10.3.5. Reel Ekonomiye yönelik Önlemler 220
3.3.10.4. GEGP'da Makroekonomik Politikalar 221
3.3.10.4.1. Maliye Politikası 221
3.3.10.4.1.1. Harcama Önlemleri 221
3.3.10.4.1.2. Gelir Arttırıcı Düzenlemeler 222
3.3.10.4.1.3. Dış Finansman 222
3.3.10.4.2. Dalgalı Döviz Kuru Çerçevesinde Para Politikası 222
3.3.10.4.3. Gelirler Politikası, Sosyal Diyalog ve Toplumun En Muhtaç Kesiminin Korunması 223
3.3.10.5. 2001 Ekonomik Krizinin ve Kriz Sonrası Uygulamaya Konulan GEGP'mı Sonuçlarının Değerlendirilmesi 224
3.4. TÜRKİYE'DE 1980 SONRASI DÖNEMDE YAŞANAN EKONOMİK KRİZLERİN ORTAYA ÇIKIŞ SÜRECİNİN ANALİZİ 229
3.5. TÜRKİYE'DE 1980 SONRASI DÖNEMDE YAŞANAN EKONOMİK KRİZLERİN GÖSTERGELER EŞLİĞİNDE ORTAYA ÇIKIŞ SÜRECİNİN ANALİZİ 232

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE 1980 SONRASI DÖNEMDE YAŞANAN EKONOMİK KRİZLER ÜZERİNDE ETKİLİ OLAN EKONOMİK FAKTÖRLERİN EKONOMETRİK ANALİZİ

4.1. GENEL AÇIKLAMA 239

4.2. VERİ KAYNAKLARI VE REGRESYONDA KULLANILAN VERİLERİN ELDE EDİLİŞİ 242

4.3. ELDE EDİLEN VERİLERİN DURAĞANLIK TESTLERİ 243

4.4. GRANGER NEDENSELLİK İLİŞKİSİ 246

4.5. REGRESYON SONUÇLARININ DEĞERLENDİRİLMESİ 247

4.5.1. Cari İşlemler Açığı Denklem Sonuçlarının Değerlendirilmesi 248

4.5.2. Reel Döviz Kuru Denklemi Sonuçlarının Değerlendirilmesi 249

4.5.3. Bütçe Dengesi Denklemi Sonuçlarının Değerlendirilmesi 251

4.5.4. Kriz Endeksi Denklemlerinin Ayrı Ayrı Değerlendirilmesi 253

4.5.5. Kriz Endeksi Denklemlerinin Topluca Değerlendirilmesi 255

4.5.6. GSMH Denklemi Sonuçlarının Değerlendirilmesi 256

4.6. EKONOMETRİK ANALİZLERİN GENEL DEĞERLENDİRİLMESİ 258

SONUÇ VE ÖNERİLER 260

YARARLANILAN KAYNAKLAR 274

KISALTMALAR

AB : Avrupa Birliği
ABD (USA) : Amerika Birleşik Devletleri
ATV : Akaryakıt Tüketim Vergisi
BDDK : Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu
BDF : Bütçe Dışı Fonlar
Bkz. : Bakınız
DİBS : Devlet İç Borçlanma Senetleri
DİE : Devlet İstatistik Enstitüsü
DPT : Devlet Planlama Teşkilatı
DTH : Döviz Tevdiat Hesabı
EM : Emekli Sandığı
FBE : Finansal Baskı Endeksi
FED : Federal Reserve Bank (Amerika Merkez Bankası)
GAP : Güneydoğu Anadolu Projesi
GATT : General Agrement on Tariffs and Trade (Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması)
GEGP : Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı
GOÜ : Gelişmekte Olan Ülkeler
GSMH : Gayri Safi Milli Hasıla
GS-SCAD : Sustainable Current Account Deficit (Sürdürülebilir Cari Açık)
GSYİH : Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
HM : Hazine Müsteşarlığı
IMF : International Monetary Found (Uluslararası Para Fonu)
İMKB : İstanbul Menkul Kıymetler Borsası
KDV : Katma Değer Vergisi
KE : Kriz Endeksi
KİT : Kamu İktisadi Teşebbüsleri
KKBG(FBBG): Kamu Kesimi Borçlanma Gereksinimi
KME : Kapitalin Marjinal Etkinliği
KOBİ : Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmeler
KOF : Kamu Ortaklığı Fonu
NİV : Merkez Bankası Net İç Varlıklar
NUR : Net Uluslararası Rezervler

OECD	: İktisadi İşbirliği ve Kalkınma Örgütü
PSAL	: Kamu Sektörü Uyum Kredisi
s.	: Sayfa No
SDR	: Special Drawing Right (Özel Çekim Hakkı)
SFR	: Supplemental Reserve Facility (Ek Rezerv Kolaylığı)
SPK	: Sermaye Piyasası Kurulu
SSK	: Sosyal Sigortalar Kurumu
TBB	: Türkiye Bankalar Birliği
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TCMB(MB)	: Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası
TEFE	: Toptan Eşya Fiyat Endeksi
TMSF	: Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu
TÜFE	: Tüketici Fiyat Endeksi
UNCTAD	: BM Ticaret ve Kalkınma Konferansı
WB	: World Bank (Dünya Bankası)

ŞEKİL VE TABLO LİSTESİ

TABLO LİSTESİ

Tablo 2.1. Fertbaşına GSMH, GSYİH ve GSMH Büyüme Hızı 79
Tablo 2.2. Dünya Bankasının Zenginlik Sıralaması 80
Tablo 2.3. Sektörler İtibariyle Sabit Sermaye Yatırımları (Toplam) 81
Tablo 2.4. Yurtiçi İşgücü Piyasasındaki Gelişmeler 83
Tablo 2.5. Hanehalkı Gelir Dağılımı (%) 90
Tablo 2.6. Milli Gelirin Fonksiyonel Dağılımı (%) 91
Tablo 2.7. Dış Ticaret Dengesi 93
Tablo 2.8. Dış Ticaretin GSMH Oranı ve Büyüme Hızı 95
Tablo 2.9. Cari İşlemler Dengesi 97
Tablo 2.10. Sermaye Hareketleri 98
Tablo 2.11. Dış Borçlar 99
Tablo 2.12. Konsolide Bütçe Dengesi 101
Tablo 2.13. İç Borçlanma Faiz Oranları ve Vade Yapısı 107
Tablo: 2.14. Yıllık TEFE, TÜFE, Çekirdek Enflasyon ve Deflatördeki Yüzde Değişimler 110
Tablo 2.15. Reel Faiz Oranları 113
Tablo 2.16. Seçilmiş Kalemler İtibariyle Mevduat Bankaları Sektörel Hesaplar Varlıkları ve Yükümlülükleri 117
Tablo 2.17. Para İkamesi 118
Tablo 3.1. 1994 Krizine İlişkin Bazı Ekonomik Göstergeler (1988-1996) 124
Tablo 3.2. Tasarruf ve DTH'nın GSMH'ya Oranı (1988-1996) 129
Tablo 3.3. İç Borç Faizi ve Reel Kur Yüzde Değişmeleri (1988-1996) 131
Tablo 3.4: Derecelendirme Kuruluşlarının Türkiye Notları 134
Tablo 3.5. İhracat, İthalat ve Bütçe Açığı (1988-1996) 142
Tablo 3.6. MB Döviz Rezervleri ve Kısa Vadeli Sermaye Hareketleri (1997-1999) 161
Tablo 3.7. Asya Kriz Ülkelerinin Devalüasyon Oranları ve Türkiye Karşısında Rekabet Güçlerinde Meydana Gelen Gelişme 162
Tablo 3.8. Kamu İç Borç Faizi, İthalat ve İhracat (1997-1999) 165
Tablo 3.9. Türkiye'nin Rusya İle Dış Ticaret İlişkisi (Milyon Dolar) 165
Tablo 3.10: 1998 Yılı Türkiye Ekonomisinin Göstergeleri 170

Tablo 3.11: İstikrar Programı Makroekonomik Hedefler ve Performans 172
Tablo 3.12. Yatırım, Sermaye Hareketleri ve Cari Açık (2000-2002) 190
Tablo 3.13.Kamu İç Borçlanma Faizi, MB Döviz Rezervleri (2000-2002) 190
Tablo 3.14: Hazine Bileşik Faizi, Gerçekleşen ve Beklenen TEFE Oranları 195
Tablo 3.15. Mevduat Faizi ve Reel Kur (2000-2002) 198
Tablo 3.17. Kısa Vadeli Dış Borç / Döviz Rezervi Oranları 199
Tablo 3.18. 12 Aylık Cari Açık / Döviz Rezervi Oranı 200
Tablo 3.19. 12 Ay Sonra Beklenen TEFE ve Kur Sepeti Artışı 201
Tablo 3.21: GEGP'da Temel Makroekonomik Hedefler 215
Tablo 3.22. Program Çerçevesinde Öngörülen Yasal Düzenlemeler 216
Tablo 3.23. Kriz Göstergeleri (Mutlak Değerlerle) 236
Tablo 3.24. Kriz Göstergeleri (Yüzde Değişimlerle) 237
Tablo 3.25. Kriz Göstergeleri (Rasyo Şeklinde-Yüzde(%)) 238
Tablo 4.1. Serilerin ADF ve Unit Root İle Durağanlık Testi 244
Tablo 4.2. Granger Nedensellik İlişkisi 246

ŞEKİL VE GRAFİK LİSTESİ

Şekil 1.1. Ekonomik Krizlerin Oluşumu 2
Şekil 1.2. Ekonomik Kriz Türleri 4
Şekil 1.3. Ekonomik Konjonktürel Dalgalanmalar 8
Şekil 1.4. Keynes Genel Ekonomik Denge 23
Şekil 1.5. Çarpan-Hızlandıran Katsayıları 30
Şekil 1.6. Tasarruf ve Yatırım Eğrilerinin Birlikte Gösterimi 33
Şekil 1.7. Yatırım ve Tasarruf Eğrileri İle Dalgalanmaların Açıklanması 35
Şekil 1.8. Monetarist Konjonktür Devresi 39
Grafik 2.1. GSMH Büyüme Hızı 80
Grafik 2.2: Özel Sektör Yatırımlarının GSMH'ya Oranı 85
Grafik 2.3. İmalat Sanayii Yatırımlarının GSMH' ya Oranı 86
Şekil 2.1. KKBG'nin Nedenleri ve Finansman Şekillerinin Yarattığı Sonuçlar 105
Graik 2.4. TEFE ve TÜFE'nin Grafiksel Gösterimi 109
Şekil 3.1. Türkiye'de Ekonomik Krizlerin Ortaya Çıkış Süreci 231

GİRİŞ

1. Araştırma Konusunun Önemi Ve Amacı

Toplumsal yaşam gibi, ekonomik faaliyetler de çok sayıda ritm ile bölümlere ayrılmıştır. Ekonomik faaliyetler, başlangıçlarından bugüne günlük, aylık, mevsimlik ve yıllık ritmler izlemektedir. Geçmiş dönemlere baktığımızda, sürekli olarak aynı faaliyet düzeyinin korunamadığını görmekteyiz. Savaşlar, salgın hastalıklar ve benzeri nedenler ekonomilerde "kriz" diye adlandırılan, can sıkıcı durumlar yaratmışlardır.

Ekonomik dalgalanmalar ile birlikte, ekonomide bazen refah, bazen de duraklama ve bunalım dönemleri birbirini izlemeye başlamıştır. Duraklama ve bunalım sonucunda, borsa panikleri, bankaların batması, iflasların artması, işsizliğin artması, makro dengelerin bozulması gibi toplumun her alanında panik ve sefaletin yaşanması söz konusu olabilmektedir.

Bu tür gelişmeler, ilk önceleri sanayileşen İngiltere, Fransa, Almanya ve diğer batı ülkelerinde dikkati çekmiştir. Ancak daha sonraları, gelişmekte olan ülkelerde de benzer durumlar ortaya çıkmaya başlamıştır. Böylece hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde gerek ülke içi gerekse ülke dışı nedenlere bağlı olarak değişik türde krizler yaşanmış, yaşanmaya da devam etmektedir. Bugün, özellikle globalleşmenin ve teknolojinin hız kazanması ile krizlerin daha çabuk daha geniş alana yansıması kaçınılmaz olmuştur.

Bu gelişmelere paralel olarak ekonomik krizlere karşı mücadele gereği doğmuştur. Ancak krizlere karşı mücadele edebilmek, gerekli önlemleri alabilmek, krizlerin ortaya çıkışını engelleyebilmek veya krizlerin olumsuz etkilerini en aza indirebilmek için ekonomik krizlerin tanınması, analiz edilmesi gerekmektedir. A. Vincent'in[1] belirttiği gibi, eğer ekonomik olayları kavramak ve onlar önünde eğilmek değil, onlara egemen olmak istiyorsak, kriz çalışmaları hareket noktası olarak alınmalıdır. Bu nedenle ekonomik kriz üzerinde önemle durulması gereken bir konudur.

---

[1] A. Vincent, "Le Conjoncture", **Carrefour des Disciples Economiques Rev – D'EC.,** Pol, 1949, s. 1

Türkiye; gelişmekte olan, sanayileşmesini henüz tamamlayamamış ve 1980 sonrası dönemde yapısal dönüşüm ile dışa açık sanayileşme stratejisini uygulamaya çalışan bir ülkedir. Bunlara bağlı olarak hem ülke içi hem de ülke dışı nedenlerle çeşitli krizleri ve bu krizlerin ağır ekonomik, politik, sosyal ve kültürel etkilerini yaşamış ve yaşamaya da devam etmektedir.

Yapısal dönüşümle birlikte ekonomi politikaları ve bu politikaların etkilerinin de değiştiği ülkemizde, 1980 sonrası dönemde ekonomik gelişmelere – olaylara egemen olabilmek, onları kavrayabilmek, ekonomik krizlerin bir daha yaşanmasını engelleyecek gerekli önlem ve politikaları ortaya koyabilmek, bu çalışmanın temel amacını oluşturmaktadır.

2. Araştırmanın Yöntemi Ve Planı

Bu araştırmada, Türkiye'de 1980 sonrası dönemde yaşanan ekonomik krizlere neden olan, ekonomi politikaları; ekonomik süreç, ekonomik yapı, ekonomik sistem ve düzen alt başlıkları altında ele alınmıştır. Her kriz; kriz öncesi koşullar, krizin nedenleri, krizin ortaya çıkışı, krizin etkileri, kriz sonrası alınan önlemler ve bu önlemlerin etkileri yöntemi içinde incelenmeye çalışılmıştır. Ayrıca konular mümkün olduğu kadar şekil ve tablolar ile desteklenerek konuya ilişkin ampirik çalışma yapılmıştır.

Bu çerçevede hazırlanan çalışmamız dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, ekonomik krizleri açıklamaya yönelik yaklaşımların değerlendirilmesi yapılmıştır. Buna göre; öncelikle, krizlerin tanımları ve devreleri incelenmiştir. Bundan sonra kriz türleri incelenmiş ve böylece ortaya çıkan veya çıkabilecek kaç tür ekonomik krizin olduğu ortaya konulmuştur. Hemen ardından ekonomik krizleri açıklamaya yönelik yaklaşımlarla, bugüne kadar birçok kişi ve kuramlarca ortaya konan ve ekonomik krizleri teorik bir zemine oturtan yaklaşımlar belli bir sistematik içinde ele alınarak açıklanmaya çalışılmıştır. Birinci bölümde son olarak, ekonomik krizlerin nedenlerinin sadece ekonomik olmadığı, toplumun diğer alanlarının da ekonomik krizlerde etkili olabileceğini ortaya konulmaya çalışılmıştır.

İkinci bölümde; Türkiye'nin 1980 sonrası dönemde yapısal dönüşüm stratejisi ile beraber değişiklik gösteren ekonomi politikaları ve bu politikaların ekonomiye yansımaları incelenmeye çalışılmıştır.

Üçüncü bölümde ise; birinci ve ikinci bölümlerin ışığında araştırmamızın konusunu oluşturan Türkiye'de 1980 sonrası dönemde yaşanan ekonomik krizler analiz edilmiştir. Bu amaçla önce, iç kaynaklı olan 1994 krizi, ardından dış kaynaklı olan 1998 krizi ve son olarak halen etkilerini hissettiğimiz iç kaynaklı 2001 krizi incelenmiştir.

Son olarak dördüncü bölümde, 1980 sonrası dönemde yaşanan ekonomik krizlerin ortaya çıkışında etkili olan ekonomik faktörlerin, krizlerle etkileşiminin yönünü ve derecesini ortaya koyacak ampirik çalışmalara yer verilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM
EKONOMİK KRİZLERİ AÇIKLAMAYA YÖNELİK YAKLAŞIMLARIN DEĞERLENDİRİLMESİ

1.1. Ekonomik Krizler

Ekonomik hayatta meydana gelen krizler, bir savaşın yarattığı ekonomik ve sosyal yıkıntılarına yakın düzeyde etkiler doğurabilmektedir. Ekonomik krizler, ülkeler üzerinde; üretimde hızlı bir daralma, fiyatlarda dengesizliğin oluşması, çok sayıda iflasın meydana gelmesi, işsizlikte artma, ücretlerde gerileme, toplumsal gerginlikler ve genellikle bir "patlayıcı" olarak borsanın ya da banka sisteminin çökmesi gibi sonuçları çok ağır olan sosyo-ekonomik etkilere neden olabilmektedir. Ekonomik ve sosyal hayatta bu derece ağır etkiler bırakan krizlerin iktisat literatüründeki tanımları izleyen bölümlerde incelenmiştir.

1.1.1. Ekonomik Krizlerin Tanımı

Ekonomik krizleri tanımlamak için; öncelikle kriz kavramının etimolojik anlamlarına bakılması faydalı olacaktır. Yunanca krisis sözcüğü, sadece kriz ve kritik, yani farklılık ve çelişki anlamında değil, aynı zamanda karar verme vurgusuna da sahiptir. Kriz anı, bir şeyin sürüp sürmeyeceğinin ortaya çıktığı bir andır. Kriz sosyal bir süreç olup, etkileri sadece ekonomiyle sınırlı değildir[1].

Bununla birlikte, Marx'ın ürettiği modelde, iktisadi kriz önemli ve başat bir belirleyendir. Dolayısıyla, ekonomik krizin genel tanımında, Marx'ın ve yeni Ortodoks Marksistlerin üzerinde durdukları tanıma gitmek gerekecektir. Buna göre ekonomik kriz, kapitalist yeniden üretimin iktisadi ve siyasi ilişkilerindeki genel aksaklıklar toplamıdır. Öte yandan, sistem, sağlıklı olduğu zaman, her türlü etkiye karşı koyup kendisini hemen toparlarken, sağlıksız olduğu zamanlarda herhangi bir nedenle çöküşle karşılaşabilir. Shaikh'i, bu tanımı, gündelik dildeki kullanımla birleştirdiğinde, kriz, aşağıda açıklanacak olan ekonomik devrenin düşüş evresinde olduğu gibi, sermaye birikimindeki uzun vadeli bir aksaklığı, böyle bir düşüş evresinin dip

[1] H. Brunkhorst, Crisis, The Blackwell Dictionary of Twenthieth-Century Social Thought, Blackwell, Oxford, 1995, s.126

noktasını ve nihayet düşüş evresindeki anlık şiddetli bir sarsıntıyı tanımlamak amacıyla kullanılabilir[2].

Krizden söz etmek, yani konjonktürdeki dönüm noktasından söz etmek (turning point) aynı zamanda genişleyici konjonktür ile bunalım konjonktürü arasındaki arada gelişten söz etmeyi gerektirir[3].

Genişlemenin büyüklüğü, talep artışı ile izlenmediği takdirde genişleme sürecinden kısmen sert bir kopmanın koşullarını yaratacaktır. Hem üretimin eritilememesi, hem de anahtar sektörlere yatırılan sermayenin karşılığının alınamaması kâr beklentilerini karamsarlaştıracak ve borsayı veya banka sistemini çökertecektir. Bu, konjonktürün dönüm noktasıdır, yani krizdir. Kriz ilk etkilediği sektörlerden başlayarak yayılacak, tüm sanayii kapsayacak ve zincirleme etkiler yaratacaktır: Üretim, fiyatlar, kârlar, ücretler, buna bağlı olarak talep düşecektir. Ayrıca iflaslar ve işsizlik ana sektörlerden başlayarak artacak ve yayılacaktır. Uzun ya da kısa, önemli ya da önemsiz bir bunalım, genişleme yeniden başlayana dek, bu tür sosyal ve ekonomik etkiler baş gösterecek, toplumsal maliyeti yüksek olan kaynakların boşa harcanması söz konusu olacaktır.

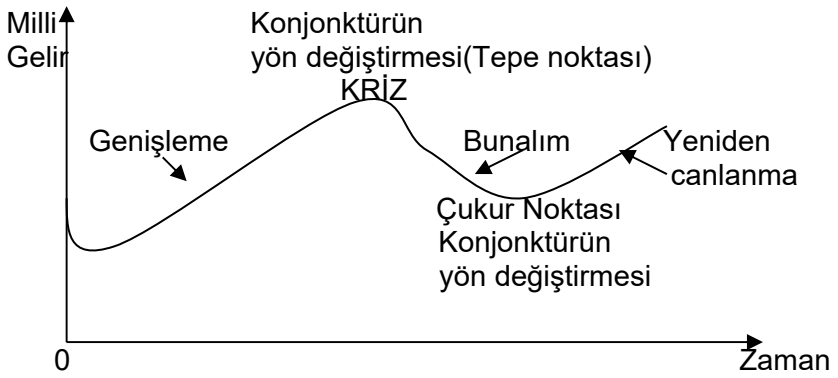

Şekil 1.1. Ekonomik Krizlerin Oluşumu

Bu açıklamalar çerçevesinde krizi, önceden bilinmeyen ya da öngörülemeyen ekonomik ve ekonomik olmayan bazı gelişmelerin etkisiyle ekonomik konjonktürdeki yön değiştirmeyi, yani genişleme ya da sürekli bir ilerleme döneminden uzun ya da

[2] A. Shaikh, An Introduction to the History of Crisis Theories, US Capitalism in Crisis, URPE, New York, 1978, s.219
[3] Bernard Rosier,, İktisadi Kriz Kuramları, (Çev.Nurhan Yentürk), İletişim Yay., İstanbul, 1992, s. 21

kısa bir bunalım veya daralma evresine geçiş olarak tanımlayabiliriz. Bu daralma evresinin sonunda konjonktürün yön değiştirdiği yeniden canlanma dönemi yaşanır (bkz.Şekil 1.1). Kriz makro düzeyde devleti, mikro düzeyde ise firmaları ve bireyleri ciddi şekilde etkileyecek sonuçlar ortaya çıkarabilmektedir. Krizin en önemli özelliği önceden tahmin edilemeyen bir anda ortaya çıkması ve bulaşıcı olarak tüm ekonomiye yayılmasıdır[4].

1.1.2. Ekonomik Krizlerin Devreleri

Ekonomik kriz tanımlaması yapılırken kriz, ekonomik konjonktürün yön değiştirmesi olarak tanımlanmıştır. Ekonomik çalkantılar evresini oluşturan bu sürecin, oldukça dikkate değer dönemsel tekrarlar içermesini dikkate alan Fransız iktisatçı Clément Juglar, 1860'ta ilk olarak krizi, birbirini izleyen ekonomik çevrimler süreci olarak tanımlamıştır. Bu ekonomik çevrimler, Amerikalı iktisatçı J. A. Schumpeter tarafından "Juglar çevrimleri" olarak adlandırılmadan önce, klasik çevrimler olarak tanımlanmıştır. Juglar, ekonomik devreleri tarih sırasına göre incelemiştir[5].

Bununla birlikte, çevrimlerin dönemselliği hakkında kesin bir şey söylemek güçtür. Çünkü, ekonomi bir saat değildir ve çevrimler ne biçimleri ne de süreleri açısından özdeş değildirler. *"Klasik ya da Juglar devrelerini incelemek için çok daha kısa (göreli) temel bir dönem ele alınarak ve bu inceleme kriz kavramına ilişkin gerek deneysel gerek kurumsal bir ön bilgiyle yönlendirilmelidir. Bundan sonra krizler kesin olarak saptanabilir ve iki kriz arasındaki süre belirlenebilir"*[6].

Kriz ve ekonomik devreleri belirleme işlemi, yani tarih koyma işlemi ise şu kuralın uygulanması ile çözümlenmiştir: Krize, ilk başladığı ülkede patlama rolü üstlenen olayın ortaya çıktığı yıl ya da ayın tarihi verilir. Yani ortalama bir tarih verilmez. Örneğin, Türkiye 1994 krizi gibi. Yeniden canlanma ise aşamalı bir olay olduğundan tarih konulması oldukça zordur.

---

[4] F. Mishkin, "Preventing the Financial Crises: An International Perspective", **Manchester School,** 1994, Vol. 62, s. 10
[5] P. Dockes, B. L. Rosier, "Histoire Ambique", **Croissance et developpement en question**, PUF, Paris, 1988, s. 82
[6] Bernard, a.g.e., 1992, s.24

Sonuç olarak, klasik ritimlerin klasik ekonominin nabzını temsil ettiği ve büyüme ile krizin birbirine sıkı sıkıya bağlı iki olay olarak kabul edildiği ifade edilebilir. Ekonomik ritimlerin incelenmesi, krizlerin işleyişini algılamak ve herhangi bir krizi sorgulayabilmek için vazgeçilmez unsurlardan sayılmaktadır.

1.1.3. Ekonomik Kriz Türleri

Yaşanan ekonomik krizleri iki temel başlık altında incelemek mümkündür. Bunlar; mal-hizmet ve işgücü piyasasında ortaya çıkan dengesizliklerin neden olduğu reel sektör krizleri ve finans piyasalarındaki şiddetli fiyat dalgalanmalarının neden olduğu finansal krizlerdir. Bu ayrım Şekil 1.2'de daha ayrıntılı gösterilmiştir[7].

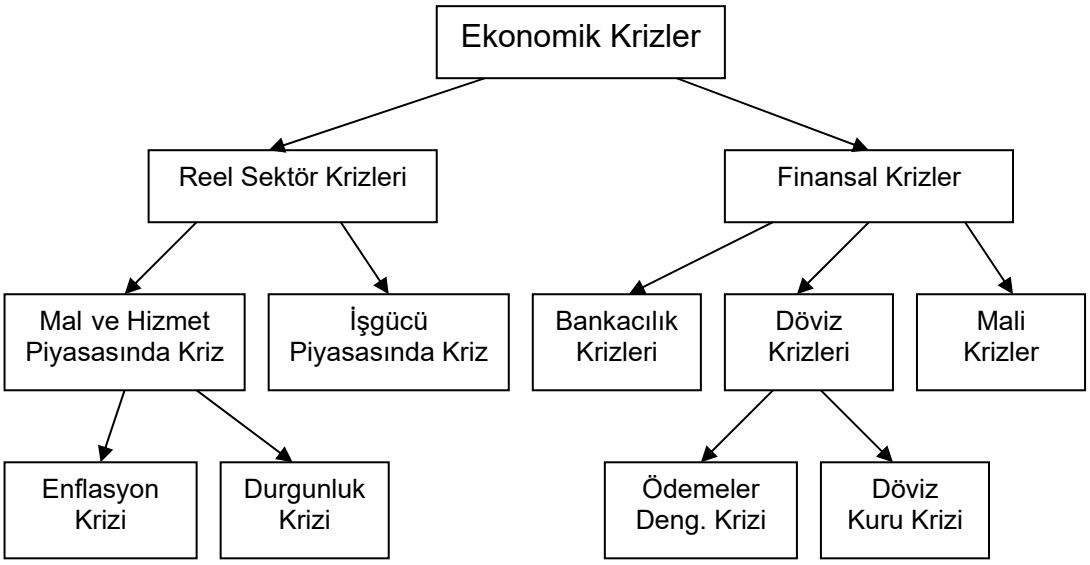

Şekil 1.2. Ekonomik Kriz Türleri

Reel sektör krizleri; mal-hizmet ve işgücü piyasalarındaki "miktar"larda yani üretimde ve/veya istihdamda ciddi daralmalar (durgunluk ve/veya işsizlik krizi) biçiminde ortaya çıkar. Mal ve hizmet piyasalarındaki genel fiyat düzeyinin sürekli artışları ise, bilindiği üzere, enflasyon olarak adlandırılır. Eğer bu artışlar belirli bir sınırın üstündeyse, enflasyon krizi olarak tanımlanabilir.

[7] Bu Şekil için bkz. Aykut Kibritçioğlu, "Türkiye'de Ekonomik Krizler ve Hükümetler, 1969-2001", **Yeni Türkiye Dergisi,** Yıl:7, Sayı:41, 2001

Finansal krizler ise; döviz ve hisse senedi piyasaları gibi finans piyasalarındaki şiddetli fiyat dalgalanmaları veya bankacılık sisteminde bankalara geri ödenmeyen (batık) kredilerin aşırı derecede artması sonucunda yaşanan ciddi ekonomik sorunların bileşimi olarak kabul edilebilir.

Beklenmedik bir şekilde dış borçlarını ödeme güçlüğü içine giren ülkeler yeni borç bulma ihtiyacı ile karşı karşıya kalırlar. Yaşadığı ekonomik darlık içinde yeni borç bulma imkanlarının bittiği anda ülke ya dış borç ödeme yükümlülüklerini yerine getiremez ya da borçların ödeme vadelerini ertelemek zorunda kalır. Bunun sonucunda ülkenin ödemeler sistemi kilitlenerek, piyasaların işleyişine verdiği zararlar dolayısıyla mali krizlere neden olabilmektedir.

Döviz krizlerinin belirleyicileri şu beş grup altında toplanabilir[8]. (1) Zayıf makro ekonomik göstergeler ve hatalı iktisat politikaları, (2) Finansal altyapının yetersizliği, (3) Ahlaki risk ve asimetrik enformasyon olgusu, (4) Piyasadaki kreditörlerin ve uluslararası finans kuruluşlarının hatalı his ve önsezgileri ve (5) siyasal suikast veya terörist saldırı gibi bazı beklenmedik olay ve tesadüfler. Hemen her döviz krizi öncesinde, bu beş grupta yer alan etkenlerin bir veya bir kaçı, bir ulusal paraya karşı ekonomik ajanlarca spekülatif saldırı başlatılmasına yol açmaktadır. Daha sonra da, yerli paradan dövize doğru kaçışla birlikte mevcut döviz kuru üzerinde kendini gösteren bu baskı, ilgili ülkenin iktisat politikası kararı alıcıları tarafından ya Merkez Bankası rezervlerinde ciddi bir erime göze alınarak, ya büyük bir devalüasyonla, ya yurtiçi faizler önemli ölçüde yükseltilerek, ya da bu üç politikanın iki veya üçünün uygun bir bileşimi tercih edilerek karşılanmaktadır. Sıkı para politikalarının uygulandığı, döviz kurlarının bir para ya da para sepetine bağlı döviz kuru politikalarının uygulandığı ekonomilerin sıklıkla karşılaştığı bir kriz türüdür.

Bankacılık krizleri olarak adlandırılan krizler ise, ticari bankalar çeşitli nedenlerle ya önemli derecede mevduat çıkışı ile karşı karşıya kalırlar ya da piyasa enstrümanlarını fonlama kabiliyetlerini kaybederler. Bu durum bankaların ciddi bir likidite problemi ya da borçlarını ödeyememe durumu ile krize girmesine neden olur[9].

---

[8] Kibritçioğlu, a.g.e, s. 175
[9] Ali İhsan Karacan, Bankacılık ve Kriz, Finans Dünyası Yayınları, İstanbul, 1996, s. 128

Krizin tanımını, devrelerini ve türlerini bu şekilde inceledikten sonra izleyen bölümde ekonomik krizleri açıklamaya yönelik yaklaşımlar ele alınarak konjonktürün tanımı ve devreleri incelenecektir. Bunun temel nedeni ekonomik krizlerin, konjonktürün bir aşaması olarak kabul edilmesidir. Bir başka deyişle ekonomik kriz, ekonomik konjonktür içerisinde yer almaktadır.

1.2. Ekonomik Krizleri Açıklamaya Yönelik Yaklaşımlar

Bu başlık altında geçmiş dönemlerden günümüze kadar yaşanmış olan ekonomik krizlerin ortaya çıkış sürecini teorik olarak ele alan yaklaşımlar incelenecektir.

1.2.1. Ekonomik Konjonktür Teorileri

Ekonomik yaşam üzerine yapılan gözlemler ekonomik faaliyet hacminin bir düzeyi muhafaza ederek kesiksiz bir şekilde gelişmediğini, tersine dalgalanmalar gösterdiğini ortaya koymaktadır. Bu dalgalanmaların bir kısmı mevsimlik ve arızidir. Mevsimlik dalgalanma her yıl aynı zamanlarda, hava koşullarına bağlı olarak, arızi dalgalanma ise savaşlar, grevler, doğal afetler, sosyal adet ve geleneklere bağlı olarak ortaya çıkmaktadır. Bu tür dalgalanmaların nedenlerini tahmin etmek mümkün olabilmekte ve bu nedenle de gereken önlemler önceden alınabilmektedir[10].

Çalışmamız açısından önem taşıyan ekonomik dalgalanmalar, ekonomik faaliyet hacminde çeşitli nedenlere bağlı olarak ortaya çıkan, özellikleri itibariyle sınırlı olmayan, hemen hemen tüm ekonomiyi kapsayan, öngörülmesi güç olan konjonktürel dalgalanmalardır.

1.2.1.1. Ekonomik Konjonktürün Tanımı

“Konjonktür” sözcüğünün kökeni latincedir. “ile” ve “irtibat” anlamına gelen “junctura” sözcüğünden türemiştir. Tanımı üzerinde tam bir görüş birliğine varılamayan ekonomik konjonktür için iktisatçılar farklı tanımlar kullanmaktadırlar;

---

[10] İlker Parasız, Para Banka ve Finansal Piyasalar, Ezgi Kitabevi, 6.baskı, Bursa, 1997, s. 218

Türkçe'de kullanılan ekonomik konjonktür ve konjonktür hareketleri yerine; İngilizce'de Business-Cycle, Trade-Cycle kavramları kullanılmaktadır. Fransızca'da ise cycle economique ve conjoncture economique kavramları aynı anlamda kullanılmaktadır[11].

G. Haberler, genel olarak konjonktürü, refah ve bunalım dönemlerinin birbirini izlemesi şeklinde tanımlamaktadır[12].

A. G. Pigou'ya göre; devresel dalgalanma sorunu, işsizlik oranının değişmesinin açıklanmasıyla sınırlandırılabilir. Pigou en karakteristik değişken olarak istihdam düzeyini almıştır.

A. H. Hensen'e göre ise konjonktür; *"Bir ekonomide istihdam, milli gelir ve fiyatlar düzeyindeki dalgalanmalara denir"*[13].

Konjonktür sözcüğünün anlamının zaman içinde değiştiği görülmektedir. Nitekim, H. Guitton'a göre konjonktür; belli bir anda ya da hareket halindeki ekonomik olayların gözlemiyle ilgili bütün öğeler olarak tanımlanmıştır[14].

Dalgalanmalar bir sınıflamaya tabi tutulabilir. Dalgalanma belli bir kural ve düzene uyuyorsa buna sistematik dalgalanma, aksine, hareket halindeki değişken hiçbir kurala uymuyorsa, bu dalgalanmaya tesadüfi dalgalanma denilmektedir. Ekonomik büyüklüğü gösteren öğenin dalgalanması tek yönlü ise monotonik dalgalanma, bazen alçalma ve bazen yükselme yönünde gelişiyorsa çok yönlü dalgalanma olarak tanımlanmıştır. Nihayet, dalgalanma şiddet bakımından düzenlilik taşıyorsa, buna devresel dalgalanma, zaman bakımından düzenlilik taşıyorsa buna periyodik dalgalanma denilmektedir[15].

---

[11] Cafer Unay, Ekonomik Konjonktür, Ekin Kitabevi Yayınları, 5. Baskı, Bursa, 1996, s. 7
[12] G. Haberler., Prospérite et Dépression. Societes des Natıones, Geneve, 1937, s.190
[13] Paul Coulbois, Les fluctuations Economiques dans la pensé de A. H. Hensen Fluctuations economiques. Domat-Montehréstien pans, 1954, s. 210
[14] Henri Guitton, Fluctiations et croissance economique, Dalloz, 1967, s. 21
[15] Unay, a.g.e., s. 8

1.2.1.2. Ekonomik Konjonktür Devreleri

Ekonomik konjonktür genelde dört evrede incelenmekte ve bu evreler konjonktür devresini oluşturmaktadır. S. Aren'e göre konjonktür devresi iktisadi faaliyet hacminin birbirini takip eden iki en düşük noktası arasındaki mesafe olarak tanımlanmaktadır. Başka bir deyişle; konjonktür devresi reel GSMH ve diğer makro ekonomik değişkenlerle ölçülen ekonomik faaliyetlerdeki dönemsel, ancak düzensiz iniş ve çıkışlardır. Bir konjonktür devresi düzenli ve öngörülebilir değildir. Konjonktür devresinin zamanlaması rassaldır ve öngörülmesi bir hayli güçtür[16].

Şekil 1.3'de görüldüğü üzere bir konjonktür devresinde dört evre vardır. Bunlar;

i. Canlanma;
ii. Refah ya da gelişme;
iii. Duraklama ya da gerileme;
iv. Daralma ya da bunalım;

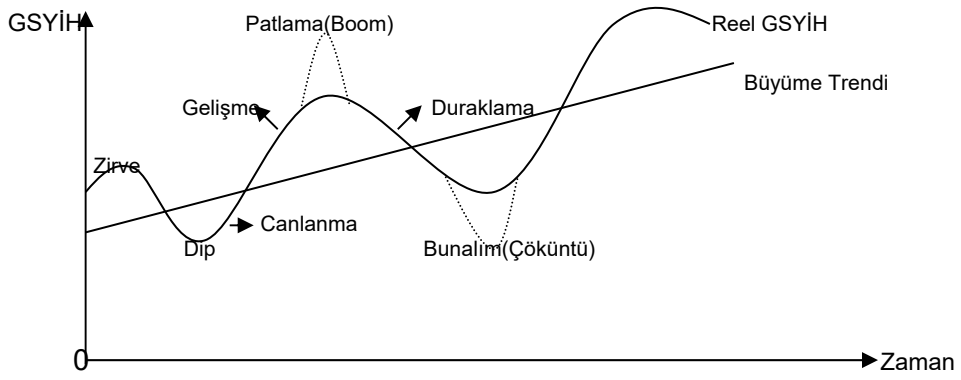

Şekil 1.3. Ekonomik Konjonktürel Dalgalanmalar

Kaynak: Steven L. Green, Macroeconomics Analysis and Applications, The Dryden Press, USA, 1993, s.17

Duraklama ve kriz kavramları zaman zaman birbiri yerine kullanılmaktadır. Duraklama ile, genelde, kısa dönemde görülen küçük şiddetli dalgalanmalar ifade edilir. Eğer duraklama şiddetlenerek uzuyorsa ve bu nedenle de daha büyük önem kazanıyorsa, kriz kavramı kullanılmaktadır.

[16] Sadun Aren, İstihdam, Para ve İktisadi Politika, Ankara, 1960, s. 70

Bir ekonomideki daralma yeteri kadar şiddetliyse bir resesyon meydana gelir. Bir resesyon ekonomik faaliyet düzeyinde aşağıya doğru gidiştir. Bir konjonktür devresinde çok derin bir dip meydana gelirse buna depresyon ya da slump denilmektedir. Bu evreler aşağıda kısaca incelenmiştir[17].

1. Evre: Canlanma

Bu evrede stratejik öğelerdeki değişme ya da kamu müdahalesinin başarılı sonuçlarına bağlı olarak üretim ve istihdam düzeyi yükselmeye başlar. Sınai üretimin artması hammadde fiyatlarını kamçılar. Bu gelişmeyi hizmet üretimi takip eder. Böylece, ekonominin her yanında bir canlanma, gelişme ve ilerisi için hazırlık kendini hissettirir. Ekonomiyi saran böyle bir güven duygusu içinde, girişim ve kuruluşların sayısı artar.

2. Evre: Refah ya da Gelişme

Milli gelir ve istihdam düzeyinin yükselmesiyle, efektif üretim potansiyel üretim düzeyine yaklaşır. Bu durum fiyatlarda yükselmeye neden olacağından, spekülasyonu da beraberinde getirir. Fiyat ve üretim artışını kârlardaki yükselme izler. Bu evrede yeni yatırımların yapılması kredi taleplerini arttıracağından faiz oranları yükselir. Ardından, ücretlerin ve hammadde fiyatlarının artması ile refah dalga dalga tüm ekonomiye yayılır.

3. Evre: Duraklama ya da Gerileme

Kredilerin tavan düzeye ulaşması ile faiz oranı yükselir. Kredilerin azalması ile yatırımlar azalır. Tüketim düzeyindeki düşme, fiyatlardaki gelişmeyi frenleyeceğinden, üretim azalır ve ekonomide atıl üretim kapasitesi ortaya çıkar. Bu nedenlerle kârlar azalır, yatırımlar düşer ve kısmi bunalım başlar. Böyle bir gelişme güven ortamını yok edeceğinden, ekonomik hayata girişler azalır.

4. Evre: Bunalım ya da Daralma

Ekonomide, kârların azalmasını zararlar, zararların artmasını iflaslar izler. İşsizliğin artması ve gelir düzeyinin düşmesi ile bunalım son noktaya gelir. Ekonomik çöküşü sosyal yıkım izler. Bu evrede toplum psikolojisi ve sosyal davranışlar umutsuzlukla doludur. Bu dönemdeki zorluklar, yenilikleri özendiren öğeler

---

[17] İlker Parasız, Modern Makro Ekonominin Temelleri, Ezgi Kitabevi, 2. Baskı, Bursa, 2000, s. 234

olabilirler. Bu korku dönemi fırsatları da içinde barındırmaktadır. Bu dönemin uzunluğu, bunalımı doğuran nedenlere ve kamu müdahalesinin başarısına bağlıdır.

1.2.1.3. Ekonomik Konjonktür Teorilerinin Sınıflandırılması

Bütün bilimlerin amacı gerçekleri açıklamaktır. Ancak, bu yapılırken bazı soyutlamalara, basitleştirmelere başvurulmakta, bu da gerçekten bir ölçüde uzaklaşmayı kaçınılmaz kılmaktadır. Açıklanmaya çalışılan bir olayı etkileyebilecek pek çok sayıda etkenden en önemli olabilecekleri ayırmaya çalışılır ve sonunda, açıklanmaya çalışılan olayla ilgili bir neden-sonuç ilişkisi ortaya konulur.

Ekonomik konjonktürün tek bir nedene dayanarak açıklanması güçtür. Günümüzde açıklamalar, ancak nedenler topluluğunun yer aldığı konjonktür teorilerine dayanarak yapılabilmektedir. Ancak, iktisat tarihine baktığımızda konjonktür teorileri hakkında birçok kişi veya okul açıklamalar ortaya koymuş olmasına rağmen bir birliktelik oluşmamıştır. Bunun nedeni de, yazarların çoğunun, ekonomik konjonktürün çok sayıda faktör ve koşullar tarafından yaratılmış olduğunu görmelerinden ileri gelmektedir. Hatta, A. Hansen'de, konjonktürü ortak bir model içine sığdırmayı amaçlayan her çabanın, büyük ölçüde yapay bir yöntem olduğunu yazmıştır[18]. Bu yüzden bazı teoriler birbirine benzemesine karşılık, önem verdikleri faktörler bakımından birbirinden ayrılmaktadır.

1895 yılında, Bergman, yaptığı bir araştırma ile 280 konjonktür teorisinin varlığını ortaya koymuştur. O tarihten günümüze kadar bu sayı hızla artmıştır. Bu nedenle, teorilerin üretiminden ya da kriz teorilerinin krizinden söz etmek mümkündür. Bu nedenle mevcut teorilerin her birini ayrı ayrı incelemek mümkün olmadığından, teorileri sınıflandırmak daha yararlı olabilecektir[19].

Eğer bir teori, açıklamasını, ekonomik sistemin içerdiği öğelere dayanarak yapıyorsa, bu teoriye içsel konjonktür teorisi denir. Örneğin, para, yatırım, toplam talep, kâr ve stoklara dayanılarak kurulan bir teori içsel teori olacaktır.

---

[18] Coulbois., a.g.e., s. 212
[19] Konjonktür Teorilerinin sınıflandırılmasında kullanılan sistematikte, Cafer Unay, a.g.e.'den yararlanılmıştır.

Dalgalanmaları, sistemin dışındaki öğelere dayanarak açıklayan teoriler dışsal teoriler olarak adlandırılmaktadır. Buna göre, dalgalanma ve bunalımı yaratan, yavaşlatan ve durduran kuvvetler, ekonomik sistemin dışında aranır. Örneğin, güneş lekelerine, politik nedenlere, psikolojik faktörlere dayanarak kurulan teoriler dışsal teorilerdir.

Eğer dalgalanmalar, sadeleştirici varsayımlardan hareketle, matematiğin emin ve kesin ifadesi yardımıyla formüle edilerek açıklanıyorsa, bu teorilere matematiksel teoriler denir. Bu teorilerde kesin ifadeler yer aldığından esneklikleri yoktur.

1.2.1.3.1. Dışsal Konjonktür Teorileri

Dışsal konjonktür teorileri çok çeşitlidir. Teorilerde dışsal nedenler olarak; iklim koşulları, psikolojik nedenler ve yenilikler gibi faktörler ele alınmıştır.

1.2.1.3.1.1. Tarımsal ya da Fiziki Teoriler

Yağmur, güneş, rüzgar ve tipinin tarımsal üretim üzerindeki etkileri tartışılamayacak kadar açıktır. Bu temel kuvvetlerden hareketle ekonomik dalgalanmaları açıklayan teorilere, tarımsal konjonktür teorisi denilmektedir.

Bu teoriye göre, insan iradesi dışı nedenler tarımsal üretim düzeyinde dalgalanma yaratırlar. Bu teori ilk kez W. S. Jevons ve H. S. Jevons tarafından ortaya atılmıştır. Sonra benzer fikirler L. Moore tarafından da savunulmuştur. W. S. Jevons'a göre; bazı dönemlerde güneş üzerinde oluşan lekeler, doğa koşullarını etkileyerek tarımsal üretimin bazı yıllar bol, bazı yıllar yetersiz olmasına neden olmaktadırlar. Bu teorilere göre; nedenlerin akışı kozmik olaylardan meteorolojik koşullara geçecek, oradan da tarımsal üretimi etkileyerek tüm ekonomiye yayılacaktır[20].

Tarımsal veya fiziki teorilerin ortaya koyduğu görüşlerin aksine istatistiki araştırmalar, tarımsal üretimle genel dalgalanma arasında doyurucu bir ilişki

[20] Haberler, a.g.e., s. 178

kuramamıştır. J. A. Estev'in belirttiği gibi tarımsal üretimin tüm ekonomi üzerindeki etkileri bazı nedenlerden dolayı sınırlı kalmaktadır[21]. Bunlar;

- Teorik açıklamalarda, tarımsal üretimin tüm ülkelerde sürekli benzer koşullarda elde edildiği varsayılmıştır. Oysa, ülkelerde, birçok ürün ve farklı doğal koşullar bulunduğundan, iklim değişmeleri üretimi, teoride ifade edildiği gibi, etkilememektedir.
- Tarımda makine ve ileri tekniklerin kullanılması üretim dalgalanmalarının şiddetini her geçen gün azaltmıştır. Stoklama olayı, üretim istikrasızlığına rağmen, fiyat dalgalanmalarına az çok istikrar kazandırmaktadır.
- Tarımsal üretimin tüm ekonomiyi etkileme gücü, tarım kesiminin ekonomi içindeki nispi önemine bağlıdır. Zamanla tarım kesiminin ekonomi içindeki öneminin azalmasına paralel olarak tüm ekonomiye etkileri de azalmaktadır.

1.2.1.3.1.2. Psikolojik Teoriler

Bazı teoriler, ekonomik dalgalanmaları psikolojik ve sosyal nedenlere dayanarak açıklamıştır. Oldukça karmaşık olan bu teoriler, konjonktürü doyurucu biçimde açıklamaktan uzaktırlar. Çünkü, sosyal ve psikolojik diye adlandırdığımız ortam, fiziksel ortam gibi kesin sınırları ile belirlemek olanaksızdır.

Psikolojik teoriler, müteşebbislerin, tüketicilerin ve bireylerin davranışlarının psikolojik yönünü ele alıp incelemektedir. Psikolojik düzeydeki etkenler, parasal ve ekonomik düzeydeki nedenleri tamamlamak için ileri sürülmüşlerdir. Bu teorilerde; davranışlar, tahminler ve hataların üst üste yığılmaları önemlidir.

Psikolojik teorilerin kurucularından Pareto'ya göre; insan davranışları biri rasyonel diğeri rasyonel olmayanlar diye ikiye ayrılır. Ona göre; bunalımların ana nedeni, insanların kalbindedir. Başarı insanı; kuvvetlendirir ve umutlandırır ve iyimser yaparken; başarısızlık moral bozar, cesaret kırar ve kötümserlik yaratır. Kötümserlik, hem yatırım hacmini daraltır ve hem de talebi azaltır. Böyle durumlarda, para talebe dönüşeceği yerde gömülemeye yönelerek bunalımın şiddetini yükseltir. Bu nedenlerle, ekonomik sistem değişse bile; iyimserlik, kötümserlik gibi psikolojik durumlar ortadan kalkmayacağından, ekonomik

[21] J. Artur Estey, Business Cycles, Prentice- Hall Inc., 1956, s. 172

dalgalanmalar kaybolmaz. Sosyalist bir sistemde bile, yetkili kişi psikolojik dalgalanmalardan kurtulamayacağından, aşırı üretim bunalımları ortadan kalkmaz. Dalgalanmaların nedenini; insanı umuttan korkuya ve aşırı güvenden güvensizliğe geçiren faktörlerde aramak gerekir. Psikoloji, ekonomik olayların temelinde bulunur. Özellikle borsa dalgalanmalarında psikolojik etkenler ön sırada gelmektedir.

Genelde psikolojik teorilerde; iyimserlik, canlanma ve refahı doğuran ya da hızlandıran etken olarak alınırken; kötümserlik duraklama ve bunalımı yaratan ya da hızlandıran etken olarak görülür. İnsanlar arasındaki bu bulaşıcı heyecan, iyimserlik ve kötümserlik sürü psikolojisi yaratarak, ekonomi aktörlerinin ekonomik faaliyetlerini yönlendirmesi açısından büyük önem kazanır. Gerçekten, kötümserlik ve iyimserliğin tamamlayıcı etken olarak açıklamaya sokulması önemli bir katkıdır.

1.2.1.3.1.3. Reel Konjonktür Teorileri (Yenilikler İle İlgili Teoriler)

Bu teori, teknik alanda oluşan yeniliklerin ve değişikliklerin etkilerini, dalgalanmaları açıklamada dikkate alarak, önemli teknik yeniliklerin uygulanmaya konulmasının, ekonomide canlanma ve refaha yol açabileceğini ileri sürmüştür.

Karl Marx'a göre kapitalizm, yapı itibariyle dinamik bir yeniliğe sahiptir. Bu dinamizm sayesinde, sistem sürekli teknik yenilikler doğurmaktadır. Ama iç çelişkiler nedeniyle, kapitalist sistem son bunalımı izleyerek kanlı bir işçi devrimiyle yıkılacaktır. K. Marx'ın fikirlerinden büyük ölçüde yararlanan J. Schumpeter, uyguladığı tarihsel yöntemle Marx'ın görüşlerini tamamlamıştır. Ancak iki düşünür arasında çok büyük fark vardır. Marx'a göre, sistem başarısızlığı nedeniyle yıkılmaya mahkum olmasına karşılık, Schumpeter'e göre; sistemin başarısı kendi sonunu getirecektir. Böyle bir başarıda yeniliklerin payı büyüktür.

Ekonomik gelişme ve dalgalanmaların açıklanmasında, J. Schumpeter fikirlerini müteşebbis ve teknik yenilikler üzerinde yoğunlaştırmıştır. Yazara göre; belli bir örgütlenmeye sahip olan her ekonomik aygıt sürekli gelişme halinde bulunur. Uzun dönemde, sistemin gelişmesinde ve bir denge durumundan ötekine geçmesinde, teknik yenilikler egemen etken olarak ortaya çıkarlar. Teknik yenilikler; sonuçları birkaç yıl içerisinde sona erecek bir canlanma yaratır. Arkadan duraklama ve bunalım gelir. Bu nedenle, eski dengeyi bozmada ve yenisini kurmada yenilikler ana

faktördür. Çünkü, yeniliklerin uygulanmasıyla başlayan yatırımlar, kümelenerek genişleyip tüm ekonomiye yayılırlar. Schumpeter'e göre; müteşebbis ve yenilikler, ekonomide gelişme yaratmasalardı dalgalanmalar da olmazdı[22].

Teknik yenilikler, birkaç yılda sönen canlanma ve refahı ortaya koyduktan sonra, yeniden durgunluğa neden olarak, ekonomik bunalımı başlatabilmektedir. Yani yenilikler dengeyi bozan ve yeniden kuran bir fiske rolü oynar. Modern ekonomilerde gelişme; birbirine bağlı; denge-dengesizlik-denge-dengesizlik zinciri şeklindedir. Eğer bu yenilikler rastlantı sonucu düzenli olarak her 10 yılda bir ortaya çıksalar, devresel dalgalanmaların sırrı çözülmüş olacaktır. Oysa, sisteme müdahale eden bu dışsal şoklar, sistematik olmaktan çok, rastlantı sonucudur. Teknik yenilikler zaman ve yer itibariyle düzenli dağılmazlar. Bunların devreleri de aynı uzunlukta değildir. Çünkü, yenilikler; zaman, yer ve sektör bakımından düzenli değildirler. Sıçramalar halinde gerçekleşen yeniliklerin, tahminleri de olanaksızdır.

J. Schumpeter'in yeniliklerle ilgili teorisi, 1980 sonrasında; j. Long, C. Plasser ve E. Prescolt tarafından yeniden ele alınıp geliştirilmeye çalışılmıştır.

1.2.1.3.1.4. Diğer Dışsal Konjonktür Teorileri

Bu teorilerden ilki, politik ortamdaki dalgalanmaların ekonomide yaratacağı dalgalanmaları açıklamaktadır. Bu teoriler daha çok şoklar üzerinde durduğundan devreselliği açıklamak iddiasında değildir. Bir ülkede milletvekili seçimleri, başkan seçimi ve hükümet değişikliği; bazen işletme ve bireyleri eski kararlarını değiştirmeye ya da yeni kararlar almaya zorlar. Seçimler bazen kötümserlik, bazen iyimserlik yaratırlar ve iş dünyasının tahminlerini önemli ölçüde belirlerler.

Bazı ülkelerde ve de Türkiye'de; politik ortamdaki dalgalanmaların ekonomide zaman zaman tıkanmalara neden olduğu bilinmektedir. Politik olaylar yanında, vergilerdeki değişme, yeni gümrük mevzuatı, sosyal ve idari reformlar gibi türlü yenilikler ekonomiyi etkilemelerine karşın, devresellik yaratmazlar.

---

[22] Mükerrem Hiç, Büyüme Teorileri ve Azgelişmiş Ülkeler, İ.Ü.Yayınları, İstanbul, 1976, s. 53

1.2.1.3.2. İçsel Konjonktür Teorileri

İçsel Teoriler, ekonomik sistemin içindeki faktörlerin birbirine bağlılıklarını saptamakta ve dinamik teoriler kurmayı hedeflemektedir.

Ekonomik olaylar arasında neden-sonuç ilişkisi bulunduğundan, dalgalanmaya neden olabilecek stratejik değişkenin saptanması hareket noktasını oluşturur. Bu teorinin görevi, önce stratejik alanı ya da noktayı saptamak, sonra da buradan başlayacak hareketin hangi mekanizmalar ile bütün ekonomiye yayılacağını göstermektir[23].

1.2.1.3.2.1. Parasal Teoriler

Parayı konjonktür teorisinden ayırmak olanaksızdır. Çünkü, içsel konjonktür teorilerinin bir çoğu açıklamalarında parayı dikkate almaktadır.

1.2.1.3.2.1.1. Salt Parasal Teori

İngiliz İktisatçısı G. Hawtrey 1928 yılında açıkladığı konjonktür teorisiyle, dalgalanmaların para ve kredi mekanizmasından kaynaklandığını ileri sürmüştür. Yazara göre bankaların açtıkları kredilerin miktarı ekonomik konjonktürü belirlemektedir. Müşterilerin davranışına göre hareket eden bankalar, davranışlarında çok sıkı olabilecekleri gibi çok rahat da olabilirler. O halde, ekonominin motor gücü olan bankalar kredi dağıtımlarında kolaylık gösterebilecekleri gibi bazı sınırlamalarla da karşılaşırlar. Ancak yazar, parasal etkenler yanında başka etkenlere de yer vermiştir.

Hawtrey teknik yenilikleri, yeni yatırımları ve diğer etkenleri savsaklanabilir sayarak, açıklamalarını salt parasal nedenlerle yapmıştır. Hawtrey'e göre, bankalar kredi koşullarını kolaylaştırdıklarında, iş adamları bol ve ucuz kredi nedeniyle üretimlerini ve siparişlerini arttırırlar. Bu gelişme ile bir yandan üretim yükselirken öte yandan fiyatlar yükselir. Bu gelişmenin tersine, kredilerin azalması üretim ve fiyatların düşmesine öncülük eder[24].

---

[23] Haberler, a.g.e., s. 165
[24] W. Röpke., Konjonktür ve Buhranlar, İstanbul, 1947, s. 140

Hawtrey, faiz oranlarında istikrarı varsaymasına karşın, faiz oranlarındaki bir düşme ile kredi kolaylıklarının kredi artışına neden olduğunu kabul etmektedir. Müsait kredi koşulları; siparişleri, üretimi, gelirleri yükseltip, tüketimi kamçılayacağından stoklar hemen erimeye başlayacaktır. Bu mekanizmalar ile sürekli kredi artışının beslediği üretici faaliyet yükselme evresinde ilerleyecektir. Ekonomide üretimin sınırsız olarak gelişmesi olanaksız olduğundan, tam kapasite sınırına varıldığında fiyat artışları hızlanacaktır. Böyle bir ortamda faiz oranlarında küçük yükselmeler, yeni kredi taleplerini frenlemeye yetmeyecektir.

Sürekli devam edebilecek gelişme, kredilerin son bulmasıyla bloke olacaktır. Gerçekten, fiyatların sonsuza dek yükselmesi göze alındığında, istikrarı korumak isteyen merkez bankası, ticari bankaları sürekli destekleyemez. Kredilerin kısılmasıyla duraklama doğar. Gelişme, kredi politikasının değişmesiyle duraklamaya dönüşecek ve fiyatların düşmesi bunalımı yaratacaktır. Bu mekanizmanın işleyişi ile sipariş, gelir ve harcamalar azalacağından bunu üretimin azalması süreci izleyecektir[25].

Kötümserliğin egemen olduğu bu durumda, borçların ödenmesiyle bankaların kasaları dolacaktır. Bankalar faiz hadlerini düşürdüğünde her zaman kredi talep edenler sayesinde bu ölü noktada hareket başlar. Likiditenin çoğalmasını izleyerek, merkez bankası açık piyasa işlemlerine başlayacaktır. Piyasaya enjekte edilen bol para tüketim harcamalarını ardından da üretimi arttırarak yeniden canlanma evresine geçişi sağlayacaktır. Iskonto politikası bu canlanmayı kamçılayarak ekonominin bunalımdan çıkışı hız kazanacaktır.

1.2.1.3.2.1.2. Faiz Oranına Dayanan Teoriler

K. Wicksell “doğal faiz oranı” ve “piyasa faiz oranı” na dayanarak ekonomik dalgalanmaları açıklamıştır. Doğal faiz oranı, yatırım talebi ile fon arzını eşitleyen faiz oranıdır. Bir başka deyişle, ödünç alınan fonlar ile müteşebbislerin elde ettikleri sermayenin marjinal verimliliğidir. Bu faiz oranı mevcut olmasına karşın görünmez. Piyasa faiz oranı ise, bankaların açtıkları kredilere uyguladıkları faiz oranıdır.

---

[25] Haberler., a.g.e., s. 24

Bir ekonomide, piyasa faiz oranı, doğal faiz oranının altında ise, kredi hacmi genişleyeceğinden üretim faaliyetleri hızlanacaktır. Örneğin piyasa faiz oranı % 50 ve doğal faiz oranı % 90 ise, 1000 TL'sını borç alıp yatırım yapan kimse 400 TL net kâr sağlamış olacaktır. Böyle bir durum kredi talebini kamçılayarak yatırımların ve kârların artmasını sağlar. Öyleyse, bankaların piyasa faiz oranını düşürmeleri, canlanma nedenidir. Tersine piyasa faiz oranının yükselmesi kârlılığı azaltacağından, duraklamaya neden olur.

Ekonomik canlanma döneminde iken, gittikçe artan kredi talepleri piyasa faiz oranını yükselteceğinden, sonunda iki faiz oranı eşit olacak ve durgunluk egemen olacaktır. Canlanma döneminde fiyatlar yükselecektir. Fiyat yükselmeleri borç alanların lehine ve borç verenlerin aleyhine bir durum yaratır. Bu nedenle, ucuz kredi politikası devam ettikçe, para talebi yüksek olacaktır.

Gelişme evresinde, ekonomide ne boş kapasite ne de kullanılmayan makine kalır. Kredilerle beslenen işletmeler, üretim artışına paralel olarak emek taleplerini arttırırlar. Bu süreçte fiyatların yükselmesiyle, tüketicilerin satın alma güçleri azalacağından, talep de düşer. Bu durumda doğan zorunlu tasarruflar, yatırımları besleyen bir kaynak olur. Daha açık bir deyişle, yeni yatırımların finansmanı, fiyat artışlarının yarattığı zorunlu tasarruf vasıtasıyla tüketicilere yüklenir[26].

Bankalar kredilerini sınırsız olarak arttıramadıklarından ve tüketicilerin satın alma güçleri nispi olarak azaldığından, gelişme sürekli olmayacak ve boş üretim kapasitesi doğacaktır. Ayrıca, piyasa faiz oranının yükselmesi ve boş kapasite, maliyetlerin yükselmesinde etkili olacaktır. Enflasyonist bir kredi politikasıyla üretimi sürekli arttırmak olanaksızdır. Açılan kredilerin büyük ölçüde yatırımlara yönelmesi tüketici taleplerinin yeterli olmayışı ile tıkanabilir.

Enflasyonun ortaya çıkması, başlayan gelişmeyi er ya da geç bloke eder. Başlangıçta gönüllü tasarruflar ve bol kredi dengeden uzaklaşmayı sağlamıştır. Depresyon döneminde, paranın yatırıma gideceği yerde, gömülemeye yönelmesi yine dengeden sapma nedeni olabilir.

---

[26] Haberler. a.g.e., s. 47

Modelde fiyat artışlarının durmasıyla, iyimser hava yeniden esmeye başlar. Piyasa faiz oranı, doğal faiz oranının altına düşeceğinden, canlanma tekrar eski yolunu izleyebilir.

Bu açıklamalardan anlaşılacağı üzere, Wicksell'in analizinde toplam talep iki unsurdan oluşmaktadır. Tüketim talebi ve yatırım talebi. Bu iki talebin de faize karşı esnek olduğu kabul edilmiştir. Faiz oranı ne kadar düşük olursa, tüketim talebi de yatırım talebi de o kadar yüksek olacaktır (veya tasarruf o kadar düşük olacaktır). Tüketim talebini (veya tasarrufu) sosyal ve kurumsal etkenler belirlerken, yatırım talebini sermayenin marjinal etkinliği belirlemektedir. Ayrı etkenlere bağlı bu iki talep çeşidini birbiriyle dengeleyen faktör ise esnek faiz oranıdır. Faiz oranının esnekliğine engel olunduğu zaman enflasyon veya deflasyon gibi dengesizlik halleri ortaya çıkabilir[27]. Enflasyonu veya deflasyonu bir istikrarsızlık nedeni olarak ele aldığımızda bu teorinin bir krizi açıklamaktaki faydası anlaşılabilmektedir.

1.2.1.3.2.2. Eksik Tüketim Teorileri

Eksik tüketim teorileri, üretim ile tüketim arasında bulunması gereken dengenin önemine dayanır. Genelde, üretim insan davranışlarının dışındaki nedenlere bağlı olmasına karşın, tüketim bireyin gelirine bağlıdır. Bu nedenle, gelir dağılımındaki dengesizlik, üretim ile tüketim arasındaki uyumu bozmaktadır.

Eksik tüketim teorileri, başlangıçta, Lord Landerdale, R.Maltus ve Sismondi tarafından ileri sürülmüştür. Daha sonra, J. A. Hobson, W. T. Foster, E. Lederer, bu teorilere daha bilimsel bir nitelik kazandırmışlardır. Ve nihayet Keynes, bu eski teorileri değişik biçimde yeniden güncelleştirmiştir.

Bu teorilerde eksik-tüketim farklı anlamlarda kullanılmıştır. Birinci olarak,eksik-tüketimle; teknik ve yeniliklerin gelişmesiyle yükselen sermaye birikiminin sağlayacağı üretimin tüketim kapasitesini aşması anlatılır. İkinci olarak; belli bir satın alma gücü talebe dönüşmeyip, tüketim malları pazarını beslemediğinden eksik-tüketim doğar. Üçüncü olarak; zamanla sermaye birikimi yükseldiğinden, malların

[27] Vural Savaş, Keynezyen İktisat Yıkılırken, Fatih Yayınevi Matbaası, İstanbul, 1984, s. 25

artan üretimini emmek için ekonomide satın alma gücü sürekli artmadığından, durgunluğun oluşması ve fiyatların düşmesi kaçınılmaz bir sonuçtur[28].

Sismondi'ye göre; kapitalist sistemde doğal uyumun varlığı ve tam istihdamın otomatik olarak kurulacağı fikri kabul edilemez. Ona göre, üretim faaliyetinin kesintisiz sürebilmesi için üretimle tüketim arasında bir denge bulunmalıdır.

Oysa, kapitalist toplumda, üretim sürekli olarak artarken, toplumsal ilişkiler tüketimin paralel bir biçimde gelişmesine engeldir. Böyle bir sistemde, gelir dağılımı eşit olmadığından; bir yanda büyük gelir sahipleri, öte yanda küçük gelir sahipleri kümelenmektedir. Gelirlerin eşit olmayan dağılımı denge fikriyle bağdaşmamaktadır.

Üretim sürekli olarak artarken, yoksul sınıfın payı, geçimlik tüketimle sınırlı olduğundan, devresel olarak üretim fazlası ortaya çıkmaktadır. Öte yandan, makineli üretimin yarattığı teknolojik işsizlik, emek sahiplerinin satın alma gücünü azaltmaktadır. İşte bu koşullarda ortaya çıkan eksik-tüketim ekonomik bunalımlara neden olmaktadır. Öyleyse, artan üretimden daha çok varlıklı sınıflar yararlanmaktadır.

Sismondi'nin bu fikirleri J. A. Hobson, Foster ve Catching tarafından geliştirilmiştir. Bu yazarlara göre; devresel dalgalanmaların ana nedeni aşırı tasarruftur. Ekonomide yaratılan gelirin büyük bir kısmı varlıklı kesim tarafından tasarruf edilirken, ancak küçük bir bölümünün tüketim mallarına yönelmesi depresyona neden olmaktadır. Böylece tasarruf edilen kaynaklar, talebe dönüşmüyorsa talep azalacağından önce deflasyon ve arkasından de depresyon doğmaktadır. Olaya tersten bakıldığında, bunalım döneminde burjuva sınıfı ellerindeki kaynakları gömülemeye ayıracakları yerde, pazara yöneltirlerse aşırı tüketim sonucu canlanma başlayacağı görülmektedir.

Özetle, toplumun iki sosyal sınıfa bölünmesi dengesizliğin ana nedenidir. Her halde, dengesizlik kötü bir tercih yapabilecek olan toplumun güçlü sınıfı yüzünden doğar. Bu nedenlerle, kapitalist sistem ekonomik bunalımlardan sorumludur[29].

---

[28] Gülten Kazgan, İktisadi Düşünce, Bigi Yayınları, İstanbul, 1974, s. 120
[29] H., Bartoli., les theorles des marxistes. Fluctuations Economiques Domat-Mmontchrestion, Paris, 1954, s. 261

K. Marx, bunalımların varlığını üretimdeki anarşiye ve kâr için savaşa bağlamıştır. Belli bir dönemde kârın toplam sermayeye oranı olan kâr oranı, yalnız artı değere bağlı değildir. Kâr oranı aynı zamanda sermayenin organik bileşimine de (C/V) bağlıdır. Burada (C) sabit sermayeyi, (V) ücret fonunu ifade etmektedir. Teknik yenilikler de sermaye bileşimini değiştirerek kâr oranını azaltır.

Azalan kâr oranına tek çare tüketim artışıdır. Temel çelişki, yükselen üretim koşulları ile azalan kâr oranı arasındadır. Kapitalist sistemin dinamik gücünü kârlar oluşturmaktadır. Gelişme için artması gereken kârlar, azalan kâr oranı nedeniyle frenlenmektedir. Oysa, kârları yükseltmek için kapitalistler daha çok üretip daha çok satmak isterler. Bu durum ise aşırı üretim yaratır. Zıtlaşmanın olmadığı zamanlarda, kısa vadeli kârla, uzun vadeli kârlardan daha yüksek olduğundan, refah dönemi yaşanır[30].

Sistemin çelişkileri bunalım ve dengesizlik yaratarak işsizler ordusunu büyütür. Bazı aşırı üretim bunalımları, yeni pazarların bulunmasıyla aşılabilir. Ancak bu çare geçici bir süre için geçerlidir. Uzun vadede, kaybolmayan çelişkiler, sistemi yıkıma götürürken, zaman zaman girişimciler bu kötü sondan kurtulmak isteyeceklerinden, devresel dalgalanmalar olacaktır. Adım adım devresel dalgalanmalar ilerlerken, trend sürekli olarak aşağıya yönelecek ve bunalıma girilecektir.

1.2.1.3.2.3. Yatırımlarla İlgili Teoriler

Gelişme ve sanayileşme daha çok sermayeyi gerekli kıldığından, her ekonomide yatırım miktarı sürekli olarak artmaktadır. Yatırımların yükselmesiyle üretim artışı paralel gelişmez. Üretim, yatırımları bir gecikme ile izleyecektir.

Yapılan yatırımların talebi uyumlu bir şekilde karşılaması da her zaman rastlanan bir durum değildir. Yatırımlar fazla yapıldığında, talebi aşan bir üretim kapasitesi doğar. Talep düştüğünde yine mevcut yatırımlar aşırı üretim yaratır. Ekonominin kapasitesi, talep yükselmesine cevap veremediği durumlarda, enflasyon ve eksik üretim ortaya çıkacaktır.

---

[30] Unay, a.g.e., s. 128

Aşırı yatırımlara dayanarak konjonktürü açıklayan çeşitli teoriler mevcuttur. Burada, biz bunlardan aşırı üretimi açıklayan hızlandıran ilkesine yer vereceğiz.

Hızlandıran İlkesi; tüketim harcamalarında bir dönemden bir sonraki döneme geçişte meydana gelen değişikliklerin yatırım malları talebini ya da yatırım harcamalarını hangi şiddetle dalgalandıracağını belirleyen ilkedir.

1908 yılında yazar Fransız Albert Aftalion, hızlandıran ilkesini ortaya koyan ilk iktisatçıdır. Yazara göre; konjonktür alt üretken ve üst üretken kesimler arasındaki dengenin bozulmasından doğar.

Tüketim sabırsızdır, hemen gerçekleşmek ister. Oysa, modern yöntemlere dayanan üretim, zaman gerektirir. Bu nedenle üretimi başlatmak zordur ve durdurmak sorun yaratır.

Tüketim mallarına talep arttığında, yatırımların artması, aşağıdaki bir çok varsayıma dayanır;

- Ekonomide boş kapasite yoktur,
- Mevcut sermayenin belli bir oranı her yıl amortismana ayrılmaktadır,
- İstihdam düzeyini yükselterek üretimi arttırarak olanaksızdır,
- Talep artışının sürekli olacağı kanısı vardır,
- Tüketim mallarını belli bir oranda arttırmak için, yatırımlarında aynı oranda artması gereklidir,
- Yatırım kaynakları bulunmalıdır.

Bu koşulların varlığında, nihai talepteki küçük bir dalgalanma, yatırım malları talebinde büyük bir dalgalanma yaratır. Bu model, yatırım malları üreten kesimdeki tıkanıklıkları, ekonomide boş kapasitenin doğmasını ve dolayısıyla işsizlik sorununu aydınlatabilmektedir.

Hızlandıran ilkesinin neden olduğu böyle bir dalgalanmanın şiddeti aşağıdaki etkenlere bağlıdır;

- Talepteki dalgalanmanın şiddeti,
- Sermaye – hasıla oranı, (bu oran büyüdükçe dalgalanma şiddetlenir.)
- Sermayenin ömrü, (bu ömür uzadıkça yine dalgalanma şiddetlenir.)

Hızlandıran ilkesine dayanan bu model bir çok bakımdan eleştirilebilir. Tinbergen'in ekonometrik araştırmalarına göre, bir ekonomide yatırımları belirleyen ana faktör talep değil, elde edilen kârların miktarıdır. İkinci olarak, bu ilke hizmet ve tarım kesiminde uygulanmaz. Çünkü hizmetler üretildiği an tüketilir, tarımsal üretim ise yalnız yatırımlara bağlı değildir. Üçüncü olarak, bir çok firma, teknik ve stratejik nedenlerle tam kapasite altında çalışır. Bunlardan başka, başlangıçta saptanan varsayımlar çoğu defa gerçekçi değildir[31]. Bu eleştirilere rağmen tüketim ile yatırım arasındaki ilişkinin, ekonomik dalgalanmalar üzerindeki etkilerini ortaya koyması açısından teori önem taşımaktadır.

1.2.1.3.2.4. Keynes ve Ekonomik Dalgalanmalar

J. M. Keynes (1883 – 1946) 1936 yılında yayınlanan eseriyle, çağın iktisatçıları ve iktisat politikası üzerinde büyük etki yaratan bir kişi olmuştur. Birçok kişi onu konjonktürel dalgalanmaların reçetesini bulan ve insanlığı ekonomik bunalımlardan kurtaracak bilim adamı olarak tanımıştır.

Keynes incelemesinde milli gelir ve istihdam düzeyini belirleyen faktörleri ortaya koymuştur. Yazara göre; milli gelir düzeyi ve onunla paralel yükselip alçalan istihdam düzeyi, mevcut efektif talep[32] miktarına bağlanmıştır. Say'a göre ekonominin motoru arz cephesi iken, Keynes'e göre talep cephesi olmuştur. Efektif talep ise, tüketim malları talebi (C) ile yatırım malları (I) toplamına eşitlenmiştir.

Ekonomik olaylar arasında neden-sonuç ilişkisi bulunduğuna inanan Keynes, ekonomik faktörleri bağımlı ve bağımsız diye ikiye ayırmıştır. Tüketim harcamalarının düzeyi objektif ve sübjektif faktörlere bağlanmıştır. Yatırım harcamalarının düzeyi ise, kapitalin marjinal etkinliği (KME) ile faiz oranı arasındaki farka bağlanmıştır. Faiz oranı düştüğünde bu fark büyüyeceğinden, yatırımlar artacaktır.

---

[31] W. Krelle., "Modele de Croıssance et deprevision", **Cahiers de l'ISEA.,** decemhre 1963, s. 14

[32] Keynes'çi modelde efektif talep, üretim ve istihdam düzeyini belirleyen taleptir. İktisatta talepten söz edildiğinde de genellikle efektif talep kastedilmektedir.

Milli gelir düzeyini belirleyen, müteşebbis tahminleridir. Toplumda yapılacak harcamalara ilişkin müteşebbis tahminleri hem milli gelir, hem istihdam düzeyini belirleyecektir. Ekonomide toplam talep (C+I) artarsa, milli gelir yükselecektir. Toplam talep azalırsa, milli gelir düşecektir.

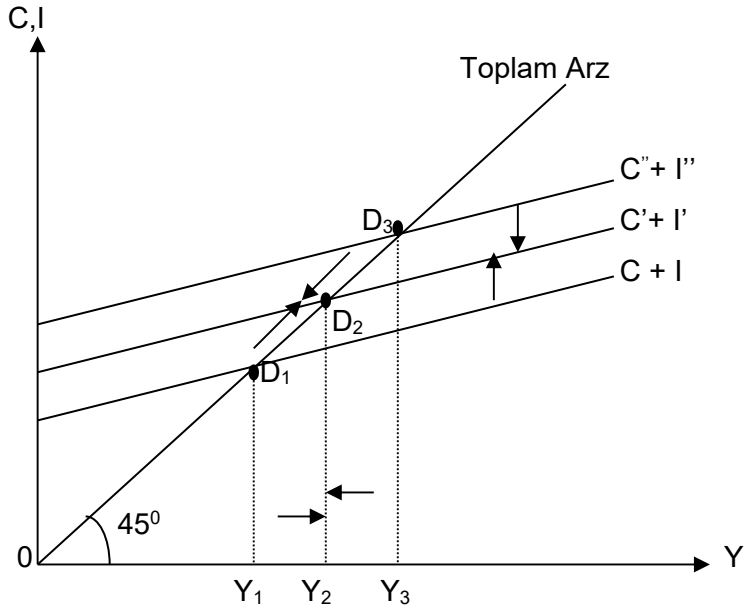

Şekil 1.4. Keynes Genel Ekonomik Denge

Bu açıklamalara göre, toplam talep (C+I) toplam arza (TA) eşitse (Şekil 1.4. D_1), milli gelir dengeye gelir. TT>TA ise milli gelir yükselir. TT<TA ise milli gelir düşer.

Toplam talep (C+I) iken, yukarı kayarak (C'+ I') olursa, denge (D_2) noktasında kurulur ve (Y_1) milli geliri (Y_2) düzeyine yükselir. Denge (D_3) de kurulmuşken toplam talep (C''+ I'') düşerek (C'+ I') olursa, bu defa denge (D_1) de kurulur ve Y_3 milli geliri Y_2 düzeyine düşer.

Bu modelde milli gelir dalgalanmaları, yatırım (I), tüketim (C), ve tasarruf (S) dalgalanmalarından doğar. Eğer tüketim düzeyi (C) sabit ise, yatırım (I) ve tasarruf miktarında (S) değişme, milli geliri dalgalandırır. Öyleyse, her şey yatırımı planlayan ve tasarrufu yapan bireylerin tutumuna ve bu tutumla ilgili müteşebbis tahminlerine bağlıdır.

Şekil 1.4'de D_1, D_2, ve D_3 noktalarında kurulan dengelerin tam istihdamı gerçekleştirmeleri zorunlu değildir. Bu noktalarda kurulan denge eksik istihdam dengesi de olabilmektedir. Bu fikirler konjonktür teorisini önemli ölçüde etkilemiştir.

Keynes modelinde milli gelir ve istihdam düzeyindeki dalgalanmaları üç değişken açıklamaktadır;

- Tüketim eğilimi dalgalanmaları,
- Likidite tercihi dalgalanmaları, (ki bu faiz oranı üzerinde etkide bulunur,)
- Kapitalin marjinal etkinliği (KME), (KME yatırım malının değerine, ileriye yönelik tahminlere ve elde olunacak hasılalara bağlıdır.)

"Bununla birlikte özellikle, konjonktür devresinin uzunluğu ve evrelerinin düzenli birbirini izlemesi başta olmak üzere dalgalanmaların esas niteliklerini belirleyen kapitalin marjinal etkinliğindeki değişmelerdir"[33]. KME' deki devresel dalgalanmalar, diğer temel değişkenlerinin de etkisiyle; kısa vadede ekonomi üzerinde etkili olarak dalgalanmaları yaratırlar. Yatırım hacmini belirlemede KME 'nin faiz oranından daha önemli olduğu kabul edilmiştir.

Daha önceki teorilerde açıklandığı gibi, KME, likidite tercihi ve tüketim eğilimi otonom değişkenler olarak gösterilebilir.

Eğer tüketim düzeyindeki bir düşmeyi yatırım hacmindeki artış telafi etmiyorsa, ekonomide daralma doğar. (C+I) 'dan oluşan toplam talep yükselirse milli gelir ve istihdam düzeyi yükselir.

Bunalım, yükseliş döneminden ani ve şiddetli olarak düşüşe geçiştir. O halde, bunalımın başlamasını ve bunalımdan yükselişe geçişi açıklamak gerekir.

Çevrilişin noktalarını açıklamak için, gelişmenin son aşamasındaki durum ele alındığında; bu aşamada, genişleyen iş hacminin finansmanı için para talebi arttığından, faiz oranı yükselmiştir. *"Ancak bizim fikrimizce, faiz oranında yükselme değil, KME'deki ani düşme, bunalımın esas açıklamasını yapmaktadır"*[34].

---

[33] J. M. Keynes, İstihdam, Faiz ve Para Genel Teorisi, (Çev.Asım Baltagil), Fakülteler Kitabevi, İstanbul, 1969, s. 326
[34] Keynes, y.a.g.e., s. 328

Gelecek ile ilgili tahminlerde ani ve şiddetli değişme ve sermayenin bolluğu KME'deki düşmeyi belirlemektedir. Geleceğe ilişkin belirsizliklerin doğması bir taraftan KME'ni düşürürken, diğer taraftan likidite tercihini yükselterek faiz oranlarının artmasına neden olur. Bu nedenle yatırımların üzerindeki olumsuz faktörler çoğalır ve bunalım derinleşir.

Açıklanan nedenlerle düşüşü durdurmak kolay değildir. Ancak bir süre sonra, faiz oranındaki düşme faaliyet hacminin yükselmesine neden olur. Aslında aşağıdan çevriliş için faiz oranının düşmesi kuşkusuz gerekli bir koşulu oluşturur. Ancak, KME'deki düşme çok kuvvetli olursa, faiz oranının düşmesi canlanmayı sağlamaya yetmez. İş ortamının kaprisli ve düzensiz psikolojik havasının değişmesi KME üzerinde olumlu etkide bulunur. Yani güven ortamının sağlanması bu aşamada en önemli faktördür.

Anack, canlanmanın başlayabilmesi için belli bir sürenin geçmesi gerekir. Böyle bir süreden sonra KME'de yükselme eğilimi ortaya çıkar. Böyle bir sürede canlanma; sabit sermayenin ömrüne, oluşum sürecine ve stokları koruma maliyetine bağlıdır.

Konjonktür hareketi bir kez başladığında, sürekli olarak aynı yönde devam etmez, tersine dönebilir. Alçalma ve yükseliş evresinde, gözle görülebilir bir düzen vardır.

Keynes modelinde bu mekanizmaların işleyişinde yatırım çoğaltanı üzerinde durmak gerekir. Yatırımlardaki bugünkü bir artışın (ΛI), yarın geliri (ΛY) kaç misli arttıracağını gösteren katsayıya yatırım çoğaltanı denir.

1. $\Lambda Y=K.\Lambda I$
2. $\Lambda Y=(1/1-c).\Lambda I$ ya da $\Lambda Y=(1/s).\Lambda I$

Formülden anlaşılacağı gibi, çoğaltanın (K) değeri, marjinal tüketim eğilimine (c) bağlıdır. Ya da 1-c=s olduğundan, marjinal tasarruf eğilimine bağlıdır. Marjinal tasarruf eğilimi büyüdükçe çoğaltanın değeri yükselmektedir. O halde, tüketim eğiliminin büyük olduğu duraklama döneminde, küçük bir yatırım bile milli geliri hızla arttırabilmektedir. Bu nedenle, tüketim eğilimi milli gelir dalgalanmalarını etkileyen, çok önemli bir değişkendir. Eksik-tüketim teorilerine yeni bir anlam kazandıran

Keynes'e göre; bunalım yatırım çoğaltanının zayıflamasından yani tüketim eğiliminin (C/Y) düşmesinden de doğabilir.

Bu teori, bunalımların nedenlerini göstermesine karşılık, düzenli devresel dalgalanmaları tam açıklayamamaktadır. Ayrıca milli gelirin, istihdam düzeyi ile aynı oranda artıp eksilmediği bilinmektedir.

1.2.1.3.3. Matematiksel Teoriler

Yöntemler topluluğuna dayanan ekonometri teorik olarak çeşitli görünümlere sahiptir. *"Ekonometrik bir konjonktür teorisi, matematiksel formüllerle birbirine bağlı olaylara dayanarak, ekonomik durumu açıklamayı amaçlar".* Bu çerçevede ele alınabilecek iki teori grubu bulunmaktadır[35].

Bu teorilerin birinci grubu; rasyonel ve akılcı olan ekonometrik teorilerdir ve tümdengelimci yöntem uygularlar, matematikten yararlanırlar ve az çok gerçeğe bağlı olarak konjonktür modelini kurarlar. Bu teoriler, ekonomi içinde doğan, yaşayan ve bazen de ölen istatistiki serilere dayanarak teoriyi kurmak isterler. Dolayısıyla bu teoriler, deneyden önce gerçeklerin saptanabileceğini ve konjonktürün matematiksel olarak açıklanabileceğine inanırlar.

Kişisel duygu ve mantıkla yapılan gözlemlerin genelleştirilmesi teoriyi kurmada temel çalışma yöntemidir. Bu yöntemle kurulan teorilerin ekonomik hayattan kopuk oldukları görülür. Bu yüzden bu yöntemin tek başına uygulanması gerçekçi değildir ve yanıltıcı sonuçlar doğurabilmektedirler.

İkinci grup teoriler; tümevarım yani deneysel ekonometrik yöntemlerden hareketle, matematikten yararlanırlar ve açıklamalarını yaparlar. Bu yöntemde, gözlemlerle yaşayan olaylar incelenir, sonra bulgular teste tabi tutulup, akıl süzgecinden geçirildikten sonra neden-sonuç ilişkisi ortaya konur. Bu yöntemde istatistiki çalışmalarla matematiksel araçlardan birlikte yararlanılınır.

---

[35] Guilton, a.g.e., s. 178

1.2.1.3.3.1. Matematiksel Konjonktür Modelleri

Modeller, teorik, tarihi ve tahmin modeli diye bir ayırıma tabi tutulabileceği gibi, statik, karşılaştırmalı statik ve dinamik modeller diye de sınıflandırılabilirler.

Belli bir andaki ilişkileri saptayan model statiktir. İki farklı zamandaki durumun karşılaştırmasını yapan model karşılaştırmalı statiktir. Zaman içindeki gelişmeleri açıklayabilen model ise dinamiktir.

Statik modeller; tahmin konusunda ve konjonktürün açıklanması konusunda yetersizdirler. Konjonktürü açıklayacak modelin dinamik olması gerekir.

J. Tinbergen eserinde statik ve dinamik model farkını göstermenin yanında, dalgalanmaları açıklamak için de dinamik modele olan ihtiyaca dikkatleri çekmiştir[36].

Dinamik model zaman içinde meydana gelen değişmeleri açıkladığından, konjonktürü eksiksiz açıklayabileceği sanılmamalıdır. Çünkü model, yönteminin aşağıda sayacağımız üç sınırı vardır[37].

- Model değişkenler arasında seçim yapar,
- Genellikle model toplam büyüklüklere dayanır,
- Modeller genellikle doğrusaldır.

Model, dalgalanmaların nedenlerine, gerçekçi bir yaklaşımla ışık tutmaktadır. Modelde yer alan değişkenlerin sayısı arttıkça ve istatistiki denetimle gerçeğe yaklaşıldıkça, dinamik bir modelin değeri yükselir.

1.2.1.3.3.2. Örümcek Ağı (Cobweb) Teorimi

Cobweb teoremi Amerikalı H. Schultz, Hollandalı J. Tinbergen ve İtalyan İktisatçı U. Ricci tarafından, birbirinden habersiz olarak 1930 yılında ileri sürülmüştür.

---

[36] Geniş bilgi için bakınız. J. Tinberger, "Verifications statistiques des theories des Cycles Economiques", **I ve II societes des nations**., Geneve, V.II., 1939, s.17
[37] Raymond Barre, Economice Politique, puf, 1996, s. 210

Teoremi açıklamak için kullanılan şekiller örümcek ağına benzediğinden bu teoreme Cobweb teoremi denilmiştir[38].

Bu teorem, yalnız bazı malların fiyat ve üretiminde görülen dalgalanmaları açıkladığından; kısmi bir nitelik gösterir. Özellikle arzın talebe bir gecikme ile uyduğu durumlarda, bu teorem dalgalanmaları açıklamaktadır. Örneğin buğday üretimi (t) dönemindeki miktarı, bir önceki dönem (t-1) fiyatına bağlı ise $Q_t=f(P_{t-1})$ ilişkisi yazılabilir. Yani bu yıl buğday fiyatları yükselirse, gelecek yıl çiftçiler üretimi arttıracaklarından, üretim de artacaktır.

Çünkü, buğday üretimi için en az bir yıla ihtiyaç vardır. Ama bir malın üretimi daha kısa ve daha uzun zaman alıyorsa; bu durumda arzın artması için bir yıldan uzun zamana gerek görülecektir. Dönem sonunda üretim fazla olursa, bu defa fiyatlar düşecektir.

Daha çok tarım ve hayvancılık kesiminde karşılaşılan bu tür örnekler, bazı sınai faaliyetlerde de görülür. Öyleyse arzın talebe gecikme ile uyum gösterdiği tüm faaliyetlerde teorem geçerlidir.

- $Q_t=f(P_{t-1})$
- $P_t=f(Q_t)$

Birinci eşitliğe göre, bu dönem üretimi geçen dönemin fiyatlarına bağlıdır. İkinci eşitliğe göre, bu dönemin fiyatı bu dönemin üretimine bağlıdır. Arz ve talep fonksiyonunun doğrusal olduğu varsayımından hareket ile dalgalanmaların ortaya çıkışı şöyle açıklanabilir;

Arzı belirleyen faktörler şunlardır; o malın fiyatı (P_t), diğer malların fiyatları (P_d), girdi fiyatları, teknoloji (T), işletme davranışları (f_d), hava koşulları (H) ve diğer faktörler (D). Söz konusu malın fiyatı değişirse hareket arz fonksiyonu üzerinde olurken, diğer faktörler değişirse arz fonksiyonu kayar.

- $S_t= f(P_t,P_d,T,f_d,H,D)$
- $D_t=f(P_t,P_d,Y,Z,D)$

[38] Zeynel Dinler, Mikro İktisat, Ekin Kitabevi Yayınları, On birinci baskı, Bursa, 1996, s. 215.

Talebi belirleyen faktörler şunlardır; o malın fiyatı (P_t), diğer malların fiyatları (P_d), gelir düzeyi (Y), zevkler (Z). P_t değişirse hareket talep fonksiyonunu (D_t) üzerinde olurken, diğer faktörlerin değişmesi talep fonksiyonunu kaydırır. Ancak, genelde diğer faktörler sabit kabul edildiğinde;

- $S_t=f(P_{t-1})$
- $D_t=f(P_t)$

yazabiliriz. Üretim miktarı ve fiyatlardaki dalgalanmanın şekli arz ve talep fonksiyonuna bağlıdır.

Eğer arz ve talep eğrilerinin eğimi birbirine eşitse, fiyat ve miktarlardaki dalgalanma, dönemden döneme aynı oranda değişerek sürüp gitmesine düzenli dalgalanma (sürekli dalgalanma) denir[39].

Eğer bir ürünün talep eğrisi, arz eğrisine oranla daha yatıksa (eğimi azsa) cari fiyat, herhangi bir nedenle denge fiyatından ayrılırsa, söz konusu malın fiyatı yıllar boyu, giderek dengeye yönelen bir şekilde dalgalanmasına dengeye yönelik dalgalanma denir.

Eğer bir malın talep eğrisinin eğimi arz eğrisinin eğiminden daha büyükse, söz konusu malın talebinde ortaya çıkan herhangi bir artış, üretim dönemlerine paralel olarak, piyasa fiyatlarının giderek dengeden uzaklaşan bir şekilde dalgalanmasına da dengeden uzaklaşan dalgalanma denir.

Cobweb teoremi, arz miktarının bütünüyle bir önceki dönem fiyatlarına dayandığını kabul ederek, diğer bütün faktörleri sabit kabul etmiştir. Oysa fiyatlar yanında, doğal koşullar, işletmeye açılan kaynaklar, yatırımlar ve tahminler dikkate alınmalıdır. Özellikle insanların, sistematik olarak aynı tahmin hatalarını yapmaları olası değildir. Ayrıca, bu teori yalnız bazı mal piyasalarındaki dalgalanmaları açıkladığı için kısmi bir konjonktür teorisi olup, bir bunalım nedeni olarak arzın talebe gecikme ile uyum gösterdiği faaliyetleri açıklayabilmektedir.

[39] Daha geniş bilgi için bakınız: Z. Dinler, a.g.e. s.214 – 217.

1.2.1.3.3.3. Çarpan – Hızlandıran Modeli

Keynes'den sonra, konjonktürel dalgalanmaların açıklanmasında çarpan - hızlandıran modeline büyük önem verilmiştir. Daha önce açıkladığımız çarpan (K), aşağıdaki gibi gösterilebilir.

$\Lambda Y=K.\Lambda I$

$\Lambda Y=(1/1-c).\Lambda I$

Çarpan yoluyla paranın ekonomiye yayılışı milli geliri arttırarak, ekonomiye dinamizm sağlar. Çarpan kavramı konjonktürel dalgalanmaların bir boyutunu oluşturur.

Hızlandıran ilkesine gelince, daha önce incelediğimiz gibi, talep ya da tüketimdeki artışın yatırımlara olan etkisini hızlandıran açıklar.

$I=V(Y_t-Y_{t-1})$

İki ilkenin işleyişi ile doğan gelişme Şekil 1.5'deki gibi olur.

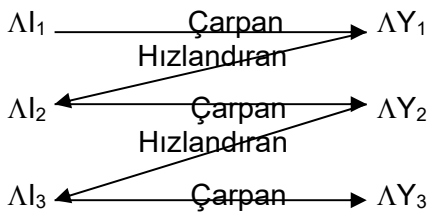

Şekil 1.5. Çarpan-Hızlandıran Katsayıları

Bu modelde milli gelir, yatırımlar ve talep sürekli hareket halindedir. Bu hareketin dalgalanma yaratıp yaratmayacağı araştırılmıştır. Bu mekanizmaya dayanılarak gecikmesiz çarpan – hızlandıran modeli kurulmuştur.

Gecikmesiz Çarpan-Hızlandıran Modelinde, (Y) milli geliri, (I) yatırımları, (c) marjinal tüketim eğilimini, (s) marjinal tasarruf eğilimini, (C) tüketimi ve (S) tasarrufu göstermektedir.

1 – $Y_t=C_t+I_t$

2 – $S_t=s.Y_t$

3 – $C_t=c.Y_t$

4 – $Y_t=(1-s).Y_t+I_t$

5 – $Y_t = (1/s).I_t$

6 – $sY_t = I_t$

Bu denklemler sistemi aynı döneme ilişkin olduklarından, model gecikmesizdir. Artan milli gelirin bir kısmı yatırıma dönüşür. Milli gelirin yatırıma dönüşen oranına hızlandıran katsayısı denir. Sermaye/hasıla oranı diye adlandırılan bu oran (V) teknolojik düzeyi sabit kabul eder. Bu nedenle aşağıdaki eşitlikler yazılabilir.

1 - $I_t = V(Y_t - Y_{t-1})$

2 – $Y_t = (1/1-c).I_t$

3 – $Y_t = (1/s).I_t$

Bu eşitlik sisteminde (I_t)'nin değerinin (3) nolu eşitlikte yerine koyarsak aşağıdaki eşitlikler elde edilir.

4 – $Y_t = \{V(Y_t - Y_{t-1})\} / s$

5 – $Y_t = (V/s).Y_t - (V/s).Y_{t-1}$

6 – $(S/V).Y_{t-1} = (V/s).Y_t – Y_{t-1}$

7 – $(S/V).Y_{t-1} = \{(V/s) – 1\}.Y_t$

8 – $Y_t = \{(V/S).Y_{t–1}\} / \{(V/s) – 1\}$

9 – $Y_t = \{(V/S).Y_{t-1}\} / \{(V – s)/s\}$

10 – $Y_t = \{V/(V-s)\}.Y_{t-1}$

Elde edilen son formüle göre; (t) dönemindeki milli gelirin değeri, bir önceki devreye ait kendi değerinin bir fonksiyonudur[40]. Bu birinci derecede fark denklemine göre; çarpan ve hızlandıran mekanizmaları ile, milli gelir her dönem bir önceki döneme göre (V/V-s) oranında artmaktadır. Formülde (V) birden büyük olduğundan, milli gelir her dönem pozitif bir hızla büyür.

Modelde dalgalanmayı yaratan bu kümülatif gelişmeyi önleyen faktörlerdir. Ekonomi tam istihdama ulaşınca üretim artışı durabilir. Dar boğazların ortaya çıkması ise yine büyümeyi durdurur.

---

[40] Vural Savaş, Konjonktür Hareketleri, Konjonktür Hareketleri ve Türkiye Eki, Ay yıldız Matbaası, Ankara, 1973, s. 18.

Üretim artışı tavana ulaşınca, basit çarpan-hızlandıran modeli devresel hareketlere neden olur. Üretimin durmasıyla yatırımlarda duracağından, duraklama evresine geçilir. Bu duraklama, yatırımlar sıfıra düşene kadar sürer. Ancak bir süre sonra, yatırımlar ve üretim artmaya başlayacaktır.

Aynı zamanda (c)'nin ve (v)'nin sabit olmaması da dalgalanmalara neden olur. Marjinal tüketim eğilimi ve hızlandıran katsayısının dönemden döneme değişmesi, milli gelirdeki gelişmeyi istikrarsız kılacaktır. Milli Gelirdeki istikrarsız gelişmeyi bir kriz nedeni olarak ele aldığımızda çalışmamız açısından bu teorinin önemi anlaşılabilmektedir.

1.2.1.3.3.4. Kaldor Modeli

1940 yılında yayınlanan bir makalesinde İngiliz İktisatçı Nicolas Kaldor, yeni bir modelin kurallarını açıklamıştır. Hem teorik yönden ve hem de yöntem yönünden N. Kaldor'un konjonktür konusundaki çalışmaları J. M. Keynes'in düşüncelerinin devamı niteliğindedir. Tasarruf ve yatırım eğiliminin aldığı değerlerin sabit olduğu varsayımını terk eden Kaldor, Keynesyen analize gerçekten konjonktürel bir nitelik kazandırmıştır.

Gerçek hayatta $\Delta S/\Delta Y$ ve $\Delta I/\Delta Y$ nin değerleri sürekli istikrar göstermeyeceklerinden Kaldor'a göre tasarruf ve yatırım fonksiyonları doğrusal olmayıp, eğriseldir.

Yatırım fonksiyonuna baktığımızda, ekonomik faaliyetin yüksek olduğu dönemlerde $\Delta I/\Delta Y$ nin değeri düşüktür. Ekonomik faaliyetin düşük olduğu dönemlerde ise marjinal yatırım eğiliminin değeri yine düşüktür. Yani (I) eğrisinin eğimi küçüktür. Bunun nedenlerine gelince; depresyon dönemlerinde boş kapasite bulunduğundan yatırımlar zayıftır. Öyleyse $\Delta I/\Delta Y$ küçüktür. Ekonomik faaliyet hacminin yüksek olduğu dönemlerde yatırım malları fiyatı arttığından KME azalır ve kredi olanakları azaldığından yatırım düzeyi yine düşüktür. Bu nedenle (Y) yükselirse $\Delta I/\Delta Y$ küçük değerler alacaktır[41].

[41] Samir Amin., I accummulation a l'Echelle Mondiale, Editions Antropo, Paris, 1971, s. 485

Ekonomik faaliyetin yüksek düzeyde bulunması durumunda ise yatırım düzeyi hiçbir zaman sıfıra eşit olmaz. Çünkü uzun vadeye bağlanmış yatırım projeleri vardır ve bunların hacmi cari faaliyet hacmine bağlı değildir.

Tasarruf fonksiyonuna gelince, marjinal tasarruf eğilimi $\Delta S/\Delta Y$ ekonomik faaliyet hacmi yüksek ve düşük olduğu dönemlerde yüksektir. Bu yükseklik elbette ki normal faaliyet hacminde aldığı değerlere göre nitelendirilmiştir. Ekonomik faaliyet hacmi dolayısıyla gelir düzeyi düşük olduğu dönemlerde tasarruf eğilimi yine yüksektir. Çünkü, refah döneminde gelir dağılımı kârlar lehine oluşmakta ve kârların da büyük bir bölümü tasarrufa ayrılmaktadır.

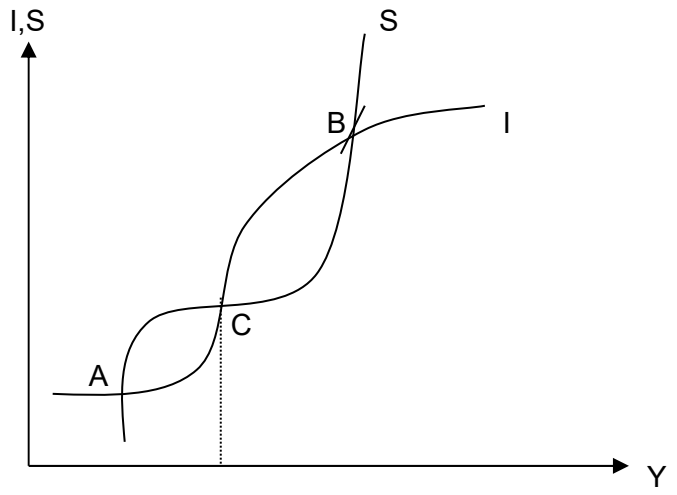

Şekil 1.6. Tasarruf ve Yatırım Eğrilerinin Birlikte Gösterimi

Tasarruf ve yatırım fonksiyonları birlikte değerlendirildiğinde, Şekil 1.6'da görüldüğü gibi, birden çok denge noktası vardır (I=S) ve A ile B noktaları kararlı denge noktalarını gösterir. Çünkü A ve B'nin altında I>S dir ve milli gelir büyüme yönünde gelişir. B'nin üstünde S>I olduğundan milli gelir azalma yönünde gelişir. (C) noktası kararsız ya da istikrarsız denge durumunu gösterir. Çünkü iki yönde de gelişme olabilir. (C)'nin üzerinde bulunuluyorsa gelişme; (C)'nin altında bulunuluyorsa daralma söz konusudur.

Şekilde görülen tasarruf ve yatırım fonksiyonları kısa dönem fonksiyonlarıdır. Bunlar geliri ve sermaye stokunu veri olarak kabul etmektedir. Ancak bu eğriler teknik, tahmin, likidite talebi, sermaye stoku ve gelir değişiklikleri nedeniyle değişir. Bu nedenle (S) ve (I) eğrileri şekil değiştirir. Bağımsız değişkenlerin gelişmesi,

fonksiyonların değişmesine, dolayısıyla sistemin gelişmesine neden olur. Bu gelişme, sistemi, statik denge durumundan dinamik denge durumuna getirir.

Ekonominin B noktasında bulunduğunu kabul edelim. Bu durumda yatırımlar yüksektir, sermaye stoku fazladır, sermayenin marjinal verimliliği düşüktür. Likidite az ve faiz oranı yüksektir. Bu nedenle yatırımlar azalma eğilimi gösterir. Tasarruflar refah döneminde yüksek olacağından, S yükselirken I düşer yani (S) ve (I) fonksiyonları kayar. Bu gelişme sonucu şekil 1.7 (a)' da görüldüğü gibi milli gelir düşer ve C, B'ye yaklaşır. Böylece B ve C çakışıp I ile S'nin tanjant olduğu noktaya gelinir. Bu nokta düşme yönünden istikrarsız noktadır. Çünkü S>I 'dır. Öyleyse, ekonomik faaliyet hacmi hızla düşecektir. A noktasında istikrarlı düzeye varıncaya kadar, ex-ante tasaruf, ex-ante yatırımdan fazladır.

Milli gelirin düşük olduğu (A) noktasında (I) ve (S) ters yönde gelişeceklerdir. (A) da net yatırım negatif olacağından, yeniden yatırımlara gerek duyulacaktır. Çünkü stoklar azalmıştır. Faiz oranı düşmüştür. Yenilikler ortaya çıkabilir, talep ve fiyat artışı yatırımları arttırabilir.

Bu depresyon döneminde halk tasarruf yapacağından (S) eğrisi düşerken (I) eğrisi yükselecek ve (A) noktası (C) noktasına doğru kayacaktır (Şekil 1.7 (b)). Bu (C) noktasında I>S olduğundan denge yükselme yönünde istikrarsızdır. Vergilerin azalışı ile ya da yenilikler ile iyimserlik ve refah doğmaktadır. Bu kümülatif gelişme (B) noktasına varıncaya kadar sürer. Böylece, milli gelir önce azalmış sonra yükselmiştir. Yani (Y) dalgalanmıştır. Teori bu açıdan ele alındığında, yatırım ve tasarruf eğilimlerinin reel sektör yatırımlarını etkileyerek milli geliri dalgalandırması ekonomik bunalımların açıklanmasına yardımcı olabilmektedir.

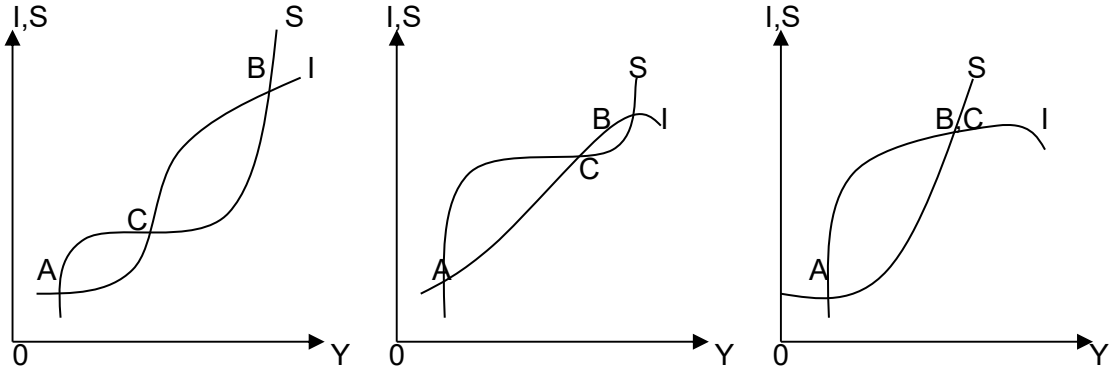

(a)

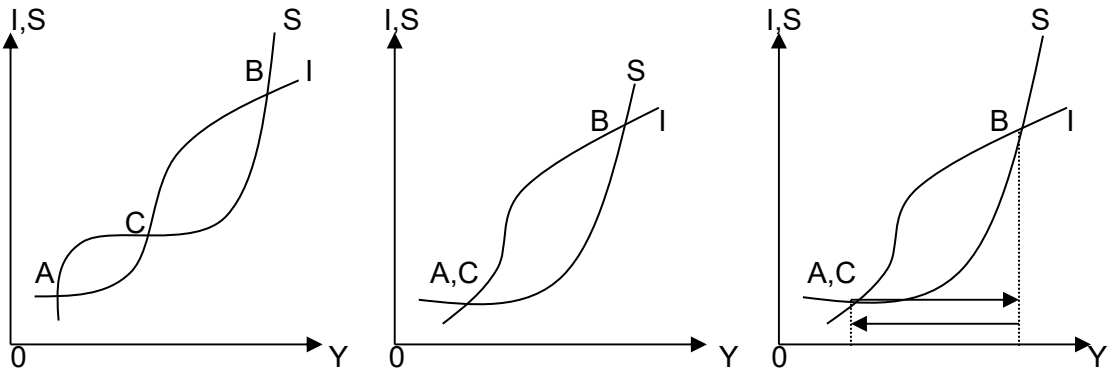

(b)

Şekil 1.7. Yatırım ve Tasarruf Eğrileri İle Dalgalanmaların Açıklanması

1.2.1.3.3.5. Hicks Modeli

J. R. Hicks de post-keynezyen bir iktisatçı olup, Harrod'un teorisinden yararlanarak konjonktür modelini kurmuştur. Hicks'in modeli üç bakımdan dinamik bir karaktere sahiptir[42];

- Kısa ve uzun dönemi kapsar,
- Kısa dönem dalgalanmalarla uzun dönem dalgalanmalar bütünleşmiştir,
- Dalgalanmalarda parasal etkenlere ikinci derecede de yer verilmiştir.

Yazara göre çarpan ilkesi gibi hızlandıran ilkesi de konjonktür teorisinin iki yanını oluşturur. Bu modelde sadece statik çarpan değil dinamik çarpan da dikkate alınmıştır. Çarpandan daha önemli olan hızlandıran ise, dalgalanmaları tek başına açıklamaya yetmez.

Hicks modelinde tüketim ve yatırımlar için gecikmeli fonksiyonlar kabul edilmiştir.

1 – $C_t=(1-s)\ Y_{t-1}$

2 – $I_t = A_t + v(Y_{t-1} – Y_{t-2})$, I_t = otonom I + uyarılmış I

3 – $Y_t = I_t + C_t$

4 – $Y_t = A_t + v(Y_{t-1} – Y_{t-2}) + (1-s)\ Y_{t-1}$

[42] Unay, a.g.e., s. 168

Modelde (v) hızlandıran katsayısı ve (s) tasarruf eğilimidir. Otonom yatırımlar ise dönemden döneme sabit bir oranla artmaktadır. Bu nedenle, gelir düzeyi de aynı oranla artacağından, dönemlere ait denge gelir düzeyi (E) aşağıdaki gibi gösterilir.

$V\text{-}E_t = E_0 =(1+g)_t$

Denge gelir düzeyi, önceki dönemlere ait denge düzeyine bağlıdır. Denge gelir düzeyi yükselen bir trend ile ifade edilir. Ancak dengeden sapmalar da mümkündür. Bu sapma (v) hızlandıran ve (1-s) tüketim eğilimine bağlı olarak doğar.

Otonom yatırımlar sabit bir hızla arttığından dışsal etmenler dalgalanma yaratmadıkça, sistem gelişme yolunda dengeli ilerler. Yenilik, kamu müdahalesi gibi nedenlerle otonom yatırımların arttığını kabul edelim bu gelişmeyi izleyerek uyarılmış yatırımlar da artar. Bu durumda çarpan ve süper çarpan ve hızlandıran nedeniyle boom'a ulaşılarak konjonktür devresi en üst düzeye ulaşacaktır. Ancak, fiziksel kaynakların sınırlı olması, yatırım ve üretime bir limit getirecektir. Bu yükseliş bir balonun hızla tavana çarpması gibi olacak, sonradan balon geriye dönecektir. Bu yüzden büyüme hızı düşmeye başlar. Bu nedenlerle gelir azalır ve ekonomi başlangıç konjonktür evresinin altına düşer.

Bu düşme sınırsız olarak devam etmeyecektir. Otonom yatırımlardaki düzensizlik, her zaman mevcut minimum bir yatırımın varlığı, yeniden canlanmayı sağlayabilecektir. Bu açıdan Hicks modelinde ortaya konan otonom yatırımlar kamu müdahalesi gibi müdahalelerden etkilenerek, ekonomik bunalımların baş göstermesinde veya bunalımdan kurtulmada etkili olabilmektedir.

1.2.2. Çağdaş Kriz Teorileri

1936 yılında gerçekleşen Keynesyen devrim ile ekonomik dalgalanmalara yeni bir açıklama getirilmiştir. Keynes ve onu izleyenler model ve teorileri 1960 yılına kadar egemen öğreti olmuşlardır. Ancak 1960'lardan sonra Keynesyen görüşlere alternatif olarak, yeni görüşler ortaya çıkmıştır. Bunlar izleyen bölümde değerlendirilmiştir.

1.2.2.1. Monetarist Yaklaşıma Göre Ekonomik Krizler

Milton Friedman, Chicago Üniversitesinde parasalcı ekolün lideri konumundadır. Monetarist düşüncenin kökleri, liberalizmi savunan klasik ve neo-klasik okula kadar uzanmaktadır. Monetaristler, ekonomide tam rekabetin varlığına ve makro ekonominin istikrar içinde çalıştığına inanırlar. Serbest piyasada mevcut esnek fiyat ve ücretler, mal ve faktör piyasalarında arz-talep dengesini sağlarlar. Piyasalarda denge kendiliğinden sağlandığından, devletin ekonomiye müdahalesine gerek yoktur. O halde fiyat ve ücret esnekliğini önleyen faktörler varsa, devlet bunları ortadan kaldırmalıdır.

Monetaristlere göre, devlet müdahalesi sadece gereksiz değil üstelik zararlıdır. Çünkü, istikrarsızlıklar, beceriksiz, hatalı para ve maliye politikalarından kaynaklanır. Hükümetin bu zararlı uygulamaları yanında bürokrasinin etkin olmayan ve hatalı davranışları bireysel özgürlüklere zarar verdiğinden, kamu sektörünü minimum düzeye indirmek gerekir.

Sonuç olarak, ekonomiye müdahaleler serbest piyasanın verimli işleyişini bozar ve istikrarsızlık yaratır. İyi niyetle de olsa uygulanacak para ve maliye politikası, kendiliğinden düzelecek istikrarsızlığı ağırlaştırır.

Monetaristler para arzı artışının etkilerini ortaya koyarken paranın miktar kuramından hareket ederler[43].

$$M.V = P.Q$$

M para arzını, V paranın dolanım hızını, P fiyatlar genel düzeyini, Q fiziki üretim miktarını ifade etmektedir

Eşitlikte yer alan M.V toplumdaki harcama miktarını gösterir. Yani M.V Keynesyen modelde (C+I+G+X-M) den oluşan toplam talebe eşittir.

Monetaristlere göre, para arzındaki değişme, üretim, istihdam ve fiyatların genel düzeyini belirleyen tek önemli olaydır. Ekonomideki para arzının arttığını varsayalım.

---

[43] B. Morgan, Monetarists and Keynesians, The Macmillan Press, London, 1978, s. 77

Artan para bir yandan finansal aktiflere yönelirken, diğer yandan tüm mal ve hizmetlere yönelir. Finansal aktiflere olan talebin artması, bunların faiz oranını düşürür. Sonuçta toplam talebin (M.V) bu şekilde yükselmesi nominal milli gelirin artışına neden olur.

Değişim denkleminden hareket eden monetaristlere göre, paranın dolanım hızı istikrarlı olduğundan, tam istihdam koşullarında fiziki üretim (Q) değil, fiyatlar genel düzeyi yükselecektir. Böylece para arzındaki bir değişme, nominal milli gelir (PQ) düzeyi üzerinde önceden tahmin edilebilir bir etki yapmaktadır. Ancak (M) deki değişme yalnız (P)'yi değil (Q)'yu da etkileyebilir.

Monetaristlere göre, (M)'deki değişme kısa dönemde (Q)'ya ve istihdam düzeyini etkileyebilmesine karşın uzun dönemde yalnız (P)'yi etkiler. Çünkü, ekonominin yapabileceği üretim (Q); emeğin niteliği ve niceliğine, sermayeye, doğal kaynaklara ve teknoloji gibi reel faktörlere bağlıdır. Bu nedenlerle eğer (Q) sabitse, para arzı yalnız (P)'yi etkiler.

Monetarist teoriye göre, bir kez merkez bankası paranın büyüme oranının değiştirdiğinde, tıpkı Keynesyen mekanizmada olduğu gibi, önce toplam talebi etkileyerek bir konjonktür mekanizmasını işletmeye başlar. Parasal büyüme oranı arttığı zaman ekonomideki reel para miktarı artar. Faiz oranları düşer ve reel para ankesleri artar. Aynı şekilde döviz kuru da düşer. Döviz piyasasında ulusal paranın değeri düşer. Başlangıçta finansal piyasalarda meydana gelen etkiler diğer piyasalara yayılmaya başlar. Yatırım talebi ve ihracat artar ve tüketiciler daha fazla dayanıklı tüketim malı satın almaya başlar. Harcamalarda meydana gelen bu değişmelerin tıpkı Keynesgil teoride olduğu gibi bir çarpan etkisi olacaktır. Parasal büyümedeki bu artış toplam talep eğrisini sağa kaydıracak ve bir genişlemeye neden olacaktır. Benzer şekilde parasal büyümedeki bir düşme, toplam talep eğrisini sola doğru kaydıracak ve bir resesyona neden olacaktır[44].

Monetarist konjonktür mekanizmasının ikinci unsuru toplam talepteki bir değişmeyi toplam arzın cevap vermesidir. Kısa dönem toplam arz eğrisi (SAS) yukarıya doğru eğimlidir. SAS eğrisinin yukarıya doğru eğimli olması nedeniyle, toplam talepteki dalgalanmalar hem üretim miktarı hem de fiyat düzeyinde

[44] Parasız, 2000, a.g.e., s.245-246.

dalgalanmalar neden olacaktır. Ancak, monetaristler tam istihdam üretim düzeyindeki sapmaların her iki yönde de geçici olacağına inanmaktadır.

Monetaristlere göre, parasal ücret oranı ancak geçici olarak yapışkandır. Toplam talep azaldığı ve eksik istihdam arttığı zaman, parasal ücret oranı muhtemelen düşmeye başlar. Parasal ücret oranı düştüğünde, fiyat düzeyi de düşer ve bir ayarlanma döneminden sonra ekonomi yeniden tam istihdama yönelir.

Şekil 1.8. Monetarist konjonktür teorisini açıklamaktadır. Şeklin a kısmında ekonomi başlangıçta uzun dönem toplam arz eğrisi (LAS), kısa dönem toplam arz eğrisi (SAS_0) ve toplam talep eğrisi (AD_0) ın kesişim noktası a'nın vurguladığı tam istihdam düzeyindedir. Parasal büyüme oranındaki bir yavaşlama, toplam talebi azaltır ve toplam talep eğrisi sola, AD_1'e kayar. Üretim Q_1'e düşer ve ekonomi resesyona girer (b noktası). Eksik istihdam artar ve bir emek fazlası oluşur. Parasal ücret düştüğünden, kısa dönem toplam arz eğrisi sağa, SAS_1'e kayar. Fiyat düzeyi düşer ve üretim, ekonomi yeni tam istihdam dengesini gösteren c noktasına hareket ettiğinden artmaya başlar.

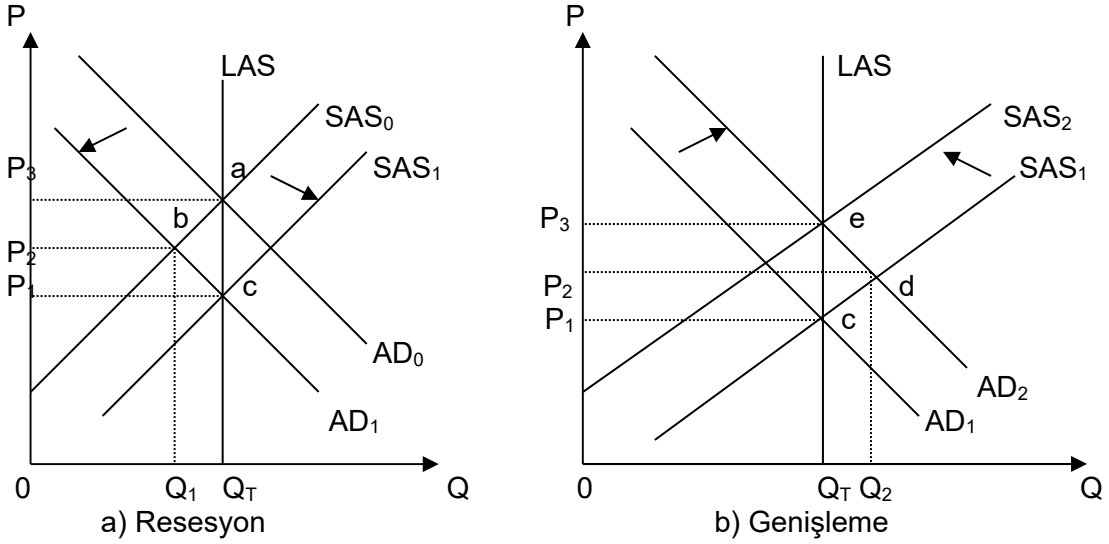

Şekil 1.8. Monetarist Konjonktür Devresi

Şekil 1.8. b'de başlangıçta ters yöndeki parasal şokun, parasal büyümedeki artışın hızlanmasının etkisini göstermektedir. Ekonomi başlangıçta c noktasındadır. Para arzındaki artış toplam talebi arttıracak ve toplam talep eğrisini AD_2'ye kaydıracaktır. Bu durumda hem fiyat düzeyi hem de üretim yükselecek ve ekonomi SAS_1 ile AD_2 'nin kesişim noktası olan d'ye yönelecektir. Bu durumda gerçekleşen üretim, potansiyel üretim düzeyinin üstünde ve eksik istihdam doğal oranın altında

olduğundan, parasal ücret yükselmeye başlayacak ve kısa dönem toplam arz eğrisi sola, SAS_2 ye kaymaya başlayacaktır. Nominal ücret yükseldiği için, fiyat düzeyi de yükselecek ve üretim azalacaktır. Böylece ekonomi d noktasından yeni tam istihdam dengesi olan e' ye yönelecektir.

Monetaristler günümüzde tartışmalarını sürdürmekle beraber kendilerine yönelik bir takım eleştiriler de gelmektedir. Daha çok ekonomiye devlet müdahalesi, tam rekabetin varlığı, ücret ve fiyat esnekliği gibi konularda eleştiri almaktadırlar. Buna rağmen para arzında meydana gelen değişmelerin, toplam talep ve toplam arz yoluyla ekonomik konjonktürü nasıl etkilediğini açıklayabilmektedirler.

1.2.2.2. Yeni Keynesyen Yaklaşıma Göre Ekonomik Krizler

Yeni Keynesyenlere göre, kapitalist sistem ve serbest piyasa ekonomisi, tıkanıklar ve iç çelişkiler nedeniyle istikrarsızlıklardan rahatsızdır. Sistemde makro dengeyi sağlayacak otomatik mekanizmalar bulunmadığından, devlet müdahalesi zorunludur. Özellikle paranın tasarruf miktarı ile planlanan yatırım miktarının uyumsuzluğu zaman zaman dalgalanma, işsizlik ve enflasyon yaratır.

Ekonomide tam rekabetin varlığı da doğru değildir. Bir çok piyasada aksak rekabet ve tekellerin egemenliği sürmektedir. Fiyatlar ve ücretlerde aşağıya doğru esnek olmadığından, toplam talepteki dalgalanma fiyatlardan çok milli gelir ve istihdam düzeyini etkiler.

Bu nedenlerden dolayı, hükümet, ekonomik istikrarı sağlamak için öncelikle maliye ve para politikaları ile aktif rol oynamalıdır. Devletin uygulayacağı aktif politikalarla ekonomik gelişme sağlıklı bir yol izleyecektir.

Daha önce gördüğümüz gibi, Keynes modelinde milli gelir ve istihdam düzeyindeki dalgalanmaları üç değişken açıklamaktadır. Bunlar tüketim eğilimi, likidite tercihi dalgalanmaları ve sermayenin marjinal etkinliğindeki dalgalanmalardır[45].

---

[45] UNAY, a.g.e., s. 182 – 187.

Yeni Keynesyenlere göre toplam talep (C+I+G+X-M) den oluşur ve bunlardan özellikle yatırımlar (I) istikrarsızdır. Yatırımların milli gelire bağlı olmadığını ileri süren yeni Keynesyenlere göre yatırımlardaki istikrarsızlığın nedenlerinden birincisi, Keynes'in üzerinde ısrarla durduğu sermayenin marjinal etkinliği ya da umulan kâr oranı değişmesi, yatırımları dalgalandırmasıdır. Umulan kâr oranındaki artış yatırımları özendirir. İkincisi, ileriye ilişkin tahminler umulan kâr oranını etkileyerek yatırım hacmi üzerinde etkili olur. Politik atmosfer, teknolojik ilerleme, soğuk savaş, sosyal olaylar v.b. nedenler tahminleri büyük ölçüde etkiler. Üçüncü olarak, yatırımların artışına neden olan yeniliklerin düzensiz olması yatırım hacminde dalgalanmalara neden olur. Dördüncü olarak da yatırımlar otomatik değildir. İyimserlik ve kötümserlik durumları yenilemeyi öne çekebildiği gibi erteletebilmektedir[46].

Bu nedenlerle istikrarsız olan yatırım hacmindeki bir dalgalanma, milli gelir ve istihdam düzeyinde daha büyük bir dalgalanma yaratır. Toplam talebi oluşturan diğer öğelerin değişmesi de aynı sonucu doğurur. Yeni Keyneslere göre para arzı istikrarlı olsa bile, toplam talep bir dönemden diğerine istikrarsızdır.

Yeni Keyneslerin üzerinde durdukları ikinci kavram toplam arzdır. Onlara göre ekonomi tam istihdama çıkıncaya kadar, toplam talepteki artış fiyatları değil sadece reel üretimi arttıracaktır. Ancak tam istidama ulaşıldığında toplam arz inelastik olacağından talep artışı yalnız fiyatları yükseltme sonucunu doğuracaktır.

Yeni Keynesyen modelde ücretler ve fiyatlar düşme yönünde esnek değildir. Bu nedenle de toplam talepteki düşme fiyatların değil, reel üretim ve istihdamın gerilemesine neden olur. Gerçekten de gözlemlere göre, depresyon dönemlerinde fiyat ve ücretlerdeki düşme reel üretim ve istihdam düzeyindeki düşmeden zayıf olmuştur.

Keynesyen modelde ücretlerin yapışkanlığı, emek piyasasında arzın talebe uyumunu engellediğinden, tam istihdam dengesi her zaman kurulamaz. Fiyatlar esnek olmadığından toplam arzın toplam talebe her zaman eşit olması mümkün

[46] Unay, a.g.e., s. 183

değildir[47]. Oysa, klasik görüşte ücret ve fiyat esnekliği, emek ve mal piyasasında dengenin kurulmasını sağlamaktadır.

Yeni Keynesyen modelde istikrarsız olan toplam talep, dalgalanmaların nedenidir. Tam istihdam milli geliri düzeyine ulaşıncaya kadar toplam talep (AD) artışı, fiyatları etkilemeden toplam arzı (AS) yükseltir. Toplam talepteki düşmede reel milli gelir düzeyini düşürür. Bu gelişmede yatırımların çarpan ve hızlandıran etkisi nedeniyle özel bir konumu vardır.

Monetarist görüş de toplam talebi (MV) kullanarak incelemesini yapmıştı. Ancak, varsayımlar ve sonuçlar iki modelde çok farklıdır. Yeni Keynesyenlere göre, para arzı ekonomik faaliyetlerin sonucunda artar. Ancak, bir ekonomide para arzı artışının milli gelir üzerine etkileri vardır.

Yeni Keynesyenlere göre, para arzı arttığında birey ve işletmelerin nakit stokları artacağından, bu paraların tahvillere yönelmesi ile tahvil fiyatları yükselecek ve faiz oranları düşecektir. Faiz oranlarının düşmesi yatırımları kamçılayacağından çarpan nedeniyle milli gelir düzeyi ve istihdam düzeyi yükselir. Ancak, para arzının artması her zaman bu sonucu doğurmaz. Ekonomi likidite tuzağında ise, faiz oranı düşmeyeceğinden, yatırımlar artmaz. İkinci olarak, yatırımlar faiz oranına göre esnek değil ise yine sonuç meydana gelmez. Bu görüşler ise, monetaristlerin tersine paranın dolanım hızını istikrarsız kabul etmektedir. M.V = P.T mübadele denkleminde (V) nin istikrarlı ya da istikrarsız olması önemli sonuçlar doğurmaktadır.

Monetaristlere göre, ödeme kolaylıkları, kredi olanakları gibi nedenlerin belirlediği (V), uzun vadede değişir. (V) yi değiştiren faktörler yavaş gelişme gösterirler. Eğer (V) istikrarlı ise (M) yükselirse (PQ) yükselecektir.

Keyneslere göre, (V) istikrarsızdır ve (M) makro ekonomide ikinci derecede bir rol oynar. (V) istikrarsız olduğundan (M) ile (PQ) ilişkisi belirsizdir. Para arzı arttığında, (PQ), yani nominal milli gelir, paralel bir gelişme göstermez.

Keynesyenlere göre (V) nin istikrarsızlık nedenleri şöyledir. (V) nin alacağı değer para talebine bağlıdır. Para talebi işlem, ihtiyat ve spekülasyon güdüleriyle olur.

[47] Savaş, 1984, a.g.e., s. 163

İhtiyat güdüsüyle para talebinde dolanım hızı sıfırdır. İşlem para talebinde artış (V) yi arttırır. Para arzı arttığında, ihtiyat talebi yükseliyorsa, (V) küçülecektir. Artan para arzı tamamen elde tutulursa, hiç yansıma olmaz. Bu nedenle (M) artarken, (V) düşmezse (PQ) değişmeyebilir. Spekülasyon güdüsüyle para talebi faiz oranına bağlıdır. Bu nedenle de, para arzı arttığında, faiz oranı düşeceğinden atıl depolar yükselecek ve (V) düşecektir. Tersine para arzı (M) düştüğünde, (V) yükselecektir. Paranın dolanım hızı (V) üzerine tartışmalar günümüzde halen devam ederken ekonomik sistem, istikrarsızlık gösterdiğinde Yeni Keynesyenlere göre devletin ekonomiye müdahalesine ihtiyaç duyulur. Çünkü Klasiklerin iddialarının tersine, bu sistemde düzenleyici güçler yoktur. Para arzı da ekonomide ikinci derecede bir rol oynadığından, Moneteristlerin para arzını kontrolle yetinen parasal politikaları yetersizdir. Bu nedenledir ki, bunalıma girmiş olan bir ekonominin bunalımdan kurtulması toplam talebi etkileyecek olan maliye politikalarıdır. Yoksa, bunalıma saplanan bir ekonominin kendiliğinden, istikrara ulaşması güç olabilmektedir.

1.2.2.3. Neokurumsal Yaklaşıma Göre Ekonomik Krizler

Neokurumsal ekonomistlere göre, kurumların ekonominin üzerinde çok büyük bir etkisi vardır ve bu etki işlem maliyeti ve mülkiyet hakkı gibi iki önemli ekonomik araç ile açıkça görülebilmektedir[48].

Kanuni yükümlülüklerden doğan işlemlerin maliyetleri hammadde ve işçilik gibi üretilen ürünün bünyesinde temsil edilmedikleri halde toplam maliyetin önemli bir kısmını oluşturabilmektedir. Tam rekabet şartları varsayıldığında bireyler ve şirketler tam bilgiye sahiptir ve bu nedenle maliyet sadece faktör maliyetlerinden oluşur. Ancak, gerçekte, tam bilgiye sahip olunmamasından kaynaklanan işlem maliyetleri bürokratik engellerle de birleşince maliyetler daha da belirginleşir. İşlem maliyetlerinin artması tüketicinin ve üreticinin verimli Pazar bulma arayışını engeller ve piyasa ekonomisi başarısızlığa doğru ilerler. Mülkiyet haklarının korunması ve zaman içinde tekrar tanımlanması da devlete belirli bir işlem maliyeti yaratma hakkı doğurur. Kısacası devletin içindeki kurumlar ekonomiyi etkilemekte, üstelik bu etki yönlendirme olarak gözlemlenebilmektedir.

---

[48] Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. Ömer Demir, Kurumcu İktisat, Konya, 1996, s. 88

Neokurumcular, kurumlar ile organizasyonları birbirinden ayırırlar. Kuramın önde gelen isimlerinden Douglas C. North, kurumları toplumdaki oyunun kurallarını belirleyen insani bir yapı olarak tanımlarken, organizasyonları belli bir amaç için oluşturulduklarından dolayı bizzat oyuncu olarak nitelendirmektedir. Aralarındaki etkileşim ekonomik kriz dönemlerinde artmakta ve organizasyonların kabiliyet ve bilgi arayışına yönlenmesini sağlamaktadır. Sonuçta, kabiliyet ve bilgi kâr maksimizasyonunu sağlar ve ekonomik krizden çıkılır.

1.2.3. Finansal Kriz Teorileri

İktisat Literatüründe önemli bir yeri olan Paul Krugman (1979), kriz dönemlerine ilişkin olarak gelişmiş ülkelerin izlediği politikaları eleştirmiştir. Ekonomik ilişkilerin, yalnızca uluslararası rekabet ve çatışma şeklinde algılanmaması gerektiğini belirterek, ülkelerin karşılıklı ilişkilerinde Ricardo'nun yıllar önce belirttiği gibi karşılaştırmalı üstünlüklerinin rolü olduğunu vurgulamaktadır. Macesich (1994) gibi bazı ekonomistler ise, 1929 Büyük Buhranı döneminde ülkeler arasında işbirliği olmadığı için krizin etkilerinin daha da büyüdüğünü belirtmektedir. Bu görüşten hareketle ülkeler arası ilişkilerin önemini vurgulayan "Uluslararası Finansal Kriz Teorileri" geliştirilmiştir. Bunların bazıları aşağıda kısaca değerlendirilmiştir.

1.2.3.1. Spekülatif Atak Teorisi

Krugman[49] ile başlayan Flood ve Garber (1984) ile geliştirilen bu teoriler krizi ateşleyen temel makroekonomik faktörlerin önemini vurgulamakta ve para krizlerini, sürdürülemez politikalar ile yapısal dengesizliklerin kaçınılmaz sonucu olarak görmektedir. Bu tutarsız politikalara en çarpıcı örnek ise, bütçe açıklarını para basarak finanse eden genişleyici para politikaları ile sabit döviz kuru politikalarının birleşimidir. Böyle bir tutarsızlık bir zaman için ve TCMB yeterince rezerv bulundurduğu sürece gözardı edilir; fakat rezervler düşük seviyeye indiğinde ve piyasalar tarafından yetersiz görüldüğünde, para üzerinde ani bir spekülatif atak oluşacaktır. Bu teorilere göre, makroekonomik temellerdeki bozukluklar bir krizin göstergeleri olmaktadır. Bu temel bozukluklar, yüksek ve artan bütçe açıkları;

[49] Paul Krugman, "A Model of Balance of Payments Crises", **Journal of Money, Credit and Banking,** Valume: 11, Agust 1979, s. 311

yüksek para arzı artış oranları; yüksek enflasyon; aşırı değerli döviz kuru; geniş cari açıklar; yükselen ülke içi faiz oranlarıdır.

1.2.3.2. Aşırı Borç Birikimi Teorisi

Fisher, Kindleberger, Mishkin gibi ekonomistlerin belirttiği üzere gerek firmaların gerekse ülkelerin hızlı büyüme dönemlerinde aşırı bir borç birikimi oluşmaktadır. Bu durum finansal liberalizasyonun yapılmasını gerekli kılmıştır. Ancak finansal liberalizasyonun ardından iyi regüle edilmemiş (düzenlenmemiş) bir bankacılık sistemi ve mikro ekonomik bozukluklar–gizli mevduat sigortası ve gizli kamu garantileri gibi-ahlaki risk (Moral hazard) ve aşırı borçlanma yaratmaktadır. Bu borç birikimi finansal krizin meydana gelmesinde önemli rol oynamaktadır.

Hızlı bir liberalizasyondan sonra denetimi ve düzenlemeleri zayıf bir bankacılığın varlığı durumunda, yoğun sermaye girişleri, risk yönetimi gelişmemiş ve sermaye yeterlilik oranları düşük bankalar aracılığıyla, aşırı bir borç verme ve/veya tüketim patlamasına yol açmakta; aşırı borçlanma, borsada ve gayrı menkul fiyatlarında patlamaya neden olmaktadır (boom dönemi). Ekonomi resesyona girdiğinde ise, iyi değerlendirmeden ve izlenmeden verilen krediler bankaları kırılgan ve krize duyarlı hale getirmekte, ülke içi parayı savunmak zorlaşmakta ve parada bir çöküşü tetiklemektedir (çöküntü dönemi)[50].

Yine bu tip teorilerin bir diğer vurgusu da, hükümet tarafından gizlice desteklenen ve bağlı şirketlerine kredi vermesine göz yumulan bankaların ahlaki riske dayalı olarak yarattığı aşırı borçlanmanın ve fonlanmamış yükümlülüklerin aslında gizli devlet borcuna dönüşeceğidir. Bu durumda, makroekonomik temellerdeki sağlamlık bir yanılsama halini almakta ve hükümetler fiilen dikkatsiz ve sürdürülemez harcamalara katlanmak durumunda kalmaktadırlar[51]. Böyle bir durum ancak "tam mevduat sigortası sistemi" varlığında ortaya çıkmaktadır. Çeşitli ülkelerde ve çeşitli zamanlarda uygulanmış olan bu sistem, yanlış banka seçimine ve ahlaki riske neden olmuş, etkin olamayan kaynak dağılımına yol açmış ve daha sonraki dönemlerde ülkenin makroekonomik dengelerini kötüleştirerek krize zemin hazırlayabilmektedir.

---

[50] P. Krugman, "Crises: The Next Generation", www.mit.edu/krugman/
[51] İstanbul Ticaret Odası, "Küreselleşme Sürecinde Finansal Krizler ve Finansal Düzenlemeler", Yayın No: 2001-47, İstanbul, s. 25

1.2.3.3. Bankacılıkta Yaşanan Panik Teorisi

Friedman, Schwartz, Cagan, Valesco gibi monetaristler tarafından ileri sürülen bu teoriye göre yüksek enflasyon ve uluslararası yatırımcıların kendi kendini besleyen kötümser davranışları gibi olumsuzluklar bankacılık sektöründe paniğe yol açmaktadır. Bu durum, bankaların ve banka dışı finansal kurumların bilançolarının aktif ve pasifleri arasında piyasa riskleri aracılığıyla kötüleşme yaratmakta ve ekonomik şoklara maruz kaldığında da bankacılık sisteminin kırılganlığını arttırmaktadır[52].

Bankaların bilanço sorunları büyük ölçüde uyumsuzluk sorunlarıyla bağlantılıdır. Bu hem para hem de vade uyumsuzluğudur. Bankalar döviz olarak borçlanıp ülke parası cinsinden borç veriyorlarsa ve ayrıca kısa vadeli borç alıp uzun vadeli yatırımlar için borç veriyorlarsa, sırasıyla hem para hem de vade uyumsuzluğu sorunlarıyla karşılaşıyorlar demektir. Bir uyumsuzluk durumunda döviz kurunda bir değer kaybı, iflaslara yol açabilecek olan istikrarsızlığı harekete geçirmekte, sermaye akımlarının aceleciliği artmakta ve kriz yaratılmaktadır.

1.2.3.4. Belirsizlik Teorisi

Geleceğe ilişkin beklentilerin açıklanamadığı durumlarda karar verme üzerine yoğunlaşan bu teori Knigth, Keynes, Schumpeter ve daha sonra Meltzer, Guttentag, Herring'in tarafından tartışılmıştır. Teori gelecekteki getirilerin, olasılık dağılımları ile modellenemediği koşullarda karar almanın önemini vurgulamaktadır. Bu ekonomistler, finansal krizlerin tatmin edici bir şekilde açıklanmasında, belirsizliği tek faktör olarak ele almamakla beraber, zorunlu bir unsur olarak görmektedirler. İktisadi ajanların beklentileri ile fiili politika sonuçları arasındaki etkileşim temeldir ve bu etkileşim kendi kendini yaratan krizlere yol açmaktadır[53].

Örneğin, yatırımcıların, bir devalüasyon beklemediği, risk priminin değişmediği bir durumda, otoriteler sabit kuru korumayı sürdürebilirler. Böylece devalüasyon gereği doğmayabilir. Halbuki beklentilerin devalüasyon yoluna kayması bir para

---

[52] Niyazi Erdoğan, Dünya ve Türkiye'de Finansal Krizler, Yaklaşım Yayınları, Ankara, 2002 s. 29

[53] G. O. Martinez, "Financial Crisis in Emerging Markets", **Finance and Development,** vol. 35, No: 4, s. 36

krizine yol açacaktır. Dolayısıyla bütün şartlar aynıyken, piyasa katılımcılarının beklentilerindeki ani ve keyfi değişimler bir ekonomideki para istikrarını ortadan kaldıran veya kaldırmayan durumları yaratabilmekte, böylece bir krizin ortaya çıkıp çıkmamasında önemli rol oynamaktadır.

1.2.3.5. Kredi Tayınlaması Teorisi

Bu teoride finansal krizlerin nedeni olarak, kredi tayınlamasının sıkı kurallara bağlı olduğu bir dönemin ardından, bu kısıtlamaların hızlı bir şekilde kaldırılmasına bağlı olarak kredi talebindeki ani ve hızlı artış görülmektedir. Bu durum daha çok finansal liberalizasyon ile ortaya çıkmaktadır.

Finansal liberalizasyonla birlikte, finansal sektöre giriş özgürlüğünün artması ile faiz oranları ve yeni araçlar aracılığıyla fonlar için fiyat verme özgürlüğü, eğer bu özgürlükler yeteli denetim ve gözetim ile düzenlenmezse banka bilançolarında risk birikimine yol açmaktadır. Sağlam ve basiretli olmayan kredi açma uygulamalarına izin veren bu zayıf gözetim ve düzenlemeler aşırı risk altına girmeyi tetiklemektedir. Bankaları denetleyen kurumlar arasındaki koordinasyon eksikliği ise etkili gerekli tedbirlerin alınmasının önüne geçmektedir[54]. Bunun sonucunda aşırı risk altına giren bankacılık kesimi ekonomik krizlerin ortaya çıkmasında ve yaygınlaşmasında önemli bir faktör haline gelebilmektedir.

1.2.3.6. Finansal Piyasa Yapısı Teorisi

Davis tarafından geliştirilen bu teori devalüasyondan kaynaklanan piyasaya giriş engellerinin azalması, yeni ürünlerin geliştirilmesi, yeni piyasaların ortaya çıkması ve gelişmesi üzerinde durmaktadır. Piyasaya giriş engellerinin azaltılması rekabet artışına, bu artış ise kredi talebinde bir artışa ve kredi standartlarının azalmasına yol açarak krize neden olabilmektedir. Bu model, rekabetin öneminin vurgulandığı Gutentag/Herring modelini (KrediTayınlaması Teorisi) destekler niteliktedir.

---

[54] M. Waxman, “A Legal Framework for Systemic Bank Restructuring”, **The World Bank,** 1998

1.2.3.7. Asimetrik Bilgi ve Acenta Giderleri Teorisi

Stiglitz, Weiss, Mankiw ve Mishkin tarafından geliştirilen bu teori de, kredi tayınlamasındaki hızlı ve şiddetli genişleme üzerine yoğunlaşmakta, ancak bu teoriye göre farklı bir açıklama getirmektedir.

Finansal piyasaların üstlendiği ödünç fon arz edenlerle fon talep edenler arasındaki bağlantı kurma görevi piyasadaki ajanların birbirlerine ilişkin bilgi teminini önemli hale getirmektedir. Bir finansal sözleşmenin taraflarından birinin diğerinden daha az bilgiye sahip olması olarak tanımlanabilecek olan Asimetrik Bilgi (Bilgi Edinmedeki Eşitlik – Asymmetric Information), bir finansal sistemin etkin bir biçimde işleyebilmesinin önündeki en hayati engellerden biri olarak ortaya çıkmaktadır.

Asimetrik bilgi finansal sistemlerde iki temel soruna yol açmaktadır[55]. Yanlış Seçim (Adverse Selection) ve Ahlaki Risk (Moral Hazard). Yanlış seçim, bankaların kredi talep eden çoğu müşteriyi (yüksek faiz ödemeye razı olsalar bile) geri çevirmelerine neden olan bir kredi tayınlaması uygulamalarına neden olmaktadır. Diğer taraftan yanlış seçim bankaları, agresif bir kredi politikası izleyerek yüksek risk taşımaya da yöneltebilmektedir.

Faizlerin yüksek olduğu dönemlerde düşük riskli kredi müşterileri kredi almak istememekte, çoğunlukla yüksek riskli kötü müşteriler kredi talebinde bulunmaktadırlar. Yüksek riskli müşteriye kredi verilme olasılığının arttığı bu tür ortamlarda ise bankalar asimetrik bilginin neden olduğu ahlaki risk ile karşı karşıya kalmakta ve krize karşı kırılgan olabilmektedirler.

1.2.4. Ekonomik Krizleri Açıklamaya Yönelik Yaklaşımların Değerlendirilmesi

19. yüzyılın ilk yarısında iktisadi düşünceyi yönlendiren klasik iktisatçıların gözünde krizler, sermaye birikiminin gelişimi sırasında rastlantısal olarak ortaya çıkan kazalardı. Bu, İngiliz iktisatçı W. S. Jevons, Avusturyalı iktisatçı Carl Menger ve özellikle genel denge teorisinin kurucusu Leon Walras ‘ın çalışmalarından kaynaklanarak 19. yüzyılın sonunda kurulan iktisadi okul için de geçerlidir. Bu okul,

---

[55] F. Mishkin, “Assymetric Information and Financial Crises: A Developing Country Perspective”, **World Bank,** 1996, s. 7

klasik okuldan sadece Jean – Baptiste Say'ın *"Mahreçler Kanunu"* nu miras olarak almasına rağmen, neo-klasik okul ismini almıştır. Neo-klasik modelin yapısında denge kuramsal olarak otomatiktir. Bu nedenledir ki, kriz mantıken olanaksızdır ve nesne olarak varolmadığı için kavramsallaştırılması da mümkün değildir. Pratikte gözlemlenen dengesizlikler, özel de de krizler, ancak dengeyi koruyucu rolü olduğu varsayılan serbest piyasa ekonomisini engelleyen dışsal faktörlerden kaynaklanabilir. Bazı piyasaların iyi işlememesinin ve devlet müdahalelerinin büyük bir kısmının iyi sonuç vermemesinin neo-klasik iktisatçılarca eleştirisi yine böyle yapılmaktadır. Yine aynı şekilde, ücret politikacıları ve işçi sendikaları, neo-klasiklere göre, işgücü pazarının işleyişine engel olur.

Klasik ekolün önemli bir iktisatçısı olan Ricardo, iktisat tarihçileri tarafından ilk kriz olarak kabul edilen 1816 krizini rastlantısal bir olay olarak kabul etmektedir. Ricardo'nun tersine, önce Sismondi sonra da Malthus bu yeni tür krizin yeni ekonomik sistemin doğasına bağlı bir olgu olduğunu gören ilk iktisatçılar olmuştur. Bu görüşün Marx'tan önceki ilk kuramcısı Sismondi'dir. Sismondi'ye göre; kapitalist sistemde doğal uyumun varlığı ve tam istihdamın otomatik olarak kurulacağı fikri kabul edilemez. Ona göre, üretim faaliyetinin kesintisiz sürebilmesi için üretimle tüketim arasında bir denge bulunmalıdır.

Marx, Sismondi'nin çalışmalarını geliştirerek, üretken kapitalizmi derinlemesine inceleyen bir kuram ortaya atmıştır. Marx, üretken kapitalizmi, genel olarak geçerli, evrensel bir ekonomi olarak değil, ancak tarihsel olarak sınırlı bir ekonomik sistem ya da bir üretim biçimi olarak kabul etmiştir. Ona göre, genel olarak geçerli ekonomik kanunları yerleştirdiklerini düşünen klasik iktisatçıların tersine, üretimin ve değişimin özel bir örgütlenme biçimi olan kapitalizmin kanunları genel olarak geçerli değildir. Aynı şekilde yaşadığı kriz türü de kendine özgüdür. Marx'a göre, kapitalist ekonominin, üretiminin ve tüketiminin iki ayrı işleyiş haline geldiği bir genelleşmiş değişim ekonomisi olması, krizlerin oluşmasına yol açmıştır.

Ancak, bazı klasik iktisatçılar ve Marx tarafından yukarıda bahsettiğimiz şekilde tanımlanmasına rağmen, kriz kuramları 19. yüzyılın sonu ve 20.yüzyılın başında çok sayıda değişiklik göstermiştir. Bu konuyla ilgilenen tüm yazarlar ve yazar grupları krizleri ve çalkantıları açıklamaya, yani kuramsallaştırmaya çalışmışlardır. Bunu da

herhangi bir büyük düşünce okulunun analitik şemasına bağlamaksızın, özgün bir kuramsal bütünlüğü olan bir açıklayıcı faktör temelinde yapmışlardır.

Fransız iktisatçı Albert Aftalion 1908 ve 1913 yılları arasında Marx'ın analizine oldukça yakın ve onu tamamlayıcı bir açıdan, "aşırı sermayeleşme" sorununu incelemiştir[56]. Bu sorundan, ilk yatırım fonksiyonunu oluşturacak çarpan kuralı Aftalion ve Clark tarafından kullanılmıştır. Böylece iktisat bilimi tarihinde yatırım ile üretim arasındaki ilişkinin ilk kez tanımlaması yapılmıştır.

İsveçli neo-klasik iktisatçı Knut Wicksell(1898), gelişmenin sağlanması için, yeni yatırılmış sermayeden beklenen getiri oranının, yani "doğal faiz oranı" ya da ortalama kâr oranının, parasal faiz ya da bankalar tarafından uygulanan piyasa faiz oranından büyük olması gerektiğinin altını çizmiştir.

1930'lu yıllara gelindiğinde bu konular Keynes'in çalışmalarında yeniden ele alınmıştır. Ekonomik dalgalanmalarla ilgili olarak Keynes, Wicksell'den etkilenerek, dalgalanmaların temel nedeni olarak yukarıda da bahsettiğimiz gibi, sermayenin marjinal etkinliği tanımıyla gösterdiği en üretken sermayenin beklenen getiri oranındaki çevrimsel değişmeleri göstermektedir. Çünkü, Keynesin analizinde merkezi role sahip olan beklentiler çok hassas bir temel üzerinde oturmaktadır. Kâr oranından söz etmek gerekirse, bu oran, çevrimin genişleme döneminde aşırı yatırım durumunun yaratıcısıdır. Nitekim, genişleme döneminde sermayenin marjinal etkinliğinin düşmesi gerekse bile, sermaye maliyetinin ve faiz oranının yükselmesine oranla olumlu beklentiler daha fazla olur. Bu durum yatırım yapma talebinin durması nedeniyle krize yol açacak olan olumlu beklentilerde bir azalma ile sonuçlanacaktır. Böylece kriz, sermayenin iskonto edilmiş getirisi ile faiz oranı arasındaki farkın ortadan kalkmasından doğmaktadır. Keynes, otuzlu yıllar için çok önemli olan krizden çıkış politikaları olarak, ekonominin yeniden canlanması için düşük kredi maliyeti ve kamu yatırımlarının kullanılması üzerine kurulu özgün önerilerde bulunmuştur.

Polonyalı iktisatçı Michal Kalecki, 1937 den itibaren özellikle girişimcilerin yatırım kararı üzerinde etkili olan beklentiler üzerinde yoğunlaşarak, Keynes'in analizini geliştirmiştir. Bu çalışmalar Paul A. Samuelson ve John Hicks gibi yazarların

---

[56] J. Freyssinet, Le Chamage, La Decouverte, Reperes serisi, 2. baskı, Paris, 1987, s. 219.

çalışmalarını da yönlendirmiştir. Bu yazarlar, milli gelirin çevrimsel gelişmesinin gösterilmesine olanak veren ve matematiksel konjonktür teorilerinin yer aldığı şematik modelleri kurabilmişlerdir.

Farklı ancak, tamamlayıcı bir yaklaşım da Amerikalı iktisatçı J. Schumpeter'e aittir. Schumpeter'in analizi, yatırımların ve buluşlardan kesin olarak ayırdığı yenilik sürecinin üzerinde yoğunlaşmıştır. Yenilik, buluşun sanayide uygulanabilir hale gelmesidir ve bu, buluştan uzun bir süre sonra da gerçekleşebilir. Yenilikler yığınlar halinde ortaya çıkarlar ve kâr yaratan yeniliklerin uygulanması ve yayılması genişleme dönemine tekabül eder. Ancak yeniliğin yenilik olmaktan çıkıp genelleşmesiyle beraber kâr ufukları yok olur. Kriz, daha sonra da bunalım ortaya çıkar.

Çağdaş Kriz Teorileri olarak isimlendirdiğimiz bölümde ele alınan, Keynesyen yaklaşıma bir tepki olarak ortaya çıkan monetarist yaklaşıma göre, ekonomik krizlerin kaynağı esnek olmayan fiyat ve ücretlerdir. Devletin ekonomiye müdahalesinin gereksiz olduğunu savunan bu yaklaşıma göre, ekonomide kamu sektörünü minimum düzeye çekmek gerekir.

Monetaristlerin bu görüşlerine karşı çıkan Yeni Keynesyen yaklaşıma göre serbest piyasa ekonomisi, tıkanıklar ve iç çelişkiler nedeniyle istikrarsızlıklardan rahatsızdır. Bu istikrarsızlıkları önlemenin yolu da devletin ekonomiye müdahalesidir.

Finansal Kriz Teorileri ile de, ortaya çıkan krizlerin veya finansal krizlerin, finans piyasalarına dayalı nedenleri teorik çerçevede ele alınmıştır. Günümüz dünyasında ortaya çıkan krizlerin daha çok finansal kaynaklı krizler olduğu dikkate alınırsa bu teorilerin önemi ortaya çıkmış olmaktadır.

Görüldüğü gibi, ekonomik krizleri yaratan güçler çok karmaşık bir nitelik arz ederler. Bu karmaşık güçler içsel ve dışsal olabileceği gibi reel ve parasal da olabilmektedir. Bu faktörlerden bir ya da bir kaçına öncelik veren teoriler çelişki yaratabilmektedir. Oysa gelişme ve daralma bir değil, bir çok kuvvet tarafından yaratılmaktadır.

Teorilerin hangisinin daha geçerli olduğunun istatistiki araştırmalarla saptanması çok güçtür. Çünkü, bir ekonomik krizin incelenmesiyle bulunan sonucu genelleştirmek mümkün değildir. Bunun yanında, milli gelir ile bir faktör arasında korelasyonun bulunması, nedenselliği göstermez. Neden olarak bu öğeyi öne sürmek, yalnızca bir olasılığı gösterir. Fark edilemeyen başka bir öğe de krizin nedeni olabilir. Özellikle neden ile sonuç arasında gecikme varsa, durumu saptamak daha da güçleşmektedir.

Ayrıca, her krizin nedeninin aynı olması gerekmemektedir. Yine bir krizi açıklayan teorinin bütün krizleri açıklaması olasılığı zayıftır. Bu nedenlerle her teori tamamen ya da kısmen doğrudur demek ne kadar doğruysa, her teori tamamen ya da kısmen hatalı demek de o kadar doğrudur.

İçsel ve dışsal öğelerin açıklayıcı önemi ekonomik yapıya göre değişir. Çünkü kriz, farklı yapılarda farklı şekilde gelişir. O halde, yapı ile kriz arasında karmaşık bağlar vardır. Bir ülkede meydana gelmiş olan ekonomik krizi açıklayan bir kriz teorisi, bu ülkenin toplum yapısıyla aynı yapıda olmayan bir başka ülkenin ekonomisinde meydana gelen ekonomik krizleri tam olarak açıklayamayabilir.

Ayrıca, yirminci yüzyılın başından bu yana finansal yapı, pazar yapısı ve psikolojik yapıların değişmesi, krizlerin gelişmesini liberal dönemden farklı kılmıştır. Bu gelişmeye paralel olarak, kriz teorileri gelişmeyi geriden izlemiştir. Herkesin kabul edeceği bir teori kurulamamıştır. Bu nedenle, olayları anlamak, önlemek ve yorumlamak için bütün teorilerden yararlanmak gerekmektedir. Koşullara göre oluşturulacak bir sentezin, olayları daha gerçekçi açıklaması söz konusu olabilecektir.

1.3. Ekonomik Krizlere Neden Olan Faktörlerin Analizi

Ekonomik krizlerin nedenleri, her zaman *"*ekonomik nedenler*"* olmayabilir. Bunun yanı sıra politik, teknolojik ve sosyo-kültürel iç ve dış alanlardaki hızlı değişim, zaman içinde, krizlere neden olabilmektedir. İzleyen bölümde bu alanlardaki gelişmelerin ekonomik kriz üzerine etkileri incelenmeye çalışılmıştır.

1.3.1. İçsel Faktörler

İçsel faktörleri; bir ülkenin ekonomik ve siyasi sınırları içerisinde kendine has olarak ortaya çıkan ekonomik, politik ve sosyo-kültürel faktörler olarak belirtebiliriz. Bunları da kendi içinde ekonomik, politik ve sosyo-kültürel faktörler olmak üzere üç alt başlıkta incelemek mümkündür.

1.3.1.1. İçsel Ekonomik Faktörler

Bir ülke ekonomisinin sistem, yapı ve süreç boyutlarında ortaya çıkan aksaklıklar krizlere neden olabilmektedir. Ekonomik sistemin işleyişi bazı ülkelerde tam oturmuş değildir. Piyasa sistemi yanlış anlaşılabilmektedir. Öte yandan ekonomide enformasyon ve koordinasyon yetersizlikleri hem merkezden yönetim hem de piyasa sisteminin etkin çalışmasını önlemektedir. Alt yapı ve üst yapı sorunları devam etmektedir. Bu tür ülkelerde sanayinin, yatırım malları yönünden dışa bağımlılığı, tarımın ise iklim koşullarına bağımlılığı sürmektedir. Sanayi, tarım ve hizmetler sektörü arasındaki ileri ve geri bağlantı katsayıları yeterince güçlü değildir[57].

Ekonomik sistem ve yapı boyutunda meydana gelen bu aksaklıkları, ekonomik süreç boyutundaki aksaklıklar izlemektedir. Çağdaş büyüme teorileri, bir ekonomide gerçekleştirilen yatırım hacmini büyümeyi belirleyen ana faktör olarak görür. Yatırım hacmi ise, iç ve dış tasarruf miktarına bağlıdır. Tasarruf eğiliminin yeterli olmaması büyüme önünde bir engeldir. Ayrıca gerçekleşen tasarruflar yatırıma ve özellikle de yüksek verim sağlayan yatırımlara dönüşmeyip, mali sistemin yeterli güveni verememesi kaynakları yastık altına ve yurtdışına yöneltebilmektedir.

Ülke içi tasarruf boyutunda bunlar olurken, uzun dönemde ekonominin ihtiyacı olan dövizi, dış ticaret yoluyla kazanamayan ülkeler dış borçlanmaya başvurarak dış açıklarını arttırabilmektedir. Dış açığı kapatmakta dengeleyici rol oynayan sıcak para, yüksek faiz kazancı için geldiğinde sorunun çözümüne yardım etmektedir. Ancak, ekonomide doğan beklentilere göre sıcak para o ülkenin ulusal parasından dövize dönüp hızla dışarı çıkmaya başlayınca kriz çıkmaktadır.

---

[57] Y. Uysal, İ. Mazgit, M. Çetinkaya, Türkiye ve Gelişmekte Olan Ülkelerde İstikrar Programları ve Türkiye İçin Bütüncül Bir Yaklaşım, İzmir, 1995, s. 6

Yetersiz tasarruf ve önemli ölçüde artmış dış açık, etkin olmayan kamu yönetimi ile birleşince kamu kesimi açıkları artabilmektedir. Kamu kesimi açıklarındaki bu artış beraberinde ağır sonuçlar getirmektedir. İlkin, ülke kaynaklarını özel sektörden çok kamu sektörü kullandığından faiz oranları yüksektir. İkinci olarak, kaynaklar; israf, suistimaller ve yolsuzlukların alabildiğine arttığı kamu sektörünce kullanılınca, üretimi kamçılayan verimli alanlara yeterli kaynak kalmamaktadır. Üçüncü olarak, bankalar ve parası olanlar devlet tahvili ve hazine bonosu satın alarak önemli kazançlar sağlamaktadır. Devletin verdiği faizler banka ve özel şirketlerin geliri içinde küçümsenmeyecek bir yer tutmaktadır. O halde çalışarak, üreterek gelir sağlama yerini rant ekonomisine bırakmaktadır.

Kamu kesimindeki mali dağınıklığı düzeltmek için gerçekleştirilen yasal düzenlemeler yetersiz kaldığından, kayıt dışı ekonomi ve kara para denetime alınamadığından, vergi kaybının yanı sıra ekonomik birimleri yönlendirme şansı azalmaktadır.

Ülkelerin ekonomik süreç boyutunda ortaya çıkan bu aksaklıkları gidermek için uygulanan daraltıcı para ve maliye politikalarının etkinliği yapısal özellikler nedeniyle düşük olmaktadır. Örneğin, gelişmiş bir ülkede piyasa faiz oranında yapılacak çok küçük bir yüzdesel değişim piyasa üzerinde hemen uyarıcı olurken, gelişmekte olan ülkelerde aynı düzeyde uyarı için daha büyük oranlarda yüzde değişim gerekmektedir. Kuşkusuz doz arttıkça yan etkilerde şiddetlenmektedir[58].

Bunların yanı sıra ekonominin işleyişinde beklentiler önemli bir etkiye sahiptir. Ekonomik gelişmenin ön şartlarından biri de piyasa aktörlerinin iyimser beklentilere sahip olmasıdır. Bir ülkenin krize girmesinde veya krizden çıkışında sürü psikolojisi yaratacak olan bu bekleyişler büyük ölçüde ülkenin sosyal, siyasal, ekonomik, hukuki şartlarının istikrarlı olup olmamasına ve ekonomi politikası uygulayıcılarının becerisine bağlıdır.

1.3.1.2. İçsel Politik Faktörler

Sağlam bir yasal altyapı ile desteklenen etkili düzenleme otoriteleri, piyasada bulunan kurumların faaliyetlerini sağlıklı bir şekilde yürütmeleri için son derece

[58] Uysal, Mazgit, Çetinkaya., a.g.e., s. 56

gereklidir. Ancak bu otoritelerin politik etkilerden arındırılmış olmaları şarttır[59]. Kurumların politik amaçlar doğrultusunda kullanılmaları rekabet düzenini zedelemekte ve kurumların faaliyet amaçlarından sapmalarına neden olmaktadır. Bu tür uygulamalar sonucunda kurumların etkin bir şekilde yönetilmemeleri söz konusu olmaktadır. Az da olsa gelişmiş ülkelerde de bu tür uygulamalar olmakla beraber sıklık ve şiddeti göz önünde bulundurulduğunda bu problemlere gelişmekte olan ülkelerde daha çok rastlanmaktadır.

Çünkü, GOÜ'in mevcut politik sistemi, Batı tipi demokrasinin taklidi olan şekli demokrasidir[60]. Şekli demokrasi, demokrasiyi bir davranış kalıbı olarak görmediğinden eksik demokrasi gündeme gelmektedir. Eksik demokrasiyle oluşmuş olan politik örgütlenmelerin amacı kendi kontrolünde politik grup yaratmaya ve politik iktidarı kullanmaya yöneliktir. Böylece politik kişi egemenliğinin belirleyiciliği, ilkeler yerine kişilerin belirleyici olmasına yol açmaktadır. Bu durum, politik kişilerin, egemenliklerini devam ettirebilmesi için politik amaçlı yatırımlar yapmasına neden olmaktadır. Bundan dolayı, kurumlar gerçek faaliyet dışına çıkarak kârlılıkları olumsuz etkilenmektedir. Aynı zamanda politik alandaki bu gelişmeler, politik yapının bölünmesine ve kısa süreli hükümetlerin kurulmasına sebep teşkil ederek politik istikrarsızlık oluşturmaktadır.

Ayrıca hükümetlerin, ekonomik istikrarsızlıkları ortadan kaldırmak için ortaya koydukları daraltıcı para ve maliye politikalarını, iktidarda kalmak için popülist politikaları tercih etmeleri nedeniyle uygulamadaki isteksizlikleri, hesap verilebilirlik sorumluluğu taşımayan bu siyasi popülizm ile birleşince, siyasi riskleri daha da arttırarak ekonomik krize neden olabilmektedir.

1.3.1.3. İçsel Sosyo-Kültürel Faktörler

Ülkelerin sosyo-kültürel alanında; ilişki sisteminin, sosyal bağımlılığın ve sosyal kişi egemenliğinin olması, davranış kalıplarının, uygulanan ekonomik sistemle uyumsuz olmasına neden olmaktadır. Öyle ki, piyasa sisteminin merkezi konumunda olan rekabet sistemi bu sosyal ilişki nedeniyle işlemekte güçlük çekebilmektedir.

---

[59] "Global Economic Prospects and The Developing Contries", **World Bank Report,** 1998, vol. 99, s. 18

[60] Hüsnü Erkan, Bilgi Uygarlığı İçin Yeniden Yapılanma, İmge Kitabevi, Ankara, 2000, s. 119

Ayrıca doğu bloğunun yıkılmasından sonrası serbest piyasa ekonomisine geçiş yapan ülkeler, serbest piyasa ekonomisinin gerektirdiği gerekli yasal – kurumsal düzenlemelerde ve personel altyapının geliştirilmesinde yetersiz kalmaları, kurumsal yapının süreksizliğine neden olmaktadır. Bu ise, toplumsal ve ekonomik alanda kısır döngüye neden olmaktadır.

Sosyo-kültürel alanın toplumda oluşturduğu güven, siyasi ve ekonomik alanda yaşanan olumsuz gelişmeler sonucunda güven, yerini güvensizliğe bırakmak zorunda kalmıştır. Bu güvensizlik daha önce de bahsettiğimiz gibi, ekonomik alanda yatırımların ve üretimin durmasına veya yurt dışında daha güvenli bölgelerde yapılmasına neden olmaktadır.

Ayrıca tüm gelişmekte olan ülkeler, teknoloji bakımından sürekli olarak gelişmiş ülkelere bağımlı kalmıştır. Bu ülkelerin teknolojik bağımlılığı zamanla arttığından açık büyümüştür. Bu tür ülkelerde, mevcut teknolojileri üretecek gerekli yetişkin personelin olmaması ve/veya var olan personele gerekli desteğin verilmemesi bu açığı daha da arttırmaktadır.

Ülke içinde meydana gelen personel, teknolojik, yasal – kurumsal altyapı eksiklikleri krize girişi kolaylaştırırken, kriz anında da kimin nasıl ve neye göre hareket edeceğini kısıtlayabilmektedir. Bu ise krizin derinleşmesine ve yayılmasına neden olabilmektedir.

1.3.2. Dışsal Faktörler

Bir ülkenin siyasi ve ekonomik sınırları dışında meydana gelen ekonomik, politik ve sosyo-kültürel faktörlerin, o ülkenin içsel faktörlerden bağımlı veya bağımsız olarak, ekonomisini etkilemesine dışsal faktörler denebilir.

1.3.2.1. Dışsal Ekonomik Faktörler

Dışsal ekonomik faktörlerin ekonomik kriz üzerindeki etkileri ülkelerin dışa açıklık düzeylerine göre değişmektedir. Gelişmekte olan ülkeler kalkınma çabalarını genellikle değişik yoğunluk ve bileşimde içe dönük ithal ikamesi ya da ihracata

dönük olarak sürdürebilmektedirler[61]. İthal ikameci sanayileşmede ekonominin dışsal faktörlere bağımlılığı daha çok ithalat ve dış borçlanma yolu ile ortaya çıkmaktadır. Bununla birlikte dünya ekonomisinden soyutlanma, rekabet ortamının gelişmemesi, teknolojik düzeyin düşük olması gibi faktörler de uzun dönemde istikrarsızlığın temel nedenlerini oluşturmaktadır.

İhracata dönük sanayileşme stratejisi ile ülkeler dışa açılımı gerçekleştirmiştir. Bu strateji ile ülkeler mal ve hizmet ticaretinin sonraki aşamalarda mali piyasaların serbestleşmesi ile dışa açıklık düzeyine bağlı olarak dünya ekonomisindeki değişmelere duyarlılık gittikçe artmaktadır. Günümüzde küreselleşmenin de etkisiyle dünya üzerindeki ülkelerin tamamına yakını dışa açık ekonomi politikaları uygulamaktadır. Dünya büyük bir Pazar haline gelmiş, bu durum iletişim ve elektronik teknolojileri ile daha da yaygınlaşarak, ortaya çıkan krizler uluslararası dolaşıma çıkmıştır. Dünya ekonomisindeki genel daralmalar ve dalgalanmalar, ülkenin dış ticaretinde önemli bir paya sahip olan ülkelerde ortaya çıkan sorunlar, dış ticaret hadlerinde meydana gelen değişmeler, uluslararası finans piyasalarının ve bağlı kurumların (Dünya Bankası – IMF) yaptırımları, rakip ülkelerde devalüasyon ve yoğun rekabet, hammadde ve enerji fiyatlarındaki büyük artış ülkelerin ekonomik krize girmeleri üzerinde büyük baskılar oluşturabilmektedir.

1.3.2.2. Dışsal Politik Faktörler

Ülkeler, kendilerini çeşitli yönleri ile bağlayan anlaşmalar, kriterler, birlikler, üyelikler gibi uluslararası organizasyon - düzenlemelere katılmaktadırlar. Bu organizasyonların vermiş olduğu ek yetki ve sorumluluklar ülkelerin ekonomik çıkarlarına uymasa da yerine getirilmesi zorunludur. Bazen bu durum ülkeleri ekonomik açıdan zor duruma düşürebilmektedir. NATO üyesi bir ülkenin savaşa girmesi durumunda diğer bir NATO üyesi olan ülkelerin de savaşa girmesi bu açıdan bir örnek olabilir.

Nedeni her ne olursa olsun siyasi kaynaklı ambargolar, ambargo konan ülkenin ekonomisini zor duruma düşürebilir. KKTC'ye konan siyasi kaynaklı ekonomik ambargo sonucunda bu ülke hak ettiği ekonomik gelişme düzeyini sağlayamaması bu duruma örnek olarak verilebilir.

---

[61] Uysal, Mazgit, Çetinkaya, a.g.e., s. 7

Yine nedeni her ne olursa olsun siyasi gerekçelerle hammadde fiyatlarındaki aşırı artış, bu hammaddeleri kullanan ülke ekonomileri üzerinde baskı oluşturabilir. 1973 petrol krizinden önce Arap ülkelerinin petrol fiyatlarını birkaç kat arttırmaları yine siyasi kaynaklı bir ekonomik kriz nedeni olarak ele alabiliriz.

1.3.2.3. Dışsal Sosyo-Kültürel Faktörler

Soğuk savaş döneminin sona ermesi ile birlikte dünya, şimdiye kadar görülmeyen bir hız ve boyutta yeni bir değişim yaşamaktadır. Bunun sonucunda toplumlar çok kısa bir süre içerisinde kendini yeniden düzenlemekte; dünya görüşü, sosyal yapısı, anahtar kurum ve kuruluşları, toplumsal değer yargıları ve toplumsal bakış açıları değişmektedir.

Bu değişim ile birlikte yükselen yeni değerler çok öne çıkmaktadır. İnsanlık yeni kavramlarla tanışmakta, yeni yönetim anlayışları gündeme gelmekte, toplum eğitimi, sürekli eğitim, toplum kalkınması kavramları daha önemli hale gelmekte, özellikle kalkınmış ülkeler tarafından silahlanmaya ayrılan kaynakların büyük bölümü, araştırma ve yeni bilgiler üretmeye ayrılmaktadır.

Bireyin mutluluğu, özgürlük, demokrasi, insan hakları, din ve vicdan özgürlüğü, sivil insiyatif, katılımcılık, yetki ve sorumluluğun paylaşımı, sivil itaatsizlik, temiz toplum gibi kavramlar en çok tartışılan kavramlar olarak sosyo-kültürel alanda ortaya çıkmaktadır.

Dünyada bu büyük değişim ve gelişim olurken, kendisini bu büyük değişim ve gelişime kapatan ya da uyduramayan ülkeler veya toplumlar ise diğer toplumlara göre gerilemekte; gerekli kurumsal ve personel altyapıyı sağlayamamaktadır. Bu durum ekonomik, siyasal ve sosyo – kültürel alanlarındaki etkileşimi olumsuz kılarak ekonomik krize neden olabilmektedir.

Özetle, bir ülke ekonomisinde ortaya çıkan ekonomik krizin nedenlerini sadece ekonomik alanda aramak bizi yanıltabilmektedir. Günümüzde ekonomik alanın yanı sıra diğer alanlardaki gelişmelerin de ekonomik krizlerin ortaya çıkmasında etkili olduğunu söyleyebiliriz. Öyle ki, hem ülkemizde, hem de diğer bazı ülkelerde sadece ekonomik alanı göz önüne alan ekonomik istikrar programları başarısızlıkla

sonuçlanmıştır. Çağdaş anlayışta, ekonomik, politik, sosyo-kültürel alanları uyumlaştıran, birbiri ile etkileşimini dikkate alan ülkeler ekonomik krizlerden kurtulmayı başarabileceklerdir veya ekonomik krizlerden en az zararla kurtulabileceklerdir.

İKİNCİ BÖLÜM
TÜRKİYE'DE 1980 SONRASI DÖNEMDE UYGULANAN EKONOMİ POLİTİKALARI VE ETKİLERİNİN ANALİZİ

Bu bölümde, Türkiye'de 1980 sonrası yapısal dönüşüm ile beraber uygulamaya konulan ekonomi politikaları ile bu politikaların ekonomik alana etkileri incelenecektir. Böylece, krizler ile ekonomi politikaları arasındaki ilişkilerin kurulması için zemin hazırlanmış olacaktır.

2.1. Türkiye'de 1980 Sonrası Dönemde Uygulanan Ekonomi Politikalarının Analizi[1]

1970'lerin ikinci yarısında başlayan ve daha sonra artarak devam eden ekonomik istikrarsızlıklar, yapısal dönüşümler içeren bir istikrar paketinin uygulanmasını gerekli kılmıştır. Bu çerçevede uygulamaya konulan 24 Ocak 1980 Kararları, bir yandan yüzde 100'ü aşan enflasyonun kontrolü, ülkede mevcut kıtlık ve karaborsanın önlenmesi gibi süreç politikaları, diğer yandan da piyasa mekanizmasının etkin işleyebilmesi için gerekli düzenlemelerin yapılması ve devletin küçültülmesi gibi ekonomik sistemle ilgili amaçları ön plana çıkarmıştır. Ayrıca, sektörel önceliklerde bir değişme gözlenmiş, ihracata yönelik faaliyetler önem kazanmıştır. Bu çerçevede öncelikle alınan kararlar; ihracatın hızla artmasının ana strateji olarak benimsenmesi, esnek döviz kuru uygulanması, enflasyonun kontrol altına alınması, monetarist para ve kredi politikasının uygulanması, gerçekçi faiz politikası, özel yabancı sermayenin teşvik edilmesi, yeni yatırımlar yerine mevcut kapasitenin tam kullanılmasına öncelik verilmesidir. Bunların yanında, ekonominin doğal kanunları içinde gelişmesine ortam hazırlanması, ekonomi yönetiminde karar bütünlüğünün sağlanmasına yönelik kurumsal düzenlemelerin yapılması, kamu açıklarının kapatılması, KİT fiyatlarının piyasa kurallarına göre belirlenmesi, temel mallar kapsamının daraltılarak sübvansiyonların kaldırılması, fiyat kontrollerinin ve fiyat tespit komisyonunun kaldırılması yönünde uygulamalara başlanmıştır.

---

[1] Bu bölümün hazırlanmasında büyük ölçüde; Yaşar Uysal, "Bölüşüm İlişkileri ve Bu İlişkilerin Düzenlenmesinde Etkili Olabilecek İktisat Politikalarının Değerlendirilmesi – Türkiye Örneği", **Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,** Cilt: 1, Sayı: 2, 1999 (a), s. 186-228, adlı eserden yararlanılmıştır

Bu önlemlerin temel amacı, ithal ikameci sanayileşme stratejisinin terk edilerek, ihracata yönelik bir sanayileşme stratejisinin uygulamaya konulmasıdır. Bu durum, 1963 – 1979 döneminde uygulanan ekonomi politikalarının büyük ölçüde tersi yönde politikaların uygulanması anlamına gelmektedir.

Bu bölümde 1980 sonrası dönemde uygulanan politikalar, ekonomik süreç, ekonomik sistem ve düzen ile ekonomik yapı politikaları başlıkları altında incelenmiştir.

2.1.1. Ekonomik Süreç Politikaları

1980 sonrası dönemde uygulanan ekonomik süreç politikalarında, 1963 – 1979 dönemine oranla önemli değişmeler görülmüştür. Nitekim, 1980 sonrası para politikalarının, maliye politikalarına oranla daha fazla ön plana çıktığı bir dönem olmuştur. Bunun temel nedeni ise, 24 Ocak kararlarıyla birlikte uygulamaya başlanan istikrar politikalarının, söz konusu dönemde, dünyada egemen olan monetarist yaklaşımdan etkilenmiş olmasıdır. Bu etkilenme, kuşkusuz, uygulanacak politikaların belirlenmesinde önemli rol oynayan IMF'nin önerileriyle yakından ilgilidir. İzleyen bölümde bu çerçevede uygulanan politikalar değerlendirilmiştir.

2.1.1.1. Maliye Politikaları

1980 sonrası dönemde uygulanan maliye politikaları dört ana eksen etrafında değerlendirilebilir[2]. (i) arz iktisadı doğrultusunda uygulamaya konulan ve sermaye gelirlerini vergisel teşviklerle kayırmaya yönelik olan "gönüllü tasarruf politikası", (ii) mali yükleri yeniden dağıtmayı hedefleyen vergi yükü kaydırma politikaları, (iii) kaynak tahsislerini yapısal uyum programı doğrultusunda yönlendirmeye dönük mali teşvik ve kamu harcamaları politikası, (iv)kamu sosyal harcamalarını tayınlamaya ve sosyal hizmet üretimini belirli ölçülerde piyasaya aktarmaya yönelik politikalar.

1980 sonrası dönemde uygulanan vergi politikalarıyla, vergi kaçağını önlemek amacıyla çeşitli düzenlemeler getirilmiştir. Bunların ardından, 1982 yılında yapılan

---

[2] Oğuz Oyan, "Türkiye'de Maliye Politikaları", Türkiye Ekonomisi, Türkiye Ekonomi Kurumu, Ankara, 1992, s. 130

değişikliklerle gelir vergisi oranını yüzde 40'dan, kademeli olarak 1985 yılına kadar yüzde 25'e düşürülmesi öngörülmüştür.

1984 yılında 3065 sayılı Katma Değer Vergisi çıkarılarak harcamalar üzerindeki istihsal, işletme, şeker istihlak, nakliyat, PTT hizmetleri vergisi gibi 8 çeşit vergi kaldırılmıştır. Böylece, daha yaygın ve etkin bir harcama vergisi düzenine geçilmiş ve kamu harcamalarının kaynağı ve yükü, kazanç üzerinden alınan vergilerden tüketim üzerinden alınan vergilere doğru kaydırılmıştır.

Diğer taraftan, 1980'li yıllarda sıkça başvurulan vergi affı düzenlemeleri, 1990 ve 1992 yıllarında çıkarılan 3639 ve 3787 sayılı yasalarla sürdürülmüştür. Bu uygulamalar sürekli af beklentisi yaratarak, vergilerin zamanında ödenmemesi eğiliminin yerleşmesinde etkili olmuştur. 2003 yılında 59. hükümet *"vergi barışı"* adı altında yeni bir vergi affı çıkararak bu politikanın hala değişmediğini göstermektedir[3].

Bu dönemde kamu harcamalarıyla ilgili politikaları 1980-87 ve 1988 sonrası olarak iki ayrı dönemde incelemek gerekmektedir. Çünkü, birinci dönemde yol, enerji gibi alt yapı yatırımları, ikinci dönemde ise, popülist içerikli yatırımların ön plana çıktığı dönemdir[4].

1980 sonrası dönemde uygulanan arz yönlü politikaların önceliklerinden biri de, geriletilen kamu harcamaları ve yatırımlarının, özel üretim ve yatırımlar tarafından ikame edilmesi için, özel tasarrufları arttıracak ve yatırım maliyetlerini düşürecek vergisel teşviklere ağırlık verilmesidir.

Bu dönemde kamu harcamaları içinde, reel olarak artış gösteren kalem transfer harcamaları olmuştur. Bu artışın içinde yatan temel faktör ise, faiz ödemeleridir. Çünkü, bu dönemde kamu, ihtiyaç duyduğu kaynağı vergi indirimleri ve kaynak transferleri nedeniyle sağlayamayınca borçlanma yoluna gitmiştir. Bu ise faiz ödemelerini arttırmıştır. Mali serbestleştirme programıyla birlikte pozitif reel faiz uygulamasına geçilmiş, bunun sonucunda tasarruflar bankacılık kesimine ve bunlar aracılığıyla da kamu kesimine aktarılmaya başlamıştır. 1980 sonrasında mali

---

[3] "Vergi Barışı" politikası, taraflarınca her ne kadar vergi affı niteliği taşımadığı iddia edilse de kanımızca, vergi faiz ve cezalarında indirime gidildiği için vergi affı niteliğindedir.
[4] Metin Toprak, Türk Ekonomisinde Yapısal Dönüşümler 1980-1995, Turhan Kitabevi, Ankara, 1996, s. 40

serbestleşme çerçevesinde gelişen mali piyasalarla, tasarruflar bu piyasalara çekilmiş ve Hazine borçlanma gereksinimi TCMB yerine, bu piyasalardan karşılanmıştır.

Diğer taraftan, yasal olarak devlet tahvili ve bono almakla yükümlü olan Emekli sandığı, SSK gibi bazı kamu kurumlarının yanında 1984 yılında yürürlüğe giren 233 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile KİT'lerin de tasarruflarının bir bölümüyle Devlet tahvili, Hazine bonosu ve Gelir Ortaklığı Senetleri alması zorunluluğu getirilmiştir. Bu borçlanma senetlerine verilen faizlerin düşük kalmasına bağlı olarak KİT'lerin sahip olduğu fonlar ucuza Hazineye aktarılırken, kendilerinin piyasa faiz oranından borçlanması bu kurumların mali yapısını iyice bozmuştur.

1985 yılından sonra dış borçlanma azalmış ve 1988 yılından sonra da negatif düzeye gelmiştir. Bunun sonucunda, kaynak gereksiniminin giderilmesi amacıyla, 1985 yılında tahvil ve bono satışları önce bankalara, borsa bankerlerine ve tüzel kişilere, 1986 yılından itibaren de özel kişilere başlatılmıştır. Bankacılık kesiminin devlet tahvil ve bonolarına olan talepleri bir yandan bazı yasal düzenlemelerle zorunlu tutulmuş, diğer taraftan uygulanan faiz politikaları ile getirilen vergi istisna ve muafiyetlerle de özendirilmiştir.

Sonuç olarak Türkiye ekonomisinde temel yapısal değişiklikler yaratan 24 Ocak 1980 ekonomik istikrar önlemlerinden sonra, uygulanan maliye politikaları ile özellikle 1990 yılından itibaren kamu kesimi açıklarının hızla artması, vergi gelirlerinin iç borç servisine bile yetmemesi, devletin nakit açığını iç borçlanma ile finanse eder duruma düşmesi, bu açığı kapatmak için dış borca ve Merkez Bankası kaynaklarına yönelmesi ile döviz rezervlerinin hızla erimesi, yeni istikrar programlarını yürürlüğe konulmasını zorunlu kılmıştır. Kamu kesimi borçlanma gereği KKBG/GSMH oranı, 1990 sonrasında yüzde 10'ları geçmiştir. Açık, özellikle kamu cari ve transfer harcamalarından kaynaklanmış, finansman amacıyla iç ve dış borçlanmaya gidilmiştir. Toplam borç stokunun yükselmesi yıllık ana para ve faiz ödemelerini artırmıştır. Kamu açıklarındaki hızlı büyüme, özellikle iç borçlanmanın ve bu arada faiz oranlarının hızla artmasına yol açmıştır.

2.1.1.2. Para ve Kredi Politikaları

Reel faiz, kredilerin dağılımı ve enflasyon yoluyla ekonomik süreci etkileyen para politikalarında, 1980, özellikle de 1983 sonrası dönemde önemli değişmeler görülmüştür. Bunlardan ilki, faizler üzerindeki kontrollerin kaldırılarak reel faiz uygulamasına geçilmesidir. Bu dönemde, genellikle, kısa dönem faizler, uzun dönem faizlerin üzerinde tutularak, enflasyonun uzun dönemde ineceği izlenimi yaratılmaya çalışılmıştır.

1987 yılında ise MB açık piyasa işlemlerine geçerek para piyasalarında kullanabileceği bir önemli araca sahip olmuştur. 1989 yılında ise Türk mali sisteminde dönüm noktası olmuştur. Öyle ki yapısal uyum politikalarında bir yeni değişikliğe daha giderek dış finansal serbestlik kararı alınmıştır. Bu tarihte Türk Parasını Koruma Hakkında 32 Sayılı Karar yayımlanarak, yürürlüğe girmiştir. Bu kararla tam konvertibiliteye geçişin ilk adımları atılmıştır.

25 Şubat 1990 tarihinde de Türk Parası Kıymetini Koruma Hakkındaki 32 Sayılı Karar maddeleri değiştirilerek, "TL. karşılığı ithalat, yurtdışına döviz transferi, ihracat bedellerinin yurda getirilmesi", vb. noktalarda kambiyo rejimi daha da yumuşatılmıştır. Bu karardaki değişikliklere göre;

- Bankalar, yetkili müessesler ve özel finans kurumlarınca Türkiye'de yerleşik kişilere 3000 ABD doları veya eşitine kadar döviz satın alabilme imkanı getirilmiştir. Ayrıca, bankalara, Türkiye'de yerleşik kişilere vadeli döviz alım satım işlemlerini serbestçe yapabilme yetkisi verilmiştir,
- İhracat işlemlerinde de, özel finans kurumlarına bankaların yaptığı işleri yapma yetkisi verilmiştir. Ayrıca, ihracat yapan firmalar kazandıkları ihracat bedellerinin belli bir kısmı üzerinde serbestçe tasarruf etme yetkisi getirilmiştir.

Bunların yanında, Türkiye'ye yerleşik kişilerin yurt içinde ya da yurt dışında yapmış oldukları hizmetler karşılığında elde ettikleri döviz kazançları üzerinde serbestçe tasarruf edebilme imkanı getirilmiştir[5]. Bu dönemden sonra dış finansal

[5] Nur Keyder, Para-Teori-Politika-Uygulama, O.D.T.Ü., Ankara, 1998, s. 130

serbestliğe sahip birçok GOÜ'ler gibi Türkiye'ye de aşırı bir yabancı sermaye girişi yaşanmıştır[6].

2.1.1.3. Sermaye Piyasasına İlişkin Düzenlemeler

Sermaye piyasasına ilişkin düzenlemeler, sermayenin tabana yayılmasını amaçlamaktadır. Ancak, ülkemizde 1980'li yıllara kadar, bu yönde bir etki yapabilecek düzeyde bir gelişme sağlanamamıştır.

Ülkemizde bankacılık alanında oligopolcü bir yapının varlığı, bankaların kaynak dağıtımında etkin olmalarını engellemiştir. Bu nedenle, 1980 sonrası dönemde, sermaye piyasasının kurulması ve geliştirilmesi, ticari bankacılık alanında rekabetçi yapının yerleştirilmesinde etkili görülmüştür. Ayrıca 1980-1982 döneminde yaşanan banker furyası, 2499 Sayılı Sermaye Piyasası Kanunu, 1982 yılı başında yürürlüğe girerek, sermaye piyasasına ilişkin düzenlemeler için temel dayanak oluşturmuştur. Bu piyasanın gelişmesi için vergisel teşvikler getirilmiştir. 26 aralık 1985 tarihinde açılan İMKB, hisse senedi piyasasının yaygınlaşması açısından önemli bir gelişme olmuştur.

2499 Sayılı yasanın işlevini yitirmesi nedeniyle 1992 yılında 3794 Sayılı değişiklik yasası getirilmiş ve buna bağlı olarak menkul kıymet ihracatı kolaylaştırılmış, "halka açık şirket" kavramı getirilmiş, repo, açığa satış gibi yeni yatırım araçları getirilmiş ve SPK'nın denetimleri arttırılmıştır.

1980 sonrası dönemde mali alanda yapılan bu önemli değişiklikler, yurtiçi kaynakların finans sektöründe yoğunlaşması ve rant ekonomisinin belirginleşmesi şeklinde bir etki yaratmıştır.

2.1.1.4. Dış Ticaret Politikaları

Dış Ticaret politikalarında, 24 Ocak kararlarıyla birlikte uygulanmaya başlanan ihracata yönelik sanayileşme stratejisiyle önemli değişiklikler görülmüştür.

---

[6] Yakup Kepenek, Nurhan Yentürk, Türkiye Ekonomisi, Remzi Kitabevi, 10. Basım, İstanbul, 2000, s. 211

Dış ekonomik ilişkiler alanında yeni bir idari yapılanmaya paralel olarak, 13.12.1983 tarihli ve 188 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile Başbakanlığa bağlı Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı kurulmuştur. Bir taraftan Maliye Bakanlığı bünyesindeki Hazine Genel Müdürlüğü ve Milletlerarası İktisadi İşbirliği Teşkilatı Genel Sekreterliği, diğer taraftan Ticaret Bakanlığının Dış Ticaret Genel Sekreterliği bir araya getirilmek suretiyle oluşturulan bu teşkilat 16.4.1986 tarihli ve 3274 sayılı Yasa ile yeniden oluşturulmuştur. 11 yıl devam eden bu Müsteşarlık 9.12.1994 tarihli ve 4059 sayılı Kanun ile biri Hazine Müsteşarlığı diğeri Dış Ticaret Müsteşarlığı olmak üzere iki ayrı müsteşarlık haline dönüştürülmüştür. Söz konusu Yasa ile Başbakanlığa bağlı olarak kurulan Dış Ticaret Müsteşarlığı, dış ticaret politikasının belirlenmesine yardımcı olmak, bu politikalar çerçevesinde ihracat, ihracatı teşvik, ithalat, yurtdışı müteahhitlik hizmetleri ve ikili ve çok taraflı ticari ve ekonomik ilişkileri düzenlemek, uygulamak ve uygulamanın izlenmesini ve gelişmesini sağlamak görevlerini üstlenmiştir. Aynı yasa ile yine Başbakanlığa bağlanan Hazine Müsteşarlığı, devlet ödemelerinin yer ve zaman yönünden ayarlamasıyla görevlidir.

Ocak 1981'de yürürlüğe giren İthalat Rejimi Kararı ile kotalar azaltılmış ve II sayılı Liberasyon Listesinde yer alan birçok mal I Sayılı Listeye aktarılmıştır[7]. 1984 yılında yürürlüğe giren İthalat Rejimi ile kota listeleri tamamen kaldırılmıştır. Önceki yıllarda uygulamaya konulan liberal ithalat politikalarının hiçbiri, 1984 yılı İthalat Rejimi kadar bir yapısal değişikliği beraberinde getirememiştir. 1984 Rejimi ile yürürlüğe konulan ithalat politikasının dayandığı temel ilkeler; iç fiyatların yükselmesini önleyebilmek ve tüketiciyi korumak amacıyla aşırı derecede korunan sanayinin rekabete açılması, dış ticaretin mümkün olduğu kadar serbestleştirilmesi, fon ödemek suretiyle ithal edilecek madde sayısının artırılması ve bu suretle yeteri kadar üretilmeyen veya dağıtımında aksaklıklar görülen maddelerin fiyatlarında gözlenen aşırı yükselmenin ve böylece kaçakçılığın ve dolayısıyla haksız kazançların önlenmesi, bazı sektörlere nispi bir koruma sağlanması ve konut sorununun çözümü için sağlıklı bir kaynak yaratılması olarak özetlenebilir.

[7] 1970'lerin sonunda ithalat malları üç ana listede toplanıyordu, Kota Listesi (sayısal limitlere tâbi olan ithalat), 1 numaralı Liberasyon listesi (serbestçe ithal edilebilen malların listesi) ve 2 numaralı Liberasyon listesi (ithalatı için bakanlıktan izin belgesi gereken malların listesi). Bu sayılan listelerin hiçbirisinde yer almayan malların ithal edilmesi yasaktı.

İthalat politikasının dayandığı bu temel hedeflere ulaşabilmesi için, yasak ve izne tabi maddeler listeleri yayınlanarak bunlar dışında kalan malların ithali serbest bırakılmış, diğer bir deyişle ithal edilebilecek maddeler değil, tersine yasak mallar istisna haline getirilmiştir. Silah, cephane, uyuşturucu maddeler ithali yasak mallar listesine konulmuştur. Böylece, daha önceki yıllarda hangi malların hangi yollarla ithal edilebileceğini belirten ve geriye kalan maddelerin ithalatını yasaklayan bir rejimden, ithali yasak malları tek tek belirleyen ve diğer maddelerin ithalini serbest bırakan bir rejime geçilmiştir.

İzleyen yıllarda da bu alanda yapılan düzenlemeler sürekli liberalleşme yönünde olmuştur. 6 Mart 1995 tarihinde imzalanan ve Gümrük Birliği'nin sağlıklı bir şekilde işlemesini sağlayacak yöntem ve süreleri kapsayan Ortaklık Konseyi Kararı uyarınca, topluluk ülkelerine uygulanan gümrük vergileri 31 aralık 1995 tarihinde sıfırlanmış ve ithalattan alınan tüm fonlar kaldırılmıştır. Ancak bu durum her ne kadar özel kesime dinamizm kazandırmak amacıyla yapılmış olsa da, özel kesimin özellikle teknolojik alanındaki eksiklikleri nedeniyle rekabet edebilirliğini sınırlandırabilmektedir.

İhracata yönelik sanayileşme stratejisine bağlı olarak 1980 sonrası dönemde uygulanan ihracat politikaları, daha çok teşvikler üzerinde yoğunlaşmıştır. Türkiye'de ihracatı teşvik politikası kapsamında 1980'den sonra uygulanan başlıca teşvik araçları; ucuz maliyetli ihracat kredisi, vergi iade sistemi, destekleme fiyat istikrar fonundan yapılan ödemeler, ihracat karşılığı gümrük muafiyetli mal ithalatı imkanı, katma değer vergisi muafiyeti, döviz tahsisi, döviz kuru politikası, kurumlar vergisi muafiyeti, kaynak kullanımı destekleme fonu, ihracat karşılığı dövizlerden mahsup, vergi, resim ve harç istisnası ve geçici kabul rejimi ile ithalat olarak sıralanabilir. Verilen bu teşviklerin en önemli öğesi, ihracatta vergi iadesi olmuştur. Teşvikler, hayali ihracatı ortaya çıkarmış ve böylece çok büyük tutarlara ulaştığı tahmin edilen paralar nedeniyle devlet zarara uğratılmıştır. Ancak, 1985 yılından itibaren, vergi iadesi, GATT sübvansiyon koduna uyulması zorunluluğu nedeniyle, oran ve kapsam olarak küçültülmüş, 1988 yılında ise uygulamadan kaldırılmıştır.

1980'li yıllarda ihracatın arttırılmasında teşvikler yanında kur politikası da yoğun olarak kullanılmıştır. Bu amaçla 1980 yılı başında döviz kurlarının ihracatçı sektörler aleyhine seyredecek şekilde düşük değerlenmesi uygulamasından vazgeçilmiştir.

Bu yıl içinde yapılan yaklaşık yüzde 33 oranındaki yüksek devalüasyondan sonra kurlar, sürekli olarak, ihracatın rekabet gücünü koruyacak, dünya piyasalarında çapraz kur değişiklikleri ile uyumlu olacak şekilde belirlenmiştir.

1983 yılında ilk defa belirli kurallara uymayan, alıcılarına karşı taahhütlerini haksız yere yerine getirmeyen, doğru beyanda bulunmayan ihracatçılara maddi ve manevi cezaların uygulanması karar altına alınmıştır. 1984 ve 1985 yılları İhracat Rejimlerinde genel olarak formaliteler azaltılmış, daha önce Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığının sorumluluğunda olan pek çok yetki, çeşitli illerdeki İhracatçı Birliklerine aktarılmıştır.

İhracat kredisi yoluyla ihracata sağlanan faiz sübvansiyonu, doğrudan desteklerin sağlandığı yıllarda azaltılırken, doğrudan desteğin daraltıldığı yıllarda genişleme eğilimi göstermiştir. 1988 yılının ilk aylarında İhracat Kredi Bankası (Eximbank) kurulmuştur. Banka ihracatçılara yeni kredi olanakları getirmiştir. Ayrıca ihracat sigorta kurumu yerleşmeye başlamıştır.

24 Ocak 1980 ekonomik istikrar kararlarıyla birlikte dışa açılma ve ihracata yönelik sanayileşme stratejisi ile Serbest Bölgeler önem kazanmaya başlamıştır. 3.11.1983 tarihli Resmi Gazetede 151 sayılı Serbest Bölgeler Teşkilatı Hakkında Kanun Hükmünde Kararname yayınlanmış, 12.11.1983 tarihli Resmi Gazetede yer alan 83/7285 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile de Antalya ve Mersin limanları serbest bölge olarak kabul edilmiştir. 2003 yılı itibariyle ise Serbest Bölge sayısı 20'yi geçmiş bulunmaktadır. Türkiye'de serbest bölgeler kurulmasına ilişkin 6.6.1985 tarih ve 3218 sayılı Serbest Bölgeler Kanunu, 21.12.1953 tarih ve 6209 sayılı Yasayı ortadan kaldırarak serbest bölgelerin kurulmasını, yönetimini, faaliyetlerinin kapsamını ana hatlarıyla yeniden belirlemiştir. 1985 yılında yürürlüğe konulan 3218 sayılı Serbest Bölgeler Kanunu, ihracatı artırmak amacıyla serbest bölge kurma ve bölgelerdeki yerli ve yabancı yatırımcıları teşvik etme düşüncesiyle hazırlanmıştır. Yasaya göre, serbest ticaret bölgesiyle Türkiye'nin diğer bölgeleri arasındaki ticaret, dış ticaret rejimi kapsamına alınmıştır. Buna karşılık, serbest bölgeler ile diğer ülkeler arasındaki ticari ilişkiler dış ticaret rejimi kapsamı dışında tutulmuştur.

Türkiye'de serbest bölgelerin yer ve sınırlarını belirlemeye Bakanlar Kurulu yetkilidir. Serbest bölgeler, gümrük hattı dışında sayılmakta olup, bölgelerde vergi,

resim, harç, gümrük ve kambiyo mükellefiyetlerine dair mevzuat hükümleri uygulanmamaktadır. Bu bölgelerde, yabancı uyruklu yönetici ve personel çalıştırmak mümkündür.

2.1.1.5. Fiyat Politikaları

1970'lerin sonlarına doğru ortaya çıkan üretim darboğazları, piyasada geçerli fiyat ve karaborsa fiyatı olmak üzere ikili fiyat oluşumuna ortam hazırlamıştır. Böylece stokçuluk ve karaborsa fiyatları girişimcilerin büyük oranlı gelir elde etmelerine neden olmuştur. Bu ortamda alınan 24 Ocak Kararları, fiyatlama süreciyle ilgili olarak da önemli düzenlemeler getirmiştir.

Bunun için fiyatların idari kararlarla belirlenmesi, Fiyat Kontrol Komitesinin kaldırılmasıyla aşılırken, KİT'lerin temel mal ve hizmetler dışındaki ürün fiyatlarının da serbestçe belirlenmesi yoluna gidilmiştir. Ayrıca, tarım ürünlerinin destekleme kapsamının daraltılması ve bu ürünlerin fiyatlarının piyasa koşullarında belirlenmesi öngörülmüştür.

1980'li yıllarda destekleme kapsamındaki tarım ürünü sayısı azaltılmış ve destekleme fiyatlarının belirlenmesinde, seçim dönemleri hariç, dünya fiyatları baz alınmaya başlanmıştır. Seçim dönemlerinde, tarım ürünleri ve üreticilerin özellikleri dikkate alınarak uygulanan popülist politikalar, fiyat artışlarının yüksek oranda gerçekleşmesine neden olmaktadır.

1994 yılında başlatılan sekiz ürün (buğday, arpa, mısır, haşhaş kapsülü şeker pancarı, tütün, pamuk, soya fasulyesi) dışındaki ürünlerin destekleme alımları kapsamı dışında tutulması uygulamasına 2003 yılında da devam edeceği belirtilmiştir[8].

Tarımsal alanda bu politikalar uygulanırken, 1980 kararlarıyla KİT'lerin verimli çalışmasının sağlanması ve bunların zararlarının devlet tarafından yapılacak sübvansiyonlarla karşılanmaması yönünde politikalar öngörülmüştür. Bu çerçevede KİT'lerin uygulayacağı fiyat politikasının piyasa koşullarına uygun olması ve

[8] Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (2001 – 2005), Resmi Gazete, Sayı: 24567, 28 Ekim 2001, s. 79

fiyatların belirlenmesinde siyasi otoritenin etkisinin azaltılması amaçlanmıştır. 1980-1982 döneminde gerçekleştirilen uygulamalar bu yönde olmuş, ancak, 1983 yılından itibaren KİT fiyatları politik olarak belirlenmeye başlamıştır. Bu süreç özellikle 1988 sonrası dönemde daha belirgin bir hale gelmiş olup bu döneme bazı iktisatçılar "Popülizme Kayış Dönemi" adını vermişlerdir[9].

2.1.2. Ekonomik Sistem ve Düzen Politikaları

Ülkemiz ekonomik sistem ve düzen politikalarında 1980 sonrası dönemde köklü dönüşümler yaşanmıştır. Bu dönemde gerçekleştirilen yasal-kurumsal düzenlemeler aşağıda değerlendirilmeye çalışılmıştır.

2.1.2.1. Mülkiyet Düzenlemeleri

1980 sonrası dönemde mülkiyet alanındaki düzenlemeler daha çok kamu mülkiyeti, yani özelleştirmeye ilişkin olarak gerçekleştirilmiştir. Bu düzenlemeler yanında, toprak mülkiyeti alanında da belirgin değişimler yaşanmıştır.

Ülkemizde Cumhuriyetin kuruluşundan başlayarak sürekli gündemde kalan ancak, bir türlü gerçekleştirilemeyen toprak reformu, 1980 sonrasında gündeme tamamen çıkmıştır. Ülkemizde toprak reformu, sadece büyük tarım arazilerinin küçük ve topraksız üreticilere dağıtılması değil, aynı zamanda, bazı arazilerin toplulaştırılmasını da gerekli kılmaktadır. Ayrıca ülkemizdeki arazilerin önemli bir kısmı da halen Hazine arazisi konumundadır. Dolayısıyla ülkemizde, toplulaştırma, dağıtma ve Hazine arazilerinin ihtiyacı olan üreticilere dağıtılması şeklinde üç boyutlu bir toprak reformu politikası izlenmesi öngörülmüş ve bunu 59. hükümet programına almıştır.

Planlı dönemle birlikte benimsenen ithal ikameci sanayileşme stratejisi, ekonomi içinde devleti merkezi bir konuma getirmiştir. Bu durum, 1970'li yılların sonlarına doğru ortaya çıkan krizlerin sorumlusunun da devlet olduğu şeklindeki düşüncelerin yoğunlaşmasına ve bu nedenle devletin küçültülmesi gereğine ilişkin argümanlara temel oluşturmuştur.

---

[9] Korkut Boratav, İktisat Tarihi (1981 – 1994), Bugünkü Türkiye 1980 – 1995, Cem Yayınevi, İstanbul, 1995, s. 162

1980 sonrası dönemde, öncelikle, piyasa ekonomisinin uygulama alanının genişletilmesi ve devletin ekonomi içindeki yerinin küçültülmesi amacıyla gündeme gelen özelleştirme, daha sonra özelleştirilmesi öngörülen KİT'lerin zarar etmeye başlamasıyla adeta bir zorunluluk haline gelmiştir. Ancak, 1980 sonrasında sürekli gündemde olmasına karşın gerçekleştirilen özelleştirilmenin boyutu, gündemdeki yerine eşdeğer olamamıştır. Çünkü bu dönemde devletin ekonomi içindeki rolü, içeriği farklılaştırılmış da olsa artarak devam etmiş[10] ve gerekli yasal düzenlemelerin yeterince yapılmamış olması nedeniyle bir çok özelleştirme Anayasa Mahkemesi tarafından geri çevrilmiştir.

2.1.2.2. Piyasa ve Rekabet Politikaları

Türkiye'de 1994 yılı sonuna kadar rekabeti düzenleyen ayrı bir mevzuatın bulunmaması ve yürürlükte bulunan mevzuatın yeterince uygulanmaması, tekelci ve oligopolistik piyasa yapılarının oluşumuna ortam hazırlamıştır. 1963 – 1979 döneminde yüksek koruma duvarları arkasında, ücretlerin göreli yüksekliğine bağlı olarak canlı talebin bulunduğu iç piyasaya yönelik üretimin yerleştirdiği alışkanlıkların etkisiyle, tekelci ve oligopolistik piyasa yapılarının oldukça belirginleştiğini söyleyebiliriz.

Bu yapının değiştirilebilmesi amacıyla, 4054 Sayılı Rekabetin Korunması Hakkında Kanun 13-12-1994 tarihli Resmi Gazetede yayınlanarak yürürlüğe girmiştir. 1995 yılında da, Gümrük Birliği için gerekli şartların oluşturulması çerçevesinde, Sınai Mülkiyet İle Fikri ve Telif Haklarının Korunmasına ilişkin düzenlemeler gerçekleştirilmiştir. Bu kanunları uygulamak amacıyla Rekabet Kurulu oluşturulmuştur.

4502 sayılı Kanun ile telekomünikasyon sektöründe devletin işletmecilik rolünü azaltarak, ticari esaslar dahilinde ekonomik yönden daha verimli ve etkin işleyiş sağlamak amacıyla piyasaların serbestleştirilmesine yönelik düzenlemeler yapılmıştır. Bu amaçla Telekomünikasyon Kurulu kurulmuştur.

---

[10] Erinç Yeldan, "Türk Ekonomisinde Krizin Oluşumu", **Harb-İş Sendikası Araştırma Raporu**, Ankara, 1994, s.11

Elektrik ve doğal gaz sektörlerinde yeterli, kaliteli, sürekli, düşük maliyetli ve çevreyle uyumlu bir şekilde hizmet sunulabilmesi; istikrarlı ve rekabete dayalı piyasaların oluşturulması amacıyla Elektrik ve Doğalgaz Piyasası Kanunları oluşturulmuş ve bu kanunları yürütmekle sorumlu Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu kurulmuştur.

Ayrıca, rekabet alanında, rekabete açılmayan doğal tekel niteliğindeki sektörlerde özelleştirme yapılmadan önce bu sektörleri düzenleyen kural ve kurumlar oluşturulması ve rekabet hukuku ve politikalarının etkili bir biçimde uygulanması ve AB mevzuatına uyum için gerekli düzenlemelerin yapılmasına devam edilmektedir[11].

2.1.2.3. Ücret Politikaları

İhracata yönelik sanayileşme sürecinde, iç pazarın öneminin azalması ve dış pazarların ön plana çıkmasıyla, ücretlerin maliyet öğesi olma niteliği ön plana çıkmıştır. Çünkü dış piyasalarda rekabet için, düşük ücretler önemli bir avantaj sağlamaktadır.

Ayrıca, ücretlerin düşük tutulması, tüketim harcamalarının kısılarak, enflasyonun kontrol altına alınması, ihraç edilebilir ürün fazlası sağlaması ve kaynakların emek yoğun yatırımlara yönlendirilerek daha fazla istihdam sağlanmasının bir yolu olarak görülmüştür.

1980 sonrası dönemde ücretlilerle ilgili olarak getirilen bir diğer düzenleme, 1 Nisan 1988'de 3417 sayılı "Çalışanların Tasarrufa Teşvik Edilmesi ve Bu Tasarrufların Değerlendirilmesine Dair Kanun"un çıkarılarak zorunlu tasarruf uygulamasına başlanılması olmuştur. Zorunlu Tasarruf uygulaması 2001'de son bulması ve birikmiş olan nemaların bu dönem içerisinde ödenmesi gerekirken, ödemelere ancak 2003 yılının Mayıs ayında başlanabilmiştir.

---

[11] A. Temel, E. Boyar, Ş. Saygılı, "Türkiye Ekonomisinde Yapısal Değişim (1946 –2001)", **DPT Dergisi,** Özel Sayı-DPT'nin Kuruluşunun 42. Yılı, s. 61

2.1.2.4. Sosyal Güvenlik Politikaları

Ülkemizde sosyal güvenlik sistemi, başta Sosyal Sigortalar Kurumu (SSK), Esnaf ve Sanatkarla ve Diğer Bağımsız Çalışanlar Sosyal Sigortalar Kurumu (Bağ-Kur), Emekli Sandığı (ES) olmak üzere çeşitli sigorta sandıklar, sosyal yardımlar ve sosyal hizmetlerden oluşmaktadır. SSK özel sektörde çalışan işçiler, kamu işçileri ve tarım işçileri ve isteğe bağlı sigortalılara hizmet vermektedir. Bağ-Kur esnaf ve sanatkarlar ve diğer bağımsız çalışanlar ile çiftçiler ve isteğe bağlı sigortalıları (ev hanımları ve muhtarlar), ES, devlet memurlarını kapsamaktadır.

Türkiye'deki sosyal güvenlik sistemi incelendiğinde, 1980 sonrası dönemde sosyal güvenlik kapsamının genişletilmesi konusunda önemli gelişmeler yaşanmıştır. Bugün aktif, pasif ve bağımlılar ile birlikte toplam 58.5 milyon sigortalı nüfusumuzun %61'i SSK, %28'i Bağ-Kur ve %11'i Emekli Sandığı kapsamındadır. Ancak, henüz genç bir toplum olmamıza rağmen, uzun dönemli aktüeryal dengelerin yeterince gözetilmemesi, primlerin değerlendirilmesinde daha önce incelediğimiz yasal engellerin olması, bağımlılık oranının yüksekliği, işgücüne katılım oranının düşüklüğü, prim tahsilat oranının düşüklüğü, erken yaşta emeklilik uygulamaları bu kurumların, zarar etmesine ve sosyal güvenlik sistemimizin sürdürülemez bir duruma gelmesine yol açmıştır. Bu nedenle uzun dönemli aktüeryal dengelerin yeniden tesisini ve kurumsal etkinliği geliştirmeyi amaçlayan kapsamlı bir sosyal güvenlik reformu tasarlanmış ve 1999 yılından buyana hayata geçirilmeye başlanmıştır. Reform iki aşamalı olarak öngörülmüştür[12].

Reform planının ilk aşamasını oluşturan ve yapılması acil olan temel önlemler ile sistemimizin temel parametrelerinde önemli değişiklikleri içeren 4447 sayılı reform yasası 8 Eylül 1999'da Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir.

Birinci aşama ile kayıtdışı istihdamın önlenmesine yönelik tedbirler getirilmiş, prime esas ücret tavanı ve emekli aylıklarının hesaplanmasında ödenen primlerin etkisi artırılmış, böylece daha çok prim ödeyenin daha çok emekli aylığı alması olanaklı hale getirilmiştir. Ayrıca yasa ile, kademeli olarak emeklilik yaşı yükseltilmiştir. Bunun yanında İşsizlik Sigortası sistemi uygulamaya geçirilmiştir.

---

[12] Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, "Sosyal Güvenlik Sisteminde Reform", **www.calısma.gov.tr.**, 10 Nisan 2003.

Emekli Sandığında da çok sınırlı bir takım düzenlemelere gidilerek emeklilik yaşı diğer sosyal güvenlik kuruluşları ile paralel hale getirilmiştir.

Orta ve uzun dönemli tedbirleri içeren ve bir program dahilinde hayata geçirilen reformun ikinci aşaması ile; sosyal sigorta kuruluşlarının etkinlik ve verimliliklerini artırmaya yönelik teknolojik ve kurumsal yeniden yapılandırılmaları, yaşlılığa yönelik tasarrufları artıracak bireysel emeklilik sisteminin kurulması, sağlık hizmetlerinde kaynakların daha verimli kullanımına yönelik yeniden yapılanma ve kapsamlı bir sosyal yardım sisteminin kurulması hedeflenmektedir. Bu kapsamda kurumsal yeniden yapılanmaya yönelik bir dizi yasal düzenleme hayata geçirilmiştir.

Bu çerçevede, mevcut sosyal sigorta kuruluşlarınca uygulanan sigorta programları arasında norm ve standart birliğinin sağlanması, bu kurumlar arasında ortak veri tabanının oluşturulması ve bunların aktüeryal ve mali durumlarının izlenmesi amacıyla Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı bünyesinde bir şemsiye kuruluş niteliğinde Sosyal Güvenlik Kurumu kurulmuştur. Sosyal Sigortalar Kurumu Kanunu, Bağ-kur Kanunu, Türkiye Iş Kurumu Kanunu, Bireysel Emeklilik Tasarruf ve Yatırım Sistemi Kanunu yine bu reform ile oluşturulan kanunlardandır[13].

2.1.3. Ekonomik Yapı Politikaları

İhracata yönelik sanayileşme stratejisine bağlı olarak 1980 sonrası dönemde ekonomik yapı politikalarında da önemli değişmeler görülmüştür. Bunlar izleyen bölümde ortaya konulmaya çalışılmıştır.

2.1.3.1. Alt Yapı Politikaları

1980 sonrası dönemde uygulanan alt yapı politikalarıyla yatırımlar, verimli alanlardan daha çok artan nüfusa da bağlı olarak verimsiz demografik alanlara yapılmıştır. Bu politikanın sonucu olarak, 1980-83 döneminde toplam yatırımların GSMH içindeki payı sabit kalmış, 1984-87 döneminde artış kaydetmiş, 1988 yılından itibaren ise, özellikle kamu kesimi sabit sermaye yatırımlardaki düşüşler nedeniyle toplam yatırımlar azalmıştır.

---

[13] Bu konuda ayrıntılı bilgi "Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı"nın resmi internet sayfasında yer almaktadır. www.çalışma.gov.tr

Sektör yatırımlarına baktığımızda ise, tarım sektörüne yapılan yatırımlar 1980 sonrası dönemde genel itibariyle sürekli azaldığı görülmektedir. Bu durum toplam istihdamın yarısını, nüfusun ise yüzde 40'nı barındıran bir sektör için yetersiz büyümenin gerekçesini oluşturmaktadır. Bunun sonucunda kırsal alandan göç hızlanırken, sektörde fakirlik daha da kendini hissettirmektedir.

1980 sonrası imalat sanayi gibi üretken yatırımların payı düşerken, konut, enerji, ulaştırma gibi üretken olmayan hizmet sektörlerinin yatırım payı artmıştır. Kamu ve özel kesim arasındaki tamamlayıcılık ilişkisi nedeniyle özel kesim yatırımları da bu alanlara kaymıştır. Üretim ve istihdam kapasitesi yüksek sektörlere yapılan yatırımların düşük kalması, istihdam artışını da sınırlamaktadır.

Böylece, Türkiye, 1980 sonrası dönemde sanayileşmeyi tamamlamadan, tarım ağırlıklı bir ekonomik yapıdan hizmetler ağırlıklı bir yapıya geçmiştir. Sınai üretimde belli bir aşamaya gelmeden yaşanan bu durum, 1990'lı yıllarda ortaya çıkan ekonomik sorunların, kamu değerlerindeki bozulmanın da etkisiyle kökleşen spekülatif rant ekonomisinin temellerinin atılmasına neden olmuştur.

Diğer taraftan, yatırımlardan çekilen kaynaklar tüketime yönelmiş ve buna bağlı olarak büyüme, tüketim itişli olmuştur. Böylece fiyat artışları hız kazanırken, ihracat yavaşlamış, ithalat ise patlama yapmıştır.

Personel alt yapımız açısından kamu sosyal harcamaları içinde en önemli kalem olan eğitim harcamalarında 1980'den 2001'e kadar çok düşük düzeyde bir artış olmuştur. Yüzde 2 dolayında bir nüfus artış hızına sahip olan ve nüfusunun yarısına yakın bir kısmı eğitim çağında bulunan ülkemizde, bu gelişme, insan sermayesinin gelişimi üzerinde olumsuz etki yapmaktadır.

24 Ocak kararlarıyla kurumsal alt yapı alanında da önemli değişiklikler yapılmış ve bu değişiklikler izleyen yıllarda da devam etmiştir. Bu gelişmeler, geleneksel olarak bürokrasiye verilmiş olan yetkilerin, siyasi karar birimlerine kayması sonucunu doğurmuştur. Böylece ekonomik kaynakların yönlendirilmesi ve aktarımında daha sübjektif etkenlerin rol oynaması söz konusu olmuştur[14].

---

[14] Mehmet E. Palamut, Filiz Giray, "Cumhuriyetten Günümüze Yaşanan Mali Krizler ve Uygulanan Politikalar", **Yeni Türkiye Dergisi,** Yıl: 7, Sayı: 41, Eylül – Ekim 2001, s. 31

2.1.3.2. Teşvik Politikaları

Teşvik politikaları, vergisel teşviklerden, ihracat ve ithalat teşviklerine kadar çok geniş bir alanda uygulama olanağı bulmaktadır.

1980 sonrası, yatırım teşvikleri açısından oldukça önemli gelişmelerin yaşandığı bir dönem olmuştur. Bu dönemdeki yatırım teşvikleri dağılımında ve yıllara göre gelişiminde belirli bir tutarlılık görülmemektedir. Çünkü bu dönemin sanayileşme stratejisinin gerektirdiği imalat ve tarım sektörlerine teşvik artışları beklenirken, tam tersi uygulamalar olmuştur. 1980-2001 dönemi içerisinde tarım ve imalat sanayi teşvikleri düşerken, enerji ve hizmetler sektörlerine yapılan teşvikler artış göstermiştir[15]. Son yıllarda doğrudan gelir desteği uygulamaları çerçevesinde tarım kesimi teşvik edilse de bu yetersiz düzeydedir. Çünkü Türkiye'nin tarımsal destekleme oranı toplam ürün değerinin yüzde 14'ü dolayında iken bu oran OECD ülkelerinde yüzde 40 civarındadır.

Yatırım teşviklerine ilişkin önemli bir nokta da bunların bölgesel dağılımıdır. Marmara bölgesi, dönem boyunca yatırım teşviklerinin ortalama yüzde 40'ın üzerinde pay almıştır. Doğu ve Karadeniz bölgelerine yönelik teşviklerin payı yüzde 5'in altında kalmıştır. Ancak 1980 sonrasında GAP'ın da etkisiyle Güneydoğu bölgesine yapılan teşvikler yüzde 10-12 civarına ulaşmıştır. Böylece bölgesel gelişmişlik farklarının azaltılmasında etkin olarak kullanılabilecek bir araç, beklenenin aksine artırma yönünde kullanılmıştır.

Ülkemizde, 1980 sonrası dönemde uygulanan ekonomi politikalarının incelenmesinin ardından, izleyen bölümde de bu ekonomi politikalarının sonuçları ve ekonomik krizlerin kaynakları tespit edilmeye çalışılmıştır.

2.2. Türkiye'de 1980 Sonrası Dönemde Uygulanan Ekonomi Politikalarının Etkilerinin Analizi

Ülkemizde şu ana kadar bilinçli bir ekonomik sistem ve düzen politikasının uygulandığını yukarıdaki incelemelerimizden de anlaşılacağı üzere, söylemek zordur. Uzun süre, 1930'lardan bu yana, karma ekonomi yaklaşımı benimsenmiştir.

---

[15] Kepenek, Yentürk, a.g.e., s. 315

Karma ekonominin temel özelliği olarak devlet ve özel girişimciliğin yan yana bulunması anlaşılmıştır. Bunun ötesinde, ekonomide bir düzen ve sistem oluşturucu politikalar uygulanamamıştır.

1980'li yıllara gelindiğinde sosyal ve politik krizle birlikte ekonomik krizin de yoğunlaşması, ekonomik sistem ve düzen konusunda yeni arayışları gündeme getirmiştir. Böylece ülkemizde 1980'den bu yana uygulana gelen serbest piyasa yaklaşımı benimsenmiştir. Oysa serbest piyasa yaklaşımı klasik liberalizmin doğal düzen düşüncesine dayandığı için bilinçli bir ekonomik sistem politikasına dönüştürülememiştir. Serbest piyasa ekonomisi ile ekonomide olaylar kendi akışına bırakılarak, "politikasızlık politikası" izlenmiştir.

Türkiye'deki bu "politikasızlık politikası", Türkiye'yi sahip olduğu potansiyel ile fiili gelişme düzeyi arasındaki fark açısından dünyanın en önde gelen ülkesi haline getirmiştir. Yıllardır yaşanan politik istikrarsızlık, uygulanan kısa vadeli ve popülist içerikli politikalar, yeni dünya düzeni ve global koşulları göz ardı eden vizyon, Türkiye'yi olması gereken noktanın çok gerisinde bırakmıştır[16].

Türkiye ekonomisinin içinde bulunduğu ekonomik durum, ciddi endişeler yaratmaktadır. Türkiye ekonomisinin en büyük zaafı, ekonominin önünün açılması için gereken yasal ve kurumsal düzenlemeleri gerçekleştirmesi, uygulaması veya uygulatması gereken siyasi karar birimlerinin gerekenleri yapmamasıdır. Öyle ki, çözüm merci olan parlamento ve siyasetçiler, beklenenin tam aksine, çözüm değil sorun kaynağı olmuştur. Bu nedenle ülke koşulları incelendiğinde karşımıza ilk çıkan önemli konu, siyasi istikrarsızlıktır[17].

Bunun yanında çığ gibi büyüyen ve özel sektörü önemli ölçüde olumsuz etkileyen iç borçlar, para ve sermaye piyasalarında kamu egemenliğini pekiştirmiştir. Yüksek reel faizler öz kaynak yapısı genelde zayıf olan özel kesimin finansman maliyetlerini arttırmıştır. Bunların yanı sıra Türkiye'de yaklaşık 30 yıldır devam eden ve kronik hale gelen enflasyon sorunu hala devam etmektedir. Makro ekonomik değişkenlerin temel belirleyicisi olan enflasyonun yüksekliği, faiz oranları ve kur artışları başta olmak üzere tüm ekonomiyi etkilemektedir.

---

[16] Yaşar Uysal, "Türkiye'de Mevcut Ekonomik Durum ve Alınması Gereken Önlemler", Ders Notları, 1999 (b), s. 1
[17] Uysal, 1999 (b), y.a.g.e. s. 2

Türkiye'de 1980 sonrası dönemde uygulanan ekonomi politikalarının etkileri makroekonomik değişkenler, dış ekonomik ilişkiler ve finansal piyasalar üzerine etkileri, alt başlıklarında değerlendirilmiştir.

2.2.1. GSMH ve Büyüme Hızı Üzerine Etkileri

Makro ekonomideki yapısal değişmenin en önemli göstergelerinden biri Milli Gelirdir. Milli Gelir bize ekonominin mal ve hizmet üretme performansının temel ölçüsü olan GSMH (Gayri Safi Milli Hasıla) ile ilgili düzenli tahminler sağlar. Milli Gelir ayrıca, üretim, gelir ve harcama gibi ekonominin üç temeli arasındaki ilişkileri tanımladığından dolayı da yararlı ve gereklidir. Milli gelir; çeşitli ekonomik sektörlerin, üretime ilave ettikleri net değeri veya üretim faktörlerinin üretime katılmaları karşılığında elde ettikleri katma değerler toplamıdır[18].

1980 sonrası dönemde uygulanan büyüme stratejisi, temel olarak, verimlilikte artış sağlamayı ve ekonominin rekabet gücünü artırmayı amaçlamıştır. Bu çerçevede, piyasa ekonomisinin kurumsallaşması yönünde adımlar atılmıştır. Ekonominin dış rekabete açılması, kamunun doğrudan üretim faaliyetlerinden çekilerek altyapı yatırımlarına yönelmesi ve mali piyasaların serbestleştirilmesi piyasa ekonomisinin kurumsallaşması yönünde atılan başlıca adımlardır[19]. Ancak, şunu da belirtelim ki yukarıda da bahsettiğimiz gibi atılan bu adımlar serbest piyasa ekonomisini bilinçli bir ekonomik sisteme dönüştürmemiş, tam aksine olayları kendi akışına bırakan bir sistem oluşturmuştur. Bunun da en önemli somut göstergesi "bıçak sırtında duran" ekonomik büyümenin yıllar itibariyle istikrarsız bir biçimde dalgalanmasıdır (Grafik 2.1). Bir yılda yüksek pozitif büyüme gösteren ekonomik büyüme hızı ertesi yılda negatif bir büyümeye geçebilmektedir. Örneğin 2000 yılında pozitif yüzde 6.1 büyürken hemen ertesi yıl 2001 de yüzde 9.4'lük negatif büyüme gerçekleşmiştir (Tablo 2.1).

---

[18] Nevzat Güran, Makro Ekonomik Analiz, Karınca Matbaacılık, İzmir, 1996, s. 2
[19] Temel, Boyar, Saygılı, a.g.e., s. 59

Tablo 2.1. Fertbaşına GSMH, GSYİH ve GSMH Büyüme Hızı

Yıllar	Yıl Ortası Nüfus (1000 kişi)	1987 Fiyatlarla GSMH (Milyar TL).	Fertbaşına Milli Gelir (Dolar)	SAGP'e Göre GSYİH (Fertbaşına) (1) (Dolar)	GSMH % sel Büyüme (2)
1980	44.438	50.869	1.570	2.299	-2.8
1981	45.540	53.316	1.598	2.582	4.8
1982	46.688	54.963	1.412	2.768	3.1
1983	47.864	57.279	1.299	2.935	4.2
1984	49.070	61.349	1.238	3.179	7.1
1985	50.306	63.989	1.356	3.354	4.3
1986	51.433	68.314	1.487	3.598	6.8
1987	52.561	75.019	1.668	3.971	9.8
1988	53.715	76.108	1.693	4.119	1.5
1989	54.893	77.347	1.979	4.217	1.6
1990	56.203	84.591	2.711	4.699	9.4
1991	57.247	84.887	2.661	4.806	0.3
1992	58.304	90.322	2.757	5.143	6.4
1993	59.374	97.676	3.065	5.629	8.1
1994	60.458	91.733	2.169	5.362	-6.1
1995	61.556	99.028	2.794	5.745	8.0
1996	62.674	106.079	2.947	6.123	7.1
1997	63.809	114.874	3.046	6.462	8.3
1998	64.955	119.303	3.171	6.256	3.9
1999	66.106	112.043	2.839	5.940	-6.1
2000	67.461	119.144	2.987	6.359	6.1
2001	68.610	107.783	2.143	6.082	-9.4
2002	69.626	116.165	2.584	6.226	7.8

Kaynak: DPT..
(1)OECD tarafından GSYİH için hesaplanan Satınalma Gücü Paritesi kullanılarak elde edilmiştir.
(2)1987 fiyatlarıyla hesaplanmıştır.

1980-2002 döneminde GSMH yıllık ortalama 3,60 dolayında artış göstermiştir. Fert başına milli gelir 1980 yılında 1.570 ABD dolar iken, yıllık ortalama yüzde 1,5 dolayında bir artış göstererek 2002 yılında 2.584 ABD dolarına yükselmiştir (Tablo 2.1). Türkiye'nin elde etmiş olduğu Fertbaşına gelir, tablodan da görüldüğü gibi kriz yıllarında büyüme hızının düşmesi ve nüfus artışının etkisiyle azalma göstermiştir. Bir kriz yılı olan 2001 yılında Türkiye kişi başına 2.143 dolarlık gelir ile Dünya Bankası verilerine göre, zenginlik sıralamasında bir alt kategoriye inmiştir. Daha önce 2.987 dolar kişi başı gelir ile üst orta gelirli ülkeler arasında iken ve dünya sıralamasında 88. durumdayken, 2001 yılındaki 2.143 dolarlık kişi başı milli gelir ile

alt orta gelirli ülkeler arasına girmiş ve dünya sıralamasında da 100. sıraya gerilemiştir[20] (Tablo 2.2).

Tablo 2.2. Dünya Bankasının Zenginlik Sıralaması

ÜST ORTA GELİRLİ ÜLKELER	*ALT ORTA GELİRLİ ÜLKELER*
Çek Cumhuriyeti.....5.060	**Letonya.....2.470**
Şili.....4.740	**Litvanya.....2.620**
Brezilya.....4.420	**Peru.....2.390**
Macaristan.....4.650	**Rusya.....2.270**
Polonya.....3.960	**Kolombiya.....2.250**
Estonya.....3.480	**TÜRKİYE.....2.143**
Malezya.....3.400	**Tayland.....1.960**

Kaynak: Dünya Bankası

Satınalma Gücü Paritesine göre 1980 yılında 2.299 ABD dolar olan fert başına milli gelir ise 2002 yılında 6.226 dolara yükselmiştir. 1980 yılında yüzde 21,8 olan sabit sermaye yatırımlarının milli gelir içerisindeki payı 1993-1997 döneminde yüzde 25 civarına yükselmiş, izleyen yıllarda gerileme göstererek 2001 yılında yüzde 18,4 olarak gerçekleşmiştir. Sabit sermaye yatırımlarında kamu kesiminin payının azalmasına paralel olarak özel kesimin payında artış gözlenmiştir. Sabit sermaye yatırımları içerisinde 1980 yılında yüzde 60 olan özel kesim payı 1995 yılında yüzde 82,5'e yükselmiş, 2001 yılı itibarıyla ise yüzde 69,1 düzeyine gerilemiştir.

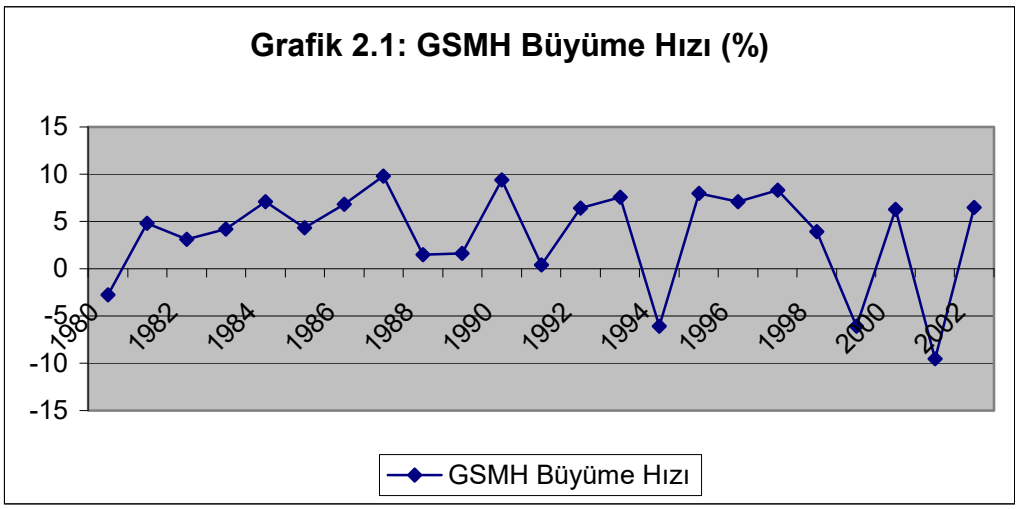

[20] www.worldbank.org., Outlook Paper, No:245, s. 9

Bir ülkede, belirli bir yılda elde edilen GSMH'nin bir önceki yıla göre, ne oranda arttığını gösteren büyüme hızı, Türkiye'de yıllar itibariyle Grafik 2.1'de de görüldüğü gibi büyük oranda dalgalanmaktadır. Yıllar itibariyle Türkiye ekonomisi, ülke içi ekonomik ve politik koşullar ile dünya ekonomisindeki gelişmelere bağlı olarak istikrarsız büyümektedir. Tabi bu aşağıda belirteceğimiz ve ekonomimiz için sorun diyebileceğimiz makro büyüklüklerden de kaynaklanmaktadır. Ancak asıl neden büyümemizin itici gücü olarak öngörülen sanayi sektörünün, sanayi sektörü içinde de imalat sanayiinde meydana gelen düşmedir (Tablo 2.3), (1980 ile 2002 arasında yüzde 10'a yakın bir düşme vardır). İmalat sanayinde meydana gelen bu düşme dünya petrol fiyatlarında meydana gelen artışlara, enerji maliyetlerinin yüksekliğine ve imalat sanayiinin ihtiyaç gösterdiği hammadde ve yarı mamul madde girdilerinin yeterli ölçüde ve istenilen maliyetlerde yapılamamasının yanı sıra yanlış ve kararsız uygulanan ekonomik politikaların etkisi büyüktür. Başka bir ifadeyle büyüme yatırım itişli olmayıp, talep çekişli olmuştur.

Tablo 2.3. Sektörler İtibariyle Sabit Sermaye Yatırımları (Toplam)

(Cari Fiyatlarla Yüzde Dağılım)

SEKTÖRLER	1980-1985	1986-1990	1991-1995	1996-2000	2001	2002
Tarım	9,5	5,9	5,1	5,2	4,2	1,5
Madencilik	4,3	2,4	1,5	1,3	1,3	1,6
İmalat	26,3	18	19,5	18,9	17,6	24,9
Enerji	10,2	9,7	4	6	9,4	4,6
Ulaştırma	18,7	18,3	20,3	24,7	23,5	26,7
Turizm	0,8	3,1	2,6	3	4,5	6,6
Konut	19,6	31	35	25,2	18,7	21,6
Eğitim	2	2,3	2,6	3,9	5,5	1,5
Sağlık	0,8	1,1	1,9	3,4	4,7	3,8
Diğer Hizmt.	7,7	8,2	7,4	8,3	10,5	7,2
TOPLAM	100	100	100	100	100	100

Kaynak: DİE

Yine büyüme hızının istikrarsız olmasının bir diğer nedeni aktif nüfusun yüzde 40-45'i tarım kesiminde çalışmasına rağmen, tarıma gereken önemin verilmemesidir.

İstikrarsızlık yaratan önemli faktörlerden biri de yüksek nüfus artış hızıdır. Türkiye nüfusu yıllık yüzde 1.6 gibi yüksek bir hızla artmaktadır. Nüfustaki bu hızlı artış kişilerin yıllık net gelirinde belli bir yükselmeyi önlediği gibi ekonomik büyüme açısından kısa vadede verimsiz olan demografik yatırımların artmasına neden olmaktadır. 1980 ile 2002 arasında konut yatırımlarının çok yüksek bir düzeyde olduğu yine Tablo 2.3'den görülebilmektedir.

İstikrasızlık yaratan önemli faktörlerden biri daha dış kaynak olarak nitelendirdiğimiz yabancı sermayedir. Ülkemizde yabancı sermaye girişi büyümeyi arttırırken, çıkışı da büyümeyi düşürmektedir. Bu konuda ayrıntılı bilgi yabancı sermaye konusu incelenirken verilecektir.

Yukarıda saydığımız nedenler ülkemizde ekonomik büyümeyi istikrasız kılarken, ülke hükümetinin ve TCMB'nın en önemli ekonomik hedefi istikrarsızlığa neden olan bu faktörleri ortadan kaldırarak ekonomiyi sağlıklı biçimde (düzenli hızda ve enflasyona yol açmadan) mümkün olduğu kadar büyütmektir. Ekonominin sağlıklı büyümesi, işsizliğin azalması, alım gücünün yükselmesi, tüketimin toplumun her kesimine üretimine katkısı doğrultusunda dağılarak artması, daha fazla kâr ettikleri için şirketlerin daha fazla gelir ve satış vergisi ödemeleri, devlet bütçesinde gelirlerin yükselmesi, yabancı yatırımcıların bu potansiyelden pay alabilmek için ülkeye kaynak aktarması ve yerel para biriminin talep edilebilir hale gelmesi gibi olumlu makroekonomik sonuçlar yaratır. Bu nedenle de reel büyüme, eğer sağlıklıysa, hem reel hem de finansal piyasalarda olumlu etki yapar.

Sonuç olarak, ekonomiyi büyütmenin zor olmadığını, zor olanın ekonomiyi istikrarlı ve sağlıklı bir biçimde büyütme olduğunu söyleyebiliriz. Nitekim, ekonominin dinamizmini ve istikrarlı gelişimini gösteren büyüme hızının, ülkemizde, yukarıdaki nedenlere bağlı olarak istikrarsız olması beraberinde enflasyon, gelir dağılımının bozulması, yatırımların verimsiz alanlara kayması gibi ekonomik krizlere neden olabilecek makroekonomik sorunları ortaya çıkartabilmektedir.

2.2.2. İstihdam Üzerine Etkileri

İstihdam çalışabilir durumda olanların niteliklerine ve yeteneklerine göre iş bulabilmesidir[21]. İstihdam durumu hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkeler için son derece önemlidir. Çünkü işsizliğin toplum için ekonomik ve sosyal maliyeti çok yüksektir.

Ülkemiz genç nüfus yapısına sahip olması nedeniyle gayri resmi rakamlara göre her yıl yaklaşık bir milyon civarında kişi iş aramak üzere piyasaya çıkmaktadır. 1988 yılında 19,4 milyon ve 17,8 milyon olan sivil işgücü ve istihdam 2002 yılında, sırasıyla, 23,2 milyon ve 20,5 milyona yükselmiştir. Dönem başı ve sonu itibarıyla işsizlik oranı yüzde 11,4 dolayında gerçekleşmiştir. Toplam istihdam içerisinde tarımın payı azalırken, sanayi ve hizmetler sektörlerinin payları artmıştır. 1988 yılında tarım sekiz, sanayi iki ve hizmetler altı milyon kişi istihdam ederken 2002 yılında, sırasıyla, altı, üç ve dokuz milyon kişi olmuştur (Tablo 2.4)[22].

Tablo 2.4. Yurtiçi İşgücü Piyasasındaki Gelişmeler

YILLAR	Sivil İşgücü (1000 kişi)	Sivil İstihdam (1000 kişi)	SİVİL İSTİHDAMIN SEKT.DAĞIL			İşsizlik Oranı (%)
			Tarım (1000 Kişi)	Sanayi (1000 kişi)	Hizmetler (1000 kişi)	
1988	19.392	17.754	8.249	2.806	6.699	8.4
1989	19.930	18.222	8.639	2.892	6.692	8.6
1990	20.151	18.539	8.691	2.893	6.956	8
1991	20.684	19.022	9.094	2.872	7.056	8
1992	20.815	19.085	8.526	3.081	7.478	8.3
1993	19.772	18.047	7.608	2.871	7.569	8.7
1994	21.176	19.401	8.450	3.212	7.740	8
1995	21.500	19.893	8.634	3.218	8.042	7.5
1996	21.804	20.388	8.736	3.400	8.253	6.5
1997	21.824	20.362	8.299	3.625	8.439	6.7
1998	22.431	20.872	8.461	3.638	8.774	7
1999	23.187	21.413	8.872	3.580	8.962	7.7
2000	22.029	20.578	7.187	3.733	9.658	6.6
2001	22.396	20.492	7.400	3.705	9.387	8.5
2002	23.220	20.584	6.902	3.896	9.785	11.4

Kaynak: DİE

[21] Koray Başol, Türkiye Ekonomisi, Anadolu Matbaası, İzmir, 2000, s. 25
[22] Ülkemizde işgücüne ilişkin detaylı veriler, 1988 yılından itibaren yayınlanmaya başladığından tablo verileri bu yıldan itibaren alınmıştır.

Tablo 2.4'den de görüldüğü gibi ülkemiz için işsizlik ciddi boyutlardadır. Özellikle bir kriz yılı olan 2001'de işten çıkarımlar ve piyasaya yeni girenlerle işsiz sayısı ülkemizde daha çok artmıştır.

Ülkemizde işsiz sayısının bu kadar artmasının gerisinde; her yıl yüksek düzeyde artan ve buna bağlı olarak oluşan işgücü arzı, tarımda gizli işsizlik ve göçler gibi sosyal ve kültürel etkenler yanında kriz, enflasyon, piyasa sisteminin işlememesi gibi ekonomik hastalıklardan dolayı birçok kuruluşun kapanması veya küçülmeye gitmesi, üretimde otomasyona geçilmesi, vb gibi daha bir çok neden yatmaktadır

Ülkemizde istihdam sorunu sadece işsizlere iş bulmakla bitmemektedir. Bugün mevcut çalışanların bir çoğu DPT'nin belirlemiş olduğu aylık minimum geçim ücretinin altında bir asgari ücret almaktadır. Yine işgücü maliyetleri işverene yüksek gelmesinin de etkisiyle ülkemizde 2001 yılında TİSK'in yaptığı araştırmaya göre 9 milyon kişinin kaçak çalıştığı saptanmıştır. Diğer taraftan işsizlik oranı ile enflasyon oranının toplamından oluşan "rahatsızlık endeksi" 2002 yılı için Türkiye'de yüzde 62.4'ü bulmuştur. Bu oran bir çok ülkenin çok üstünde seyretmekte olup sosyal refahımızı tehlikeye sokmakta olup, olası bir ekonomik krize zemin hazırlayabilmektedir.

2.2.3. Yatırımlar Üzerine Etkileri

İhracata yönelik sanayileşme stratejileri, yukarıda da bahsettiğimiz gibi 1970'lerden sonra önemli döviz darboğazı yaşayan gelişmekte olan ülkelere sanayileşmelerini dış pazarlara yönelik sürdürmelerini öneren bir stratejidir. Türkiye 1978 – 1979 yıllarında yaşadığı önemli döviz darboğazından sonra bu stratejiyi izlemeye başlamıştır. Ekonomik istikrar önlemleriyle başlayan ve 1980'den sonra uygulanmaya konulan bu sanayileşme stratejisi ile önemli bir ihracat artışı sağlanmıştır ve bu ihracat artışı daha çok imalat sanayi ürünlerinde yoğunlaşmıştır.

Türkiye'de 1980 yılından sonra uygulanmaya başlanan ihracatı artırma politikalarının dayandığı uygulamalar devalüasyonlarla paranın değerinin düşürülmesi; iç talebin ve işgücü maliyetlerinin düşürülmesi; ihracata sağlanan doğrudan parasal destekler olarak özetlenebilir.

Türkiye' de 1980 sonrası özel kesim yatırımlarının ticarete konu olan[23] ve ticarete konu olmayan sektörler arasında dağılımının incelenmesi ilginç sonuçlar ortaya çıkarmaktadır. 1980 sonrası yatırımların sektörel dağılımında ortaya çıkan gelişmeler, yapısal uyum politikalarından beklenenin tersine bir gelişme göstermektedir. Grafik 2.2'den Türkiye'de yatırımların ticarete konu olan ve olmayan sektörler arasında nasıl dağıldığı izlenebilmektedir. 1980 yılından önce ticarete konu olan özel kesim yatırımlarının GSMH içindeki payı 1971 – 1976 arası yüzde 7.9; 1977 – 1979 arası yüzde 6.9 civarındadır. Bu oran 1980 yılında yüzde 5'e düşmüş ve 15 yıl aynı düzeyde kalmış ve 1993 yılından itibaren yüzde 6'ya yükselmiştir. 2000 - 2001 ekonomik kriz yıllarında ise yine yüzde 5'e gerilemiştir.

Grafik 2.2: Özel Sektör Yatırımlarının GSMH'ya Oranı

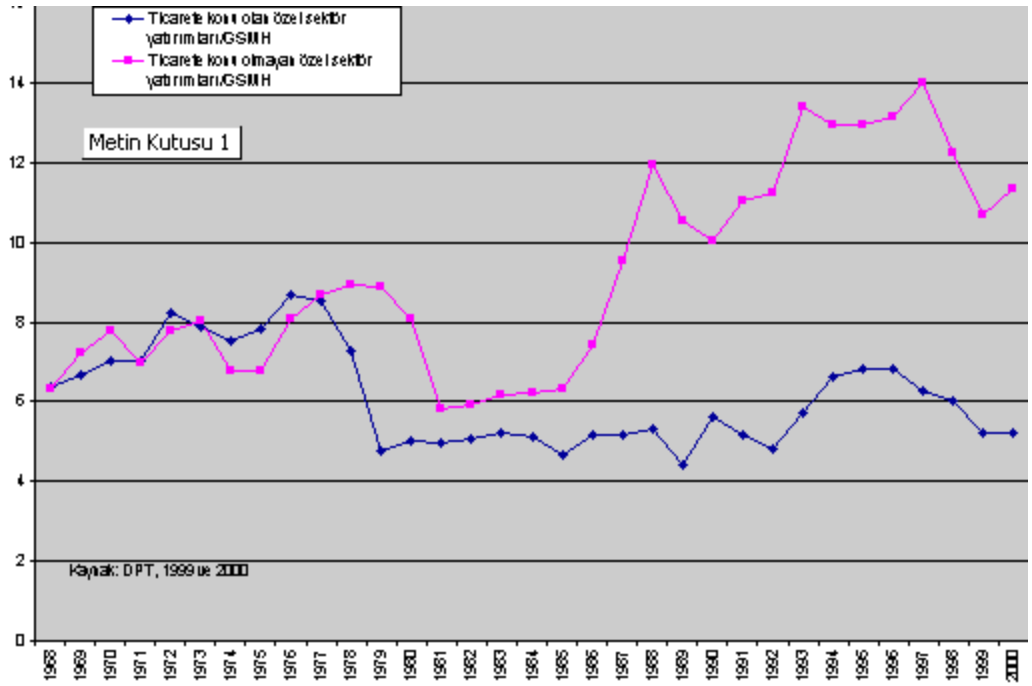

Oysa ticarete konu olmayan sektörlerin GSMH içindeki payı 1981 yılında yüzde 6'ya düşmüş, 1985 yılında artış göstermeye başlayarak 1994 yılında yüzde 13'e yükselmiştir. Bu oranı 1998 yılına kadar korurken, kriz yılları olan 2000 – 2001 arasında yine yüzde 11'e gerilemiştir (Tablo 2.3). Özetlenebilinir ki, dışa açılma politikaları ile birlikte, Türkiye'de içe dönük sektörlerin yatırım oranlarında bir artış görülürken, dışa açık sektörlerin yatırım paylarında bir istikrar söz konusu olmuştur.

[23] Ticarete konu olan sektörler tarım, imalat sanayi, maden ve turizmi içermektedir.

Ticarete konu olan sektörler içinde en önemli paya sahip olan imalat sanayinin yatırım, katma değer ve ihracat trendlerinin incelenmesi reel sektörlerdeki aşınmanın boyutu konusunda bir fikir vermektedir. Grafik 2.3'de görüldüğü gibi, 1980 yılından imalat sanayi ihracatı çok hızlı bir artış göstermektedir. İhracattaki bu artışı cılız denebilecek bir katma değer artışı izlemektedir. İmalat sanayi yatırımları ise 1978 –1979 krizi ile başlayarak azalma göstermiş, bu azalma 1980 yılından sonra da sürerek 20 yıl süre ile oldukça sabit kalmıştır.

Grafik 2.3. İmalat Sanayii Yatırımlarının GSMH' ya Oranı

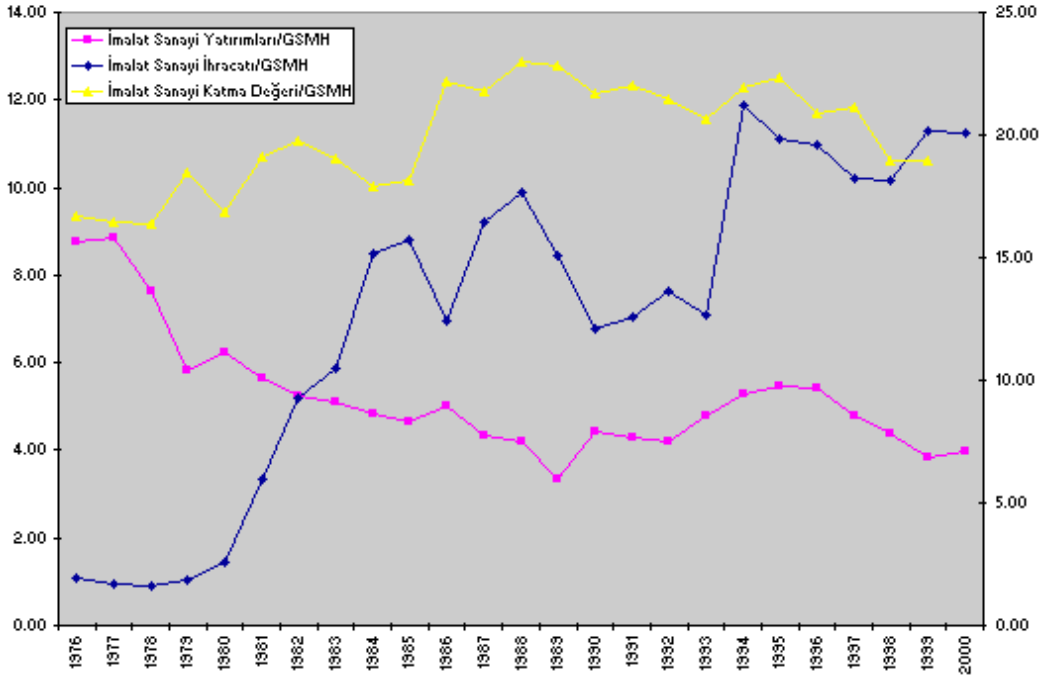

Türkiye'de 1980 – 1989 yılları arasında bunlar yaşanırken, 1989 yılında, yukarıda da bahsettiğimiz gibi, hızlı bir kararla ve oldukça dengesiz bir ekonomiyle finansal serbestliğe adımını atmış ve hemen sonra, 1990 yılında dünya konjonktürüne damgasını vuran spekülatif sermaye hareketlerinin gelişmekte olan ülkelere yönelmesi şeklinde özetlenebilecek bir gelişme ile karşı karşıya kalmıştır. 1990 yılından sonra spekülatif sermaye girişinden etkilenen her gelişmekte olan ülkede, kendi iç koşullarından bağımsız olarak, ekonomik dengelerde olumsuz etkiler ortaya çıkmıştır[24]. Bunların arasında, yatırımların ticarete konu olmayan

[24] P. P. Kuczynski, "İnternational Capital Flows to Latin America: What is the Promise?", **Proceedings of the World Bank Annual Conference on Development Economics,** 1992, s. 24.

sektörlerde yoğunlaşmasını doğrudan etkileyen üç faktörden söz edilebilir; yerli paranın yabancı paralar karşısında değerlenmesi, faiz oranının yükselmesi ve iç talebin artması[25].

❖ Yerli Paranın Değerlenmesi

Finansal hareketlerin serbestleşmesi sonucu ortaya çıkan spekülatif sermaye girişi, yerli paranın yabancı paralar karşısında değer kazanmasına yol açarak ihracat ürünlerinin dış fiyatlarının artmasına ve ithalatın ucuzlamasına neden olmaktadır. Dış ve iç pazarlarda uluslararası rekabet gücünün çok azalması ile sonuçlanan bu dönemde Türkiye'de imalat sanayi ihracatı ve üretimi azalma göstermiştir (Grafik 2.3). İmalat sanayi yatırımlarındaki durağanlık devam ederken ticarete konu olmayan sektörlerdeki yatırım trendi hızlanmıştır.

Uluslararası rekabet gücünün azalmasının en doğal sonucu ticarete konu olan sektörlere yatırımların azalmasıdır. Çünkü ihracatçı sektörlerde rekabet gücünün azalması nedeniyle yatırımlardan uzaklaşma, ithalatta rekabet eden sektörlerde ise ürün ithalatın ucuzlaması nedeniyle yatırımlardan uzaklaşma eğilimi ortaya çıkmaktadır. Ticarete konu olmayan sektörlerde ise, uluslararası rekabetin olmaması nedeniyle, ucuzlayan ithalat yatırımların maliyetini düşürücü etki yaparak yatırımları teşvik etmektedir.

❖ Faiz Oranının Yükselmesi

Spekülatif sermaye girişi sonucu yatırımların sektörel dağılımını etkileyen diğer bir unsur artan faiz oranıdır. Faiz oranı reel yatırımlarla finansal yatırımlar arasında tercih yapılmasını belirleyen bir faktördür ve finansal araçların getirisinin yükselmesi reel yatırımları azaltıcı rol oynamaktadır. Reel yatırımlarla faiz oranı arasında ters yönlü bir ilişki ortaya çıkmakta ve yatırımlar finansal sektöre yönelmektedir[26].

Aşırı spekülatif sermaye girişi ve aşırı kamu borçlanması, alınan kısa dönemli ve yüksek faizli borçların cari harcamalarda kullanılması kamuda faizi ve dış borcu dış

---

[25] K. Boratav, O. Türel, ve N. Yentürk, "Adjustment, Distribution and Accumulation", Research Paper, Geneva, **UNCTAD**., 1996, s. 17
[26] Nurhan Yentürk, "Ajustement et Accumulation", **La Tuquie, Canadian Journal of Development Studies,** vol, xıx, no 1, 1998, s. 55

borçla ödeme dönemini başlatmıştır. Kamu harcamalarının en önemli kaleminin faiz ödemeleri olduğunu, yatırım harcamalarının neredeyse durma noktasına geldiğini, konsolide bütçe dengesine bakarak görebiliriz. Bu olgu gerekli altyapı yatırımlarının yapılmasını engellerken özel sektör yatırımlarını kovucu (crowding out) bir etki de yapmaktadır.

Beklenenin tersine, yabancı kaynak girişi faiz oranının düşürmemesinin en önemli nedeni yabancı sermaye akımlarının gelişmekte olan reel yatırımlara yönelmemiş olması, daha çok spekülatif yatırımlara yönelmiş olmasıdır. Sadece kısa dönemli kazançlara yönelik oldukları için, spekülatif sermaye girişi reel yatırımlara dönüşmemektedir[27].

Türkiye'de görülen bu olgu dolayısıyla, finansal sektör reel sektöre kredi vermekten çok tüketici kredisi oranının arttırmış ve kamu iç borç senetlerine yönelerek kamu kağıdı ticaretinde yoğunlaşmıştır. Bankaların yüksek açık pozisyon kullanılarak ülkeye akıtılan kaynak hem reel sektöre ve yatırımlara dönüşememiş hem de tüketim artışı yaratarak enflasyonist baskıları körüklemiş, aşırı dolarlaşma ve likidite riski taşıyarak kırılgan hale gelmiştir.

Böylece finans sektörünün reel sektörden kopmasını, reel sektörün reel sektörden kopması izlemiş ve reel sektörün kârlarının önemli bir bölümü faaliyet dışı kârlara kaymasına neden olmuştur. Kârlılığın yüksek olduğu sektörlerde bile yatırım eğilimi düşüş göstererek yatırımlara dönüşmeyen kârlılık olgusu reel sektörde etkin olmaya başlamıştır[28].

❖ İç Talepteki Artış

Sermaye hareketlerinin serbestleşmesi ve gelişmekte olan ülkelere yabancı spekülatif sermaye girişinin artması ile ortaya çıkan talep artışı, ticarete konu olan sektörlerde esas olarak ucuzlayan ithalat ile karşılanırken ticarete konu olmayan sektörlerde fiyat ve yatırım artışı olarak karşılanmaktadır. İç talep artışının reel sektör yatırım ve üretim artışı etkisi bu nedenlerle çok düşük kalmaktadır.

---

[27] **UNCTAD**, "Trade and Development Report", Geneva, 1992, s. 21
[28] Yılmaz Akjyüz, C. Gore, "The Investment-Profits Nexus in East Asian Industrialiation", **UNCTAD, Discussion**, Paper No 91, 1994, s. 29

Özetle, aşırı spekülatif sermaye girişi ile birlikte reel döviz kurunun değerlenmesi, faiz oranının yükselmesi ile ve iç talebin artması, gelişmekte olan ülkelerde reel sektörün uluslararası rekabet gücünün azalması ve yatırımların esas olarak ticarete konu olmayan sektörlere yönelmesini teşvik eden bir durum oluşturmaktadır. Bunlara birde Türkiye'nin uygulamış olduğu yanlış politikalar eklenince bu kötü durumun daha da derinleşmesi kaçınılmaz olmuştur.

Öyle ki, aşırı spekülatif sermaye girişinin ithalat hacmini arttırmasını ve yerli paranın değerlenmesini bir ölçüde de olsa önlemek için merkez bankalarının uluslararası rezerv biriktirmeleri söz konusu olmaktadır. Ancak bunun parasal tabanın genişlemesi gibi olumsuz sonuçları vardır. Bu olumsuzluklarla mücadelede gelişmekte olan ülkelerin başvurdukları iki temel uygulama; spekülatif sermaye girişini caydırmak için "zorunlu karşılık oranı" koyulması ve parasal tabandaki genişlemeyi emmek, yani bunun ekonomide enflasyonist bir baskıya neden olmasını engellemek için bu genişlemenin merkez bankasının piyasaya süreceği kağıtlarla sterilize edilmesidir.

Oysa, Türkiye'nin uyguladığı yöntem ise bir yandan faiz oranlarının artmasına neden olurken bir yandan enflasyonist genişlemeyi ortadan kaldırmamıştır. Bu yöntem parasal tabandaki genişlemenin merkez bankası tarafından sterilize edilmesi yerine, büyük oranda, hazinenin kağıtlarıyla likiditenin kamu tarafından kullanılır hale getirilmesidir. Bu olgu, kamunun harcamalarını arttırmak için gelirlerini arttırması gereğini doğurmaksızın, personel ve faiz harcamalarının arttırılması olanağını sağlamıştır. Böylece ekonomi aşırı bir borçlanma, sürdürülemez bir faiz yükü ve yavaşlatılmış bir kur politikası ile kısır döngüye girmiştir.

Bir başka deyişle, reel yatırımlardan uzaklaşılan, dışa dönük büyüme yerine içe dönük bir büyümeyi ve ticarete konu olmayan sektörlere yatırımları teşvik eden politikalar, 1880 – 1989 döneminde olduğundan daha güçlü bir şekilde 1989 sonrası dönemde damgasını vurmuştur. Reel sektörün uluslararası rekabet gücü çok aşınmış, Cumhuriyet tarihinin en büyük dış ticaret açığı bu dönemde verilmiştir.

2.2.4. Gelir Dağılımı Üzerine Etkileri

Gelir dağılımı bir ülkede belli dönemler içinde yaratılan milli gelirin bireyler, bireylerden oluşan gruplar veya üretim faktörleri arasında bölünmesi olarak tanımlanabilir. Gelirin bireyler, aileler, tüketici birimleri vb. arasında dağılımına kişisel dağılım adı verilir. Üretim faktörlerinin aldıkları paylar ise fonksiyonel dağılım başlığı altında incelenir[29].

Gelir dağılımının adil dağıtılmaması sadece ekonomik değil, sosyal sorunlara da yol açmaktadır. Gelir dağılımının adil olmadığı ülkelerde ekonomik gelişme sağlanamazken, kötü beslenme, kötü eğitim, ve düşük kültür seviyesi gibi sorunlar ortaya çıkabilmektedir.

Tablo 2.5. Hanehalkı Gelir Dağılımı (%)

Hanehalkı Yüzdeleri	1987	1994
Birinci % 20	5.2	4.9
İkinci % 20	9.6	8.6
Üçüncü % 20	14.1	12.6
Dördüncü % 20	21.2	19.0
Beşinci % 20	49.9	54.9
Gini Katsayısı	0.44	0.49

Kaynak: DİE

Türkiye'de yüksek enflasyonun, yüksek faizin, yetersiz yatırımın, popülist politikaların, rant ekonomisinin ve artan işsizliğin toplumsal bütüne yansıması gelir dağılımının bozulması şeklinde olmaktadır. Nitekim, ülkemizde nüfusun en fakir yüzde 20'sinin milli gelirden aldığı pay yüzde 5 iken, en zengin yüzde 20'sinin aldığı pay yüzde 55'dir. Görüldüğü gibi zengin ile fakir arasında 11 kat fark vardır[30] (Tablo 2.5). Yine bu tabloda yer alan Gini katsayısı gelir dağılımının bozulduğunu göstermektedir. Ayrıca DPT'nin raporuna göre[31] Türkiye nüfusunun yüzde 38'i temel

---

[29] E. Aklin, Ş. Akkaya, "Gelir Dağılım", **Ekonomi Ansiklopedisi,** 1 Numara ve Hearst Yayıncılık – Paymaş Yayınları, 1997, s. 484

[30] Ülkemizde yapılan son gelir dağılımı çalışması 1994 yılına ilişkin olduğundan yeni veriler kullanılamamıştır.

[31] DPT'nin 8.Beş Yıllık Kalkınma Planı kapsamında oluşturduğu "Gelir Dağılımının İyileştirilmesi ve Yoksullukla Mücadele" İhtisas Komisyonunun Raporu.

gereksinimi için gerekli geliri elde edememektedir. Bu nüfusumuzun 25 milyonuna karşılık gelmektedir.

Bir ülkenin gelişmişlik düzeyi hakkında bize bilgi veren gelirin fonksiyonel dağılımıdır. Az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde tarım kesiminin payı daha yüksek iken, gelişmiş ülkelerde ücretlilerin payı daha yüksektir.

Tablo 2.6. Milli Gelirin Fonksiyonel Dağılımı (%)

Yıllar	Maaş ve Ücret Gelirleri	Tarım Gelirleri	Diğer Gelirler (Kâr, Faiz, Rant)
1980	27.6	25.1	47.3
1981	27.4	22.9	49.7
1982	26.0	21.2	52.8
1983	24.8	20.1	55.1
1984	22.9	20.0	57.1
1985	23.1	18.4	58.5
1986	25.1	19.9	55.0
1987	28.6	18.2	53.1
1988	26.1	17.6	56.3
1989	25.9	17.6	56.5
1990	32.4	18.1	49.5
1991	36.9	15.5	47.6
1992	36.8	15.0	48.2
1993	35.1	14.8	50.1
1994	26.5	15.9	57.6

Kaynak: Süleymen Özmucur, "Yeni Milli Gelir Serisi ve Gelirin Fonksiyonel Dağılımı", **ODTÜ Gelişme Dergisi,** Cilt 23, 1996, s.1

Tablo 2.6'ı incelediğimizde maaş ve ücret gelirlerinin 1980 ile 1994 yılları arasında sürüncemede kaldığı, bir kriz yılı olan 1994'de ise en düşük düzeye düştüğü görülmektedir. Bu durum, ikinci bölümde de ele aldığımız gibi İhracata yönelik sanayileşme sürecinde, iç pazarın öneminin azalması ve dış pazarların ön plana çıkmasıyla, ücretlerin maliyet öğesi olarak dış piyasalarda rekabet için, düşük ücretlerle önemli bir avantaj sağlama politikasının sonucudur.

Tarım gelirleri milli gelirden aldığı pay 1980 ile 1994 yılları arasında sürekli bir azalma göstermiştir. Tarım ve tarım dışı kesimler arasındaki tarım aleyhine verimlilik farklılığı, ortalama gelir düzeyi bakımından tarımın Türkiye ortalamasının gerisinde kalmasına neden olmaktadır. Kâr, faiz ve rant gelirlerinin milli gelirden aldığı pay ise 1980 yılında yüzde 47.3 iken 1994 yılında yüzde 57.6' ya yükselmiştir. Bunda ise,

yine 1980 sonrası uygulanan, mali piyasalardaki liberalizasyon, tasarruf araçlarında sağlanan çeşitlenme ve yüksek kamu iç borçlanması politikaları etkili olmuştur.

Tablolardan da anlaşılacağı üzere ülkemizde gelir dağılımında zamanla iyileşme yerine daha da bozulma görülmektedir. Fonksiyonel gelir dağılımı emek aleyhine, sektörel gelir dağılımı tarım aleyhine, bölgesel gelir dağılımı geri kalmış bölgeler aleyhine ve kişisel gelir dağılımı düşük gelirli gruplar aleyhine bozulmaktadır. Başka bir deyişle, 1980 sonrası dönemde uygulanan politikalar, özellikle kamu borçlanma politikası, bir taraftan girişimcilere, yüksek oranlı faiz geliri sağlayarak, diğer taraftan da ücretleri baskı altında tutarak, emeğin ulusal gelirden aldığı payın gerilemesine neden olmuştur. Bu süreç, yetersiz yatırım, yetersiz istihdam ve bastırılmış ücretlere ek olarak, girişimciye aktarılan rantlar, sermaye ve emek gelirleri arasındaki farkın açılmasına neden olmuştur. Dolayısıyla, devlet, Anayasa'da belirtilen "sosyal devlet"ten beklenilenin tersine, politikalar gerçekleştirmiştir[32].

Bu önemli sorun sosyal barışı tehdit eder bir duruma gelmiş, ayrıca, siyasi alandaki oy kaymaları ve radikal arayışların da en önemli nedenlerinden biri olmuştur. Bununla beraber gelir dağılımında üretken olmayan kesimler lehine ortaya çıkan bu gelişmeler, rant ekonomisi ağırlıklı, üretken ve istihdam yaratma kapasitesi yüksek olamayan bir yapı yaratarak, ekonomik krizlere zemin hazırlamıştır.

2.2.5. Dış Ekonomik İlişkiler Üzerine Etkileri

Dış ekonomik ilişkiler başlığı altında ödemeler bilançosunda yer alan ihracat, ithalat, dış ticaret dengesi, cari işlemler dengesi ve sermaye hareketleri ile dış borçlar üzerinde durulacaktır.

2.2.5.1. İhracat

Bir ülkenin ürettiği malların diğer ülkelerdeki alıcılara satılması şeklinde tanımlanan ihracat dış ticaretin alt kalemini oluşturmaktadır.

Türkiye, 1980 öncesi oluşan dış kaynak açığını kapatmak, döviz dar boğazını aşmak için, ülkeye döviz getirecek olan ihracat artışını sağlamak amacıyla, Türk

[32] UYSAL.,1999 (a), a.g.e., s. 233

lirası yüzde 32,7 oranında devalüe edilmiş, doğrudan ve dolaylı ihracatı teşvik edici uygulamalar başlatılmış, fiyatların idari kararlarla tespiti ilkesi terkedilmiş, daraltılan temel mal ve hizmet kapsamı dışında kalan mal ve hizmet fiyatlarının serbestçe tespiti olanağı getirilmiş, iç talep ve işgücü maliyetleri düşürülmeye çalışılmış, açık finansman yoluyla kamuya kaynak sağlanması yolu önemli ölçüde daraltılmıştır. Sabit kurdan kontrollü dalgalı kur politikasına geçilmiştir 1980'lerde döviz ve efektif piyasaları kurulmuş, sabit kurdan kontrollü dalgalı kura geçişi serbest kur politikası tamamlamıştır.

Bu gelişmeler sonucunda Tablo 2.7'den de incelenebildiği gibi ihracatta hızlı bir artış gözlenerek, 1980 yılında 3 milyar ABD doları olan ihracat, 2002 yılında 35 milyar ABD dolarına ulaşmıştır.

Tablo 2.7. Dış Ticaret Dengesi

Yıllar	İhracat(X) (Milyon $)	İthalat(M) (Milyon $)	X – M (Milyon $)
1980	2.910	7.909	-4.999
1981	4.703	8.933	-4.230
1982	5.746	8.843	-3.097
1983	5.728	9.235	-3.507
1984	7.134	10.757	-3.623
1985	7.959	11.344	-3.385
1986	7.457	11.105	-3.648
1987	10.190	14.158	-3.968
1988	11.662	14.335	-2.673
1989	11.625	15.792	-4.167
1990	12.959	22.302	-9.343
1991	13.593	21.047	-7.454
1992	14.715	22.871	-8.156
1993	15.345	29.428	-14.083
1994	18.106	23.270	-5.164
1995	21.636	35.709	-14.073
1996	23.225	43.627	-20.402
1997	26.261	48.559	-22.298
1998	26.973	45.922	-18.949
1999	26.587	40.687	-14.100
2000	27.774	54.502	-26.728
2001	31.340	41.399	-10.059
2002	35.081	50.831	-15.750

Kaynak: DİE

Türkiye'de 1980'den sonra sağlanan bu ihracat artışı esas olarak üretim kapasitesini artırma yönünden önemli sanayileşme atılımını birlikte getirmemiştir.

İmalat sanayi üretim ve yatırım artışı ihracat artışının çok altında seyretmiştir. Bunun nedeni; 1980'li yılların sonlarına kadar, daha çok 1980 öncesi dönemden devir alınan sanayi kapasitesinin daha etkin kullanılarak ve üretim maliyetlerinden çok, ihracat fiyatları düşürülerek bir ihracat artışı sağlanmasıdır. İmalat sanayi yatırımlarının yanı sıra üretiminin de hızlı bir artış göstermemesi, iç talebin kısılması ile atıl kalan üretim kapasitesinin dış pazarlara yönlendirildiğini göstermektedir. Bu nedenle bu dönemde uygulanan politikalar ihracata yönelik sanayileşmeyi sağlayan politikalar olmaktan çok, ihracatı artırma politikaları olmaktadır. Böylece, Türkiye'de 1980 – 1988 arası uyguladığı ihracata yönelik sanayileşme politikaları, ihracat artışı sağlamakla beraber, reel sektörün yapısal bir rekabet gücü kazanması açısından başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Bir başka deyişle ihracat artışı sanayileşmeyi ve yeni yatırımları beraberinde sürüklememiştir.

2.2.5.2. İthalat

Bir ülkedeki alıcıların başka ülkelerde üretilmiş malları satın almaları olarak tanımlanan ithalat, ihracat gibi dış ticaretin alt kalemini oluşturmaktadır.

1980'lerde ihracatın desteklenmesinin yanında ithalatta da aşamalı liberalizasyona gidilmiş, pozitif listeden negatif listeye geçilmiş, tarife dışı engeller yerine gümrük tarifeleri ve fonlar konmuş ve koruma oranları düşürülmüştür. Özellikle 1989 yılında finansal liberalizasyon ve 1996 yılında Avrupa Birliği ile Gümrük Birliğinin sağlanması sonucunda ithalat ve ihracat daha serbest hale gelmiş ve dışa açıklık düzeyi artmıştır.

Bu gelişmeler ışığında ithalat, yine Tablo 2.7'den incelenebileceği üzere, 1980 sonrası dönemde artış göstererek 2002 yılı itibariyle 50 milyar ABD dolarını aşmış bulunmaktadır. Ancak tabloda dikkati çeken bir nokta, yıllar itibariyle dış ticaret açığında düzenli bir artış olurken, iç kaynaklı kriz olarak ele aldığımız 1994 ve 2001 krizlerinde azalma olmasıdır. Bu durum Türkiye'de ekonomik büyüme hızı ile ithalat arasında güçlü bir ilişkinin olduğunu göstermektedir. Türkiye'nin ekonomik olarak gelişebilmesi yatırım yapmasına, yatırım yapabilmesi için de yatırım araçlarına sahip olması gerekir. Teknoloji, hammadde gibi yatırım araçlarına yeteri kadar sahip olmayan Türkiye ekonomik gelişimi için bunları ithal etmek zorunda kalmaktadır. Nitekim ithalatın sektörel dağılımına baktığımızda, toplam ithalatının yüzde 65'den fazlasını hammadde ithalatı oluşturmaktadır. Bu açıdan Türkiye dış girdi bağımlılığı

oldukça yüksek bir düzeyde seyretmektedir. Bu nedenle kriz yıllarında ekonomik gelişmenin gerilemesine bağlı olarak ithalatın azalması dış ticaret açığını azaltmaktadır.

2.2.5.3. Dış Ticaret Dengesi

Mal alım satımına genellikle dış ticaret adı verilmektedir. Bu gruba "görünen işlemler" de denilmektedir[33]. Çünkü ülke sınırlarından mal girişi ve çıkışları görünürde olmakta ve kayıtları yapılmaktadır[34].

Tablo 2.8. Dış Ticaretin GSMH Oranı ve Büyüme Hızı

Yıllar	İhracat/GSMH (%)	İthalat/GSMH (%)	İhracat/ithalat (%)	Dış Ticaret Açığı/GSMH (%)	GSMH Büyüme Hızı (%)
1980	4,1	11,1	36,8	6,9	-2,8
1981	6,4	12,2	52,6	5,7	4,8
1982	8,5	13,2	65	4,5	3,1
1983	9,1	14,7	62	5,6	4,2
1984	11,6	17,5	66,3	5,9	7,1
1985	11,5	16,5	70,2	4,8	4,3
1986	9,6	14,5	67,1	4,7	6,8
1987	11,5	16	72	4,4	9,8
1988	12,7	15,7	81,4	2,8	1,5
1989	10,2	14,4	73,6	3,7	1,6
1990	8,5	14,6	58,1	6,3	9,4
1991	8,9	13,8	64,6	4,8	0,4
1992	9,2	14,2	64,3	5,1	6,4
1993	8,4	16,2	52,1	7,8	7,6
1994	13,8,	17,7	77,8	3,2	-6,1
1995	12,6	20,8	60,6	7,7	8
1996	12,6	23,6	53,2	5,7	7,1
1997	13,5	25	54,1	7,9	8,3
1998	13,1	22,3	58,7	6,9	3,9
1999	14,2	21,7	65,4	5,6	-6,1
2000	13,8	27,1	51	11,1	6,3
2001	21,3	27,5	75,7	3,1	-9,5
2002	19,2	28,1	69	8,6	6,5

Kaynak: DPT verilerinden yararlanılarak oluşturulmuştur.

---

[33] Görünmeyen işlemler, hizmet alım satımını gösteren kalemlerdir. Hizmetler, alım satımları sırasında ülke sınırlarından ve gümrüklerden görülür bir şekilde geçip kesin olarak tespit edilemediğinden bu adı taşırlar. Görünmeyen işlemlerin en önemlileri, üretim faktörlerinin (emek ve sermaye) sebep olduğu döviz giriş ve çıkışlarıdır.

[34] A. Aklin, "Cari İşlemler", **Ekonomi Ansiklopedisi,** 1 Numara ve Hearst Yayıncılık – Paymaş Yayınları, 1997, s. 224

Dış ticaretin başlıca unsurları yukarıda da incelediğimiz ihracat ve ithalattır. Tablo 2.7'yi incelediğimizde Türkiye'nin dış ticaretinin sürekli açık verdiğini görüyoruz. Bunun nedeni; 1963 'te uygulamaya konulan ithal ikameci sanayileşme stratejisiyle önce tüketim sonra ara ve yatırım malları üretiminde kendi kendine yeterli olmaya çalışmıştır. Ancak, 1970'lerin sonlarında yaşanan ekonomik ve siyasi krize bağlı olarak, bu süreci tamamlayamadan dışa açık sanayileşmeye yönelmiş olan Türkiye, yeterince azaltılamayan dış girdi bağımlılığı, dış ticaretin sürekli açık vermesine neden olmuştur. Nitekim, Tablo 2.8'e baktığımızda büyüme hızı arttığında ithalat artmakta ve ihracatın ithalatı karşılama oranı da düşmektedir. Büyüme hızı düştüğünde ise ithalat azalmakta ve ihracatın ithalatı karşılama oranı da artmaktadır.

2.2.5.4. Cari İşlemler Dengesi

Cari İşlemler, dış ticarette, mal ve hizmet alım satım kalemlerini, bu kalemlerin neden olduğu döviz giriş çıkışını bir araya toplayan işlemlerdir. Cari işlemlerin ilk alt kalemi yukarıda incelediğimiz dış ticaret dengesi olup bunun yanı sıra görünmeyen işlemler olarak adlandırılan dış turizm, işçi gelirleri, borç faiz ödemeleri, kâr transferleri, uluslararası bankacılık ve sigortacılık gibi kalemlerden oluşmaktadır.

Tablo 2.9'a baktığımızda cari işlemler dengesine turizmin olumlu, faiz ödemelerinin ise olumsuz katkı yaptığını görmekteyiz. Yine ülkemiz koşullarında daha çok yurtdışındaki işçilerimizin gönderdiği dövizi ifade eden net özel karşılıksız transferlerde cari işlemler dengesinin iyileşmesinde önemli rol oynamaktadır. Olumlu ve olumsuz katkılar sonucunda 1980 sonrası dönemde Türkiye'de cari işlemler dengesinin çoğu yıllarda açık verdiğini ve bu açığın bazı yıllarda kabul edilebilir düzeyini[35] aştığını ve bunun sonucunda ekonomik krizlerin temel nedenlerinden biri olduğunu söyleyebiliriz. Hem 1994, hem de 2001 krizlerinden önce 1993 ve 2000 yıllarında, cari işlemler açığının daha önceki yıllara göre en üst düzeye çıktığını tablodan izleyebiliriz. Krizin yaşandığı yıllarda ise cari işlemler dengesinin fazla verdiğini, bunun nedeni olarak da, bu yılların ekonomik küçülme yıllarının olmasına bağlı olarak, diğer gelirlerin yanı sıra daha çok ithalattaki düşüşten kaynaklandığını söyleyebiliriz (Tablo 2.9).

---

[35] Cari İşlemler açığının GSMH oranında genel kabul gören kabul edilebilirlik en üst düzeyi yüzde 4 olarak alınmaktadır

Tablo 2.9. Cari İşlemler Dengesi

Yıllar	Dış Ticaret Dengesi (Milyon $)	Net Turizm Gelirleri (Milyon $)	Özel Net Karşılıksız Transferler (Milyon $)	Net Dış Faiz Ödemeleri (Milyon $)	Cari Denge (Milyon $)
1980	-4.999	222	2.152	-1.138	-3.408
1981	-4.230	277	2.554	-1.443	-1.936
1982	-3.097	224	2.184	-1.455	-952
1983	-3.507	292	1.542	-1.430	-1.923
1984	-3.623	271	1.885	-1.440	-1.439
1985	-3.385	770	1.763	-1.455	-1.013
1986	-3.648	637	1.702	-1.793	-1.465
1987	-3.968	1.028	2.061	-2.005	-806
1988	-2.673	1.997	1.826	-2.425	1.596
1989	-4.167	1.992	3.132	-2.223	961
1990	-9.343	2.705	3.344	-2.347	-2.625
1991	-7.454	2.062	2.854	-2.505	250
1992	-8.156	2.863	3.148	-2.427	-974
1993	-14.083	3.025	3.037	-4.439	-6.433
1994	-5.164	3.455	2.709	-3.033	2.631
1995	-14.073	4.046	3.425	-2.815	-2.339
1996	-20.402	4.385	3.892	-2.615	-2.437
1997	-22.298	5.286	4.552	-2.688	-2.638
1998	-18.949	5.423	5.568	-2.342	1.984
1999	-14.100	3.732	4.813	-3.100	-1.360
2000	-26.728	5.925	5.011	-3.463	-9.819
2001	-10.059	6.352	3.596	-4.381	3.396
2002	-15.750	7.754	3.892	-3.872	-1.782

Kaynak: DİE

2.2.5.5. Sermaye Hareketleri

Sermaye hareketleri genellikle cari işlemlerdeki fazlalıkların nasıl eritildiğini veya kullanıldığını, yahut cari işlemlerdeki açığın nasıl kapatıldığını, üstü kapalı da olsa gösteren kalemlerdir[36].

1980 sonrası dönemde dışa açılmayla beraber özellikle doğrudan yabancı sermaye hareketlerini ülkemize çekmek için ikinci bölümün birinci kısmında incelediğimiz bazı düzenlemeler yapılmışsa da yeteri kadar başarılı olunamadığını Tablo 10'u inceleyerek söyleyebiliriz. Bunun nedeni olarak istikrarsızlık içinde bulunan siyasi ve ekonomik koşulların yanı sıra mevcut doğrudan yabancı sermaye yasasının talepleri karşılayamadığını söyleyebiliriz. Yasadan kaynaklanan

[36] Aklin, a.g.e., s. 1128

olumsuzluğu ortadan kaldırabilmek için 59. hükümet 2003 Haziran ayında yeni bir "Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları" yasasını tartışmaya açmıştır.

Bununla birlikte, sıcak para olarak da tanımlanan spekülatif yabancı sermaye hareketleri, 1980 sonrası dönemde ülkemize gelmeye başlamış, bu durum 1989 yılına kadar küçük miktarlarda olurken, 1989 yılında 32 Sayılı Kararın uygulanmaya konulmasının ardından ülkemiz için daha büyük miktarlarda gerçekleşmeye başlamıştır. Ancak kısa vadeli sermaye hareketleri, ekonomide kalıcı olumlu etki yaratmadığı gibi yatırım konusu incelenirken ele alınan olumsuz etkiler nedeniyle de ekonomik kriz yaratma potansiyeli taşımaktadır. Nitekim kriz yıllarında önemli miktarda kısa vadeli sermaye çıkışı olduğunu görmekteyiz (Tablo 2.10).

Tablo 2.10. Sermaye Hareketleri

Yıllar	Net Doğrudan Yatırımlar (Milyon $)	Net Portföy Yatırımları (Milyon $)	Diğer Uzun Vadeli Sermaye Hareketleri (Milyon $)	Kısa Vadeli Sermaye Hareketleri (Milyon $)	Sermaye Hareketleri (Milyon $)
1980	18	0	656	-2	672
1981	95	0	683	121	899
1982	55	0	127	98	280
1983	46	0	39	798	883
1984	113	0	612	-652	73
1985	99	0	-513	1.479	1.056
1986	125	146	1.041	812	2.124
1987	106	282	1.453	50	1.891
1988	354	1.178	-209	-2.282	-958
1989	663	1.386	-685	-584	780
1990	700	547	-210	3.000	4.037
1991	783	623	-783	-3.020	-2.397
1992	779	2.411	-938	1.396	3.648
1993	622	3.917	1.370	2.994	8.963
1994	559	1.158	-784	-5.190	-4.194
1995	772	237	-79	3.635	4.643
1996	612	570	1.636	2.665	5.555
1997	554	1.634	4.788	-7	7.053
1998	573	-6.711	3.985	1.313	-755
1999	138	3.429	344	1.024	4.670
2000	112	1.022	4.276	4.200	9.445
2001	2.769	-4.515	-1.131	-11.321	-14.198
2002	862	-694	1.949	-415	1.702

Kaynak: DİE

2.2.5.6. Dış Borçlar

Türkiye'de tasarruf oranının düşük olmasının da etkisiyle, kalkınma sürecinde ihtiyaç duyduğu kaynakları sadece yurtiçi kaynaklardan karşılayamayarak, kalkınma sürecinde olan birçok ülkenin yaptığı gibi, dış kaynaklara başvurmaktadır. Özellikle 1980 sonrası dönemde dışa açılmayla beraber dışarıdan borçlanma daha da kendini hissettirmiştir. 1980 yılında 15.7 milyon dolar olan dış borç stoku, 2002 yılı sonunda 131.5 milyon doları bulmuştur (Tablo 2.11). Aynı şekilde 1980 yılında yüzde 22 olan dış borç stokunun GSMH oranı, 2002 yılı sonunda yüzde 72'i bulmuştur. Tabloda dikkati çeken bir nokta da kriz yıllarında dış borç sokunun GSMH oranın diğer yıllara göre yükseldiğidir. Bunun nedeni bu dönemlerde dış borçlanmada meydana gelen artıştan değil GSMH'nın küçülmesinden ileri gelmektedir.

Tablo 2.11. Dış Borçlar

Yıllar	Toplam Dış Borç Stoku (Milyon $)	Dış Borç Stoku/ GSMH (%)	Kısa vadeli Dış Borç Stoku (Milyon $)	Orta ve Uzun Vadeli Dış Borç Stoku (Milyon $)
1980	15.709	22,2	2.505	13.722
1981	16.559	22,7	2.569	13.990
1982	17.857	26,9	2.458	15.399
1983	19.238	30,8	2.281	16.104
1984	20.823	34,2	3.180	17.479
1985	25.660	37,7	4.759	20.717
1986	32.206	42,1	6.349	25.752
1987	40.326	46,0	7.623	32.805
1988	40.722	44,9	6.417	34.305
1989	41.751	38,4	5.745	36.006
1990	49.035	32,2	9.500	39.353
1991	50.489	33,2	9.117	41.372
1992	55.592	34,6	1.266	42.932
1993	67.356	37,2	18.533	48.823
1994	65.601	50,3	11.310	54.291
1995	73.278	42,7	15.701	57.577
1996	79.767	43,3	17.072	62.122
1997	84.227	43,6	17.691	66.491
1998	96.418	47,0	20.774	75.539
1999	102.983	55,3	22.921	79.199
2000	118.686	58,9	28.301	90.314
2001	113.948	79,1	16.345	98.765
2002	131.551	72,4	23.566	107.985

Kaynak: DİE

2.2.6. Kamu Maliyesi

Türkiye'de bir yandan özelleştirmenin devam etmesine rağmen ekonomi içinde hala devletin rolü büyüktür. Bu nedenle uygulanacak olan ekonomi politikalarının kamu dengeleri üzerine, kamu dengelerinin de ekonomi politikaları üzerine etkileri olabilmektedir. Bu başlık altında bütçe dengesi ile iç borçlanma incelenecektir.

2.2.6.1. Bütçe Dengesi

Türkiye'de İktidarlar 1970'lerdeki petrol krizlerinin ardından kamu maliyesinde iç ve dış borçlara dayalı yönetimi benimseyerek, kamu kesim açıklarını son 30 yılda ekonomimize müzmin bir hastalık olarak kazandırmışlardır.

Ekonomik süreç boyutunda ortaya çıkan sorunların ve yaşanan gelişmelerin başlıca belirleyicisi konumuna gelen kamu açıklarının gelişimi Tablo 2.12'de verilmiştir. Buna göre, 1980 – 2002 yılları arasında konsolide bütçe gelirleri 4.2 kat artarken, giderler 5.3 ve bütçe dengesi de 9 kat artmıştır. Bu durum giderlerin harcamalara göre daha fazla arttığını ve giderek bütçe dengesinin daha çok bozulduğunu gösteren verilerdir. Bütçe gelirleri içerisinde en önemli kalem vergiler, vergiler içerisinde de gelir üzerinden alınan vergiler oluşturmaktadır. Bütçe giderlerindeki bu hızlı artışının nedenleri olarak; kamu sektöründeki aşırı istihdam politikası ve verimlilikle uyumlu olmayan maaş ve ücret artışları, kamu yatırımlarında yüksek maliyet ve verimsizlik, kamu iç ve dış faiz ödemeleri, tarımsal destekleme politikaları vb. sayabiliriz.

Gelir ve gider kalemlerinin GSMH içindeki paylarındaki gelişmeleri değerlendirdiğimizde, Tablo 2.12'den de görülebileceği gibi, giderlerin GSMH içindeki payı 1980 yılında yüzde 20,3 iken, 2002 yılı sonunda yüzde 42.6'ya çıkmıştır. Aynı dönemde gelirlerin GSMH içindeki payı yüzde 17.2'den yüzde 28.1'e yükselmiştir. Bu iki kalem arasındaki farkın giderek büyümesi ise, bütçe açığını arttırarak, 1980 yılında yüzde 3 olan GSMH'ya oranı, 2002 yılında yüzde 14'u bulmuştur (Tablo 2.12).

Tablo 2.12. Konsolide Bütçe Dengesi

Yıllar	Gelir (Myn$)	Gider (Myn$)	Bütçe Açığı (Myn$)	Gelir/ GSMH (%)	Gider/ GSMH (%)	B.Açığı/ GSMH (%)	B.Açığı/ Gider (%)	B.Açığı/ Gelir (%)
1980	12.493	14.781	-2.288	17,2	20,3	3,1	15,5	18,3
1981	11.805	12.839	-1.034	17,4	18,9	1,5	8,1	8,8
1982	8.979	9.948	-969	13,6	15,1	1,5	9,7	10,8
1983	10.264	11.659	-1.393	16,5	18,7	2,2	11,9	13,6
1984	7.697	10.371	-2.681	12,7	17,1	4,4	25,9	34,9
1985	8.901	10.418	-1.518	13,0	15,3	2,2	14,6	17,1
1986	10.684	12.788	-2.100	14,0	16,7	2,7	16,4	19,7
1987	12.205	15.244	-3.038	13,9	17,4	3,5	19,9	24,9
1988	12.378	15.095	-2.717	13,6	16,6	3,0	18,0	21,9
1989	14.795	18.329	-3.537	13,6	16,9	3,3	19,3	23,9
1990	21.184	26.280	-5.096	13,9	17,3	3,3	19,4	24,1
1991	23.201	31.239	-8.038	15,3	20,5	5,3	25,7	34,6
1992	25.364	32.271	-6.906	15,8	20,1	4,3	21,4	27,2
1993	31.984	44.170	-12.184	17,6	24,3	6,7	27,6	38,1
1994	25.085	30.208	-5.123	19,2	23,1	3,9	17,0	20,4
1995	30.504	37.428	-6.927	17,7	21,8	4,0	18,5	22,7
1996	33.304	48.562	-15.260	18,0	26,3	8,3	31,4	45,8
1997	37.978	52.769	-14.797	19,6	27,2	7,6	28,0	39,0
1998	45.716	59.935	-14.220	22,2	29,1	6,9	23,7	31,1
1999	45.167	66.699	-21.531	24,2	35,8	11,6	32,3	47,7
2000	54.122	74.719	-20.597	26,8	37,0	10,2	27,6	38,1
2001	41.456	64.798	-23.342	28,2	44,1	15,9	36,0	56,3
2002	50.736	76.691	-25.955	28,1	42,6	14,4	33,8	51,2

Kaynak: Maliye Bakanlığı, Hazine Müsteşarlığı

Konsolide bütçe dengesinde ortaya çıkan bu olumsuz gelişmeler sonucunda bütçe açığına bağlı olarak ülkemizde yıllar itibariyle kamu kesiminin borçlanma gereği (KKBG) sürekli bir artış göstermiştir. Bu artışın gerisinde yatan faktörlerin başında vergi sisteminin etkinsizliği gelmektedir. Vergi gelirlerinin toplam harcamaları karşılama oranı zamanla azalma göstererek, 2002 yılında yüzde 50' ye düşmüştür. İkinci bölümde de ele aldığımız gibi, 1980 sonrası dönemde kamu finansman dengesini sağlamak için çeşitli vergi reformları yapılmıştır. Ancak, bu dönemde vergi oranlarının düşürülmesiyle daha fazla vergi toplanacağını savunan ve akademik çevrelerde "Laffer Eğrisi" olarak bilinen teori çerçevesinde hareket edilerek kamu finansman dengesinin sağlanması vergiler yerine borçlandırmaya dayandırılmıştır. Örneğin gelir vergisinin yükü ücretliler üzerine çökmesine karşılık, serbest meslek ve ticaret kazançları vergi yükündeki bu ağırlaşmadan pek etkilenmemektedir. Çünkü vergi yükü ağırlaştıkça bu grup kaçırdığı vergiyi – denetimlerin de yetersiz olması nedeniyle- arttırabilmektedirler. Yine çeşitli

nedenlerle piyasada oluşan karaborsa fiyatlar, maliyet yazılmadığı için gizlenen, faturasız, kayıtsız işlemler de vergi gelirlerinin azalmasına neden olmaktadır. Ayrıca ülkemizde vergi ağına girmesi gerekenler içinde, bildirimde bulunmayanların en çok olduğu kesim tarım kesimidir. Yine bu vergi gelirlerini azaltan bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunların yanı sıra vergi denetimlerinin yetersiz olması da vergi gelirlerinin düşük kalmasına neden olmaktadır. Kaçakçılığı denetleyen önlemlerin birbiriyle bağlantılı ve tutarlı uygulanmaması, idarenin servet artışlarını yeterince izleyebilmek için gizleme yollarını tıkayamaması (servet üzerinden alınan vergilerin, vergi gelirleri içindeki payının yüzde 1'i bile bulmamaktadır.) nedenlerinden dolayı vergi gelirleri yetersiz kalmakta, bu ise KKBG'den biri olarak Türk Ekonomisinde yerini almaktadır.

İkinci büyük neden ise KİT zararları, yanlış yönlendirilen veya yapılan yatırımlar ve artan kamusal mal-hizmet talebidir. Türkiye'de Kamunun, 1980-2002 arasında tarım kesimine yaptığı yatırımlar toplamı, toplam kamu yatırımlarının yüzde 9.4' nü, sanayi sektörünün yüzde 35.7'ni ve hizmetler sektörünün yüzde 55.9'nu oluşturmaktadır. Hizmetler içinde de ulaştırma yüzde 35.2 , sanayi sektörü içinde de enerji yüzde 14.8 ile ilk sırada gelmektedir.

Yine, 2002 yılında KİT'lerin zararlarından dolayı, buraya yapılan kaynak aktarımı GSMH'nın yüzde 0.8' sidir. Sosyal güvenlik kuruluşlarına yapılan kaynak transferi yıllar itibariyle artış göstererek adeta bir "kara delik" konumuna gelmiş ve 2001 yılında da GSMH' nın yüzde 3'ne ulaşmıştır.

KİT' lerin ve Sosyal Güvenlik kuruluşlarının zararlarındaki artışların ve verimli olmayan yatırımların arkasında da yine bazı nedenler mevcuttur. İlk olarak; siyasal gerekçelerle hükümetlerin bir KİT'e zararına satış ya da piyasadan daha yüksek fiyata alım yaptırmasından doğan görev zararlarıdır. İkinci olarak; KİT'lerin zam politikalarına hükümetlerin karışması, bu alanda da KİT'leri serbest bırakmayarak Hükümetlerin bunu kendi amaç ve çıkarları için kullanmaları ve KİT'lerin piyasanın gerektirdiği zamları yapmasını engelleme gelmektedir. Üçüncü olarak; yine KİT'lerin maliyetlerinin artmasına neden olan fazla işçi çalıştırılmasıdır. Bunun en önemli nedeni, hükümetler işsizliği azaltmak, milletvekilleri de seçim şanslarını pekiştirmek için, KİT'lere aşırı ölçüde işçi aldırmalarıdır. Dördüncü olarak; yöneticilerin toplu sözleşmelerde işletme olanakları içinde kalmak yerine, aşırı ücret artışlarına, avamcı

politika ile özel kesime kıyasla daha kolayca razı olmaları gelmektedir. Beşinci olarak; yetenekli personeli bünyelerinde tutabilecek maaşları ödeyememeleridir. İşçi maaşları piyasada geçerli olan ücret düzeyinden kat kat yüksek olabilir. Ancak, KİT yöneticileri memur sayılmakta ve aldıkları ücret onları orada tutmaya yetmemektedir. Bu ise KİT'lerin iyi yönetilememesine neden olmaktadır. Son olarak da; KİT' ler oluşmuş olan zararlarını kapatmak ve yatırımlarını gerçekleştirmek için yüksek faizden borçlanmaları onların zararlarını daha da arttırmaktadır.

KKBG' nin diğer bir nedeni de ülkemizde uygulanan popülist politikalardır. Türkiye'de politik alanda lider egemenliğinin , kısa ömürlü hükümetlerin yetersiz muhalefet anlayışının olması; ilkeler ve kurallar yerine kişilerin belirleyici olmasına yol açmaktadır. Bu ise; politik ve ekonomik alanda ilke ve kurallara dayalı kurumsallaşmanın getirdiği sistemleşmenin yetersiz kalmasına, bu durum da hem politik hem de ekonomik kararlarda keyfiliğin ve çıkarcılığın ön plana çıkmasına neden olmaktadır. Ekonomi politikası karar birimlerinin, kısa vadeli – günü kurtarma politikaları uygulamaları, politik emirlerle işçi alımları, bilerek veya bilmeyerek yolsuzluğa göz yummaları veya bizzat içinde yer almaları, hükümetlerin herhangi bir nedenle KİT'lerin ürünlerini veya hizmetlerini maliyetlerinden aşağı fiyata sattırmalarıyla oluşan görev zararları hem yetersiz kamu gelirlerinin oluşmasına hem de aşırı artan kamu harcamalarına neden olmaktadır.

KKGB' nin diğer bir nedeni de ülkemizde yüksek düzeyde seyreden kayıt dışı ekonominin varlığıdır. Ülkemizde yaşanan krizler ve ekonomik sıkıntılar kayıtdışı ekonomiyi daha da beslemektedir. TİSK'in yapmış olduğu bir araştırmaya göre sadece 2001 yılı için kayıtdışı kaynaklı 12,5 miyar dolar vergi kaybı ve 9 milyon kişi de kayıtdışı çalıştığı ortaya konulmuştur. Kayıt dışı üretim ise 50 milyar doları bulmaktadır[37].

Bu belirttiğimiz nedenlerin yanı sıra KKBG' deki artışın bir diğer önemli faktörü ekonomik sistem ve ekonomik yapıdan kaynaklanan sorunlardır. Nitekim, ikinci bölümde ele aldığımız ekonomik sistem boyutunda tekelci piyasa yapıları ve rekabetçi olmayan davranışlar; ekonomik yapı boyutunda ise yetersiz maddi,

[37] TİSK, "Avrupa Birliğinde Kayıtdışı Çalışma Konusunda İzlenen Politikalar ve Türkiye Açısından Değerlendirilmesi", TİSK Yayınları, 2000, s. 12

personel ve kurumsal-yasal unsurlar sorunların ortaya çıkması ve derinleşmesinde etkili olabilmektedir.

Yukarıda saydığımız ve Şekil 2.1' de de görülebileceği gibi, kayıt dışı ekonomi, vergi sisteminin etkinsizliği ve popülist politikalar kamu gelirlerinin azalmasına neden olmaktadır. Artan kamusal hizmet talebi, ekonomik gerekçelere dayatılmayan yatırımlar, KİT' lerin ekonomisinin etkinsizliği, sosyal güvenlik kurumlarının bozulan gelir-gider dengeleri sonucunda kamu harcamaları sürekli artmaktadır. Bir yandan kamu gelirlerindeki reel gerileme, öte yandan kamu harcamalarındaki reel artış, kamu kesiminde gelir-gider dengesini bozmakta ve KKBG' ni arttırmaktadır[38].

Şekil 2.1' de gösterildiği gibi KKBG' deki artış giderek daha fazla iç ve dış kaynak ihtiyacı ortaya çıkarmaktadır. Kaynak ihtiyacının karşılanmasında başvurulan başlıca yöntemler Merkez Bankası kaynaklarının kullanımı, iç ve dış borçlanma, KİT zamları, özelleştirme ve yabancı sermaye girişidir.

İç kaynak ihtiyacının Merkez Bankası kaynaklarından sağlanması, para arzını arttırarak talep artışı yoluyla enflasyonist baskılara neden olmaktadır. Dış borçlanmaya ağırlık verilmesi durumunda artan dış borç servis yükü ödemeler dengesi açıklarına yol açmaktadır.

Kamu açıklarının kapatılmasında kullanılan bir diğer yöntem de özelleştirmedir. Bu kaynak, genellikle, bir defalık gelir artışı sağlamakta, ayrıca özelleştirilen kurumlarda işçi çıkarımını gündeme getirmektedir. Yine KİT zamları ekonomideki özel kesim için yüksek girdi maliyetlerinin oluşmasına neden olmaktadır.

[38] Uysal, 1999 (a), a.g.e., s. 13

Şekil 2.1. KKBG'NİN NEDENLERİ VE FİNANSMAN ŞEKİLLERİNİN YARATTIĞI SONUÇLAR

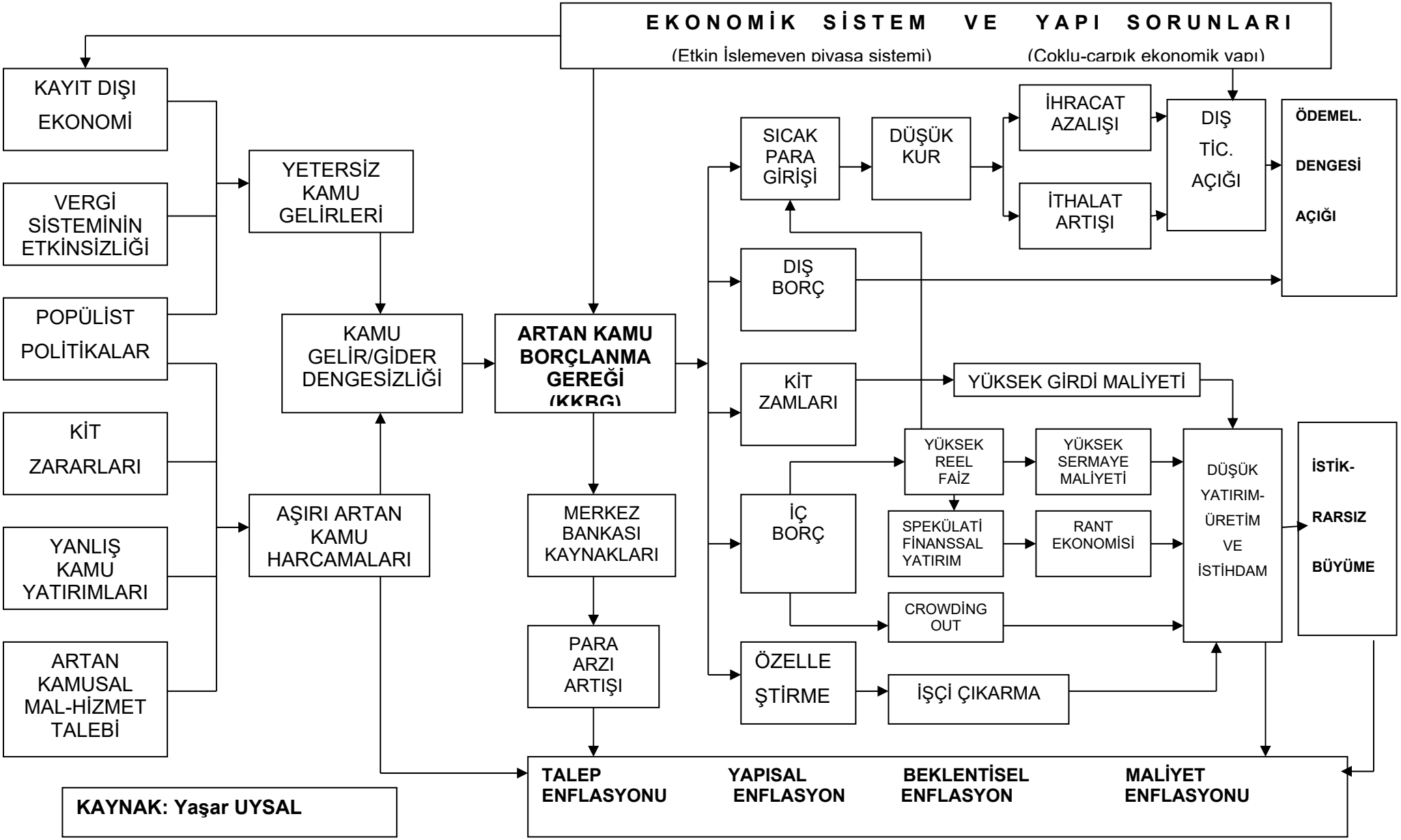

KAYNAK: Yaşar UYSAL

Başvurulan diğer bir kaynak da spekülatif yabancı sermaye girişidir. İç borçlanmanın büyüklüğü nedeniyle yurt içi faiz oranları yükselmektedir. Yüksek faiz oranlarına karşın döviz kuru artışının sınırlandırılması durumunda, yabancı para cinsinden spekülatif fonlar için faiz ve kur arbitrajı doğmaktadır. Bu olgu, ülkeye döviz girişini hızlandırmakta ve Merkez Bankası' da döviz biriktirebilmektedir. Bu yolla kamu kesimi dış borç servisinin yapabildiği gibi, gerektiğinde cari harcamalarında da bu kaynak kullanılabilmektedir. Ülkeye sıcak para girişi için düşük tutulan döviz kurları, ekonominin dış rekabet gücünü zayıflatmakta ve ihracat azalırken, ithalat artmaktadır. Bu ise dış ticaret açığına yol açmakta veya var olan açığı büyütmektedir.

Bu açıklamalardan da anlaşılacağı üzere ülkemizde yaşanan bir çok sorunun ve ekonomik sıkıntıların veya krizlerin gerisinde yatan temel faktör kamu açıkları ve bunun finansman şekilleridir.

2.2.6.2. İç Borçlanma

Artan kamu açıklarının kapatılması amacıyla başvurulacak kaynaklardan biri de iç borçlanmadır. Ülkemizde bu kaynağa, özellikle 1983 sonrası dönemde, yoğun olarak başvurulmuştur. Nitekim, Tablo 2.13'ün incelenmesinden de görülebileceği gibi, 1980 yılında 9.7 milyar dolar olan iç borç stoku 2002 yılı sonunda 99.5 milyar dolara yükselmiştir.

İç borçlanmaya ağırlık verilmesi, para ve sermaye piyasalarına kamu kesiminin fon talebiyle çıkması, yüksek ve değişken enflasyon ortamının yaratmış olduğu risk priminin de etkisiyle, kamu iç borçlanma faiz oranlarını yükseltmiştir. Nitekim, Tablo 2.13, incelendiğinde Türkiye'nin 1980 – 2002 döneminde ortalama yüzde 25 gibi çok yüksek bir reel faiz ödediği görülmektedir. Aynı dönemde dolar bazında anapara ödemeleri 98 kat, faiz ödemeleri ise 125 kat artış göstermiştir. Yüksek reel faizler kamu kesiminin borçlanma gereksinimini daha da artırmış ve bir borç – faiz kısır döngüsünü ortaya çıkartmıştır. Öyle ki, 2002 yılı sonu itibariyle 1980 sonrası dönemde toplam 568 milyar dolar anapara ve faiz ödemesi gerçekleştirilmiştir. Bunun 350 milyar doları anapara, 218 milyar doları faiz ödemesidir. Bu verilerden hareketle devletin aldığı iç borçlara dolar bazında yüzde 62 oranında faiz ödediği ifade edilebilir.

Tablo 2.13. İç Borçlanma Faiz Oranları ve Vade Yapısı

Yıllar	Anapara Ödemesi (Milyon$)	Faiz Ödemesi (Milyon$)	İç Borç Stoku (Milyon$)	İç Borç Stoku/ GSMH (%)	Hazine İhaleleri Ağr Ort. Bileşik Faizi (%)	Reel Faiz (%)	Ortalama İç Borçl. Vadesi (Gün)
1980	362	268	9.678	13,6	45,5	-44,8	389
1981	1.283	325	8.254	12,4	46,1	12,0	384
1982	1.379	194	8.149	12,6	45,2	17,8	375
1983	4.880	495	13.899	22,3	46,5	18,4	359
1984	652	423	12.553	20,9	54,5	8,1	324
1985	2.363	491	13.293	19,7	50,2	6,4	311
1986	3.374	1.051	15.422	20,5	55,6	22,1	253
1987	5.338	1.944	19.982	23,0	45,9	-6,0	274
1988	4.091	1.730	19.799	22,0	62,8	2,7	257
1989	5.004	2.259	19.724	18,2	59,8	-4,5	227
1990	5.609	3.843	21.895	14,4	54	-6,4	230
1991	7.975	4.043	23.340	15,4	80,5	9,4	196
1992	11.921	4.949	28.199	17,6	87,7	21,7	213
1993	19.357	7.671	32.316	17,9	87,6	16,6	251
1994	19.704	7.703	26.779	20,6	164,4	38,9	151
1995	26.103	10.289	29.618	17,3	121,9	45,9	171
1996	41.433	16.327	38.498	21,0	135,2	55,4	185
1997	20.576	12.939	40.967	21,4	127,2	28,1	248
1998	33.720	21.451	54.308	21,7	122,5	52,8	220
1999	36.910	23.452	63.698	29,3	109,5	40,7	504
2000	30.266	29.694	58.114	29,0	38	-1,0	386
2001	31.547	30.594	84.300	69,2	96,2	27,7	149
2002	36.521	35.472	99.526	54,8	63,8	24,8	210

Kaynak: Maliye Bakanlığı

Kamu borçlanma faizlerinin yüksek olmasının yanı sıra borçlanma ihtiyacının büyük olması, siyasi ve ekonomik istikrasızlığa bağlı olarak devlete olan güvenin azalması beraberinde borçlanma vadesini de kısaltmıştır. Tablo 2.13 incelendiğinde, bu vadelerin üç aya kadar düştüğü görülmektedir. Yüksek faizlerle birlikte borçlanma vadelerinin de kısa olması, hazinenin sürekli bir borç yükümlülüğü altında olmasına neden olmaktadır. Bunun sonucunda, yapılan borçlanma yatırım ve üretim yerine borçların ödenmesinde kullanılmıştır.

Bir yandan kamu borçlanma faiz oranlarının yüksek olması diğer yandan borçlanma vadelerinin kısa olması, kamuya borç vermeyi cazip kılmakta ve fonların kamuya yönelmesine yol açmaktadır. Bu durum, özel yatırımlar için fon temini hem miktar, hem de maliyet açısından zorlaştırmaktadır. Böylece normal koşullarda reel

yatırımlarda kullanılabilecek fonların da finansal yatırımlara yönelmesine yol açarak rant ekonomisinin gelişmesine neden olmaktadır. Bunun sonucu olarak yatırım ve üretim düşmekte, istihdam daralmaktadır. Dolayısıyla bir yandan maliyet enflasyonunu besleyen bir süreç çalıştırılmakta, diğer yandan da ekonomik gelişme olumsuz etkilenmekte ve ekonomik krizlere zemin hazırlanmaktadır.

2.2.7. Parasal ve Finansal Göstergeler Üzerine Etkileri

Bu bölümde 1980 sonrası dönemde uygulanan ekonomi politikalarının parasal ve finansal göstergeler üzerindeki etkileri incelenmiştir.

2.2.7.1. Enflasyon

Bir ülkede ekonomik hayatın düzenli bir şekilde işleyebilmesi belirli makro ekonomik hedeflerin gerçekleştirilmesi ile mümkündür. Bu hedefler içerisinde yer alan fiyat istikrarının sağlanması amacı, günümüzde gelişmiş ve gelişmekte olan her ülke için büyük önem arz etmektedir. Uygulanan ekonomik programlarla bu hedefe ulaşılamaması durumunda; olumsuz sosyo-ekonomik ve politik sonuçlar meydana gelmektedir.

Enflasyon, en basit tanımıyla, cari fiyat düzeyinde toplam talebin toplam arzdan daha fazla olması demektir. Başka bir deyişle, para ile mal-hizmetler arasındaki dengenin para lehine bozulmasıdır. Ekonomideki fiyatların ne kadar arttığını ya da azaldığını gösteren enflasyonun hesaplanmasında kullanılan dört endeks vardır. Bunlar; Toptan Eşya Fiyatları Endeksi (TEFE), Tüketici Fiyatları Endeksi (TÜFE), Deflatör ve Çekirdek Enflasyondur. TEFE ile TÜFE arasındaki fark, TEFE'nin daha çok üretim maliyetlerine, TÜFE'nin ise ekonomideki iç talebe yönelik olmasıdır. Deflatör ise, ekonomideki en kapsamlı fiyat artışını gösteren fiyat endeksidir. Bunun nedeni, fiyat artışını ülkede üretilen tüm mal ve hizmetlerin toplamı olan GSMH üzerinden hesaplanıyor olmasıdır. Çekirdek Enflasyon ise özel imalat sanayi fiyat endeksi değişim oranını vermektedir.

Grafik 2.4'den de görülebileceği gibi Türkiye ekonomisinde TÜFE ile TEFE arasında güçlü bir korelasyon bulunmakta olup, özellikle 1980 sonrası dönemde TÜFE'nin, TEFE'nin üzerinde kaldığını söyleyebiliriz. Sadece araştırmamızın konusu

olan kriz yıllarında TEFE, TÜFE'nin üzerinde seyretmiştir. Bunun nedeni, bu kriz yıllarında; hammadde, enerji fiyatlarının ve faiz oranlarının yükselmesi üreticilerin maliyetlerini arttırarak fiyat artışına, tüketicilerin de alım gücünün düşmesi talep daralmasına neden olmasıdır.

Grafik 2.4: TEFE ve TÜFE'nin Grafiksel Gösterimi

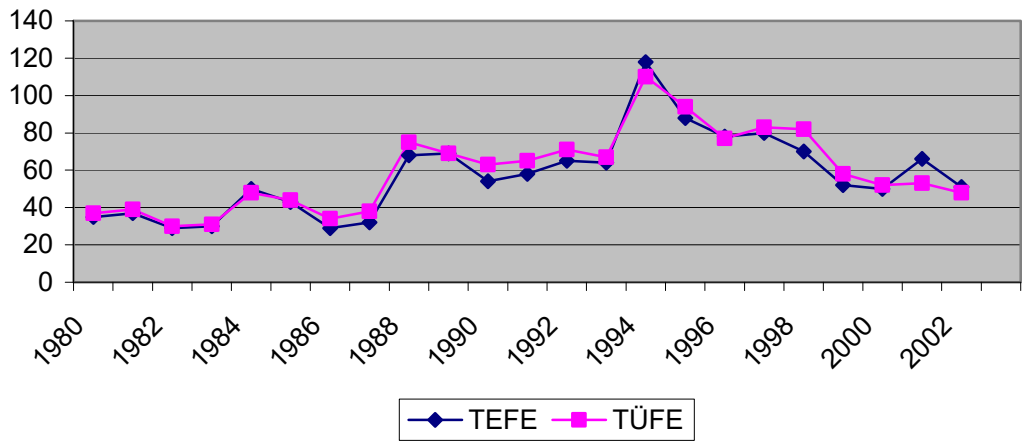

Bugün bir çok ülke için sorun olmaktan çıkan enflasyon, maalesef Türkiye ekonomisinin 30 yıldır devam eden en önemli sorunu olarak halen önemini korumaktadır. Enflasyon, Türkiye'de 1970'li yıllardan itibaren artma eğilimi içine girmiş olup bu durum kriz yıllarında daha da yükselme göstermiştir (Tablo 2.14).

Türkiye'de enflasyonun bu kadar uzun sürmesinin bir takım nedenleri olması kaçınılmazdır. Nüfus artışına bağlı olarak aşırı talebin neden olduğu talep enflasyonun yanı sıra toplam arz ve toplam talep yapısının uyuşmamasından kaynaklanan yapısal enflasyon, faiz ve girdi fiyat artışlarının beslediği maliyet enflasyonu, sürekli kur artışının ve sıcak para girişinin yarattığı ithal edilen enflasyon ve siyasi birimlere güvensizliğin yarattığı beklentisel enflasyon söz konusudur.

Tablo: 2.14. Yıllık TEFE, TÜFE, Çekirdek Enflasyon ve Deflatördeki Yüzde Değişimler

Yıllar	TEFE (%)	TÜFE (%)	Çekirdek Enflasyon* (%)	GSMH Deflatör (%)
1980	98	115	79	92,4
1981	35	34	57	43,8
1982	26	22	32	29,1
1983	30	31	25	25,4
1984	50	50	38	48,6
1985	42	44	38	54,5
1986	28	30	34	35,6
1987	37	55	55	33,5
1988	65	61	82	69,2
1989	62	64	50	75,5
1990	48	60	46	57,7
1991	59	71	57	59,2
1992	61	66	64	63,5
1993	60	71	57	67,4
1994	149	125	158	107,3
1995	66	76	63	87,2
1996	85	80	76	78
1997	91	99	85	81,2
1998	54	69	54	75,3
1999	62	68	60	55,8
2000	32	39	54	50,9
2001	88	69	71	57,8
2002	51	48	49	48,1

Kaynak: DİE, TCMB

*__Çekirdek Enflasyon__: İmalat Sanayi Özel Sektör Fiyat Endeksi Değişim Oranı

Talep enflasyonuna neden olan talep artışları; nüfus artış hızı, halkın enflasyona alışması ve para arzındaki artışlardan kaynaklanmaktadır. Ülkemizde, yukarıda da bahsettiğimiz gibi, yüksek bir nüfus artışı ve buna bağlı olarak da tüketim yani talep artışı söz konusu olmaktadır. Halkın ve ekonomik birimlerin enflasyona alışması, Türkiye'de nüfusun yüzde 60'ı 25 yaşın altında olduğunun ve bu kesimin enflasyonsuz bir ortamı göremediğini kabul ederek, halkın ve ekonomik birimlerin enflasyonla yaşamayı kanıksamalarıdır ve bireylerin ellerindeki nakiti, enflasyonun yükseleceği beklentisi nedeniyle tüketime yönlendirmeleri vurgulanmaktadır. Dolayısıyla bu durum enflasyonla mücadeleyi de güçleştirmektedir. Talep enflasyonunun en önemli nedeni olarak kabul edilen emisyon ise, ikinci bölümün birinci kısmında ele aldığımız para ve kredi politikası içinde yer almaktadır. Hükümetler, devlet bütçesinin ve KİT'lerin büyüyen açıklarını Merkez Bankası emisyonu ile karşılayınca enflasyon hız kazanmıştır. Başka bir deyişle kamu açıkları

parasallaştırılmıştır[1]. Hükümetler için kolay yol olan emisyon hacmindeki artış sürekli ve yüksek olmuştur. 1980 yılında emisyon hacmi 279 milyar TL. iken, 2001'e gelindiğinde bu 5 katrilyon TL.'yi aşmıştır.

Ülkemizdeki enflasyonun bir diğer çeşidi olan yapısal enflasyon ise; piyasa yapısının tekelci davranışlara izin vermesi (Rekabetin işletilememiş olması), KİT'lerde verimliliğin sağlanamaması ve ekonomide var olan yapısal sorunların devamından ileri gelmektedir.

Maliyet enflasyonu ise; siyasi ve ekonomik güvensizliğin ve de kamu açıklarının yol açtığı yüksek faiz ve kısa vadeli borçlanma, özel kesimin finansman yapısını bozarak maliyetlerini attırmıştır. Ayrıca ülkemizde hammadde ve yarı mamul madde üreticisi olan KİT'lerin kötü yönetimi bu mamullerin daha pahalıya özel kesime satılmasına neden olmuştur. Yine çeşitli nedenlerle düşük kapasite ile üretim yapmaları özel kesimin maliyetlerini arttırmaktadır. Bu durumun fiyat hareketleri üzerindeki olumsuz etkileri ile ülkemizde maliyet itişli fiyat artışları meydana gelmektedir.

Öte yandan, ticaret yaptığımız diğer ülkelerde görülen enflasyonist baskı, dolaylı olarak, ülkemiz ekonomisini de etkilemektedir. Ülkemizde üretim dış girdilere de bağlıdır. Dolayısıyla ithalatta bulunduğumuz bu ülkelerdeki fiyat artışları ithal mallarımızın fiyatlarını arttırdığından üretim maliyetleri artmaktadır.

Yukarıda saydığımız nedenlerden ve popülist politikalar sonucunda genişlemeci bir maliye ve daraltıcı olmayan para politikası uygulaması iç talebe dayalı istikrarsız bir büyüme yapısının oluşmasına ve enflasyonun kronikleşmesine neden olmuştur. Nitekim 1980-84 döneminde ortalama yüzde 47,8, 1985-89'da yüzde 47,1 oranlarında artan TEFE, 1990-94'de yüzde 68,1'e ve 1995-99'da yüzde 73,3'e yükselmiştir (Tablo 2.14).

Yukarıda saydığımız nedenler enflasyona yol açarken, enflasyonun kendisinin neden olduğu sonuçlar da mevcuttur. Enflasyonun düşürülememesi para ikamesini artırmakta, para ikamesi de enflasyon vergisinin tabanı olan rezerv parayı düşürerek bütçe açığının iç ve dış borç dışındaki diğer finansman kaynağı olan enflasyon

[1] Temel, Boyar, Saygılı, a.g.e., 59

vergisini düşürmektedir. Bu durum devlet gelirlerinin azalmasına yol açmaktadır. Böylece gelir azalması artan kamu açıklarını karşılama yollarından biri olan Hazine'nin MB'ndan borçlanması, para arzının arttırılması yoluna gidilmesine yol açmış ve bu durumda kamu açıkları parasallaştırılmıştır (monetizasyon).

Enflasyonun neden olduğu bir diğer durum da borç servisinin enflasyon bileşiminden doğmaktadır. Hükümet harcamalarının bir kısmı, iç ve dış borç servisine ayrılmaktadır.

Borç servisi = iB = (r + p) B 'dır. B nominal borç stoku, i nominal faiz oranı, r reel faiz oranı ve p enflasyon oranıdır. r veri iken daha yüksek bir enflasyon daha yüksek nominal faiz oranı ve bundan dolayı daha fazla harcama ve bütçe açığı anlamına gelecektir. Ayrıca daha yüksek faiz hem özel kesim üzerinde maliyet arttırıcı etki yaparken hem de faiz geliri elde edenler lehine gelir dağılımını da bozacaktır.

Enflasyonun olumsuz etkilerinden birisi de bizzat kendi gelecekteki değerleri konusunda yarattığı belirsizliktir[2]. Bunun iktisadi faaliyetler üzerinde doğuracağı en önemli sonuç, iktisadi birimlerin gelecekle ilgili karar almalarını güçleştirmesidir.

Sonuç olarak, enflasyon ülkemizde hem bir sonuç hem de bir neden olarak ortaya çıkmış ve kronik bir hal almıştır. Durum böyle olunca toplumun önemli bir kesimi, yukarıda da ele aldığımız gibi enflasyonla yaşamaya alışmış, hatta enflasyon üzerinden kazanç elde eder olmuştur. Bu ise, enflasyonla mücadele için uygulanan istikrar programlarına yeteri kadar toplum desteğinin alınamamasına ve program uygulayıcılarının başarı şansının azalmasına neden olmaktadır. Bu durum da ekonomik krizlerin ortaya çıkmasına katkı yapmaktadır.

2.2.7.2. Faiz Oranları

1980 sonrası dönemde faizlerin serbest bırakılmasına paralel olarak hem mevduat reel faizlerinde hem de kredi reel faizlerinde büyük dalgalanmalar olmuştur. Tablo 2.15'i incelediğimizde belirli birkaç yılın dışında reel faizlerin genel itibariyle pozitif olduğunu görmekteyiz. Mevduat reel faizlerinin yükselmesi doğal olarak da kredi faizlerini yükseltmektedir. Mevduat faizlerinin yüksek olmasının temelinde

[2] Aklin, a.g.e., s. 388

yatan faktörleri, enflasyon oranının yüksek olması, Türk toplumunun sosyo-kültürel yapısından dolayı sermayenin bankacılık sistemine girmesindeki sıkıntılar (İslam dinine göre faizin haram kabul edilmesi gibi) olarak belirtebileceğimiz gibi, bankalar arasındaki rekabeti ve mevduat sigortası sistemi olarak da belirtebiliriz. Devletin, bankaların topladığı mevduata güvence vermesi şeklinde tanımlanan mevduat sigorta sisteminin kapsamının geniş tutulması, bankalar arasındaki rekabeti ve maliyet–fiyat ilişkisini zedeleyerek bankaları fon toplamada riskli davranmaya ve mevduat reel faizlerini yükseltmeye itmektedir[3].

Tablo 2.15. Reel Faiz Oranları

Yıllar	Reel Tas. Mev. Faizi (Yıllık %)	Reel Kredi Faizi (Yıllık %)	Hazine Ort. Bileşik Reel Faizi (Yıllık %)
1980	-65,8	-58,9	-44,8
1981	-0,5	4,2	12,0
1982	23,5	13,1	17,8
1983	15,5	12,1	18,4
1984	-4,7	-1,3	8,1
1985	10,8	4,8	6,4
1986	17,3	14,8	22,1
1987	-3,10	4,3	-6,0
1988	22,3	-5,9	2,7
1989	-5,5	-8,5	-4,5
1990	-1,0	-0,3	-6,4
1991	1,6	14,6	9,4
1992	8,2	19,1	21,7
1993	3,7	26	16,6
1994	-29,9	-23	38,9
1995	16,3	36,2	45,9
1996	14,0	13,7	55,4
1997	-2,5	8,5	28,1
1998	25,1	26	52,8
1999	-22,1	20,1	40,7
2000	6,6	24,1	-1,0
2001	-6,0	-9,2	27,7
2002	-0,1	3	24,8

Kaynak: TCMB

Topladıkları fonları satarak para kazanmayı amaç eden bankalar, yüksek reel faizle topladıkları mevduatları yine yüksek reel faizle fon talep edenlere kredi olarak verirler. Ayrıca bankaların topladıkları mevduat üzerinden vergi alınması ve munzam karşılık ayırmaları kredi faizlerini yükselten bir diğer faktör olarak ortaya çıkmaktadır.

[3] Erdoğan, a.g.e., s. 31

Ülkemizde kredi reel faizlerinin yüksek olması, bir yandan düşük riskli kredi müşterilerini yüksek reel faizden kredi almamaya yönlendirerek, yatırımlarını ertelemelerine veya yapmamalarına neden olurken, diğer yandan çoğunlukla yüksek riskli kötü müşterilerin kredi talebinde bulunarak, kredilerin geri dönmeme olasılığını arttırmalarına neden olmaktadır. Bu durum, yatırımların azalmasının yol açacağı sıkıntılar nedeniyle reel sektörde, batık kredilerin artmasının yol açacağı sıkıntılar nedeniyle de finansal sektörde ekonomik bunalımların ortaya çımasında etkili olabilmektedir.

2.2.7.3. Bankacılık Sistemi Üzerine

Türkiye'de Bankacılık kesimi finansal sektörün yüzde 80'ini oluşturduğu için bu alanda meydana gelen herhangi bir olumlu veya olumsuz değişikliğin tüm ekonomiyi etkileme derecesi daha yüksek olmaktadır. O nedenle, 1980 sonrası dönemde uygulanan ekonomi politikalarının bankacılık sektörü üzerinde, bankacılık sektörünün de ekonominin diğer alanları üzerinde yapmış olduğu etkileşim süreçleri tüm ekonomik alanı etkileyebilmektedir. Yukarıdaki bölümlerimizde incelediğimiz, finansal ve bankacılık sisteminde ortaya çıkan krizleri açıklayan "Finansal Kriz Teorileri" nin ortaya koymuş olduğu kriz yolu, ülkemiz bankacılık sisteminde de yaşanmıştır. Özellikle 1980 sonrası dönemde finansal liberalizasyon ile birlikte iyi regüle edilmemiş (düzenlenmemiş) bankacılık sistemi krizlere karşı kırılgan hale gelmiştir. Bankacılık kesimindeki bu süreci aşağıdaki gibi inceyebiliriz;

❖ Yüksek enflasyon döneminde, özellikle 1980'lerin ortalarından itibaren, kamu kesimi açıklarının borçlanmayla finansmanı nedeniyle artan iç borçlanma gereksinimine bağlı olarak reel faiz oranları artış göstermiştir (Tablo 2.15). Kamu kağıtlarının getirilerinin yüksek olması, DİBS'lerin bankaların menkul değerler cüzdanı içinde payının giderek artmasına yol açmıştır. Yüksek enflasyon döneminde kredi risklerinin de yüksek olduğu göz önüne alındığında, getirilerinin yanı sıra risklerinin de düşük olması kamu kağıtlarını bankalar için cazip kılmıştır. Bu enflasyonist süreçte krediler azalmış; bankalar ise, toplam aktiflerine ve öz kaynaklarına göre yüksek karlar elde etmişlerdir[4].

[4] İstanbul Ticaret Odası, 2001, a.g.e., s. 52

Bazı yıllarda, iç borçlanmada vade 15 aya uzadığından (Tablo 2.15'e baktığımızda 1999 yılında ve 2000 yılında vadelerin uzadığını görebiliriz), ellerindeki uzun vadeli kağıtları gecelik borçlanmalarla kısa vadeli mevduat kaynakları ve dış borçla fonlayan bankalar vade uyumsuzluğu nedeniyle yükselen bir faiz riski taşır hale gelmişlerdir.

❖ 1989'dan sonra daha önce de incelediğimiz finansal liberalizasyon süreci bankaların dış borç almalarını kolaylaştırmış, yukarıda belirttiğimiz süreç de bunu besleyerek bankaların açık pozisyonlarını arttırmıştır. Bankalar, sendikasyon kredileri alımını arttırıp döviz cinsinden borçlanarak ve dövizlerini TL olarak hazine bonosu ihalelerinde yüklü teklifler vermede kullanarak açık pozisyonlarını arttırmışlardır. Açık pozisyon artışında, döviz kuru değişimiyle faiz oranları arasındaki fark artışı önem kazanmaktadır ve bu fark ihale faiz oranları lehine arttıkça da bankalar açık pozisyonlarını arttırıp karlarını katlamaktadırlar. Bu devletin de istediği bir şeydir; bu suretle hem döviz rezervleri artmakta, hem de daha çok bono daha düşük faizle satılmaktadır.

❖ Kamu bankalarının bankacılık sistemi içinde payının yüksek olması ve bu bankaların verimli ve şeffaf olmayan işleyiş biçimleri de, önemli bir sorundur. Bu bankaların mali disiplinin bozucu yapısı değiştirilememiştir. Krizden sonra çokça sözü edilen Kamu bankalarının "görev zararları"nın bir nedeni, bu bankaların bazı kesimlere düşük faizli ve uzun vadeli kredi vermesi, diğer nedeni ise, hazinenin "nakit karşılığı olmayan" adı altında bu bankalara piyasadaki faizin çok altında ve geçerli vadenin çok üstünde devlet kağıdı satmasıdır. Bu uygulama sayesinde, kamu borcu ve bütçe açığı kağıt üstünde gerçekte olduğundan çok daha küçük görünmektedir[5].

❖ Bankacılık sektörünün denetim ve düzenlemelerinin de zayıf olduğunu söyleyebiliriz. 1990'larda banka kurmanın aşırı şekilde kolaylaştırılması sonucu banka sayısı hızla çoğalmış ve 2001 krizi öncesi 80'i bulmuştur. Bunların önemli bir kısmı küçük, sermayesi yetersiz, kurucusunun iştirak ve üretimini finanse etmek amacıyla kurulmuş bankalardır. Bu denetimsiz ortamda bankaların çoğunlukla kendi

---

[5] K. Çakman, U. Çakmak, "Krizin Oluşumu Üzerine Yorumlar ve Prognoz", **İktisat, İşletme ve Finans Dergisi,** Ağustos 2001, s. 50

bağlı şirketlerine kredi verdiği ve bazı durumlarda bilinçli olarak bankalarının içini boşalttıkları yaşanan gerçeklerdir.

❖ Bankaların risk üstlenmesini adeta teşvik eden politikalar da bu dönemde olmuştur. Bunlardan en önemlisi TL'nın aşırı değerlenmesini sağlayan kur politikalarıdır. Bu politika, döviz kuru riskini azaltarak dövizle borçlanmayı teşvik etmiştir. Mevduat sigortasının sürdürülmesi de bir ahlaki risk (moral hazard) unsurudur. Kamu finansmanının borçla sürdürülmesine ve faiz oranlarının düşeceğine olan beklentiye dayanarak bazı bankaların yanlış portföy seçimleri de önemli bir risk faktörü olmuştur.

Bu sürecin yansımaları bankacılık sistemine ait bilançodan net bir şekilde izlenebilmektedir[6]. Tablo 2.16'dan Mevduat bankaları sektörel hesapları incelendiğinde, merkezi yönetimden alacaklar kaleminin toplam varlıklar içindeki payı, 1986 yılından 2002 yılına kadar yüzde 11'den yüzde 40'a yükselirken özel girişimden alacaklar kaleminin toplam varlıklar içindeki payının aynı dönemde yüzde 40'lardan yüzde 19'a düşmesi, bankaların özel girişimlere verdikleri kredi miktarını azaltarak devlete borç verdiklerini göstermektedir. Vadesiz ve vadeli hesapların toplam yükümlülük içindeki payının yıllar itibariyle düşmesi (sırasıyla yüzde 15.6 ve yüzde 28.1'den yüzde 3.9 ve yüzde 23.3'e), bankaların fon kaynaklarının da değiştiğini göstermektedir. Bu kalemlerde azalma olurken yabancı para ile açılan mevduatlarda yıllar itibariyle yüksek bir artış ortaya çıkarak yüzde 10'dan yüzde 36'ya çıkmıştır. Aynı zamanda bankaların dış yükümlülüklerinin toplam yükümlülük içindeki payında da yüksek bir artış gözlenmektedir. Özellikle araştırmamızın konusunu oluşturan kriz yılları öncesinde bu oranın diğer yıllara göre daha da arttığını görebiliyoruz (1994 ve 2001 krizleri öncesi yüzde 15'i bulmuştur).

[6] Yaşar Uysal, Nilgün Acar Balaylar, "Global Gelişmeler ve Ulusal Koşullar Işığında Türkiye İçin Kur Sistemleri Seçenekleri", İzmir, 2003, s. 106

Tablo 2.16. Seçilmiş Kalemler İtibariyle Mevduat Bankaları Sektörel Hesaplar Varlıkları ve Yükümlülükleri

Yıllar	(1) (%)	(2) (%)	(3) (%)	(4) (%)	(5) (%)	(6) (%)	(7) (%)
1986	14,3	11,1	39,7	15,6	28,1	5,0	10
1987	12,8	11,4	36,4	15,5	20,2	4,8	13
1988	13,8	11,2	31,2	11,3	23,5	4,7	14
1989	13,8	14,9	35,3	12,2	28,2	4,6	14
1990	10,8	13,1	39,0	11,9	26,4	7,1	13
1991	9,7	13,1	37,0	10,2	28,3	7,0	19
1992	8,9	11,2	36,3	9,1	24,8	10,9	20
1993	7,8	10,4	35,0	7,6	19,1	14,1	19
1994	9,6	12,6	32,0	7,0	24,3	7,0	31
1995	8,5	11,2	36,7	5,2	26,0	8,5	31
1996	7,9	17,4	39,2	6,9	25,7	10,7	30
1997	7,1	19,7	39,7	4,9	23,2	12,8	27
1998	6,9	27,8	32,4	3,9	25,8	13,0	24
1999	6,7	34,0	24,3	4,1	25,9	14,4	27
2000	5,6	34,3	27,7	4,1	23,8	15,0	25
2001	0,4	38,3	21,6	3,9	22,1	8,9	37
2002	1,3	40,1	19,3	3,9	23,3	7,9	36

Kaynak: TCMB Veri Dağıtım sisteminden yararlanarak tarafımızdan düzenlenmiştir.

(1) Rezervlerin Toplam Varlıklara Oranı
(2) Merkezi Yönetimden Alacakların Toplam Varlıklara Oranı
(3) Özel Sektör alacaklarının Toplam Varlıklara Oranı
(4) Vadesiz Mevduatın Toplam Yükümlülüklere Oranı
(5) Vadeli MevduatınToplam Yükümlülüklere Oranı
(6) Dış Yükümlülüklerin Toplam Yükümlülüklere Oranı
(7) Yurtiçi Yerleşiklerin Döviz Tevdiat Hesaplarının Toplam Yükümlülüklere Oranı

Diğer taraftan mevduat bankalarının rezervlerinin varlık içindeki payı yıllar itibariyle düşmüştür. Yüksek faizli kamu kağıtları karşısında parayı elde tutmanın alternatif maliyetinin artması, bankaları tüm rezervleri ile devleti fonlamaya itmiştir[7].

Banka bilançolarında bu gelişmeler olurken, yine 1980 sonrası mali liberalizasyon ile birlikte uygulanan süreç politikaları bankacılık sisteminde para ikamesini ortaya çıkarmıştır. Tablo 2.17'den izlenebileceği gibi yıllar itibariyle yaşanan para ikamesi artış eğilimindedir. Bu artış süreci döviz piyasalarında kriz yaşanan 1994 yılında oldukça yüksek bir düzeye ulaşmıştır. Alınan istikrar önlemlerine karşın para ikamesindeki bu artış, 1994 yılına göre hız kesmekle beraber, yine de yüksek düzeyde seyretmeye devam etmiştir. 2000 yılında uygulamaya konan istikrar programında, 2000 yılı sonunda yüzde 20'lik kur

[7] Uysal, Balaylar, a.g.e., 107

hedefinin tutturulmasına karşın yüzde 20'lik enflasyon hedefinin tutturulamaması TL'yi aşırı değerli hale getirmiştir. Ulusal paranın bu düzeyde aşırı değerli olması ekonomik birimlerde devalüasyon beklentisi getirdiğinden döviz tevdiat hesaplarında bir artış ortaya çıkmıştır (DTH'nın GSMH içindeki oranı 2001 yılında en yüksek düzeye, yüzde 34'e ulaşmıştır.

Tablo 2.17. Para İkamesi

Yıllar	DTH (MilyarTL.)	Top. Mevd. (MilyarTL.)	DTH/Top.Mevd. (%)	DTH/GSMH (%)	Top.Mevd./ GSMH (%)
1986	2.720	15.595	17,4	5,3	30,5
1987	5.550	23.898	23,2	7,4	31,9
1988	9.412	38.013	24,8	7,3	29,4
1989	13.928	61.648	22,6	6,0	26,8
1990	21.744	93.931	23,1	5,5	23,6
1991	51.980	164.669	31,6	8,2	26,0
1992	106.025	296.151	35,8	9,6	26,8
1993	197.365	522.500	37,8	9,9	26,2
1994	598.478	1.203.149	49,7	15,4	30,9
1995	1.253.290	2.543.787	49,3	16,0	32,4
1996	2.627.629	5.876.127	44,7	17,5	39,2
1997	5.493.852	11.964.591	45,9	18,7	40,7
1998	9.574.358	22.916.822	41,8	17,9	42,8
1999	18.420.635	45.291.799	40,7	23,5	57,9
2000	25.341.684	64.942.983	39,0	20,2	51,7
2001	60.397.916	110.521.576	54,6	34,2	62,6
2002	74.694.154	135.575.253	55,1	27,3	49,6

Kaynak: TCMB Veri Dağıtım sisteminden yararlanarak tarafımızdan düzenlenmiştir.

Bu açıklamalardan da anlaşılacağı üzere, Türkiye'de bankalar asli görevlerini bir kenara bırakıp yüksek reel faiz ve aşırı değerli ulusal para politikasının olanaklı kılması ile işleyen bu süreç, mali kesimi olumsuz etkilemiş, bankacılık sisteminde ve finansal piyasalarda panik yaşanmasına ve beraberinde ekonomik krizlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur.

2.2.7.4. İMKB

Ülkemizde borsacılık bugünkü haliyle oldukça yeni diyebileceğimiz bir tarihte, 1986 Ocak ayında faaliyete geçmiştir. Bu tarihten önce her ne kadar, borsa işlemleri

bankerler ve çeşitli isimlerde kurulmuş olan borsalar aracılığıyla yapılsa da, bu alanda ihtiyaçlara cevap verebilecek bir sistem oluşturulamamıştır[8].

Sermayenin tabana yayılması ve ekonomide uzun süreli kaynak ihtiyacı duyan işletmeler ile fonlarını değerlendirmek isteyen yatırımcılar arasında ilişki kurulması amacında olan borsa, ülkemizde bu amacına; organize bir yapıya ulaşmada geç kalınması ve Türk toplumundaki bilgilenme-bilinçlenme düzeyi yeterince sağlanamamasından dolayı istenilen düzeyde henüz ulaşamamıştır. Ayrıca, yaşanılan ekonomik krizlerin ve özellikle enflasyonun etkisi yanında, sermaye piyasası araçlarına yatırım yapılmasına "kumar oynamaya" eşdeğer tutan bir görüşün yaygınlaşması, sermaye piyasasını olması gereken düzeyin gerisinde bırakmıştır[9].

Ülkemizde, sermaye piyasası, her ne kadar yeterince gelişmemiş olsa da, ulusal ve uluslararası gelişmelerin olumlu veya olumsuz etkilerinin hızla yayılması ve izlenmesi aracılığını yapmaktadır. Bu bağlamda, borsa, ulusal ve uluslararası bu gelişmelere anında tepki vererek bu sürecin işlemesine katkı yapmaktadır. Özellikle ülkemizde oluşan, kur farkından ve hisse senetleri getirisinden yararlanmak isteyen yabancı yatırımcı, ekonomik gelişmeler olumlu olduğunda ülkemize girmekte, ekonomik gelişmeler tersine döndüğü anda ülkemizi terk etmektedir. Sermaye piyasasındaki yatırımların önemli bir kısmının (yaklaşık yüzde 50) yabancı yatırımlar olduğu düşünüldüğünde, bir ekonomik kriz esnasında bu sermayenin yurtdışına çıkması, Türk sermaye piyasası açısından durumun önemini ortaya koymaktadır.

2.2.8. Politik Gelişmeler Üzerine Etkileri

Türkiye'de 79 yılda 59 hükümetin kurulduğunu dikkate alır ve bunun yaklaşık bir buçuk yılda yeni bir hükümet anlamına geldiğini düşünürsek ülkemizde politik istikrardan bahsetmek mümkün olmaz.

Ülkemiz politik sistemine baktığımızda batı tipi demokrasinin taklidi olan "şekli demokrasi" ile karşılaşırız. Türk toplumunun yapı ve politik sisteminin özde sahip olduğu farklılıktan ve bunun yanı sıra partiler kanununun ve seçim sisteminin yol

---

[8] Bu konuda geniş bilgi için bakınız. İMKB, Sermaye Piyasası ve Borsa Temel Bilgiler Kılavuzu, İMKB Yayınları, 14. Basım, İstanbul, s. 8
[9] Adil Koruyan, Sermaye Piyasası, İzmir, 2001, s. 1

açtığı eksik temsil hakları nedeniyle ülkemizde demokrasi tam anlamıyla işlememektedir. Politik kültürümüzde lider egemenliğinin olması, parti enflasyonunun olması, partilerin program-proje-kadro eksikliğinin olması, yapıcı olmayan-yetersiz muhalefet anlayışının olması kısa ömürlü–istikrarsız hükümetlerin ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Kısa ömürlü–istikrarsız hükümetler politik alanda istikrarsızlık yaratarak mevcut duruma ve geleceğe ilişkin hem ulusal hem de uluslararası reel ve finans çevrelerince belirsizliğin ve güvensizliğin oluşmasına neden olmaktadır. Bunun uzantısı ekonominin tedirgin–kırılgan olmasıdır. Finans piyasasında borsanın düşmesi, kurların yükselmesi, faizlerin yükselmesi, reel piyasada ise yatırımların yapılmaması veya yapılamaması veya geciktirilmesi gibi olumsuzluklar ortaya çıkmaktadır. Bu ise beraberinde ekonomik istikrarsızlık getirmektedir. Öyle ki 3 kasım 2002 seçimleri sonucunda tek partinin iktidar olması, iç ve dış piyasalarda oluşan istikrar beklentisi nedeniyle izleyen günlerde finans piyasalarında olumlu rüzgarların esmesini sağlamıştır (İMKB yükselmiş, bileşik faizler ve kurlar düşmüştür).

Böyle bir etkileşim yapısının tersine işlemesi de söz konusudur. Politik ve ekonomik alan arasındaki ilişkiler tek yönlü değildir. Politik istikrarsızlık bir süre sonra ekonomik istikrarsızlığa neden olurken, daha sonra ekonomik istikrarsızlık, politik istikrarsızlığı şiddetlendirmektedir[10].

2.2.9. Sosyo-Kültürel Gelişmeler Üzerine Etkileri

Türkiye'nin, gelişmekte olan bir ülke konumunda olması ve toplumsal alanda ekonomik olduğu kadar sosyal bağımlılığın da yüksek olması ve gelişmiş ülkelerin yaşantısına özentiden dolayı lüks tüketime önem verilmesi, davranış kalıplarının, uygulanan ekonomik sistemle uyumsuz olmasına neden olmaktadır. Bu durum bir yandan toplumda birikmiş olan tasarrufların ekonomik sistem dışında tutulmasına neden olurken diğer yandan piyasa sisteminin merkezi konumunda olan rekabet sisteminin sosyal ilişki nedeniyle işlemekte güçlük çekmesine yol açabilmektedir. Böylece ekonominin ihtiyaç duyduğu tasarrufların yeteri kadar değerlendirilememesi ve eksik rekabetin ekonomik sisteme yansıması, ekonomide var olan sorunların derinleşmesine etki edebilmektedir.

---

[10] Uysal, Balaylar, a.g.e., s. 116

Yukarıdaki açıklamalardan görüldüğü gibi ülkemizde ekonomi politikaları tercih ve bileşimlerinde önemli hatalar yapılmış ve buna bağlı olarak ciddi ekonomik sorunlar ve krizlerin ortaya çıkması için uygun zemin yaratılmıştır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
TÜRKİYE'DE 1980 SONRASI DÖNEMDE YAŞANAN EKONOMİK KRİZLERİN ANALİZİ

Bu bölümde 1980 sonrası dönemde içsel ve dışsal faktörlere bağlı olarak ortaya çıkan 1994, 1998 ve 2001 yılı krizleri incelenecektir.

3.1. 1994 EKONOMİK KRİZİ

Türkiye'de 1980 sonrası dönemde ortaya çıkan ilk ciddi kriz olma niteliğini taşıyan 1994 krizi öncesi bazı olumsuz gelişmeler olmuşsa da bunlar aşağıda inceleyeceğimiz istikrar önlemleri ile geçiştirilmiştir. Böylece ortaya çıkabilecek kriz bir süre ertelenmiş ancak bu durum sorunların daha da birikmesine neden olmuştur. Bu başlık altında Türkiye'nin 1994 krizine giriş süreci, 1994 krizi ve krizden sonra alınan önlemler incelenecektir.

3.1.1. 1994 Ekonomik Krizi Öncesi Gelişmeler

1987 yılından itibaren, gerek enflasyondaki artış, gerekse sıkı para politikasının yarattığı baskı, 1988 ile 1994 arasında talebi canlandırmaya dönük Keynesyen ekonomi politikalarının uygulanmaya başlanmasına neden olmuştur. Ancak 1994'e gelmeden önce, ortaya çıkabilecek bir ekonomik krizi geçiştirmek amacıyla geçici istikrar paketleri ve ekonomik kararlar alınmıştır. Bu kararlar sırasıyla;

1) 4 Şubat 1988 kararları
2) 12 Ekim 1988 kararları
3) 1991 Genel Seçimlerine kadar alınan geçici önlemler
4) 1991 Genel Seçimlerinden sonra alınan kararlar

Bu kararların ardı ardına alınmalarının sebebi, borçlanmaların yarattığı etkilerden geçici de olsa kurtulmaya çalışmaktır. Alınan bu önlemler, borçların geçici olarak ertelenmesini sağlamıştır.

3.1.1.1. 4 Şubat 1988 Kararları

1987 yılında enflasyonun yüzde 50'yi geçmesi ve ücretlilerin bu enflasyonist ortamdan aşırı zarar görmesine neden olmuştur. Hızlı kalkınma amaçlı borçlanmaların geri ödenememesi fiyatların artırılmasına, böylece tekrar borçlanma aşamasına gelinmesine neden olmuştur (Tablo 3.1). Bu arada talebi kısarak arz ve talep dengesini oluşturma çabaları, fiyat artışları ile birleşince gelir dağılımındaki bozulma daha da artmıştır[1]. Bu artan sorunlara cevap olarak 4 Şubat 1988'de yeni kararların alınma gerekliliği doğmuştur. Bu kararlara göre;

- İhracattan elde edilen dövizlerin bir an önce Türkiye'ye gelebilmesi için, ihracata uygulanan vergi iadesine yeni düzenlemeler getirildi,
- Mevduat faiz oranları yükseltildi,
- Para basımının sınırlandırılmasına karar verildi,
- İthalat teminat oranı yüzde 15'e yükseltilerek ithalat pahalılaştırıldı[2].

Bu kararlar, beklendiği gibi, enflasyonun düşmesini sağlamamış, hatta genel fiyatlar düzeyindeki artış devam etmiştir. Kararların beklenen sonucu verememesi üzerine, altı ay sonra yeni önlemlerin alınması gerekliliği doğmuştur.

3.1.1.2. 12 Ekim 1988 Kararları

Bütçe açıklarının kontrolden çıkması, enflasyon oranının yüzde 65'e ulaşması, mevduat faiz oranının Şubat'ta alınan kararlarla yüzde 60'a tırmanması, 12 Ekim 1988 tarihinde yeni önlemlerin alınması gerekliliğini getirmiştir[3]. Bu önlemleri;

- Döviz fiyatlarındaki tırmanışı önlemek için MB tarafından piyasaya 160 milyon dolar sürülmesi,
- Faiz oranlarının belirlenmesi serbest bırakılarak, oranın yüzde 85'e çıkması, (Ancak mevduat faizleri yüzde 90'a ulaşınca bu uygulamadan vazgeçildi,)

---

[1] Yıldırım Kılkış, "Genel Manzara", **Banka ve Ekonomik Yorumlar,** Sayı:4, Nisan 1988, s. 59
[2] Yıldırım Kılkış, "4 Şubat Kararları", **Banka ve Ekonomik Yorumlar,** Sayı:3, Mart 1988, s. 55-57
[3] Keyder, a.g.e., s.130

- Döviz mevduatına uygulanan zorunlu karşılık oranı vadesizler için yüzde 20'den yüzde 25'e çıkarılarak, bankalara ayrıca TL. cinsinden karşılık tutma imkanın verilmesi[4] şeklinde sayabiliriz..

Bu önlemler sonucunda mevduat artışı olmuş, ancak bankalardaki kredi ve faiz oranlarının serbest bırakılması, mevduat artış oranlarındaki yükselişi yavaşlatmıştır Tablo 3.1'den görülebileceği gibi 1988 yılında TL. mevduatının toplam mevduatlar içindeki payı yüzde 75 iken, sonraki 3 yıl artmış ve 1990'dan sonra ise azalmaya başlamıştır.

Tablo 3.1. 1994 Krizine İlişkin Bazı Ekonomik Göstergeler (1988-1996)

Yıllar	TEFE (%)	TL.Mevd./ Toplam Mevd. (%)	Kısa Vadeli Sermaye Har. (Milyon $)	TCMB Döviz Rezervi (Milyon $)	KKBG/ GSMH (%)
1988	65	75,2	-2212	2.480	4
1989	62	77,4	-584	4.536	5
1990	48	76,9	3.000	5.758	7
1991	59	68,4	-3.020	4.812	10
1992	61	64,2	1.396	6.106	10
1993	60	62,2	2.994	6.277	12
1994	149	50,3	-5.190	6.905	7
1995	66	50,7	3.635	12.042	5
1996	85	55,3	2.665	16.386	9

Kaynak: DİE, TCMB,

3.1.1.3. 1991 Genel Seçimlerine Kadar Alınan Geçici Önlemler

1990 yılına kadar uygulanan para politikasını daraltıcı önlemler ve özellikle TCMB'nın bu yöndeki eğilimi dikkat çekmektedir. 1990 Ocak ayında TCMB'nın ilan ettiği para programı ile kendi bilanço büyüklüğünü kontrol altında tutarak ekonominin likiditesini kontrol etmeye çalışmıştır. Bu amaçla Merkez Bankası, Hazine ile de bir protokol hazırlamıştır. Bu protokolün amacı Hazinenin kısa vadeli avanslarına bir

[4] Güngör Uras, Ekonomide Özal'lı Yıllar, 1980-1990, Afa Yayınevi, İstanbul, 1993, s. 169

tavan getirerek, tavanı aşan kredilerin piyasa değerinde faiz oranına tabi tutulmasını sağlamaktır. Bu protokol 1989 ve 1990'da olumlu sonuçlar vermiştir[5].

1988-1989'da TL.'nin aşırı değerlendiği bir kur politikasının izlenmesi ve Hazine ile yapılan protokol sayesinde para arzı artış hızı dizginlenebilmiştir. Ancak bunun ihracat ve döviz kazandırıcı işlemlere olan olumsuz etkisi piyasada hissedilmeye başlaması ve döviz ihtiyacının büyümesi 1991 yılından itibaren sıcak para akışına bağlı kırılgan sistemin hissedilmesini sağlamıştır.

Bu önlemlerin dışında, Türk ekonomisini dünya ticaretine hazırlayan bir dizi ek karar da alınmıştır. Bunlar sırasıyla;

- 24 Mayıs 1989 tarihinde, altın ve diğer kıymetli madenlerin ithali ve ihracının serbest bırakılması,
- Yine 24 Mayıs 1989 tarihinde, bir çok ithal malında gümrük vergisi ve fon oranları düşürülerek, kapsamlı bir liberilizasyona başlanması,
- 1 Ekim 1989'da anti-damping mevzuatına işlerliğin kazandırılması,
- 11-13 Kasım 1990'da yatırımları teşvik kararı ve tebliği ile, teşvik belgesine bağlanabilecek toplam sabit yatırım tutarının indirilmesi ve belge alma hakkının sermaye şirketleri, kooperatifler ve iş ortaklarına tanınmasıdır.

Bu kararlar, bir yandan dışa açıklık derecesi artırırken diğer yandan kısa vadeli sermaye girişine olanak sağlamıştır (Tablo 3.1'e göre 1990 yılından 1994 yılına kadar 1991 yılı hariç kısa vadeli sermaye girişi pozitiftir).

3.1.1.4. 1991 Genel Seçimlerinden Sonra Alınan Önlemler

20 Ekim 1991 tarihinde yapılan erken genel seçimler sonrasında 20 Kasım tarihinde göreve başlayan SHP-DYP koalisyon hükümetinin TBMM'ye sunduğu Hükümet Programı, yeni bir istikrar programı niteliği taşımaktadır. Hükümet Programındaki bazı başlıklara göz atmak gerekirse[6];

---

[5] Taner Berksoy, Makro Ekonomik Politikalar, Türk Ekonomisine Sosyal Demokrat Çözümler, Cilt:1, Türkiye Sosyal ve Ekonomik Siyasal Araştırmalar Vakfı, İstanbul, 1991, s. 25
[6] Sudi Apak, Türkiye'de ve Gelişmekte Olan Ülkelerde Ekonomik İstikrar Uygulamaları, Altın Kitaplar, İstanbul, 1993, s. 284-289

- Dengeleme, Onarım ve Canlandırma Programı: Yüksek oranlı kronik enflasyonu düşürmek ve yeni bir sanayileşme sürecinin başlatılması amacıyla iki aşamalı bir programın uygulanmaya konması düşünülmüştür. Programın birinci amacı; enflasyonu düşürmek ve ekonomideki dengeleri kurmak, ikinci amacı; ekonomiye canlılık kazandıracak atılımı sağlamak olarak belirlenmiştir. Bu amaçla;
- Para Programı: Maliye ve Döviz kuru politikaları ile birlikte ortak hareket ve tkileşim içeren bir para programı ele alınarak kontrolün tamamen TCMB'na verilmesi,
- Bütçe Dışı Fonlar: 1983-1987 döneminde hızla artan bütçe dışı fonlar, bütçe içine alınarak mali disiplin altına sokulması, dışarıda kalan fonların Sayıştay denetimine girmesi,
- Kamu Açıkları: Enflasyon ile kamu açıkları arasındaki sıkı bağlantı nedeniyle, kamu kesimi borçlanma gereğinin iki yıl içinde yüzde 4-5'ler düzeyine indirilmesi,
- Vergi Reformu: Vergi tabanını genişletecek, ekonomideki mal hareketini ortaya çıkaracak belge düzenini yerleştirmeye yönelik, vergi kaçaklarını önleyecek, kurumlar vergisini azaltacak, asgari ücreti kademeli olarak vergi dışı bırakacak ve sonuçta vergi gelirlerini arttıracak bir vergi reformunun yapılması,
- KİT Reformu: Bu reformla birlikte KİT'lerin devlete yük olmaları engellenecek, özelleştirme bir amaç yerine bir araç haline getirilecek, daha çok özerkleşmeyi sağlamaya çalışılacak, rekabeti arttıracak önlemler alınması,
- Finans ve Bankacılık Reformu: Kamu açıklarındaki iç borç faiz yükünü azaltmak amacıyla reel kredi ve fon aktarma maliyetlerinin düşürülmesi, finans kesiminde oluşturulacak yeni kurum ve araçlarla şirketlerin finansal seçeneklerini artırmak, bankaların yeni mali araçlara yönelmesini özendirmek, banka ve sigorta muameleleri vergisi oranını düşürmek ve iç borçlanma gereğinin azaltılması,
- Sanayileşme Stratejisi: Sadece üretimle sınırlı olmayan, teknolojik değişim, ticarete açık mallara yatırım, rekabet, bölüşüm, çalışma yaşamı, kurumsallaşma ve sosyal alanda değişim politikaları ve çözümlerini kapsayan, üretimle başlayan sanayiye teşvik içeren, ileri teknoloji transferi ve kullanımını özendirici bir stratejinin uygulanması,

- Tarım Reformu: GAP'a bağlı olarak tarıma dayalı sanayileşmenin hızlandırılması, üretimi destekleyici, gelir dağılımını düzeltici bir sübvansiyonun uygulanması, tarım ürünlerinden elde edilen gelirlerin üreticiye geri dönmesinin sağlanması, hedeflenmiştir.

3.1.1.5. 1987-1993 Döneminin Genel Değerlendirilmesi

1987-1993 dönemi boyunca, gerek alınan kararlar ve önlemler, gerekse uygulamalar, bir krizden uzaklaşma amacı güdüyor gibi görünse de, 24 Ocak Önlemlerindeki kararlılığın bulunmaması, olası bir krizin sürekli ertelenmesine neden olmuştur. Dönemin en dikkat çeken özellikleri;

- Sıkı para politikasının bırakılması ile birlikte, TL'nin değerinin yüksek tutularak enflasyonun düşük tutulmaya çalışılması,
- Enflasyonu düşük tutma çabalarının, iş hayatında deflasyona neden olması,
- Yüksek tutulan faiz oranları yüzünden, imalat sanayideki yatırım oranlarında gözle görülür düşüşün yaşanması,
- "Yüksek faiz- aşırı değerli kur" politikasının, sıcak para akışına göre ayarlanması,
- 1989 yılından itibaren maaş ve ücretlerdeki hızlı artıştır.

TL'nin aşırı değerlenmesi, birbirini takip eden devalüasyonlara neden olmuş, buna alışık olan sanayicinin ithalatı yavaşlamıştır. Bu durum ihracatçıların, dövizleri ülkeye getirmekte gecikmelerini sağlamıştır. Bu dönemde yapılan devalüasyonların maliyetlerde ve fiyatlarda artışa neden olması tekrar devalüasyon yapılması ihtiyacını doğurmuştur[7]. Körfez savaşının ve erken seçimin bu döneme rast gelmesi maliyetleri daha da arttırmıştır.

Daha önce incelediğimiz 32 Sayılı kararda yapılan değişiklikler, Türkiye'de mali piyasaların serbestleştirilmesi anlamına gelmekteydi. Bu, hükümetin döviz fiyatı, faiz oranı ve para miktarını belirleme gücünü uluslararası mali piyasalarla Türkiye arasındaki karşılıklı fon akımlarının belirlenmesine bırakması anlamına geliyordu. Bu kararlarla, birlikte Türkiye'nin döviz rezervleri 1989'dan başlayarak hızla artmış,

---

[7] Gülten Kazgan, Yeni Ekonomik Düzende Türkiye'nin Yeri, Altın Kitaplar, İstanbul, 1995, s. 198

sadece 1991 Körfez savaşı yılında duraksama gerçekleştirmiştir (Tablo 3.1). Bu dönemde kısa vadeli sermaye girişlerinde yaşanan yoğunluk bir süre sonra, yatırım yapmadan, faizden yararlanıp ve reel üretim sektörünün getirisini de dışarı çıkarmayı başarmıştır (Tablo 3.1).

1991 genel seçimlerinden sonrasında iktidara gelen SHP-DYP koalisyonu, yukarıda bahsettiğimiz hükümet programı olarak, bir nevi istikrar programını uygulayacaklarını duyurmuşlardır. Ancak, iktidara geldikleri 1991 yılından, 1994 krizine kadar, uygulanan ekonomi politikası bir önceki dönemden farklı hiçbir nitelik taşımamaktadır. 1991'de *"kamu borçlanma gereğini yüzde 4-5'e indireceğiz"* diyerek göreve başlayan hükümet, açığı bunun üç katına çıkarmıştır (Tablo 3.1). Vergi gelirleri iç borç servislerine bile yetmez hale gelmiştir.

3.1.2. 1994 Krizinin Ortaya çıkış Nedenleri

1994 krizine gelinceye kadar yukarıda da incelediğimiz gibi bir çok istikrar paketi uygulanmış ancak bu paketlerin daha çok kısa vadeli önlemleri içermesi sorunların birikmesine neden olmuştur. Devam eden kısımda 1994 krizinin nedenleri incelenecektir:

3.1.2.1. Ekonomi Yönetiminin Yanlış Politika Uygulamaları

5 Nisan 1994 krizine gelinmesinde ülkemizdeki teorik bilgi eksikliğin rolü büyüktür. Ülkemizde ekonomi politikaları saptanırken, nasıl bir iktisat teorisi çerçevesinde hareket edileceği, 1989 yılındaki yukarıda da bahsettiğimiz TCMB'nın ilan ettiği parasal programa kadar, önceden belirleme geleneği yoktu. Ülkemizde izlenen iktisat politikaları saptanan hedeflere ulaşılmasını sağlamak bir yana, çoğu kez tam tersi sonuçların ortaya çıkmasına neden olmaktadır.

1989'a kadar ülkemizde duruma göre iktisat politikası uygulanmaya çalışılsa da, çok başarılı olduğu söylenemez. Çünkü, bu politikanın başarılı olması, ülke ekonomisi ile ilgili bilgilenmelerin ve karar alıcıların ekonomi bilgilerinin mükemmel olmasına bağlıdır[8].

---

[8] İlker Parasız, Kriz Ekonomisi, Ezgi Kitabevi Yayınları, İkinci Baskı, Bursa, 1996, s. 220

Diğer bir iktisat politikası ise kurala dayalı politikalardır. Bu politika ülkemizde, 1989 yılında TCMB'nın hazırlayıp, 1990 yılında *"parasal program"* olarak uygulamaya koyduğu politikadır. Bu politika ile TCMB program amaçları doğrultusunda iç varlık genişlemesini kontrol altına almış ve başarılı olmuştur. Ne var ki diğer kamusal politika üreten kurumlar, benzer uygulamalara gitmemiştir. TCMB'da 1991 yılındaki Körfez savaşı nedeniyle bu uygulamadan vazgeçmiştir. Böylece Türkiye, duruma göre iktisat politikasına geri dönüş yapmıştır. Ancak günümüzde, para, döviz ve sermaye piyasalarının büyük bir gelişme göstermesi, bu piyasaların uluslararası piyasalarla giderek iç içe girmesi ve alınan kararların çok kısa bir dönemde ekonomiyi etkilemesi, ekonomi yönetimini güçleştirmiştir. Bu tür piyasalarda enformasyon ve bekleyişler son derece önemlidir. Yapılacak yanlışların bedeli, son derece ağır olmaktadır. Bu nedenledir ki 1994 krizine gelinmesinde önemli nedenlerden biri ekonomi yönetiminin yanlış politika uygulamaları olarak söyleyebiliriz.

3.1.2.2. Yurtiçi Tasarruf Oranının Düşmesi

Türk ekonomisinde 1994 krizine yaklaşırken, tasarrufların GSMH içindeki payı hızlı bir düşüş göstermiştir. Tasarrufların 1988 yılındaki payı yüzde 27.2 iken bu oran 1992'de yüzde 22'e düşmüştür (Tablo 3.2). Ayrıca yine bu yıllarda özellikle bireysel bankacılık faaliyetleri çerçevesinde tüketici kredilerinin artması, ülkemizde tüketimi teşvik edici rol oynamıştır.

Tablo 3.2. Tasarruf ve DTH'nın GSMH'ya Oranı (1988-1996)

Yıllar	Tasarruflar/ GSMH (%)	DTH/GSMH (%)
1988	27.2	7.3
1989	22.1	6.0
1990	22.0	5.5
1991	21.4	8.2
1992	22.7	9.6
1993	23.1	9.9
1994	22.1	15.4
1995	19.8	16.0
1996	21.4	17.5

Kaynak: DİE, TCMB

3.1.2.3. Para İkamesi Olgusu

Yukarıda da açıkladığımız 32 Sayılı karar gereğince döviz ve sermaye piyasalarında liberalleşme sağlanmaya çalışılmıştır. Bu kararla, Türk halkına, döviz tutma serbestisinin verilmesinden sonra, başka ülkelerde yaşanan para ikamesi olgusu başlamıştır. Para ikamesi, bir portföy farklılaştırma biçimi olarak, halkın portföyünde hem yerli hem yabancı para tutmasıdır. Türkiye'de para ikamesi olgusu bu yıllarda sürekli bir artış göstermiştir (Tablo 3.2). Böylece "kötü para iyi parayı kovar" şeklinde özetlenen Gresham Yasası, yerini ülkemiz için *"iyi para (döviz), kötü parayı (TL.) kovar"* şekline dönüşmektedir[9].

3.1.2.4. Borç Yönetim Politikasının Benimsenmesi

İhracata dönük sanayileşme stratejisine geçilmesiyle beraber, şirketleşmeyi teşvik etmek ve güçlü bir özel sektör yaratmak için şirketlerden elde edilen gelirler içinden gelir vergisi kaldırılmıştır. Kurumlar vergisinin oranı da çeşitli muafiyet ve istisnalarla yüzde 15 'e kadar düşürülmüştür.

Kamu sektörü bu şekilde uğrayacağı vergi kayıplarını yurtiçi ve yurtdışı piyasalardan karşılama yolunu seçmiştir. Böylece, ülkemizde borç yönetimi politikası ön plana çıkarılmıştır. Özellikle, 1985'ten sonra Türkiye finans sektöründe yaşanan hızlı gelişmeler ve yeni yeni finansal araçların piyasalara arz edilmesi ve halka oldukça yüksek getiri sağlaması, borç yönetimi politikasının ülkemize yerleşmesine katkıda bulunmuştur. Borç politikasının ön plana çıkması ve başta devlet tahvili ve hazine bonosu olmak üzere çeşitli finansal araçların yüksek getiri sağlaması, yabancı fonların ülkemize gelmesine katkıda bulunmuştur.

Bu durum, yurtiçi faiz oranlarının daha da yükselmesine neden olarak, daha önce de değindiğimiz özel sektör üzerinde dışlama etkisi yaratmaya giderek daha fazla neden olmuştur (Tablo 3.3).

---

[9] Emin Ertürk, Para İkamesi, Uludağ Üniversitesi Yayınları, Bursa, 1991, s. 36

Tablo 3.3. İç Borç Faizi ve Reel Kur Yüzde Değişmeleri (1988-1996)

Yıllar	Kamu İç Borç Faizi (%)	Reel Kur Yüzde Değişim (%)	Bankalar Döviz Pozisyonu (Milyon $)	Bank. Döviz Poz./Banka Özkayna.(%)
1988	62,8	6,8	--	--
1989	59,8	-25,8	--	--
1990	54	-17,6	-1.792	34,1
1991	80,5	11,5	-1.914	36,5
1992	87,7	4,7	-2.668	44,6
1993	87,6	2,5	-4.844	72,1
1994	164,4	29,5	-1.215	57,5
1995	121,9	-13,8	-4.946	50,5
1996	135,2	0,0	-4.920	34,9

Kaynak: DİE, TCMB

3.1.2.5. Aşırı Değerlendirilmiş TL. Politikası Uygulanması

Ülkemizde kamu otoriteleri 1989 tarihinden itibaren, TL.'nin döviz karşısındaki değer kaybını enflasyon oranının altında tutarak, yeni bir ekonomi politikası denemesini yürürlüğe koymuşlardır. Tablo 3.3'den de görüleceği üzere 1988 yılında Reel kurdaki yüzde değişim 6.8 iken 1989 yılında yüzde 25.8 oranında eksik değerli hale gelmiştir.Yani TL. 1989 yılında yabancı paralar karşısında önemli ölçüde değer kazanmıştır. Benzer durum 1990 yılında da devam etmiştir.

Ancak, 1991 yılından itibaren ülkemizde bir başka olgu devreye girmiştir. Tablo 3.3'den de görüldüğü üzere, kamu iç borçlanma faiz oranları hızla yükselerek yüzde 80-90'lar civarına ulaşmıştır.

Böylece, 1989, 1990 yıllarında oldukça yüksek oranda değerlendirilmiş TL., 1991, 1992 ve 1993 yıllarında yüksek yurtiçi faiz oranları nedeniyle yurtiçinde Hazine Bono ve tahvillerine yatırım yapılması oldukça cazip hale gelmiştir. Ancak, 1991 yılından sonra TL.'deki değer kaybı enflasyon oranına yaklaşınca, kısa vadeli dış fonlar için faiz cazibesinin azalması yurtdışından gelen *"sıcak para"* adı verilen fonların geri dönüş tehlikesini yaratmıştır. Nitekim, Ocak 1994, daha Ocak ayının ilk

yarısından Hazinenin, 1994 yılı için TCMB'dan kullanabileceği avansların yarısını kullanması hassas dengelerin kurulmasına neden olmuştur[10].

Daha önce de ifade ettiğimiz gibi, aşırı değerlendirilmiş TL. politikasının uluslararası finansal piyasalardan uygun koşullarla borçlanılmasını çok cazip hale getirmesi, bu şekilde toplanan fonların yüksek getirili kamu menkul değerlerine yatırılması ya da kredi olarak verilmesi, böylece önemli ölçüde getiri sağlanması, ülkemizde o yıllarda bir çok küçük bankanın kurulmasına neden olmuştur. Böylece, ülkemiz açısından düşünülebilecek optimum banka sayısı zorlanmaya başlanmıştır. Bu durum bankacılık sektöründe riskliliği arttırmıştır.

Diğer yandan bankaların uluslararası finansal piyasalardan yurtiçi mevduat faiz oranlarının çok altında fon sağlama kolaylıkları bankaları mevduat bankacılığından uzaklaştırmaya başlamıştır.

Bir bankanın aktifindeki döviz kalemleriyle pasifindeki döviz kalemleri bir bütün olarak bir bankanın döviz pozisyonunu verir. Bankanın aktifindeki döviz hesaplarının toplamı, pasifindeki döviz hesaplarının toplamını karşılamıyorsa, banka açık pozisyondadır. Tablo 3.3'e baktığımızda bankaların açık pozisyonunun 1990'dan 1994'e kadar artığını görürüz. Bu durum, Ocak 1994'ten sonra TL.'nin dolar karşısındaki hızlı değer kaybıyla banka sistemini sarsıcı sonuçlar yaratmıştır.

3.1.2.6. İç Borçların Artması

Thomas Sargent ve Neil Wallace'e göre[11], bütçe açıklarının borçlanmayla finansmanı, uzun dönemde, parasal finansmandan daha enflasyonisttir. Çünkü, faizlerin birikmesi sonucu, bütçe açıklarının bugün borçlanmayla finansmanı, gelecekte daha fazla para basılmasını gerektireceği için cari açığın bugün para basarak finansmanına göre, gelecekte para basarak finansmanı daha enflasyonisttir.

Genel olarak, bir ekonomide reel faiz oranı ekonominin büyüme oranının üzerindeyse borçlanmayla finansman yolu seçilmemelidir. Çünkü, borç yükü giderek

---

[10]İlker Parasız, 5 Nisan Kararları, Nedenleri ve Olası Etkileri, Busiad, Bursa, 1994, s. 15
[11] Parasız, 1996, a.g.e., s. 250

GSMH'nın daha büyük bir kısmını oluşturacaktır ve faiz ödemeleri büyük bir yük oluşturacaktır. Eğer reel faiz oranı GSMH'nın büyüme oranının altındaysa, bu durumda hükümet, borç/GSMH oranı büyümeksizin borçla finansmana devam edebilir.

1994 krizine yaklaşırken, ülkemizde, kamunun iç borçlanma faiz oranları, enflasyon üzerine çıkmıştır. Tablo 3.3'den de görüleceği üzere reel faiz oranları 1988'den başlayarak 1994'e kadar giderek artış göstermiştir. Ayrıca, bu reel faiz oranları GSMH'nın büyüme oranlarının da oldukça üzerindedir.

3.1.2.7. Uluslararası Piyasaların Etkileri

1988'de Wall Street'te yaşanan kriz sonrasında dışarı açılan sermayenin özellikle Çin, Meksika, Arjantin ve Türkiye gibi ülkeleri seçmesinin temel nedenleri arasında, bu piyasaların kısa dönemli borçlarının bulunması ve sürekli olarak kısa dönemli borçların getirdiği yükü taşımaları bulunuyor. Sermayenin yüksek faiz-aşırı değerli kur'u takip etmesi ve piyasadaki en ufak dalgalanmada anında kaçması, sermaye piyasalarının zamanla tehlikeli ya da güvenli olarak birbirinden ayrılmasını sağlamıştır. 1990'a kadar devam eden bu sermayenin sürekli dolaşımı, zaman içinde çevre ülkelerde irili ufaklı pek çok krizin yaşanmasına neden olmuştur[12].

1989 yılında sona eren İran-Irak savaşı, Türkiye'nin bir başka önemli pazarını kaybetmesi anlamına geliyordu. Hemen ardından 1990 yılında yaşanan Körfez Krizi ve Irak'a gelen ambargo, Türkiye'nin hem ticari ilişkilerini zedelemiş, hem de 20-30 milyar Dolar arasında bir zararı üstlenmek durumunda bırakmıştır[13].

1990 yılında Almanya'nın birleşmesi ve 1992'de SSCB'nin dağılması ile birlikte Türkiye yeni pazarlara kavuşmuş, ancak beklentisi yerine gelmemiştir. Bütün bu etkiler birinci bölümde incelediğimiz kriz nedenleri olarak ortaya çıkmış ve Türkiye üzerinde etkili olmuştur.

---

[12] IMF, "International Capital Markets Update", **Finance and Development,** vol. 33, n: 4, 1996, s. 32.
[13] Gülten Kazgan, "Paket Çok Yetersiz", **İktisat Dergisi,** Sayı: 349, Mayıs-Haziran 1994, s. 23

3.1.3. 1994 Ekonomik Krizinin Ortaya Çıkışı

1994 yılına kadar Türkiye'de bu gelişmeler olurken, 1994 Ocak ayında Moody's ve hemen ardından Standart and Poors'un Türkiye'yi kabul edilebilir risk düzeyinin altında değerlendirmeleri ile birlikte (Tablo 3.4), bir anda piyasalarda dalgalanma başlamıştır. Bu değerlendirme sadece Türkiye'nin borçlanma imkanına kısıtlama getirmemiş, bir anda yabancı sermayenin geldiği kadar kolayca dışarı çıkmasına[14] (Tablo 3.1), TL.'nin değerinin düşmesine neden olmuştur. Böylece 26 Ocak 1994'te büyük bir kriz yaşanmış ve Dolar, TCMB tarafından 17 bin TL. olarak belirlenirken, serbest piyasada 40 bin TL.'yi bulmuş ve ancak TCMB'nın piyasalara müdahalesi ile 29 bin TL. düzeyinde gerçekleşmiş, dövize olan bu talebin sonucu olarak döviz mevduatı toplam mevduat içindeki oranı artmıştır. Dış ve iç borç stokunun toplamı artarak o döneme kadarki en yüksek düzeyine ulaşmıştır.

Tablo 3.4: Derecelendirme Kuruluşlarının Türkiye Notları

Yıl	Derecelendirme Kuruluşu	Derece	Derecenin Anlamı
1991	Standart and Poors	BBB	Borç Ödeme Kapasitesi Uygun
Mayıs 1993	Standart and Poors	BB-	Ödeme Kapasitesi Olumsuz Değişiyor
Ocak 1994	Moody's	BA1	Kabul Edilebilir Risk Düzeyinin Altında
Mart 1994	Standart and Poors	BB	Ödeme Kapasitesinde Risk Var
Haziran 1994	Moody's	BA3	Yatırım Yapılmamalı
Temmuz 1995	Standart and Poors	B+	Uzun Dönem Borçlarda Olumlu
Aralık 1996	Standart and Poors	B	Riski Yüksek
Mart 1997	Moody's	B1	Borçlanma Şartlarına Uymama İhtimali Yüksek

Kaynak: Gonca Ündül, "Derecelendirme Notları", **İstanbul Sanayi Odası Dergisi,** Sayı: 373, 1997, s. 25

Bu arada büyük miktarlarda açık pozisyonları olan bankalar zor durumda kalmıştır. Tablo 3.3'den de görüleceği üzere bankacılık sektörünün açık pozisyonlarının bankaların özkaynaklarına oranı yüksek düzeylere ulaşmıştır. Döviz kurundaki bu ani hareketler, yüksek kur riski taşıyan bankaların ödeme güçlüğü içine girmesine, bazılarının ise kapanmasına yol açmış ve döviz cinsinden kredi alanların çoğu da bankalara ödeme yapamaz hale gelmiştir. Bu durum hem bankacılık sistemi

[14]Kazgan, 1995, a.g.e., s. 228

için hem de ekonominin geneli için büyük sorunlar yaratmıştır. GSMH büyüme hızı yüzde 6.1 oranında düşmüş, enflasyon oranları yükselmiş, işsizlik oranı artmış, imalat sanayi kapasite kullanım oranı düşmüştür.

Ekonomide meydana gelen bu krizin, hem bankacılık sisteminde hem de ekonominin genelinde istikrarsızlığa yol açması, bazı önlemlerin alınmasını kaçınılmaz kılmıştır.

3.1.4. 5 Nisan 1994 İstikrar Paketi

5 Nisan 1994 İstikrar Paketi ile alınan kararlar incelendiğinde, genel olarak dünyada bu dönemde uygulanan istikrar önlemleriyle özellikle de 1985 yılında İsrail'de yürürlüğe konan ve başarılı olunan istikrar paketiyle paralellik gösterdiği gözlenmektedir.

3.1.4.1. Konjonktürel Kararlar

Konjonktürel kararlarla kısa dönem içinde uluslararası piyasalarda güvenin sağlanması, rezervlerin güçlenmesi, ödemeler dengesinin iyileşmesi, döviz kuru, ücret, fiyat dengelerinin sağlanması, bankacılık ve kamu sektörü ile ilgili gerekli önlemlerin alınması amaçlanmıştır.

3.1.4.1.1. Döviz Kuru, Ücret ve Fiyat Politikaları

- Döviz kuru, ücret ve fiyat dengelerinin sağlanması programın bir bütünlük içinde ve tavizsiz uygulanmasına bağlıdır. Nisan ve Mayıs ayları fiyatların denge düzeyini bulma dönemi olacaktır,
- Programın uygulanması ile oluşacak yeni koşullarda, döviz kurunun hedeflenen enflasyon oranı ile uyumlu bir şekilde gelişmesini sağlamayı amaçlayan bir kur politikası izlenecek, spekülatif hareketlere izin verilmeyecektir,
- KİT ürünlerinin fiyatlarında yapılan ayarlamalardan sonra, altı ay süreyle yeni zam getirilmeyecektir,

- Programın başarısı bakımından bir diğer unsur da özel sektörün ve işçi kesiminin orta vadede kendi çıkarına olacak bir fiyat ve ücret disiplini kabul edilmiştir.

Özetle, bütün ekonomik birimlerin, hesaplarını ileriye dönük yapmaları ve geçmiş dönem enflasyonun toplumun hafızasından silinmesi, başarının temel şartı olarak kabul edilmiştir.

3.1.4.1.2. Sermaye Piyasası İle İlgili Önlemler

- Yeni bir finansal araç olarak, gayri menkul yatırım fonları ve gayri menkul yatırım ortaklarının faaliyetlerini düzenleyici tebliğlerin çıkartılacağı öngörülmüştür,
- Sermaye Piyasası kurulunca repo işlemlerine ilişkin yeni düzenlemeler tamamlanmıştır.

Böylece Türkiye sermaye piyasasının gelişimine katkıda bulunarak bu alanda ortaya çıkan sorunları düzenleyici tedbirler getirilmiştir.

3.1.4.1.3. Merkez Bankası ve Bankacılık Sektörü İle İlgili Önlemler

Fiyatlar genel düzeyindeki artışın bir nedeni olarak görülen Hazine ve diğer kamu kuruluşlarının TCMB'dan borçlanmasını önlemek ve TCMB'nı baskı altından kurtarmak için;

- Hazine ve diğer kamu kuruluşlarının TCMB'dan kredi kullanımlarına sınırlama getirilerek, TCMB daha özerk bir yapıya kavuşturulacaktır,
- TCMB, para politikasını ekonomideki fiyat, ücret ve döviz kuru için öngörülen hedeflere uyumlu bir şekilde yürütecek ve parasal büyüklükler kontrol altında tutulacaktır,
- Sigortaya tabii tasarruf mevduatı üst sınırı 50 milyon TL.'den 150 milyon TL.'ye yükseltilmiştir. Daha sonra hükümet tüm tasarruf mevduatlarına güvence getirmiştir.

TCMB'nın özerk bir yapıya sahip olması olumlu bir gelişme olarak ortaya çıkarken, tasarruf mevduatına tam garanti getirilmesi bankacılık alanında yanlış banka seçimlerine ve ahlaki riske neden olarak etkin olmayan kaynak dağılımına yol açmış ve daha sonraki dönemlerde krize zemin hazırlamıştır.

3.1.4.1.4. Kamu Sektörüne Yönelik Önlemler

Kamu gelir-gider dengesini sağlayabilmek, açıkları kapamak için borç alıp, daha sonra alınan borcun faizini ödemek için tekrar borçlanma kısır döngüsüne son verebilmek için;

- Gelir arttırıcı önlemler olarak; vergi ödemeyen kesimlerin bu alışkanlıklarına son verileceği öngörülmektedir. 5 Nisan'dan itibaren vergi denetimleri sıklaştırılacaktır. KİT mal ve hizmet fiyatları döviz kurundaki artışlar ve piyasa koşulları dikkate alınarak yeniden belirlenerek önemli ölçüde artırılmıştır. Sonraki altı ay içinde fiyatlar dondurulacaktır. Bütçe açıklarının süratle kapatılması amacıyla, akaryakıt tüketim vergisinden bütçeye aktarılan pay yüzde 50'den yüzde 70'e çıkarılmıştır. KİT'lerin Hazine'ye olan borçlarını süratle ödemeleri için gerekli düzenlemeler yapılmıştır. Kamu kuruluşlarına ait paraların, TCMB veya Ziraat Bankası dışındaki bankalarda tutulması önlenecektir.
- Harcama kısıcı önlemler olarak; 1994 yılında memur maaş artışları, mevcut bütçe ödenekleri ile sınırlı tutulacaktır. KİT'lerdeki sözleşmeli personelin ücretleri eş değer statüdeki memur maaşlarından daha yüksektir. Bu dengesizlik zaman içinde ortadan kaldırılacaktır. Kamuda personel alımları dondurulmuştur. Merkezi Hükümete paralel olarak mahalli idarelerin de geçici işçi istihdamı sınırlandırılmıştır. 1994 yılında, kamu yatırım programına hiçbir şekilde yeni proje alınmayacaktır. 1994 yılında bitecek olanlar hariç olmak üzere tüm kamu projelerinden yüzde 20 oranında kısıntı yapılmıştır, henüz ihale edilmemiş projelerin ihalesine çıkılmayacaktır. Kamu kuruluşlarının taşıt, lojman, sosyal tesis ve hizmet binası yatırımları durdurulmuştur. Yatırımları hızlandırma ödeneği kullandırılmayacaktır. Kamuda taşıt kullanımı sınırlandırılacak, mevcut taşıtların önemli bir kısmı satılacak veya trafikten çekilecektir.

3.1.4.1.5. Diğer Önlemler

Bunlar şöyle sıralanabilir;

- Daraltılacak yurtiçi talep, yurtdışı talebin arttırılması yoluyla dengelenmeye çalışılarak, bu yolla üretim, istihdam ve döviz gelirlerinin arttırılması hedeflenmiştir. AB ile gerçekleştirilecek gümrük birliği çerçevesinde, AB ve genelde dış piyasalarda rekabet gücüne sahip olabilecek sektörlerde üretimin desteklenmesi büyük önem taşımaktadır. Bu çerçevede AB normlarına uygun, teknolojisi uygun, çevreye duyarlı, katma değeri yüksek, moda ve markaya yönelik, uluslararası kaliteye sahip üretim ve yatırımlar desteklenecektir. Yatırım teşviklerinde mukayeseli üstünlükler ve özkaynaklar yabancı kaynak dengesi dikkate alınacak, özkaynak kullanımı özendirilecektir,
- Tarımsal alanda, destekleme fiyatları belirlenirken dünya fiyatlarındaki gelişmelerin yanı sıra yurtiçi fiyatlarındaki gelişmeler de dikkate alınacaktır. Bu kapsamda, tarımsal destekleme fiyatları ücret ve maaşlarda öngörülen hedeflerle tutarlı olarak belirlenecektir,
- Bu programın gerektirdiği mali fedakârlığın toplumun bütün kesimlerine dengeli dağıtılabilmesi için yeni vergi düzenlemeleri yapılacaktır.

3.1.4.2. Yapısal Önlemler

Orta vadede, ekonomik kalkınmanın sağlıklı ve sürdürülebilir bir yapıya kavuşması, istikrar programının yanı sıra, kamunun yeniden yapılandırılmasını hedefleyen yapısal düzenlemeleri zorunlu kılmaktadır. Bu amaç doğrultusunda, vergi reformu, özelleştirme, tarımsal destekleme politikaları alanında köklü değişiklikler yapılmaktadır[15].

3.1.4.2.1. Özelleştirme

- Özelleştirmedeki tıkanıklığın esas nedenini oluşturan yasal ve kurumsal eksikliklerin giderilmesi yönündeki çalışmalar tamamlanarak, bu doğrultuda hazırlanan yasa tasarısı meclis tarafından kabul edilmiştir,

[15] Parasız, 1996, a.g.e., s. 263

- 1994 yıl sonuna kadar, Erdemir, Tüpraş, Petrol Ofisi, Petkim, Turban, Havaş, D. B. Deniz Nakliyat ve Ditaş kısmen veya tamamen özelleştirilmiş olacaktır,
- PTT'nin cep telefonu ve kablolu TV gibi hizmetlerinin lisansı satılacaktır,
- Kamu bankalarının özelleştirilmesine hız verilecektir.

3.1.4.2.2. Kamu İktisadi Teşebbüsleriyle İlgili Düzenlemeler

- Faaliyetleri devam eden KİT'lerin özel sektör kuruluşları gibi hacze, iflasa ve tasfiyeye açık olmaları için gerekli hukuki düzenlemeler hazırlanmıştır,
- KİT'lerin iştirakleri, gayri menkul, dinlenme tesisleri ve lojmanların satılması hızlandırılacak bu konuda Yönetim Kurulları yetkilendirilecektir,
- Emekli sandığına ait gayri menkuller gözden geçirilecek, sandığa ait oteller kiraya verilecek veya satılacaktır,
- Büyük borç yükü, aşırı istihdam, yüksek maliyetli üretim ve teknolojik gerilikten dolayı özelleştirilmelerine imkan bulunmayan tesisler kapatılacak ve aktifleri satılmak suretiyle değerlendirilecektir,
- Özelleştirilecek kuruluşlarda rasyonalizasyon sebebiyle olabilecek istihdam azalmalarında ödenen istihdam kaybı tazminatlarının, özelleştirme kapsamında olmamakla birlikte benzer tarzda rasyonalize edilmesi gereken KİT'lerde de ödenmesi sağlanacaktır.

3.1.4.2.3. Yerel Yönetimlerin İdari ve Mali Düzenlemeleri

- Belediyelerin teşkilat yapısının yerinden yönetim anlayışına ağırlık verilerek yeniden düzenlenmesi amacıyla merkezi ve yerel yönetimler arasında görev, yetki, sorumluluk ve kaynak paylaşımına ilişkin bir çerçevede yasa çıkarılacaktır,
- Mahalli İdarelerin karşılaştıkları finansman sorunlarını gidermek ve mali özerkliklerini arttırmak amacıyla Belediye Gelirleri Kanununda düzenlemeler yapılacaktır,
- Belediyeler personel harcamalarını toplam giderleri içindeki payını düşürmek için gerekli yasal düzenlemeler yapılacaktır. Kaynak gösterilmeden toplu sözleşmede ücret artışları yapılmayacaktır,

- Belediyelerde şeffaflığın temini amacıyla, detaylı program bütçe bazında hazırlanacak, belediye kesin hesap ve bütçeleri, halka ve basın organlarına açık olacaktır,
- Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü tarafından yürütülen fonksiyonların bir kısmı il özel idarelerine aktarılacaktır.

3.1.5. 5 Nisan İstikrar Kararlarının Etkileri

1994 krizinin yüklemiş olduğu ekonomik ve sosyal maliyetlerden kurtulabilmek için uygulamaya konan kısa ve orta vadeli önlemleri içeren 5 Nisan İstikrar kararlarının ortaya çıkardığı etkilerde kısa ve orta vadede ele alınmıştır.

3.1.5.1. Kısa Vadede Ortaya Çıkan Etkiler

Bu bölümde 5 Nisan karalarının kısa vadeli etkileri özel sektör, kamu sektörü, ödemeler dengesi, gelir dağlımı ve istihdam başlıkları altında incelenecektir.

3.1.5.1.1. Özel Sektör Üzerindeki Etkileri

Günümüzde ekonomik olayların incelenmesinde bekleyişler ön plana çıkmıştır. Bekleyişler genelde uyarlayıcı ve rasyonel bekleyişler olmak üzere iki grupta ele alınmaktadır. 5 Nisan Kararları öncesi ve izleyen günlerde özel sektörce üretilen mal ve hizmetlerin fiyatlarında aşırı ve dengesiz fiyat artışları gözlenmiştir. Bu fiyat artışlarında özel sektörün olası bir fiyat saptama hatası karşısında sermaye kayıplarıyla karşılaşma korkusu ve enflasyon bekleyişleri yatmaktadır.

5 Nisan Kararlarından sonra ekonomide fiyatlarla ilgili benzerliklerin çıkması ve olumsuz bekleyişlerin oluşması nedeniyle bir yandan kredili satışlar, diğer yandan da vadeli çek kullanımı birden bire azalmıştır. Böylece, özel sektörün belirsizliklerden dolayı ödemelerle ilgili davranışının değişmesi piyasalarda likidite darlığı yaratmıştır

Özel sektör, 5 Nisan Kararlarının öncesinde ve sonrasında yükselen fiyatlar karşısında, ellerinde bulunan üretim faktörlerinin miktarını reel olarak düşürmüşler ve düşüş sonrasında ülkemiz için önemli olan özel sektör yatırımları yavaşlamıştır.

Özel sektör yatırımlarının yavaşlamasının etkisi ekonomi üzerinde stagflasyonu ağırlaştırıcı olmuştur. Özellikle ekonomide talepte meydana gelen daralma üretimi bir süre sonra olumsuz yönde etkilemiştir. Öyle ki bazı sektörlerde (otomotiv başta olmak üzere) depresyonist etki yapmıştır. Ancak, 5 Nisan Karalarının uygulanmasıyla birlikte özel sektörde toparlanma görülmüş, ticarete konu olan mallarda üretim artmaya başlamıştır.

3.1.5.1.2. Piyasalar Üzerindeki Etkileri

5 Nisan 1994 tarihinde çok yüksek oranlı zam kararları yürürlüğe konulmuştur. Ayrıca 26 ocak 1994 tarihinden itibaren iki kez TL. devalüe edilmiştir, nihayet 5 Nisan 1994 tarihinde bir devalüasyon kararı daha alınmıştır. Yine İstikrar Kararları ile zamlar ve diğer fiyat artışları da gerçekleşmiştir. Bunun sonucunda piyasalarda oluşan etkiler aşağıda ele alınmıştır.

Fiyatlardaki yükselme ve zamlar, ekonomideki parasal ankeslerin reel değerini düşürücü etki yapmış ve parasal servette bir azalışa neden olmuştur. Bu ise, ekonomide, mal piyasasında tüketim harcamaları üzerinde kısıcı etki yapmıştır (Pigou Etkisi).

5 Nisan tarihini izleyen dönemlerde fiyatlarda gözlenen hızlı artış ve devalüasyonun etkisiyle dolaşımdaki para stokunun reel değerinin düşmesi, işlem amaçlı para talebini yükseltmektedir. Bu durum gerekli fonların, spekülatif amaçla tutulan fonlardan çekilmesine, bu ise, faiz oranlarının yükselmesine neden olmuştur. Faiz oranlarının yükselmesi ise çarpan aracılığıyla ekonomide yatırımın düşmesine neden olarak, üretim ve istihdamı düşürmüştür (Keynes Etkisi). Para piyasasında meydana gelen bu faiz oranındaki artış diğer bir taraftan da ekonomik birimlerin portföylerinde tuttukları, arsa, konut, altın, araba, mevduatlar, döviz gibi aktifleri elden çıkararak yüksek getirili Hazine Bonosu ve Devlet Tahvili almalarına neden olmuştur. Bu durum, özel sektörü zor duruma düşürmüş, üretim durma noktasına gelmiştir.

5 Nisan 1994 kararları çerçevesinde yapılan zamlar ve bunun kamu ve özel sektör mallarına yansıması sonucu meydana gelen fiyat artışlarının yüksekliği ekonomide reel ücretlerde önemli düşüşlere neden olmuştur.

TL.'nin üst üste devalüasyonunun dış sektör üzerindeki etkisi, ihracatta J Eğrisi etkisi yaratması ve döviz kurlarında ani sıçrama, overshooting etkisi yaratması olmuştur (Tablo 3.5'de bu durum açıkça görülmektedir).

3.1.5.1.3. Kamu Açıklarının Azaltılmasına Bağlı Etkiler

5 Nisan Kararlarının alınmasının temel nedeni, kamu sektörü açıklarının kapatılması ve devletin iç borç yükünün hafifletilmesidir. Nitekim, bu amaçla kamunun ürettiği mal ve hizmetlere büyük oranda zam yapılmıştır. Bu arada bazı KİT'ler kapatılarak ve özelleştirilerek kamunun yükü hafifletilmek istenmiştir. Bir yandan bu gelir getirici önlemler alınırken diğer taraftan yukarıda saydığımız tasarruf önlemleri uygulamaya konulmuştur.

Alınan önlemlerin zaman içinde başarıyla yürütülmesi ve olumlu sonuçların alınmaya başlaması öncelikle Devletin iç borç politikasını makul bir düzeye indirecektir. Bu durum finans piyasalarında faiz oranlarını düşürücü etki yapacaktır. Böylece kamu sektörünün özel sektörü dışlayıcı etkisi hafifleyecektir. Kuşkusuz böyle bir durumun ortaya çıkması Türk özel sektörünü rahatlatıcı etki yapacaktır. Ancak gerçek durum bunun tam tersi gelişmeler yaratmış, kararların etkisiyle 1994 yılında kamu gelir gider farkı yüzde –3.93 seviyesine düşürülmüş, sonraki dönemlerde ise bu oran giderek artmıştır (Tablo 3.5).

Tablo 3.5. İhracat, İthalat ve Bütçe Açığı (1988-1996)

Yıllar	İhracatta Yüzde Değişme (%)	İthalatta Yüzde Değişme (%)	Bütçe Açığı/ GSMH (%)	İhracat/İthalat (%)
1988	14,4	1,3	3,0	81,4
1989	-0,3	10,2	3,3	73,6
1990	11,5	41,2	3,3	58,1
1991	4,9	-5,6	5,3	64,6
1992	8,2	8,7	4,3	64,3
1993	4,3	28,7	6,7	52,1
1994	18,0	-20,9	3,9	77,8
1995	19,5	53,5	4,0	60,6
1996	7,3	22,2	8,3	53,2

Kaynak: DİE. TCMB

3.1.5.1.4. Ödemeler Dengesi Üzerine Etkisi

Ülkemizde özellikle de 1993 yılından itibaren ithalatın hızla artması ödemeler bilançosu açıklarının hızla artmasına neden olarak 1994 krizinin nedenlerinden en önemlilerinden biri olduğunu daha önce de belirtmiştik. 5 Nisan Kararlarını önceleyen ve izleyen dönemde TL.'nin yabancı paralar karşısında önemli ölçüde değer yitirmesinden, ithalatı frenlerken ihracatı teşvik edeceği beklenmiş ve beklendiği gibi de olmuştur. Bu dönemde ihracat artış göstermiş, özellikle de Haziran ve Temmuz aylarında artmış, ithalat azalmıştır. Böylece ihracatın ithalatı karşılama oranı 1994 yılında artış göstermiştir (Tablo 3.5).

3.1.5.1.5. Gelir Dağılımı Üzerine Etkisi

5 Nisan 1994 öncesinde ve sonrasında yaşanan ekonomik olayların ülkemizde çok bozuk olan gelir dağılımını daha da bozmuştur. Özellikle uygulamaya konulan yarı heteredoks politikası sonucu fiyatlar hızla yükselirken maaş ve ücretlerin aşağı yukarı dondurulmuş olması çalışanların büyük ölçüde fakirleşmesine neden olduğu açıktır.

Ayrıca, Mayıs 1994 sonunda çıkartılan yıllık yüzde 406 faizle üç aylık hazine bonoları faize dayalı rant ekonomisini daha da tırmandırmıştır. Ayrıca, tasarruf sahiplerinin bu şekilde mali aktiflere yönelmesi sonucu gelir dağılımının faiz ve rant geliri elde edenler lehine daha da bozulması kaçınılmaz olmuştur.

3.1.5.2. Orta ve Uzun Vadede Ortaya Çıkan Etkiler

1994'te yaşanan kriz sonrasında yapılan ekonomik yorumlarda ve göstergelerden çıkarılan sonuçlarda, krizin gitmediği ve her an kendini yenileyebileceği iddiasına rastlanmaktadır. 1994 krizi, bir anlamda, ekonominin sürekli tetikte olmasını sağlamıştır. Öylesine ki, 1995 ve 1996'da yaşanan ekonomik büyümeler bile olumlu karşılanmamış, ekonominin yapısal bozukluklarının ancak enflasyonda gerçekleştirilebilecek bir düşme ile iyileşme sinyali verebileceği görüşü ağırlık kazanmıştır. Ancak, bütün bu gelişmeler aynı zamanda 1994 yılından itibaren küçük ve orta ölçekli yatırımcıların yatırım boyutları ne olursa olsun, üretime yönelik yatırımdan kaçarak faiz yatırımına yönelmelerine neden olmuştur. İhracattaki artışlar

sayesinde belli bazı sektörlerde yatırım da devam etmektedir. Ancak, bu yatırımların maliyet unsuru yüzünden kaçması da, zaman içinde gerçekleşecek kaçınılmaz bir sonuç olabilmektedir.

3.3.5.2.1. 1994 Yılındaki Gelişmeler

IMF'in 1992'den itibaren baskı yaptığı önlemler paketinin 5 Nisan 1994'te yürürlüğe konulması ile birlikte, ekonomide gerçek anlamda bir stagflasyon yaşanmaya başlanmıştır. Yaz aylarına doğru iyimserliğin başlamasının en büyük nedeni IMF başkanı M. Camdessus ile Mayıs ayında imzalanan stand-by anlaşması ve IMF'den Türkiye'ye verilecek 713 milyon Dolarlık kredi olmuştur. Ancak bu iyimser hava yıl sonuna kadar devam eden daralma nedeniyle kısa zamanda yerini 1995 yılının getirebileceği sorunlara bırakmıştır. Gerçekten 1994 yılında, Türkiye ekonomisi yüzde –6 oranında küçülürken, toplam tüketim harcamalarında yüzde -5.2'lik bir düşüş yaşanmıştır. İhracatın yüzde 18 arttırılması ve ithalatın yüzde 20.9 azalması da dış ticaret açığını yüzde 63.3 oranında geriletmiştir[16](Tablo 3.5).

3.3.5.2.2. 1995 Yılındaki Gelişmeler

1993 yılında elde edilen büyüme hızından dolayı 1994'te de aynı canlılığın yaşanılacağı beklenirken, krizin yüzeye çıkması, 1995 ile ilgili beklenti yorumlarının daha dikkatli yapılmasına neden olmuştur. Özellikle 1994'ün son çeyreğinde –6 büyüme hızının aynı kapasite ile 1995'e de taşınması beklenirken, yabancı yatırımlardaki ve yerel endüstrilerdeki yatırımların eşzamanlı hızlı artışları ve 1994'te hız kazanan ihracattaki artış 1995'in ilk yarısında yüzde 27'lik bir yükselişin gerçekleşmesini sağlamıştır. İthalatta da yüzde 53.5'lik artış Gümrük Birliğinin bir etkisi olarak gösterilebilir. Ancak ekonomideki bu ısınma ve enflasyonun yüzde 76 olması, 1993 yılını hatırlattığından yeni bir istikrar politikası gerekliliği konusunda tartışmalar başlamıştır[17].

1995 bütçesinin bir defalık alınan vergiler ve kamu harcamalarındaki büyük düşüş sayesinde, bütçe açığı düşürülmüştür. Bu dönemde yüksek reel faiz oranları, bütçenin yapısını sarsmaya aday olmasına rağmen, yatırımcıların TL.'ye yönelmesi,

---

[16] Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği, "1994 Ekonomik Rapor", Ankara, 1995, s. 9-10
[17] Capital Turkey, "Economic Outlook for 1995", İstanbul, Temmuz 1996, s. 16-17

bu yapıda bir bozulmayı engellemiştir. TCMB'nın para arzını beklenenden daha fazla büyüterek iç talebi karşılamaya çalışması enflasyonist baskıları arttırmıştır.

Faiz oranlarının ve risk olasılığının iyileşmesi, yeniden sıcak paranın gelmesini sağlamıştır. Ancak 5 Nisan Kararlarına göre en fazla yüzde 3'lük bir büyüme hızının gerçekleşmesi gerekirken, kamu harcamalarının altı ay sonunda yavaş yavaş arttırılmaya başlanması, bütçe disiplininin ve tasarruf mantığının dışına çıkarılmasına neden olmuştur. Kısacası 1995 yılındaki yüzde 8'lik büyüme Türkiye'deki canlı ekonomi ve piyasalardan değil, verilen kararlara tamamen uyulmamasından kaynaklanmaktadır.

1995'in son iki ayında politik belirsizliklerden kaynaklanan ekonomik koşulların kötüleşmesi, TCMB'nın para politikasını etkisiz kılmıştır. 1995 Genel seçimlerinden beklenenin elde edilememesi, sırasıyla pek çok koalisyon hükümetinin teker teker iktidara gelmesine neden olmuştur.

3.1.5.2.3. 1996 Yılındaki Gelişmeler

1996 yılına seçim ile girilmesi ve seçim sonrasında oy dağılımının parçalı yapısı, 5 Nisan Kararlarından sapmaların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Seçim ekonomisinde koalisyonların kurulmasına rağmen devam edilmesinin temel nedenleri arasında, koalisyon ortaklarının birbirlerine karşı güvensizliklerinin olmasından kaynaklanmaktadır. GSMH büyüme hızında yüzde 7.1'lik artışın gerçekleşmesine rağmen, bütçe açığının Haziran 1996'da 429 trilyon TL.ye çıkması ve enflasyonun yüzde 80 düzeyinde olması, 1996'nın da bekleneni veremediğini ortaya koymaktadır[18].

Özellikle 1996'nın ikinci yarısı, politikanın ekonomi üzerindeki baskın etkisi, uzun dönemli yatırım yapmak isteyen yatırımcılarda güvensizlik yaratmıştır. Refah Partisinin ilk defa iktidara gelmesi ile birlikte uyguladığı popülist ekonomi politikaları, tüketicide enflasyon oranında büyük bir artışın yaşanacağı beklentisi yaratmıştır. Seçim ekonomisinin hayata geçmesi ile birlikte, enflasyonla birlikte yüksek büyüme oranlarının elde edilmesi sağlanmıştır. bu kapsamda, tarıma yapılan teşviklerin ve kamu kesiminde çalışanların ücretlerinin arttırılması, 1996 bütçesine çok büyük bir

[18] TÜSİAD, "Turkish Economy '97", İstanbul, Temmuz 1997, s. 11

yük bırakmıştır. 1994 krizi ile bir ölçüde azalan kamu borçlanma gereği 1996'da hızla artarak yüzde 9.6'ya çıkmıştır. Kamu borçlanmasındaki bu artışın temelinde faizlere yapılan transfer harcamalarının artması ve her koalisyon hükümeti değişimi öncesinde ve sonrasında uygulanan popülist politikalar bulunmaktadır.

3.3.5.2.4. 1997 Yılındaki Gelişmeler

Ekonomide 1995 yılında başlayan büyüme, 1997 yılında da devam etmiştir ve yıl sonunda yüzde 8.3'lük bir büyüme hızı elde etmiştir. 1997 yılının ilk yarısında da devam eden popülist ekonomi politikaları, enflasyonda da artışa neden olmuştur. Bu dönem boyunca iç talebin sürekli olarak arttırılmaya çalışıldığı ve ithalatta artışın yaşandığı görülmektedir.

Mayıs ve Haziran aylarında, faiz dışı harcamaların hızlı artmasıyla birlikte kamu kesimi açığının yüksek düzeyinin koruması ve iç talepteki canlılığa paralel olarak cari işlemeler açığı artmış, bu durum kısa vadeli sermaye çıkışını arttırmıştır[19].

Hükümette yaşanan değişiklik sonrasında, ekonomi politikalarında bir dizi yenilik yapılmış ve ekonomiyi yavaşlatma dönemine geçilmiştir. Amaç yıl sonuna kadar yüzde 50 enflasyon oranı olarak belirtilmiş fakat zaman içinde bu oran yüzde 90'a kadar çıkmıştır. Yıl sonu rakamlarına bakıldığında, enflasyon yüzde 91 olarak gerçekleşmiştir. 1996'da yavaşlayan ihracattaki artış hızı, 1997 yılında artarak ithalat artış hızını geride bırakmıştır. Bu dönemde ithalat yüzde 11.3, ihracat yüzde 13 artmıştır. Hükümet her ne kadar yukarıdaki sonuçları bir zafer olarak tanımlasa da, bir yıldan bu yana sadece ihracattaki artış gözle görünür bir nitelik kazanmıştır.

3.2. 1998 GLOBAL EKONOMİK KRİZİ VE TÜRKİYE EKONOMİSİ

Türkiye'de, 1994 krizinden ve istikrar paketinden sonra yukarıda incelediğimiz gelişmeler olurken, dünya ekonomisinde de buna benzer gelişmeler baş göstermeye başlamıştır. Özellikle Finansal piyasalardaki globalleşme ve şeffaflaşma süreci, teknolojik yeniliklerin de katkısıyla, fon akımlarının çok hızlı hareket etmesine imkan sağlamaktadır. Günümüzde, herhangi bir bölgede oluşacak kriz kısa sürede diğer bölgelere sıçrayabilmekte ve tüm dünyaya dalga dalga yayılabilmektedir. Farklı yapı

[19] TCMB, "Yıllık Rapor 1997", Ankara, 1998, s. 19

ve büyüklükteki ekonomilerin yer aldığı uluslararası platformda, ülkelerin sistematik risklere karşı yeterli ölçüde hazırlıklı olmamaları, *"kriz bulaşma etkisini"* arttırmaktadır. Böyle bir ortamda baş gösteren 1997-1998 Global kriz ve bu krizin Türkiye'ye yansımaları devam eden kısımda incelenmiştir.

3.2.1. 1998 Global Krizinin Analizi

1990'lı yıllar, birçok gelişmekte olan ülke tarafından uygulanan ekonomik kalkınma modelinin beklenen sonuçları vermediğini kanıtlamıştır. IMF ve Dünya Bankası gibi kredi veren kuruluşların da desteklediği, gelişmiş ülkeler tarafından önerilen bu model, dış ticaretin liberalize edilmesi, KİT'lerin özelleştirilmesi, bütçe dengesinin sağlanması ve döviz kurunun sabitlenmesi şeklinde özetlenebilir. Her ülkenin kendine özgü koşulları olduğu gerçeğinin göz ardı edildiği söz konusu modeli uygulayan ülkelerde yaşanan krizler, yeni tartışmalar başlatmış ve konu üzerine geniş bir literatür oluşmuştur. Bu yeni rejimin tipik bir örneği olan Meksika'da ticaretin önündeki engeller kaldırılmış, özellikle ABD ile serbest ticaret anlaşmaları yapılmıştır. Artan dış ticaret açığına rağmen, kısa vadeli sermaye akımları ödemeler dengesinde problem olmadığı izlenimi vermiştir. Devalüasyon beklentileriyle birlikte döviz kuru üzerinde oluşan baskı, büyük miktarlı spekülatif hareket ile birleşince, yüksek oranlı bir devalüasyon ve sonrasında döviz piyasasıyla başlayıp tüm ekonomiyi etkileyen kriz oluşmaktadır.

1990'lı yıllarda ortaya çıkan dünya çapında etkili en önemli ekonomik sorun olarak kabul edilen, hatta başka değerlendirmelerde II. Dünya Savaşı'ndan bu yana karşılaşılan en büyük mali kriz olduğu ileri sürülen *"Asya Finans Krizi"*nin bu ölçüde önem kazanmasını yalnız doğrudan kriz ülkeleri olan Tayland, Malezya, Endenozya ve Güney Kore'nin dünya çapında sahip oldukları ekonomik konumları ile açıklamak mümkün değildir.

Kriz ülkeleri Tayland, Malezya, Endonezya ve Güney Kore'nin ötesinde Japonya ve Çin'deki ekonomik durum ve gelişmelerin de dikkate alınması gerekmektedir. Anılan kriz ülkeleriyle gerek ticari ilişki ve entegrasyonun boyutları, gerekse

doğrudan yatırımları ve finans plasmanlarıyla ön planda ağırlığa sahip Japonya'nın konumu bu bakımdan bilhassa önem taşımaktadır[20].

Japonya'da ekonomik büyüme 1997 yılında son 23 yıldan bu yana ilk kez eksi değer almıştır. Japonya'nın toptan ihracatının yaklaşık yüzde 20'si Asya Krizi ülkelerine, diğer yüzde 20'si ise kriz ülkelerindeki gelişmelerden olumsuz etkilenen bölgedeki diğer ülkelere yöneliktir.

Japonya iç piyasadaki talep durgunluğundan ziyade Japon bankaları sisteminde 1990'dan sonra ortaya çıkan ve büyük boyutlara ulaşan batık kredi sorunu vardır. Kriz ülkelerindeki dış borç toplamının yaklaşık üçte birine sahip olan Japon bankaları düşük maliyetlerle sağladıkları geniş imkanlarla bu ülkedeki yatırımların en önemli dış finans kaynağı olmuşlardır. Japonya bugün dünyanın en büyük alacaklı ülkesidir ve en büyük tasarruf birikimine sahiptir. 200 milyar dolar rezerv ile Amerikan döviz rezervlerinin bile üç katını oluşturmaktadır.

Asya Krizi bu çerçeve içinde değerlendirildiği takdirde dünya çapında sahip olduğu önem daha belirgin bir şekilde ortaya çıkmakta ve Yen'in değer kayıplarıyla beraber dünya finans piyasaları üzerindeki olumsuz etkileri ortaya çıkmaktadır.

Ayrıca, ekonomi yönetiminde yeni dünyanın gerektirdiği dikkat ve özenin gösterilmemesi halinde, serbestleşmiş olan sermaye hareketlerinin sağladığı avantajlar kısa sürede dezavantaja dönüşerek potansiyel bir kriz ortamı hazırlamakta ve sonuçta tetiğini spekülatif atakların çektiği finansal krizler ortaya çıkmaktadır.

3.2.1.1. Güneydoğu Asya Krizi

Yakın zamanlarda önem kazanan ve yatırım yeri seçiminde piyasa dinamikleri ile üretim faktörü avantajlarının dünya çapında artan ölçüde dikkate alınmaları anlamına gelen globalleşme hareketlerinin cazibe merkezleri olan Tayland, Malezya, Endenozya ve Güney Kore'nin şimdi bir ekonomik kriz kaynağı oluşturmaları,

---

[20] İTO, "Asya Krizi, Uzakdoğu Finans Krizinin Türkiye Ekonomisi Üzerindeki Etkileri", **İMKB Araştırma Müdürlüğü,** İstanbul, 21 Nisan 1998, s. 17

uluslararası düzeyde geliştirilen ileriye dönük ekonomik perspektiflerde de önemli bir anlayış ve eğilim sorununa yol açabilecek niteliktedir.

3.2.1.1.1. Güneydoğu Asya Krizinin Ortaya Çıkışı

Dünyanın başlıca finansal piyasalarını etkisi altına alan Güneydoğu Asya Krizi 1997 yılının Haziran ayında ortaya çıkmış ve 1 Temmuz 1997 tarihinde, Tayland'ın para birimini devalüe etmesinin takiben Asya'nın diğer genç kaplanları olarak nitelendirilen Malezya, Endonezya ve Filipinler de ihracattaki rekabetlerini korumak amacıyla devalüasyon yapmışlardır.

Krizin oluşum süreci genel olarak mali piyasalardaki dinamiklerle ilişkili olup; şu şekilde özetlenebilir: ABD Dolarının uluslararası piyasalarda değer kazanmasıyla, dolara bağlanmış yerli para birimlerinin aşırı değerli duruma geldiği fark edilmiştir. Bu arada bölge ülkelerinin en önemli ticari ortaklarından olan Japonya'da, Yen'deki değer kaybının önüne geçilebilmesi amacıyla faiz oranlarında artış öngörülmüştür. Bu süreç içerisinde, Yen değerini bir ölçüde korumuş ancak Güneydoğu Asya ülkelerinde panik hızla artmıştır. 1997 yılında Japonya'da tüketim harcamalarının azalması, Yen'in değerinin özellikle Şubat, Mart ve Nisan aylarında düşüş göstermesi nedeniyle, Asya ülkelerinin ihracatlarını Japonya'ya ve Nisan aylarında düşüş göstermesi nedeniyle, Asya ülkelerinin ihracatlarını Japonya'ya yönelterek bunalımlarını bir ölçüde azaltma imkanlarını sınırlamıştır. Temelde dış borca dayalı finansman politikası izleyen şirketler ve bankalar dövize hücum etmişler ve ülkelerin yüksek döviz rezervleri kısa sürede erimiştir. Kurların dalgalanmaya bırakılmasıyla yerli paralar hızla değer kaybetmiş, finansal piyasalardaki yatırımcılar ile yerli şirket ve bankalar büyük zararlara uğramışlardır. Tayland ve Endonezya görüşmelerden sonra, IMF'in 15'er milyar dolarlık yardım paketini uygulamaya koymuşlardır[21].

Krizin ortaya çıkışından önce dünya ekonomisinin en hızlı gelişim gösteren bölgesi olan ve yabancı yatırımların düşük riskli, uzun vadeli yatırımlarını yönelttiği Güneydoğu Asya'da krizi, özellikle etkin dağılmayan yatırımlarla açıklandığı görülmektedir. Öte yandan, krizin ortaya çıkışının sinyallerini belirgin olarak gösteren istatistik, cari açıklardaki artış rakamları olmuştur.

---

[21] Süleyman Erciyestepe, "Global Kriz ve Türkiye Ekonomisine Etkileri", **Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi,** 1999, s. 7

Asya ülkelerine kredi sağlayan kuruluşların veya ülkelerin göz ardı ettikleri iki önemli husus bulunmaktadır. Tek bir bölgede yoğunlaşma ve bölge ülkelerindeki devalüasyon riski. Bir senaryoya göre Japonya, kriz öncesinde Güneydoğu Asya ülkelerinin dışsatımlarında en büyük Pazar konumundayken, Japon bankalarının bölge ülkelerine açmış olduğu kredilerin geri dönmemesi ekonominin çöküşüne sebep olabilecek ve bu durumda Japonya'nın Güney Doğu Asya ülkelerinden yaptığı dışalım azalacaktır. Böylelikle bölge ülkelerinin ihracat gelirleri azalacak ve uluslararası bankalardan kullanmış oldukları kredilerin geri ödemelerinde büyük zorluklar yaşanacaktır. Ortaya konan bu kısır döngü senaryonun da işaret ettiği gibi dünyanın en büyük ekonomisi olan Japon ekonomisindeki gelişmeler bölge ülkelerini kredilendiren bankalar için büyük önem arz etmektedir.

3.2.1.1.2. Güneydoğu Asya Krizinin Ortaya Çıkış Nedenleri

Güneydoğu Asya Krizinin ortaya çıkış nedenlerini şöyle sırlayabiliriz;

- Kriz ülkeleri olarak değerlendirilen ülkelerin mali sektörlerinin zayıflığı. Bu, aynı zamanda mali sektörün, hem sektör olarak zayıflığından, hem de mali sektörün denetlenmesinin ve gözetiminin son derece zayıf olmasından kaynaklanmaktadır. Bu ülkelerdeki yüksek büyüme hızları ve rekabette üstünlük kazanacaklarına inanılması, mali sektör zayıflığını gölgede bırakmış ve bu ülkelere yönelik uluslararası sermaye hareketlerini mümkün kılmıştır. Öyle ki uluslararası derecelendirme ve kredi kuruluşları olan Birleşmiş Milletler, Asya Kalkınma Bankası, Forbes, IMF gibi kuruluşların çeşitli tarihlerde yayınladıkları raporlarda bu ülkelerle ilgili olarak *"21. yüzyıla kadar sağlıklı bir büyüme gösterecektir", "Etkileyici ekonomi politikalarına sahip"* gibi değerlendirmelerde bulunmuşlardır[22]. Bu değerlendirmeler sonucunda özellikle Japon ve Avrupalı yatırımcılar, yatırımlarını arttırmışlardır. Bu şekilde bölgeye giren sermayenin önemli bir kısmı başta yüksek prim yapan gayri menkuller olmak üzere üretken olmayan spekülatif alanlara yönelmiştir. Dış kaynakların üretime giden kısmı ise rasyonel olarak yönlendirilememiş, gereksiz alanlarda aşırı kapasite yaratılmıştır.

[22] İMKB, "Global Kriz ve Türkiye'ye Etkileri", **İMKB Konferans ve Panel Serisi – 1,** İstanbul, 25 Kasım 1998, s. 28

- Yabancı yatırımcıların gelişini kolaylaştırmak için Doğu Asya ülkeleri paralarını Amerikan dolarına bağlamışlardır. Kur riskine karşı korunan, yüksek büyüme potansiyeline sahip bu ülkelerdeki ucuz üretim imkanlarından da istifade etmek için başta Japonya kaynaklı olmak üzere gelişmiş ülkelerden büyük miktarlarda yabancı sermaye bu ülkelere akmaya başlamıştır. Durum böyle iken 1990'lı yılların ikinci yarısından sonra Amerikan doları Yen ve Avrupa paraları karşısında değer kazanmaya başlamıştır. Nisan 1995'den Ağustos 1997'e kadar Doların Yen karşısındaki değer artışı yüzde 47 seviyesine ulaşmıştır. Bu gelişme paralarını dolara bağlı tutan ülkelerin Avrupa ve bilhassa kendileri için çok önemli olan Japon piyasasındaki rekabet avantajlarını olumsuz etkilemiştir, diğer taraftan da dış borçlarının ülke parası bazında artması sonucuyla karşı karşıya kalmışlardır.
- 1994 yılı Ocak ayında Çin Halk Cumhuriyeti'nin parasının dış değerini Amerikan dolarına karşı yüzde 45 kadar düşürmesi ve yabancı yatırımcılar için daha güvenli bir piyasa oluşturmak amacıyla dolara bağlı kur politikasına geçmesiyle Doğu Asya ülkelerinin rekabet imkanları daha da zayıflamıştır.
- Kısa vadeli özel kesim dış borçlarının çok hızlı büyümesi bu ülkeler için tehlike oluşturmuştur. Bu ülkelerin özel kesim kuruluşlarının ve özellikle onun içinde bankaların kısa vadeli dış borçlanmalarında çok ciddi artışlar olduğu görülmüştür. Ülkeye bu kadar çok yabancı sermaye gelince ülkede bir marjinalleşme eğilimi gündeme gelmiştir. Başka bir ifade ile, yabancı sermaye portföy yatırımcıları, hangi alan olursa olsun girmeye başlamışlar ve marjinal işlere, marjinal projelere, daha düşük getirili, daha uzun vadeli projelere para yatırmaya başlamışlardır. Bu durum; piyasadan çıkışta ve geri ödemede çok ciddi sorunlar yaratmıştır.
- Krizle ilgili olarak, bu ülkelerin bölgesel etkiden çok fazla etkilenmiş olmalarıdır. Bundan kastedilen; bu ülkelerin bir tanesinde çıkan bir kriz, genellikle ülkelerin aynı sınıf içinde düşünülmesiyle, yatırımcıların süratle, hepsinden birden, aynı anda çıkmaya başlaması şeklinde bir bölgesel etki yaratmış olmasıdır. Çünkü, bütün bu ülkeler, neredeyse tek ülkeymiş gibi yatırımcılar tarafından algılanmış ve o şekilde yatırımda bulunulmuştur. Dolayısıyla, bunlardan ilk krizin ortaya çıktığı Tayland'dan hemen sonra, kriz, aniden diğerlerine sıçrayarak, yayılma eğilimi göstermiştir.

3.2.1.1.3. Güneydoğu Asya Krizinin Yayılması ve Etkileri

1997 yılı başlarında Amerikan Yatırım Bankası Investmentbank Goldman, Sachs'ın Tayland ile ilgili;

- Gayrimenkul piyasasında fiyatları aşırı yüksek olduğu,
- Firmaların artık yeterli rekabet gücüne sahip olmadığı,
- Tayland parası Baht'ın devalüasyonunun yakın olduğu,

görüşlerine yer veren bir araştırması yayınlanmıştır. Bu araştırmanın üzerine Amerikan bankaları ve sermaye yatırımcıları kendilerini çekme eğilimine girmişlerdir. Bunun üzerine 14 –15 Mayıs 1997 tarihlerinde Baht'a yönelik ilk ağır spekülatif atak başlamıştır. Bu atakta merkez bankası döviz rezervlerinden milyarlarca dolar sarfederek Baht'ın geçerli döviz kurunu korumayı başarmış, ancak faizler yükselmeye ve hisse senetleri fiyatları da düşmeye başlamıştır. Nihayet 2 Temmuz 1997'de Tayland Merkez Bankası Baht'ın dolara bağını kaldırarak serbest kur uygulamasına geçtiğini açıklamıştır. Bu durum Tayland ekonomisi için gerçek ekonomik krizin başlangıcıdır. Kriz kısa sürede Tayland'la ticari ilişkilere sahip olan Malezya ve Endonezya'ya da sıçramıştır.

Bölgedeki Finansal Kriz, kontrol altına alınamadan Hong Kong ve Güney Kore'ye de sıçramıştır. Serbest kur uygulamasına geçen bu ülkelerin borsalarında 1997 yılında ortaya çıkan sermaye kaybı 200 milyar dolar seviyesine ulaşmıştır.

Asya Krizinin ülke bazında etkilerinin farklı boyutlarda olmasına rağmen Güneydoğu Asya ülkelerinin her birinde benzer finansal tıkanıklara yol açtığı söylenebilmektedir[23]. Bölge ülkelerinin her birinde, zayıf finansal sistemlerin varlığı, özel sektörün aşırı tedbirsiz borçlanması ile hükümet, imalat sektörü ve bankalar arasındaki ilişkilerde şeffaflığın olmaması, hem yaşanan krize katkıda bulunmuş hem de krizin çözüme ulaşmasını zorlaştırmıştır.

Finansal krizin yol açtığı devalüasyon bu ülkelerin rekabet gücünü arttırıcı yönde sonuç doğurmuştur. Ancak, yabancı yatırımcıların güveni bu ülkelere çok azalmıştır.

---

[23] İMKB, "Güneydoğu Asya Krizi: Türkiye Ekonomisi ve İMKB'ye Etkiler", Yayın No: 1998-47, İstanbul, s. 16

Güneydoğu Asya'da başlayan krizin global etkisinin ciddi boyutlara ulaşmasında temel sıçramanın Japonya ile başlayabileceği şüphesi uluslararası ticari ilişkilere dayanılarak belirtilebilir. Japonya, İhracatının yarısına yakın kısmını Asya kaplanlarına yapmakta olduğu için, ticaret açısından krizden en olumsuz yönde etkilenen ülke olmuştur. En büyük ticaret ortağı Asya kaplanlarına kredi sağlayan ülke konumundaki Japonya'da gerek iç gerekse dış kredilerin geri dönmemesi, mali sistemi zayıflatan başlıca unsur olmuştur. Japon mali sisteminin zayıflaması ise, krizin etkilerinin tüm dünyada hissedilmesine yol açmıştır.

Yine Asya krizine bağlı olarak dünya ekonomisindeki toplam büyüme 1997 yılında yüzde 3.5'den yüzde 2.5'e düşmüştür. Bazı iktisatçılara göre dünyanın en hızlı büyüyen ülkelerindeki kriz, dünya ekonomisini neredeyse *"talepsiz bırakmıştır"*[24]. Bu durumun ilk olumsuz etkisi de kuşkusuz dünyada üretimin ve istihdamın azalması şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Söz konusu bu düşüş diğer yıllarda da doğrudan ve dolaylı etkileriyle devam etmiştir.

Diğer bir etki ise, Gelişmekte Olan Ülkelere yönelik özel uluslararası finansmanda hızlı bir daralma olmuş ve daha seçici hale gelmiştir. Nitekim uluslararası finans enstitüsünce hazırlanan bir rapora göre 29 yeni gelişen piyasa ekonomisine yönelik net özel finansmanların değeri 1996 yılında 295.2 milyar dolar iken, bu değer 1997 yılında 199.6 milyar dolara gerilemiştir. Bu durumun doğal bir uzantısı ise, GOÜ'e yönelik uluslararası finansmanların ulaşılabilirlik açısından daha zor olması iken, maliyet açısından GOÜ'lere yönelik artan faiz oranları ve artan risk primleri ile beraber daha pahalı hale gelmesidir[25].

3.2.1.1.4. Güneydoğu Asya Krizinin Diğer Krizlerden Farkı

1990'lı yılların GOÜ'ler uluslararası finansmanı bağlamında belki de en beklenilmedik olay Güneydoğu Asya Ülkelerinin içine düştüğü ekonomik sorunlar, dış borç krizi ve neden olduğu sorunlardır. Uzun yıllar boyunca gelişmenin örnek ülkeleri olarak gösterilen ve ekonomik büyüme modelleri diğer ülkelere de tavsiye edilen bu ülkelerin yaşadığı borç krizi başlangıçta geçici sanılmakla beraber giderek

---

[24] Murat Doğanlar, Harun Bal, "Global Kriz, Gelişmekte Olan Ülkeler ve Türkiye", **Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,** Valume:IV/No:1, Ocak 2001, s. 41
[25] Muhammet Akdiş, Global Finansal Sistem, Finansal Krizler ve Türkiye, Beta Yayınları, İstanbul, 2000, s. 51

derinleşmiş ve uluslararası bir hal almıştır. Yaşanılan borç krizinin bu açıdan temel farklılıklarından bir tanesi genel olarak beklenilmedik bir yapıya sahip olmasıdır.

Bu açıdan bakıldığında gerek uluslararası mali kurumların gerekse uluslararası finansman sisteminin ilgili diğer taraflarının (uluslararası para ve sermaye piyasaları, uluslararası ticari bankalar, rating firmaları vb.) krizle ilgili olarak geniş anlamda bir beklentiye sahip olmadıkları görülmektedir. Benzer şekilde dış borçların geri ödenme riskini ölçmek üzere yapılan çeşitli ampirik çalışmaların da bu anlamda yeterince yol gösterici olmaktan uzak kaldıkları gözlenmiştir.

Güneydoğu Asya krizinin önemli farklarından biri de yaşanılan borç krizinin daha önceki dönemlerin aksine özel sektör içerikli bir kriz olmasıdır. Daha önceki dönemlerde yaşanılan borç krizlerinde genel eğilim GOÜ'ler hükümetlerinin borç krizi içine girmeleri ve ekonominin temel dengesizlikleriyle olan bağlantısı olmasına karşın, bu seferki krizde borçluların da alacaklıların da genel olarak özel sektöre ait büyük firmalar oldukları görülmektedir. Örneğin G. Kore'de özel sektör Haziran 1997 itibariyle bankalardan 103 milyar dolar borçlanmıştır ve bunun yüzde 23'ü Japonya'dan, yüzde 10'u Almanya'dan, yüzde 10'u ABD'den, yüzde 10 kadarı da Fransa'daki özel finans kuruluşlarından alınan borçlardır. Bu durum Asya krizinin oluşumunun önceki krizlerden hareketle oluşturulan kriz şablonuna pek fazla uymadığını ortaya koymaktadır[26].

3.2.1.2. Rusya Krizi

Güneydoğu Asya ülkelerinde yaşanan krizin etkileri netleşmeden, ikinci bir kriz dalgası olarak Rusya krizi dünyayı sarsmıştır. Rusya'da yaşanan krizde'de, Güneydoğu Asya ülkelerindekine benzer faktörler etkili olmuştur. Nitekim, Pazar potansiyelinden yararlanmak isteyen uluslararası finans kuruluşlarının Rusya'ya büyük kredi vermesi yanında önemli oranda sıcak para girişi görülmüştür. Ancak, bu krediler üretken yatırımlara yeterince yönlendirilememiş, kamu açıklarının finansmanında kullanılarak alınan borçlar için reel bir karşılık yaratılmamıştır.

Bunun yanında, dünyanın en büyük hammadde ihracatçısı olan Rusya'da, Güneydoğu Asya krizi sonrasında, başta petrol olmak üzere hammadde fiyatlarında

[26] Taner Berksoy, "Global Kriz", **Analiz Dergisi,** Haziran 1998, s. 24

yaşanan hızlı düşmenin etkisiyle dış ticaret açık vermeye başlamıştır. Diğer taraftan dış gelirleri arasında önemli bir yeri olan silah satışlarının gerilemesi de bu süreçte etkili olmuştur.

Bu genel unsurlar yanında, Rusya'da yaşanan ekonomik krizde ülkenin kendine özgü bazı koşulları da etkili olmuştur. Nitekim, Rusya ekonomisinin takas ağırlıklı olması ve piyasa birimlerinin faiz oranlarındaki değişiklikler başta olmak üzere parasal değişkenlere karşı esnekliğin düşük olması, ekonomi politikalarının etkinliğini azaltmaktadır. Bu gelişmeler sonucunda devalüasyon beklentisinin ortaya çıkması, Rusya'dan hızlı bir sermaye kaçışına neden olmuş ve bunun yanı sıra politik alanda da, faşistler, ayrı bir grup oluşturarak devlet başkanı Yeltsin'e rest çekmeleri ülkede gerginliği arttırmış ve ekonomi krize girmiştir.

Ekonominin krize girmesiyle beraber Rusya, 1998 yılı için hazırladıkları bütçeye göre enflasyonu yüzde 8 ile 11 arasında öngörürken, enflasyon yüzde 100'lere fırlamıştır. Dolar/Ruble paritesi 8 Ruble iken krizde 30 Ruble'ye kadar çıkmıştır. Dış borç 200 milyar dolara ulaşmış ve bunun sonucu olarak 17 Ağustos'da 90 günlük moratoryum ilan edilmiştir. Özelleştirmenin sağlıksız yapılması, elde edilen gelirlerin yatırım yerine lüks tüketime harcanması, ekonomik çöküşü hızlandıran etki yapmıştır. Rusya'da zararın tam boyutunu ölçmek zordur, ancak kendilerinin vermiş olduğu rakama göre 100 milyar doları bulmaktadır[27].

Rusya piyasalarındaki çöküş, Asya'da devam eden ekonomik krizin yayılmasına neden olması açısından da önem taşımıştır. Yatırımların önemli bir kısmı Rusya'da gerçekleştirilen Alman bankaları bu krizin doğrudan etkilerine maruz kalmıştır. Yine, tarihi bağlar temelinde Rusya ile sıkı ekonomik ilişkilere sahip olan Orta Avrupa'nın da darbe yemesi kaçınılmaz olmuştur. Öte taraftan, Türkiye, Brezilya ve Güney Afrika gibi *"Gelişmekte Olan Piyasalar*" kategorisinde değerlendirilen ülkeler de bu krizden etkilenmiştir.

3.2.1.3. Çin ve Latin Amerika'da Kriz Beklentisi

Güneydoğu Asya ve Rusya'nın ardından Çin'de de bir devalüasyon yaşanması durumunda, dünya ekonomisi çok daha ciddi bir krize girecektir, zira, benzer ihracat

[27] Doğanlar, Bal, a.g.e., s. 25

yapısına sahip bu ülkelerde gerçekleşen yüksek oranlı devalüasyonlar, Çin'in rekabet gücünü önemli ölçüde azaltmıştır. Bu nedenle dünya piyasalarında Çin devalüasyonu beklentisi oluşmuştur. Bununla beraber Çin döviz rezervlerinin 100 milyar doların üzerinde bulunması ve büyük oranlı bir Çin devalüasyonu beraberinde diğer ülkelerinde devalüasyon yapması ihtimalini doğurması, bu beklentiyi zayıflatmıştır[28].

Çin'de kriz riskini azaltan bir diğer önemli gösterge de, ülkeye giren yabancı sermayenin niteliği ile ilgilidir. Nitekim, Çin doğrudan yatırımlar yoluyla yabancı sermaye çekerken, Endonezya, Tayland, Malezya, Filipinler ve G.Kore kısa vadeli spekülatif sermaye çekmiştir. Böylece, Çin, ülkesine giren dış kaynaklar için reel karşılık yaratabilmiştir. Bu nedenle Çin'in devalüasyon yapması için içsel bir ekonomik neden bulunmamaktadır. Ancak, rakip konumundaki ülkelerin yaptıkları devalüasyonlarla mal fiyatlarında elde ettikleri göreli fiyat avantajları, Çin'in rekabet gücünü azaltmıştır. Bu durum, Çin'de devalüasyon beklentisinin gerisinde yatan en önemli faktördür.

Asya ülkelerinde, Rusya'da ve Çin'de meydana gelen bu gelişmeler sonucunda yeni bir Latin Amerika sendromu yaşanmaya başlanmıştır. Brezilya'da giderek büyüyen bütçe açığı, dev iç borç stoğu ve Güneydoğu Asya krizine bağlı olarak hızlanan sermaye kaçışı, Latin Amerikanın bu büyük ekonomisinin gün geçtikçe krize yaklaştığının sinyallerini vermiştir. Yaklaşan Ekim 1997 seçimleri de mali uygulamaları bozacağı endişesi kriz beklentisini daha da arttırmıştır. Bunun ardından devalüasyona başvuran Brezilya, bütçe açıklarını kapatma, banka ve diğer reformlarını süratle gerçekleştireceğine ilişkin güven vermesi kriz oluşumunu engellemiştir.

Yine bir Latin Amerika ülkesi olan Şili de, Brezilya'ya benzer nedenlerinin yanı sıra ülke ekonomisinin Asya'ya yapılan bakır ihracatına bağlılığı nedeniyle ekonomik durum kötüleşmiş ve ardından devalüasyon gelmiştir.

Brezilya ve Şili ile aynı karakterde olan diğer bir ülke Venezüella'da da ülke ekonomisinin petrol ihracatına bağımlılığı sorun çıkarmaya başlamıştır. Hükümet gelirlerinin yüzde 50'si petrol ve petrol türevlerinden elde edilmektedir. Oysa, petrol

[28] Uysal, 1999(b), a.g.e., s. 5

fiyatları dünya çapında düşüşe geçmiştir. Bu durum Venezüella'nın ekonomisine zarar vermiş ve ardından devalüasyon gelmiştir.

3.2.1.4. Global Krizin Yönetimi ve Alınan Önlemler

Güneydoğu Asya ülkelerinde başlayan borç krizine uluslararası mali kurumların tepkisi önceki borç krizlerine kıyasla çok hızlı ve önemli boyutlarda olmuştur. Global krize müdahale bu açıdan 1980'li yılların tecrübelerinden ve çıkarılan derslerin de etkisiyle güçlü olmuştur.

Söz konusu uluslararası mali kurumların hızlı bir şekilde krize müdahale etme çabalarının altında yatan faktörlerden birsinin bu ülkelerde yaşanan krizlerin hızla yaygınlaşması ve finansal iflaslar neticesinde bu ülkelerdeki finansal servetleri süratle tahrip etmeleridir. Kuşkusuz finansal servetlerde yaşanan büyük kayıplar bu ülkelerin ekonomilerinde daraltıcı süreçleri güçlendirmektedir. Bu ülkeler kendi kendilerine bırakıldığı takdirde daraltıcı süreçlerin trajik boyutlara ulaşması çok güçlü bir olasılık olarak gözükmektedir[29].

Ayrıca gelişmiş ülkeler ve uluslararası kurumların kriz konusunda göstermiş oldukları hassasiyetin altında yatan en önemli etkilerden birisi de bölge ekonomileri ile gelişmiş ülkelerin aralarındaki ticaret hacminin önemli boyutlarda olmasıdır.

Dolayısıyla ülkeler arasındaki bağımlılıkların yüksek düzeyi krizin çözümüne yönelik yoğun çabaları da teşvik eder bir yapıdadır. Sayılan bu faktörler nedeniyle, gelişmiş ülkeler ve uluslararası kurumlar IMF'in önderliğindeki Güneydoğu Asya ülkeleri borç krizini ve etkilerini hafifleterek ortadan kaldırabilmek üzere harekete geçmişlerdir. Büyük miktarlı kredi paketleri ve destekleme anlaşmaları ile başlayan bu girişim geleneksel IMF çizgisinden farklılıklar içermektedir. Bu farklılıklar özetle şöyledir;

- Söz konusu paketler, doğrudan devletler üzerinde değil, bankalar, finans kuruluşları ve firma borçları üzerinde yoğunlaşmaktadır.
- Paketler, geçmişteki *"stand by"* paketlerine göre gerçekten çok büyüktür. Tayland için Ağustos 1997'de oluşturulan 17.2 milyar dolarlık kredi paketi,

[29] Merih Paya, "Uzakdoğu Krizi ve Türkiye", **İstanbul Sanayi Odası Dergisi,** Mart 1998, s. 21

Endonezya için Ekim 1997'de oluşturulan 42 milyar dolarlık kredi paketi, Filipinler için oluşturulan 1.1 milyon dolarlık kredi paketi, Aralık 1997'de G.Kore için 57 milyar dolarlık kredi paketi, Temmuz 1998'de Rusya'ya 22.6 milyar dolarlık kredi paketleri bu çerçevededir.

- Diğer bir farklılık kredi paketlerinin kaynaklarında yatmaktadır. IMF'in kredi paketlerinin büyüklüğü karşısında fonlarının yetersiz kalması nedeniyle, IMF koordinasyonu altında Dünya Bankası, Asya Kalkınma Bankası, G-7 ülkeleri ve diğer Avrupa ülkeleri kredi paketlerine katkıda bulunmuşlardır.
- Diğer bir farklılık ise, IMF kurtarma paketlerinin kredi koşulu olarak getirdiği koşullarda gözlemlenmektedir. IMF, ülkelerin mali sistemlerinin yeniden yapılandırılması, dış ticaret ve sermaye akımlarının serbestleştirilmesi, devletin sanayi üzerinde belirleyiciliğinin azaltılması, bazı büyük firmaların kapatılması vb. çok sayıda koşul söz konusudur.

Ayrıca ABD başta olmak üzere bazı Avrupa ülkeleri, global krizin yaratmış olduğu kargaşayı önlemek için faiz indirimine gitmişlerdir. ABD'de Merkez Bankası federal faiz oranlarını yüzde 5.5'den yüzde 4.5'e indirmiştir.

3.2.2. Global Krizin Türkiye'ye Etkileri

Global krizin ortaya çıkmasında en çok etkilenen ekonomiler, krizin merkezindeki ülke ve bölgelerden hemen sonra çoğu kez bıçak sırtı dengeler üzerine oturmuş, kırılgan ekonomik yapılara sahip GOÜ'lerdir. Yukarıda da incelediğimiz gibi, yaşanan krizin GOÜ'ler üzerindeki etkileri çok daha yoğun olup, gerek uluslararası finansman gerekse dış ticaret alanlarından kaynaklanan dolaylı etkilerle bu ekonomilerde daralma süreçleri çok daha hızlı bir şekilde devreye girmektedir.

Türkiye ekonomisi, GOÜ'ler arasında bu süreçten pay almaya aday ekonomilerden bir tanesi olup, 1998 yılının ikinci yarısından itibaren bir resesyonist süreci yaşamaya başlamıştır. Türkiye ekonomisinin bu süreçten etkilenmesinin ardındaki temel faktörler ise, 1980'li yıllardan başlayan bir süreçte hızla dışa açılma uygulamaları ve bunun sonuçları olmuştur. Dünya ekonomisiyle bütünleşme politikaları çerçevesinde gerek Avrupa Birliği ile başlatılan gümrük birliği uygulaması ve kapılarını dış ticarete daha çok açmaya yönelik diğer uygulamaları, gerekse finansal alanlarda gerçekleştirilen liberalizasyon uygulamaları ve TL'nin

konvertibiliteye kavuşturulması çabaları (daha önce incelediğimiz 32 sayılı karar ve devamı) bu süreci destekleyen unsurlar olmuştur.

Ülkemizde gerek dış ticaret alanında, gerekse finansal alanda yaşanan bu gelişmeler Türkiye ekonomisini dünya ekonomisi ile giderek bütünleştirmiş ve aynı zamanda dış şoklara karşı hassasiyetini de arttırmıştır. Bu hassasiyete bağlı olarak global kriz süreci çerçevesinde ortaya çıkan etkiler ekonomimiz üzerinde kendisini göstermiş ve ihracata yönelik başta tekstil, hazır giyim, iplik, demir-çelik sektörleri olmak üzere bir çok alanda daralma süreçleri kendisini göstermiştir. Sektörler arası içsel bağlantılar ve olumsuz bekleyişlerin de yaygınlaşmasıyla birlikte bu süreç tırmanma göstermiştir. Kısaca makroekonomik çarpan-hızlandıran süreçlerinin negatif olarak işlemeye başlaması olarak belirtilebilecek bu durum, daralma süreçlerini hızlandırıcı etkiler yapmış, kapanan firma sayıları artma göstermiş, işten çıkarma, çalışılan saatleri azaltma gibi uygulamaları yaygınlaştırmıştır.

Global Finans Krizi sonuçlarının diğer ülke ekonomilerini ve de Türkiye Ekonomisini dört şekilde etkilemesi söz konusudur[30]. Bunlar;

- Kriz, global talep daralması ve ilgili ülkelerin ekonomik büyümesini düşürücü sonuçlar doğurarak üretim hacminin, yatırım imkanlarının ve eğilimlerinin düşmesine neden olmuştur.
- Kriz esnasında ilgili ülkelerin milli paraları büyük ölçüde değer kaybetmesi dünya ticaretinde saptırıcı etkiler ortaya çıkarmıştır. Bu nedenle kriz nedeniyle milli paraları değer kaybeden kriz ülkeleri diğer ülkelere yapacakları ihracatta kur kaybı paralelinde fiyat rekabeti avantajı elde edebilmektedirler. Başta Endonezya olmak üzere, Tayland, Malezya, G. Kore ve Rusya mallarını ithal eden ülke piyasalarında bu ülke malları lehine ve fiyat rekabetine dayanan bir talep kayması söz konusu olabilmiştir.
- Kriz ülkelerinin yakaladıkları kur avantajından kaynaklanan rekabet üstünlüğünü üçüncü ülke piyasalarında da ithalat başarısı için kullanmaları söz konusudur. Böylece belirli mallarda kriz ülkelerinden doğrudan ithalat bağlantısı olmayan ülkeler kendileri bu malları üçüncü ülkeler ihraç ediyorlarsa, ihraç piyasalarında kriz ülkelerinin fiyat rekabeti ile karşılaşarak kâr ve /veya piyasa kaybına uğrayabilirler.

[30] Erciyestepe, a.g.e., s. 48

- Finans krizinin patlak verdiği ülkeler dünyada giderek yaygınlaşan ve önem kazanan globalleşme hareketinin adeta odak noktalarıydı. "Emerging Markets" adı verilen bu piyasalar mali yatırımcılar için biraz daha fazla risk üstlenilerek daha yüksek kâr imkanı vadeden fırsatlar sunmaktaydı. Ancak, bu piyasaların finansal krize girerek mali yatırımcıları büyük zararlara uğratmaları, uluslararası mali piyasalarda ülke risklerinin çok daha dikkatli değerlendirilmesine ve yatırımcıların yeni gelişen piyasalara kaynak plasmanında daha çekingen davranmalarına yol açmıştır. Bu durum, büyük ölçüde dış kaynak kullanımına ihtiyaç duyan ülkelerde ekonomik büyümeyi, hatta istikrarı olumsuz etkileyebilmiştir.

Global Finans Kriz, bu yollarla Türkiye Ekonomisini etkileyebilmiştir. Bu etkiler, para ve sermaye piyasası, dış ticaret ve İMKB alanlarında aşağıda ele alınmıştır.

3.2.2.1. Global Krizin Türkiye'nin Para ve Sermaye Piyasaları Üzerindeki Etkileri

İMKB'da yabancı banka, aracı kurum ve şahıslar hesabına gerçekleştirilen alış ve satış işlemlerinin aylık net bakiyeleri esas alınırsa 1997 yılının ilk 9 ayında Mart ve Ağustos ayı dışında yabancıların sürekli alış ağırlıklı olduğu görülmektedir[31]. Ancak Tayland'da 2 Temmuz 1997'de milli paranın serbest bırakılmasıyla ortaya çıkan kriz ortamının Ekim 1997'de Türkiye'ye de yansıdığı görülmektedir. Ekim ayında Türkiye hisse senedi piyasasından yabancıların çekildiği görülmüştür. Yabancıların çekilişi yıl sonuna kadar azalarak sürmüştür.

T.C. Merkez Bankası döviz rezervleri ise oldukça güçlü ve istikrarlı bir konuma sahiptir. Aralık 1997'de resmi rezervlerde toplam 2.6 milyar dolar seviyesinde bir gerileme olmakla beraber Aralık ayında 18.4 milyar dolara inen rezerv birikimi yine de yılın ilk 8 ayındaki aylık rezerv rakamlarının üzerindedir. Rezerv tutarının Mart ayında 21 milyar, Nisan ayında 23 milyar doların üzerine çıkmıştır. TCMB'nın döviz pozisyonunda kriz nedeniyle etkili bir zaafiyetin söz konusu olmadığını söyleyebiliriz (Tablo 3.6).

[31] İMKB Web Sitesi: www.imkb.gov.tr.

Global Kriz Türkiye'nin para ve sermaye piyasasına etkili bir şekilde yansımamıştır. Yabancıların Türkiye borsasına plasmanları İMKB için önemli olmakla beraber genellikle 400-500 milyon dolar seviyesinde olan aylık yabancı alım-satım işlemleri uluslararası para piyasaları için geniş çaplı spekülatif davranışlarda dikkate alınacak boyutlarda değildir. Yine kısa vadeli sermaye hareketlerinde fazla bir hareketlilik gözlenmeyerek 1997 yılında ülkeden kısmi bir çıkış olsa da (7 milyon $), 1998 yılında ülkeye GSMH'nın binde 6'ı kadar (1.3 milyon $) bir giriş olmuştur (Tablo 3.6.).

Tablo 3.6. MB Döviz Rezervleri ve Kısa Vadeli Sermaye Hareketleri (1997-1999)

Yıllar	MB Döviz Rezervi (Milyon $)	Kısa Vd. Sermaye Hareketleri (Milyon $)	Kısa Vd. Ser.Hark./ GSMH (%)
1997	18.609	-7	-0,004
1998	19.718	1.313	0,640
1999	23.177	1.024	0,550

Kaynak: TCMB

3.2.2.2. Global Krizin Türkiye'nin Dış Ticareti Üzerindeki Etkileri

Türkiye'nin, krizle ilgili olan Güneydoğu Asya ülkeleri ve Rusya ile dış ticareti yapı bakımından farklılıklar arz ettiğinden, bu ülkelerin Türkiye ile dış ticaretini ayrı ayrı incelemeyi öngördük.

3.2.2.2.1. Global Krizin Türkiye İle Kriz Kapsamındaki Güneydoğu Asya Ülkelerinin Dış Ticareti Üzerindeki Etkileri

Asya Finans Krizinden etkilenen ülkelerin milli paralarında meydana gelen büyük değer kayıpları bu ülkelerin dış ticaretinde ithal malları aleyhine ve ihracat malları lehine önemli fiyat avantajları sağlamıştır. Ancak, bu avantajın ilgili ülkelerdeki devalüasyonlar seviyesine ulaşamayabileceği de dikkate alınmalıdır. Çünkü bu ülkelerde devalüasyonla birlikte faizler ve diğer girdi maliyetleri de yükselmiştir.

Söz konusu ülkeler sanayide büyük ölçüde dış ara malı kullandıklarından dolar bazında büyük ölçüde yükselen ithal fiyatları üretim maliyetlerini artırmıştır. Ayrıca,

bu ülkelerin hepsi devalüasyon yapması nedeniyle fiyat avantajları karşılıklı olarak birbirini etkisizleştirmiştir.

Tablo 3.7. Asya Kriz Ülkelerinin Devalüasyon Oranları ve Türkiye Karşısında Rekabet Güçlerinde Meydana Gelen Gelişme

Asya Krizi Ülkeleri	Kriz Ülkelerinin Devalüasyon Oranları* (Yüzde)	Kriz Ülkelerinin Türkiye Karşısında Rekabet Güçleri** (Yüzde)
Güney Kore	65.9.	-28.2
Endonezya	106.0	-37.5
Tayland	56.0	-32.0
Filipinler	48.0	-17.3
Malezya	62.0	-27.2
Hong Kong	0.1	8.6

Kaynak: İTO, Asya Krizi: Uzakdoğu Finans Krizinin Türkiye Ekonomisi Üzerindeki Etkisi.
*4 Temmuz '97 – 19 aralık '97 tarihleri arasında yapılan devalüasyon oranları,
**31 Aralık '96'dan 5 Aralık '97 tarihine kadar kaydedilen gelişmelerin etkisini kapsamaktadır.

Kriz kapsamındaki ülkeler için yapılan hesaplamada krize giren ülkelerin devalüasyonlar sonucu Türkiye mallarına karşı yapılan veya Türkiye piyasasında sağladıkları fiyat avantajları Tablo 3.5.'de gösterilmiştir. Buna göre G. Kore yüzde 28.2, Tayland yüzde 32, Malezya yüzde 27.2, Endonezya yüzde 37.5 seviyesinde Türkiye'ye karşı fiyat avantajları elde etmişlerdir.

Türkiye'ye karşı büyük ölçüde fiyat avantajı kazanan dört kriz ülkesi G. Kore, Malezya, Endonezya ve Tayland'tan Türkiye'nin yaptığı toplam ithalat 1996 yılı itibariyle 1 milyar 184 milyon dolar olup Türkiye'nin toplam ithalatı içinde sahip oldukları pay yüzde 2.9 seviyesindedir. Bu miktar genel anlamda oldukça küçük olmakla birlikte belirli sektörlerde ciddi rekabet ataklarıyla karşılaşılması ihtimali yine de vardır.

Özelliklle sentetik ve suni flamentlerde kriz ülkelerinin düşük fiyatla Türkiye'ye mal sürmeleri ve dahili üreticileri zor durumda bırakmaları söz konusu olmuştur. 1997 yılında sentetik ve flamenterlerde Türkiye'nin ihracatı yüzde 16.2 oranında artarken, 1998 yılında bu ürünlerde ihracatımız yüzde 23.9 oranında artarken

ithalatımız yüzde 41.1 oranında genişlemiştir. Bu durum dahili piyasamızda ithal mallarının artan ölçüde Pazar payı kazandığını ortaya koymaktadır[32].

Ancak bunun yanı sıra kauçuk ve kauçuktan eşya ile bitkisel katı ve sıvı yağlar ithalatı kriz ülkelerindeki hammadde varlığına dayandığı için bu maddelerin düşük fiyatlarla temin edilmesi Türkiye'ye avantaj sağlamıştır.

Türkiye'nin Doğu Asya'da dört kriz ülkesi olan Tayland, Malezya, Güney Kore ve Endonezya'ya yaptığı ihracat 1996 yılı itibariyle 368.4 milyon dolardır. Toplam ihracatımız içindeki ağırlığı ise yüzde 1.6 payla bu ülkelerin ithalatımız içindeki ağırlıklarının yaklaşık yarısıdır. Bu nedenle mevcut ihracat hacminin nispi küçüklüğü göz önünde tutularak meydana gelebilecek dalgalanmaların ülkemizin ekonomisi üzerindeki genel etkilerinin de sınırlı kaldığı değerlendirmeleri yapılabilmektedir. Ancak burada iki hususun daha dikkate alınması gerekmektedir[33].

Birincisi, Doğu Asya ekonomik büyüme potansiyeli itibariyle dünyanın en önemli ve büyük piyasa bölgelerinden biridir. Türkiye'nin ihracatını geliştirme imkanları araştırılırken bu bölge göz ardı edilemez.

İkincisi, bölgeye yönelik bugünkü ihracat hacmimiz, genel boyutları itibariyle nispeten küçük ölçüler içinde kalsa da bazı sektörlerimizin ihraç imkanları bakımından çok önemdir.

Türkiye demir-çelik dış ticaretinde yassı mamullerde ithalatçı, yuvarlak çubuklarda ihracatçı konumundadır. Türkiye'nin Doğu Asya ülkelerine yönelik ihracatı sektör bazında incelendiğinde demir-çelik sektörünün olağanüstü bir öneme sahip olduğu görülmektedir. Bu sektörde yapılan ihracat, dört kriz ülkesine yaptığımız toplam ihracat içinde 1994'de yüzde 65.9, 1995'de yüzde 56.0 ve 1996'da yüzde 42.3 ağırlığa sahiptir. Kriz nedeniyle Doğu Asya ülkelerinde inşaat aktiviteleri büyük ölçüde gerilemiş, büyük altyapı projeleri durdurulmuştur. Bu nedenlerle Türkiye'nin Doğu Asya'ya yönelik çelik ihracatında talep gerilemesi yaşanmıştır.

---

[32] İTO, 1998, a.g.e., s.10
[33] Ekonomik Araştırmalar Dairesi (Dış Ticaret Müsteşarlığı), " Doğu Asya Krizi", **Dış Ticaret Dergisi,** Asya Krizi Özel Sayısı, Mart 1998, s. 101

OECD pazarında bazı mal gruplarında önemli Pazar paylarına sahip Asya krizi ülkeleri paralarının dış değerinin büyük ölçüde düşmüş oluşunun sağlayacağı fiyat avantajı yardımıyla ve bu piyasalarda yaşanan talep daralmasının Türkiye'nin bu pazarlara yönelik ihracatını olumsuz etkileyebileceği düşünülebilir. Ancak bugüne kadar yapılan tahminler Asya krizinin yol açtığı ekonomik büyüme hızındaki gerilemenin ABD'de yüzde 0.5 ve AB genelinde yüzde 0.2 seviyesindedir. Bu bakımdan Türkiye'nin ihracatının bu piyasalar açısından olumsuz etkilenmesi söz konusu değildir. Ancak ilgili kriz ülkelerinin yapmış olduğu devalüasyonların Türkiye'nin ihracat miktarları üzerinde önemli bir etkisi olmamakla beraber fiyatlar üzerinde aşağıya doğru aşırı baskı oluşturmuştur. Bu özellikle tekstil alanında kendini göstermektedir.

3.2.2.2.2. Global Krizin Türkiye İle Rusya Arasındaki Dış Ticarete Etkileri

Rusya'daki krizin ardından, Türkiye sarsılan piyasaları ve açığa düşen dış borçlanması ile dalgalanmayı sürdürmüştür. Rusya krizinin ilk etkisi, ihracatta 1 milyar dolarlık azalma ve 4 milyar dolara ulaşan müteahhit alacaklarındaki gelişmeler olmuştur. Buna Rusya'ya 3 milyar dolar borç veren özel sektörün finansal sıkıntısı da eklenebilir.

Güneydoğu Asya, Japonya ve ardından da Rusya'yı vuran global kriz, AB ve ABD'ye kadar sıçrayabilen dalgalanmaları da beraberinde getirmiştir. Rusya'da özel sektöre olan dış borçların üç ay süresince ertelenmesi ve rublenin devalüe edilmesi kararıyla yeni bir aşamaya giren bu kriz elbette istikrar arayan Türkiye ekonomisini de doğrudan etkilemiştir.

Rusya'daki bu krizden Türkiye yalnızca ikili ilişkileri nedeniyle etkilenmemiş, gelişmekte olan menkul kıymet ve para piyasaları, istikrar arayışı, siyasi dalgalanmaları ve ekonomik yapısıyla Rusya ile benzeşen Türkiye ilk aşamada "güven" açısından yara almıştır.

Bu yara, öncelikle, AB ve ABD piyasasından yaklaşık 4 milyar dolarlık dış borç arayan Hazineyi vurmuştur. Dünyada gelişmekte olan ülkelere kayan güvensizlik Türkiye'nin 1998 sonuna kadar yapacağı 4 milyar dolarlık dış borç ödemeleri için

aradığı uluslararası fonları kesen bu krizlerin iç piyasaya etkisi de yüksek faizler Tablo 3.8), delinen vergi reformu paketiyle kendini göstermiştir.

Bu krizin dünya açısından, Türkiye'ye de yansıyan ikinci etkisi Rusya'nın dünya piyasalarına olan 150 milyar dolarlık borcudur. Bu borcun 70 milyar doları AB piyasalarına olan yükümlülüklerden oluşurken, 20 milyardolarlık bölümü de Almanya'daki finans kuruluşları ve bankalarla oluşan ilişkilerden kaynaklanmaktadır. Bu durum Avrupa piyasalarının sarsılmasına ve zaten durgunlukta olan AB'nin etkilenmesine de yol açarak ihracatımızın gerilemesine neden olabilmektedir (Tablo 3.8).

Tablo 3.8. Kamu İç Borç Faizi, İthalat ve İhracat (1997-1999)

Yıllar	Kamu İç Borç Faizi (%)	İthalattaki Yüzde Değişme (%)	İhracattaki Yüzde Değişme (%)
1997	127,2	11,3	13,1
1998	122,5	-5,4	2,7
1999	109,5	-11,4	-1,4

Kaynak: DİE, TCMB

Bunlar Rusya'daki krizin Türkiye'ye dolaylı etkileridir. Bir de gelişmelerin Türkiye ile Rusya'nın ticari ilişkilerindeki payı vardır. Türkiye ile Rusya arasındaki ticaret hacmi 1997 sonu itibariyle 4 milyar 231 milyon dolar ile oldukça yüksek düzeydedir. 1997 sonu itibariyle Türkiye'nin Rusya'ya olan ihracatı 2 milyar 57 milyon dolar, bu ülkeden olan ithalatı da yaklaşık 2 milyar 174 milyon dolardır (Tablo 3.9).

Tablo 3.9. Türkiye'nin Rusya İle Dış Ticaret İlişkisi (Milyon Dolar)

	Sıra*	Pay* (Yüzde)	1996	1997	1998(Oca-Haz.)
İhracat	2	7.8	1.512	2.057	777
İthalat	6	4.5	1.921	2.175	1.071
Hacim	5	5.6	3.433	4.234	1.844
Denge	-	-	-406	-117	-294

Kaynak: Business Dergisi, Ekim 1998, Sayı: 11
*1997 yılı içindir.

Türkiye'nin Rusya'ya olan ihracatının en büyük kısmını tekstil sektörü ve hububata bağlı gıdaya dayalı bavul ticareti oluşturmaktadır. 1995'li yıllarda 10 milyar

doları bulduğu tahmin edilen Laleli'deki bavul ticareti 1998'e gelindiğinde krizin de etkisiyle üç dört milyar dolar azalmıştır, daha da azalmaya devam etmektedir. Çünkü Rusya kayıtdışı ekonomisini kayıt altına almak için yeni önlemler almaktadır. Bu amaçla Rusya'da, gümrük denetimleri sıklaştırılmış, yeni vergiler ve kotalar getirilmiştir.

Verilere göre 1998'in ilk altı ayında ihracat 777 milyon dolarda kalmıştır. Aynı dönemdeki ithalat miktarı da 1 milyar 71 milyon dolardır. Durum bu iken Dış Ticaret Müsteşarlığı, Rusya'da 1998 başından beri yaşanan dalgalanmaların Türkiye'ye doğrudan etkisinin dış ticarette yüzde 15 düzeyindeki düşüş olduğunu belirtmiştir.

Ancak, Rusya'nın IMF ile anlaşması ve Rusya Devlet başkanı Putin önderliğindeki yeni hükümetin piyasalara güven vermesi gibi gelişmeler sonraki dönemde Türkiye ile ticari ve finansal ilişkilerde bulunan Rusya'nın Türkiye'ye ye güven verebilmiştir.

3.2.2.3. Global Krizin İMKB Üzerine Etkileri

Uluslararası gelişmelerin olumlu veya olumsuz etkilerinin hızla yayılması ve izlenmesi özellikle finansal piyasalar aracılığıyla mümkün olmaktadır. Bu bağlamda, yatırımların risk açısından değerlendirilmesi yapıldığında uluslararası krizin yayılmasında başlıca faktörün döviz piyasalarında oluşan risk olduğu belirtilebilir. Sermaye piyasasındaki yatırımların önemli bir kısmının (yaklaşık yüzde 50) yabancı yatırımlar olduğu düşünüldüğünde, global krizin Türk sermaye piyasası açısından durumun önemini ortaya koymaktadır. Tüm dünyada ABD dolarının değer kazanmasına paralel 1997 yılında ABD Doları/TL paritesi de yükselme eğilimini sürdürmüştür. Bu süreçte IMF'nin gelişen ekonomilere önermekte olduğu yüksek faiz politikasını uygulamayı sürdüren Türkiye ciddi bir kriz atmosferine girmemiş, ancak global konjonktürün etkisiyle Türk sermaye piyasası da Asya krizinden Ekim 1997 itibariyle etkilenmiştir.

Krizin İMKB'na etkisi dolaylı olarak sektörel bazda olmuştur. Piyasada sektörlere ilişkin beklentilerin hisse senetleri fiyatlarına yansıması, krizin Türkiye'ye etkilerini ortaya koymaktadır.

Global kriz döneminde bankacılık ve elektrik sektörlerinde olumlu bir gelişme izlenmesine karşılık, başta demir-çelik alt grubu olmak üzere metal sanayi, tekstil ve ulaştırma sektörlerinde olumsuz bir trend gözlemlenmiştir. Bu sektörlerde şirket hisse fiyatlarının piyasa geneline göre 1997 yaz döneminden itibaren kayda değer derecede düşük bir seyir izlenmesi krizin etkilerinin yansımaya başladığına işaret etmektedir.

Krizin çok hafif de olsa, İMKB'ye ilk etkileri Temmuz-Ağustos aylarında hissedilmiştir. Aynı dönemde yabancıların net alımları da negatif olduğu dikkat çekicidir. Yabancı yatırımcıların Eylül 1997 ve Şubat 1998 arasındaki dönemde net alımı negatif olmaya devam etmiştir. Özellikle Ekim ayı yabancı yatırımcıların davranışları açısından krizin etkilerinin en yoğun hissedildiği dönem olmuştur. Ancak Şubat 1998'den itibaren Fiyat/Kazanç oranı artmaya başlamış ve yabancı yatırımcıların net alımları pozitif olmuştur. Bu durum, ülkemizde sıcak para olarak da isimlendirilen kısa vadeli sermaye hareketlerinden de görülebilmektedir. 1997 yılında 7 milyon dolarlık bir çıkış yaşanırken, 1998 yılında 1.3 milyon dolarlık bir giriş yaşanmıştır (Tablo 3.6).

3.2.2.4. Global Krizin Türkiye Üzerindeki Olumsuz Etkilerini Azaltan Faktörler

Krizin Türkiye üzerindeki kısa dönemli etkilerine bakarsak, bu etkiler beklenenden daha az olmuştur. Bunun nedenlerini genel olarak şöyle ifade edebiliriz;

- Her şeyden önce, Türk ekonomisinin globalleşme derecesi diğer benzer ülkelere kıyasla azdır. Bu nitelik orta dönemde ülkeye olumsuz yönde tesir etmekle birlikte, kriz zamanlarında ülkeyi korumakta ve krizin bulaşıcı etkisini azaltmaktadır.
- Türkiye krizlere veya krizciklere deneyimli yöneticilere sahiptir. Kurallarını bilmektedir.
- 1993 ile 1998 arasında Ödemeler dengesi kalemlerinin iyileşmesi, 1995-1998 yılları arasında pozitif büyüme, piyasa sisteminin aksak da olsa işleyişi, özel sektörün dinamizmi ve alt yapısı Türkiye'yi krizlerin etkilerinden koruyucu yapısallardır. Kriz ülkelerine göre güçlü yanlarımızdır.
- Kur politikası, reel ekonomimizin rekabetçi düzeyini düşürmeyen, istikrarlı, tahmin edilebilir ve sabit bir rejime bağlı olmayan bir biçimde

yönlendirilmektedir. Bu tür bir kur politikası ülkede döviz krizinin çıkmamasında en önemli hususlardan birisidir. Tersi politikalar ve etkilerini birçok ülkede özellikle Asya'da gözlenmiştir.

- Bankacılık sistemindeki kredi stokunun artışının büyüklüğü ve yönü dikkatlice izlenmiştir.
- Merkez Bankası kriz zamanlarında likiditeyi piyasanın güvenini sarsmayacak ve herhangi bir paniğe meydan vermeyecek şekilde sağlamıştır.
- Kısa vadeli faiz oranları, Merkez Bankası'nın elinde en önemli araçlardan birisidir. Piyasalarda stres arttığında veya ödemeler dengesinde bir sorun çıktığında faizler bu duruma göre şekil almıştır. Rezervlerin düzeyi hep yüksek tutulmuştur.
- Türkiye'nin ticari ve de finansal ilişkileri, tek bir ülke ya da ürüne endeksli değildir.
- IMF ile yakın izleme anlaşması yapılmıştır.

Bütün bu faktörler dıştan gelen olumsuz etkileri veya şokları yumuşatan bir yapıyı da beraberinde getirmiştir. Dolayısıyla da global krizlerin etkisi Türk ekonomisinde beklenenden düşük kalmıştır.

3.2.2.5. Türkiye'nin Krize Karşı Aldığı Önlemler

Krizin kısa dönem olumsuz etkilerini ortadan kaldırabilmek için yetkili kurum ve kuruluşlarının almış olduğu önlemler aşağıdaki gibidir.

- Kurlarda ödemeler dengesini bozacak etkilere izin verilmemiştir.
- Kısa dönemli uluslararası sermayenin yönü ve doğası çok iyi kontrol edilmeye çalışılmıştır.
- İhracatçılara ucuz kredi sağlanması için Eximbank'a 35 trilyon TL'lık kaynak aktarılmıştır. Yüzde 50 faizli bu kaynak yıl sonuna kadar kullandırılmıştır.
- Yurtiçi kredilerin gelişmesi çok sık analiz edilmiştir.
- Piyasa TCMB tarafından sürekli likit tutulmuştur.
- Şirketlerin, iştiraklerinin ve gayri menkullerinin satarak kaynak sağlamaları için, 1998 yılı sonunda dolan vergi teşviği 1999 yılında da sürdürülmüştür.
- Bankalar arası para işlemlerine konan stopajın sıfırlanması ve sermaye çıkışının önüne geçmek için bankaların forward döviz işlemlerine getirilen sınırlamalar kaldırılmıştır.

- TCMB'nın bugüne kadar Eximbank'a kullandırmadığı 200 milyon dolarlık limit, işletilmiş, böylece Eximbank'a ihracatçılara kredi olarak kullandırılmak üzere 30 trilyon TL'lık bir kaynak daha sağlanmış olmaktadır.
- Tariş, Çukobirlik gibi tarım satış kooperatifleri birliklerinin stoklarında bulunan pamuk dünya fiyatlarından vadeli ve faizsiz olarak tekstil sektörüne satılmıştır. Böylece tekstil sektörüne ucuz hammadde sağlanmıştır.
- 1 Ekim 1998 tarihinden itibaren kamu kağıtları üzerindeki stopaj kaldırılmıştır. Böylece bankalar 1998 yılı vergi yükümlülüklerini ertelemeye devam edebileceklerdir. Bu durum bileşik faizlerin yüzde 25 kadar düşmesine katkı sağlamıştır.

Türkiye'nin resmi kurumları kısa dönem için bu önlemleri alırken de orta ve uzun dönemde hem krizin orta ve uzun dönem etkilerini azaltmak hem de ekonominin iyileştirilmesi için yapısal reformlar, makroekonomik disiplinin korunması ve bankacılık sisteminin güçlendirilmesi gerekmektedir. Bu amaçla IMF ile yakın izleme anlaşması yapan Türkiye "enflasyonla mücadele" programı oluşturmuştur. Bununla Türkiye'de mali dengesizliklerin azaltılması ve daha aktif para politikası izlenmesi yönündeki daha güçlü kararlılık, enflasyon beklentilerinde iyileşme sağlanması ve global finansal krizin etkilerinin sınırlanmasına yardımcı olunması temel alınmıştır.

3.2.2.6. 1998 Global Krizine Bağlı Olarak Türkiye'deki Gelişmelerin Genel Değerlendirilmesi

1997 yılında Güneydoğu Asya ülkelerinde ortaya çıkan krizin Türkiye'ye olumsuz etkileri, gerek Türkiye'nin bu ülkelerle ticari ilişkilerinin zayıf olması, gerekse daha önce de bahsettiğimiz Türkiye ekonomisinin temelinde yatan krizin etkilerini azaltıcı faktörler dolayısıyla çok fazla olmamıştır.

1998 yılının ilk yarısında Türkiye ekonomisinde faiz dışı bütçe disiplini sağlanmış ve enflasyon düşme trendine girmiştir. Hazine gelirler, giderler ve borçlanma için üçer aylık hedefler açıklamaya başlamıştır. Bütçe planına paralel olarak, TCMB'da parasal program hazırlamıştır. Bu şeffaf görüntü, ekonomiyle ilgili olumlu düşüncelerin artmasına neden olurken, 1998 yılının ilk yarısı için belirlenen hedeflere ulaşılması hükümetin kredibilitesini yükseltmiştir[34]. Kriz erken uyarı

[34] Capital Dergisi, Sayı: 10, Ekim 1998, s. 20

sinyallerinden yararlanarak oluşturduğumuz Tablo 3.10. bize Asya krizinin etkilerinin atlatıldığını 1998 yılında daha derin herhangi bir krizin ortaya çıkmayacağını göstermektedir.

Tablo 3.10: 1998 Yılı Türkiye Ekonomisinin Göstergeleri

Erken Uyarı Sinyalleri	**Türkiye'deki Durum**
Ulusal Paranın değerlenmesi	Kur artış oranları, enflasyon oranı dolayında.
Borsa Endeksinin düşüşü	Temmuz 1997-Şubat 1998 arasında gerilemiştir. Ancak daha sonra istikrar sağlamıştır.
Mevduatların reel olarak azalması	Mevduatlarda reel bir artış vardır.
Döviz hesaplarının artması	Toplam mevduata oranı değişmemiştir.
Dış ticaret hadlerinin değişmesi	İyileşme gözlenmektedir.
İç borçlanma ihalelerinin iptali	Borçlanma programa uygun sürdürülüyor.
Bütçe açığının ve kamu açığının hızlı artışı	Kamu açığının GSMH'ya oranı yüzde 8.6 ile geçen yılın üstünde değil.
Kısa vadeli dış borçların oranının yükselmesi	Yüzde 25'in üstüne çıkması tehlikeli. Türkiye'deki oran yüzde 24.9
M2/Döviz rezervleri oranının artışı	Geçen yıla göre önemli bir artış yok.
İç talepte ani durgunluk	Kredilerin geri ödenmesini zorlaştıracak boyutta bir durgunluk gözlenmiyor
Cari işlemler açığının tırmanması	Cari işlemler açığı azalıyor.

Bu olumlu durum 1998 Mart ayından itibaren piyasalara yansımış, İMKB, Nisan ayı içerisinde hızla yükselmiş ve enflasyon düşerken faiz oranları da gerilemiştir. Ancak, yaz aylarına girerken ve piyasaların mevsimsel çıkışına başlaması beklenirken, çeşitli faktörler bu iyimserlik rüzgarını da beraberinde tersine çevirmiştir.

Önce Nisan 1999'da erken seçim kararı alınmıştır. Ardından vergi reformu yatırımcılar arasında tedirginlik yaratmıştır. Vergi tabanının genişletilmeye çalışılması ve vergi oranlarının düşürülmesi yasanın olumlu yanlarıyken, finansal gelirlerin vergilendirilmesi, yoğun tepkilere neden olmuştur. Sıkı para ve maliye politikaları sonucunda piyasalarda likidetinin azalacağı yönünde beklentiler oluşmuştur. Ayrıca, hükümetin kamu ücretlerini hedeflenen enflasyondan daha fazla arttırması, popülist politikalar güdüldüğü kaygılarını ortaya çıkarmıştır. Yurt içinde yaşanan bu problemlerin yarattığı tedirginlik, Rusya krizinin patlak vermesi ile kriz ortamına dönüşmüştür. Piyasalarda önce faizler yükselmiş, ardından İMKB düşmeye başlamıştır. Yukarıda geniş bir biçimde verdiğimiz bu krizin etkileri sunucunda Türkiye'de büyüme hızı bir önceki yıla göre düşerek yüzde 3.9 olarak

gerçekleşmiştir. Rusya ile ihracatımız yüzde 26 gerilemiş, az da olsa sermaye çıkışı olmuş, Türkiye dış kaynak bulmakta ciddi sorunlar yaşamıştır.

3.3. 2000 KASIM VE 2001 ŞUBAT KRİZLERİ

3.3.1. 2000 Kasım ve 2001 Şubat Krizleri Öncesi Gelişmeler

Türkiye ekonomisi, 1980'li ve 1990'lı yıllar boyunca, artan kamu açıkları, yüksek enflasyon seviyesi ve dalgalı büyüme yapısı ile istikrarsız görünüm arz etmeye devam etmektedir. Artan kamu harcamalarının yurtiçi mali piyasalar üzerindeki baskısının yanı sıra, bu dönemde yaşanan, yukarıda da incelediğimiz 1994 Krizi ve 1998 Global Krizlerinin de etkisiyle reel faizler hızla yükselmiştir. Artan reel faiz oranları, kamu açıklarını daha da arttırmış ve borç–faiz kısır döngüsü sürdürülemez boyutlara ulaşmıştır.

Türkiye Ekonomisinin makro dengelerinde ortaya çıkan bu sürdürülemez yapı, orta vadeli ve kapsamlı bir programın uygulamaya konulmasını zorunlu hale getirmiştir. İzleyen bölümde bu program ile birlikte ortaya çıkan gelişmeler incelenecektir.

3.3.1.1. 2000 Kasım ve 2001 Şubat Krizleri Öncesi Uygulamaya Konulan Enflasyonla Mücadele Programı

Yukarıda belirttiğimiz gelişmeler çerçevesinde 2000 – 2002 dönemini kapsayan bir makro ekonomik program 9 Aralık 1999 tarihinde uygulamaya konulmuştur. Bu program Uluslararası Para Fonu (IMF) tarafından 3 yıllık bir süreyi kapsayacak olan Stand-by anlaşması ile de desteklenmiştir[35].

Üç yıl sürdürülmesi konusunda görüş birliğine varılan ve IMF ile imzalanan "Stand-by" anlaşmasının temel hedeflerini aşağıdaki ana başlıklar halinde belirtebiliriz[36];

---

[35] İsmail Tekkoyun, "İstikrar Programının İlk Sonuçları ve 6 Aralık Kararları", **Vergi Dünyası,** Sayı: 234, Şubat 2001, s. 129

[36] Hüsnü Kızılyallı, "Türkiye'de Enflasyon ve 1999 Stand-by Anlaşması", **Vergi Dünyası,** Sayı: 236, s. 4 - 6

- TÜFE'yi, yapısal reformlarla desteklenen, birbiriyle tutarlı, güçlü, itibarlı ve süreklilik arz eden maliye, gelir, para ve kur politikalarının eş güdümlü uygulanması ile 2000 yılı sonunda yüzde 25, 2001 yılı sonunda yüzde 12 ve 2002 yılı sonunda da yüzde 7'ye indirmek (Tablo 3.11.),
- Reel faiz oranlarını makul düzeylere düşürmek,
- Ekonominin büyüme potansiyelini arttırmak,
- Ekonomideki kaynakların daha etkin ve adil dağılımını sağlamaktır.

Tablo 3.11: İstikrar Programı Makroekonomik Hedefler ve Performans

	1999	200		2001	
		HEDEF	GERÇEK.	HEDEF	GERÇEK.
Reel Sektör					
GSMH Büyüme Hızı	-6.1	5 ile 5.5	6.1	5 ile 6	-9.4
TEFE Enflasyon Oranı[1]	62.9	20.0	32.7	10 ile 12	88.6
TÜFE Enflasyon Oranı[1]	68.8	25.0	39.0	10 ile 12	68.5
Ortalama HB Faiz Orn.					
Nominal	106.2	-	38.0	81.1	100.4
Reel (geriye doğru)*	25.2	-	-11.4	23.7	-
Reel (ileriye doğru)**	32.0	-	-6.5	36.4	-
Konsolide Kamu Sekt.[2]					
Faiz-Dışı Bütçe Dengesi	-2.0	2.2	2.8	5.0	5.5
Net Faiz Ödemeleri	22.1	17.2	21.9	22.6	25.0
KKBG (MB karları dahil)	24.2	15.0	19.1	17.1	19.5
Bütçe Dengesi	-12.4	-7.4	-6.6	-3.2	-
Net Toplam Borç	61.0	58.0	58.4	56.5	93.5
Net İç Borç	40.9	-	38.8	44.3	53.9
Ödemeler Dengesi[2]					
Cari İşlemler Dengesi	-0.7	-1.5 ile -2	-4.8	-1.5 ile -2	1.5
Net Dış Borç	34.0	34.0	37.0	44.3	51.8

Kaynak: IMF, IMF Pres Release No.01/23, 15 May 2001; 2001 yılı reel sektör performans rakamları TCMB'dan alınmıştır.

[1] 12 aylık; dönem sonu itibariyle

[2] GSMH'nın yüzdesi olarak.

* HB ihalesi yapılıp nominal faiz oranının belirlendiği tarihten önceki bir yılda gerçekleşen enflasyon oranı kullanılarak hesaplanmış yıllık bileşik reel faiz.

** HB ihalesi yapılıp nominal faiz oranının belirlendiği tarihten sonraki bir yılda gerçekleşen enflasyon oranı kullanılarak hesaplanmış yıllık bileşik reel faiz.

Hükümetin, bu hedeflere ulaşmak için uygulamış olduğu politikalar ise aşağıdaki gibidir.

3.3.1.1.1. Maliye Politikaları

Hükümet Maliye Politikaları ile kamu harcamalarını kısarak kamu gelirlerini arttırmayı planlamaktadır. Bu amaçla bu başlık altında vergi gelirlerinin arttırılması, kamu harcamalarının azaltılması ve özelleştirme konularına yer verilecektir.

3.3.1.1.1.1. Vergi Gelirlerinin Arttırılması

26 Kasım 1999 tarihinde Parlamento'da onaylanan vergi paketi hükümetin program hedeflerinin tutturulmasını kolaylaştıracaktır. Vergi paketi, ek gelir ve kurumlar vergisi ödemeleri, ek yıllık motorlu taşıtlar ve emlak vergisi ödemeleri, cep telefonu faturaları üzerine uygulanacak bir vergi ve düzenleyici kurulların (İMKB, SPK gibi) yaratacakları gelir fazlalarından yapılan aktarımların arttırılmasını içermektedir. Ayrıca ek olarak, bedelli askerlik uygulaması da başlatılmıştır. Son olarak, 1 Aralık 1999 tarihinden önce çıkartılmış kamu kağıtları üzerine stopaj vergisi konularak bu kağıtları ellerinde bulunduranların 2000 yılında enflasyon ve faiz oranları düşmesi nedeniyle oluşacak beklenmedik karları azaltılmıştır. Bu önlemler ile, gelirler 2000 yılında GSMH'nın yüzde 2'si oranında arttırılması öngörülmüştür. Ayrıca, aşağıdaki gelir tedbirleri uygulamaya konulmuştur.

Gayrimenkul sermaye iratları ve serbest meslek kazançları üzerine uygulanan stopajın yüzde 15'ten yüzde 20'ye çıkartılması, ücret ve maaş kazananların vergi dilimleri ve özel istisna miktarlarının artışının hedeflenen enflasyon oranıyla sınırlandırılması yoluyla doğrudan vergi gelirleri GSMH'nın yüzde 0.3'ü oranında arttırılacaktır.

Dolaylı vergilere ilişkin olarak standart yüzde 15 olan oranı ile diğer Avrupa ülkelerine nazaran çok düşük kalan KDV oranı GSMH'nın yüzde 0.5'i oranında gelir yaratması amaçlanarak yüzde 3 puan oranında arttırılacaktır.

Tütün ve alkollü içecekler üzerindeki ek KDV oranının, eğitim kesintileri, ücretler ve harçların arttırılmasını içeren diğer tedbirlerin GSMH'nın yüzde 0.4'ü oranında bir gelir sağlaması beklenmektedir.

3.3.1.1.1.2. Kamu Harcamalarının Azaltılması

2000 yılında personel giderlerinde yapılacak azaltma ve diğer cari harcamalardan yapılacak kesintilerden tasarruflar dahil olmak üzere, yatırım dışı kamu harcamalarından yapılacak kesintiler ile GSMH'nın yüzde 0.3'ü kadar tasarruf sağlanacaktır (Bütçe kanununun 54. maddesi kapsamındaki harcamalar dahil).

2000 yılında bütçeye ilişkin gelişmeler, Eylül ayında yasallaşan sosyal güvenlik reformundan olumlu etkilenecektir. Yasanın sosyal güvenlik fonlarının dengesinin reformdan önceki trende göre 2000 yılında GSMH'nın yüzde 0.5'i oranında iyileştirmesi öngörülmüştür. Aşağıda incelenecek olan gelir ve tarımsal politikalardan da aynı fayda beklenmektedir.

Son olarak, bütün temel harcamalarda (personel ve sosyal güvenlik fonlarına yapılan transferler hariç), 2000 yılı bütçe ödeneklerinden yüzde 2'lik bir kesinti yapılmasını öngören bir genelge Maliye Bakanlığınca 2000 yılı Ocak ayı içerisinde çıkartılmıştır.

3.3.1.1.1.3. Özelleştirme Gelirleri ve Borç Yönetimi

Mali uyum, faiz ödemeleri yükünü hafifletmek için daha aktif ve çeşitlendirilmiş bir borç yönetimi politikası ve özelleştirmenin hızlandırılması ile tamamlanacaktır. Kamu sektörünün iç borçlanma gereğini sınırlandırmak amacıyla aşağıda belirtilen adımlar atılarak 2000 yılı kamu sektörü özelleştirme gelirlerinin GSMH'nın en az yüzde 3.5'ine (7.6 milyar $) yükseltilmesi hedeflenmiştir. Telekomünikasyon ve enerji sektörlerinden elde edilecek özelleştirme gelirleri (4.5 – 5.5 milyar $) doğrudan Hazineye aktarılacaktır. Özelleştirme İdaresinin elde edeceği nakit gelirlerin (3.1 milyar $) 0.9 milyar doları faiz ödemelerinde, işletme maliyetleri için ve KİT'lere transfer edilmek üzere kullanılacaktır. Geri kalan 2.2 milyar doların, Kamu Ortaklığı Fonu'na (KOF) Bütçe Dışı Fonların yatırımlarını finanse etmek üzere 400 milyon doları ve kalan 1.8 milyar doları Kamu Ortaklığı Fonu'nun Hazineye olan borçlarının azaltılmasında kullanılacaktır. Hangi kaynaktan olursa olsun elde edilecek ek özelleştirme gelirleri borç azaltımında kullanılmak üzere Hazineye aktarılacaktır. Bu hedeflere ulaşmak amacıyla, özelleştirme aşağıda belirtilen yasa değişiklikleri ile hızlandırılacaktır.

Ayrıca, kamu kesimi net dış borçlanması, IMF kaynakları hariç, deprem harcamaları için sağlanan dış destek dahil, GSMH'nın en az yüzde 2.5'ine (5.25 milyar dolar) ulaşacaktır. İç borç yönetimi ile ilgili olarak 1999'da başlatılmış olan ve değişken faizli tahvil ihraçlarına dayanan çeşitlendirilmiş borçlanma politikasına ağırlık verilmeye ve böylece daha ucuz vadeli ve sabit faizli kağıtlara (ki düşen enflasyon ortamında dönem sonu getirisi çok yüksek olmaktadır) dayalı borçlanmayı azaltmaya ve aynı zamanda faiz ödemelerinin yükünü zaman içinde düzgünleştirilmesine devam edilecektir. Genel olarak, 2000 yılı net kamu borcu/GSMH oranının 1999 sonuna oranla aşağı yukarı sabit kalacağı öngörülmüştür[37] (Tablo 3.11).

2001 –2002 yıllarında maliye politikası, kamu sektörü iç borcunun GSMH'ya olan oranını en azından sabitleyerek 2000 yılında ulaşılan mali sonuçları pekiştirmeye yönelik olacaktır.

Toplam borcun GSMH'ya olan oranının 2000 yılı sonu için tahmin edilen yüzde 58 oranından küçük bir oranda azalarak 2001 yılında yüzde 56.5'e, 2002 yılında yüzde 54.75'e inmesi beklenmektedir (Tablo 3.11). Özelleştirme, gelirlerinin 2001 yılında en az GSMH'nın yüzde 3.25'ine ve 2002 yılında en az yüzde 2'sine ulaşması sağlanarak sürdürülmesi öngörülmüştür[38].

3.3.1.1.2. Döviz Kuru Politikası

Enflasyonun en az maliyetle aşağı indirilebilmesi için, geçmişe yönelik endeksleme alışkanlığının terk edilmesi gerekmektedir. Önceden açıklanan kur, buna bu büyük desteği verecektir. Fiyat ve ücretlerin oluşumunda eski alışkanlığın sürdürülmesi üretimin ve istihdamın daralmasına yol açacaktır.

Orta – uzun vadede döviz kurlarına ilişkin sistemdeki belirsizliğin azaltılmasının hem mal piyasalarında, hem de mali piyasalarda olumlu etkileri olacaktır.

Kamu kuruluşlarının mali yapılarında öngörülen iyileşme, bu kuruluşların açıklanan kur sepeti paralelinde fiyat artışları yapmalarına olanak vererek,

---

[37] 9 Aralık 1999 Stand-by Anlaşması, www.hazine.gov.tr., s. 6
[38] 9 Aralık 1999 Stand-by Anlaşması, a.g.e., s. 7

enflasyona kamu sektöründen gelebilecek baskıyı giderecektir. Dolayısıyla, kamu sektörü enflasyon hedefi ile tutarlı fiyat ayarlamasına giderken, kamu sektörü bütününde taahhüt edilen performans kriterlerinin tutturulması enflasyonla mücadele programının başarıya ulaşmasında en önemli etkenlerden biri olacaktır[39].

Kamu borçlanma gereğindeki azalma ile birlikte, önceden açıklanan ve *"enflasyon hedefine yönlendirilen kur sistemi"*ne geçilmesi, yurtiçi faizler üzerinde odaklaşan risk priminin önemli bir bölümünün yok olmasını da beraberinde getirecektir. Bu nedenle nominal faizlerin, belirli bir zaman içerisinde açıklanan kur artış oranı ile tutarlı bir düzeye gerilemesi öngörülmüştür.

Risk priminin döviz kurunun belirsizliğinden kaynaklanan bölümünün kalkması, sermaye girişini şüphesiz ki arttıracaktır. Sermaye girişi bir yandan faiz oranlarının gerilemesine neden olurken, diğer yandan ekonominin reel kredi stokunu arttırarak mali derinleşmeye yardım edecektir. Gerek mali derinleşme, gerekse düşük faizlerin, özel sektör firmalarına düşük maliyetli, daha fazla mali kaynağa erişme olanağını sağlaması, üretim maliyetlerini düşürerek enflasyonu olumlu yönde etkileyecektir.

Sermaye girişinin diğer güçlü bir etkisi büyüme üzerinde gözlenecektir. Faizlerin düşüşü ve ekonomide kullanılabilir kaynakların artması ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkileyecektir. Ekonomik büyümenin, sermaye girişi ve çıkışlarına bağlı devresel hareketlerden olumsuz etkilenmemesi ise gelecek olan sermayenin uzun dönemli olmasının sağlanması ile yakından ilgilidir.

Bu nedenle, programın toplumun tüm kesimleri tarafından sahiplenilmesi ve uzun vadeli olarak düşünülmesi, ekonomik büyümenin de istikrarlı ve sürdürülebilir olmasını sağlayacaktır. İstikrarlı ve sürdürülebilir bir büyümenin ülkemizin en büyük sorunlarından biri olan işsizliğin azalmasına da büyük katkısı olacağı kuşkusuzdur.

Son yıllarda, TCMB'nın fiili kur politikası temelde kısa vadeli enflasyonist bekleyişler, ödemeler dengesi ve kamu dengesi gibi değişkenlere göre

[39] Merkez Bankası Başkanı Gazi ERÇEL'in 9 Aralık 1999 Tarihli Konuşması, www. tcmb.gov.tr., s.1

şekillenmiştir. Bu programla ise, T.C.Merkez Bankası, kur politikasını yalnızca enflasyon hedefine göre uygulayacaktır[40].

Program süresince, döviz kuru politikası iki farklı kur rejimi altında şekillendirilecektir. Döviz kuru politikası 2000 Ocak – 2001 Haziran dönemini kapsayan ilk 18 aylık sürede, *"enflasyon hedefine yönelik kur sepeti*", takip eden dönemde ise "*kademeli olarak genişleyen band*" çerçevesinde yürütülecektir.

Kur sepeti 1 ABD Doları + 0.77 EURO olarak tanımlanmıştır. Merkez Bankası 2000 yılı Ocak – Aralık dönemini kapsayan ilk 12 ayda, yüzde 20 TEFE yıl sonu artış hedefi ile uyumlu bir politika izleyecektir. TCMB, 2000 yılında, yıllık bazda döviz kuru sepeti artış oranının yüzde 20 olacağını taahhüt etmiştir. Döviz kurları (döviz sepetinin TL değeri) bir yıllık süreyi kapsayacak şekilde, günlük olarak açıklanmaktadır.

Her üç ayın sonunda gelecek 12 aylık dönemin sepet artış oranları açıklanmaktadır. Programın ikinci 18 aylık dönemi kapsayan, Temmuz 2001 – Aralık 2002 döneminde ise "band" uygulamasına geçilecektir. Söz konusu aralığın toplam genişliği aşamalı olarak arttırılmaktadır. Buna göre, 1 Temmuz 2001'den 31 Aralık 2002'ye kadar kademeli olarak yüzde 7.5'e, 30 Haziran 2002'ye kadar yüzde 15'e ve 31 Aralık 2002'ye kadar yüzde 22.5'e yükseltilecektir. "Band" ın uygulanmasında, kurun "band" ın içindeki hareketlerine Merkez Bankasının müdahalesi olmayacaktır.

Kur politikası, kurların önemli ölçüde belirleyici olduğu enflasyon ve enflasyon beklentilerindeki belirsizliği minimuma indirecek ve dolayısıyla ekonomideki reel faizlerin düşmesine de katkıda bulunacaktır. Önceden açıklanan kur politikasının başarısının arkasında maliye ve gelirler politikasındaki kalıcı iyileşme ve cari işlemler dengesinin sürdürülebilir yapısının olduğu unutulmamalıdır[41].

---

[40] ERÇEL, 1999, a.g.e., s. 2
[41] ERÇEL, 1999, a.g.e., s. 3

3.3.1.1.3. Para Politikası

T.C.Merkez Bankası'nın temel para ve kur politikası araçları, döviz piyasası, açık piyasa ve bankalararası para piyasası işlemleri ile zorunlu karşılıklar ve disponibilite oranıdır.

Merkez Bankası bilançosunun temel büyüklüklerinden "Net İç Varlıklar" kalemine getirilen "tavan" limitine ek olarak, "Net Uluslararası Rezervler" kalemi de rezervlerin düşebileceği minimum seviye ile sınırlandırılarak para politikası ve TCMB bilançosu şekillendirilmiştir.

Bilançoda "Net İç Varlıklar" büyüklüğünün tanımı Yakın İzleme Anlaşması ile aynıdır. "Net İç Varlıklar", Yakın İzleme Anlaşmasındaki "Net Dış Varlıklar" büyüklüğünden "Bankaların Döviz Mevduatları" düşülerek hesaplanmıştır. "Net Uluslararası Rezervler" ise, bir anlamda TCMB'nın net döviz rezerv pozisyonunu göstermektedir.

Stnad-by anlaşmasının ilk 18 aylık döneminde para politikasının işleyiş kuralları şöyle olacaktır[42].

3.3.1.1.3.1. Net İç Varlıklar

Kur politikasının likidite politikası üzerinde ki yansıması, TCMB'nın önceden açıkladığı fiyatlarla kendisine getirilecek tüm dövizi satın almayı, yani istendiğinde piyasaya döviz karşılığı Türk Lirası likidite vermesi şeklinde gerçekleşecektir. Merkez Bankasının piyasalar için Türk Lirası yaratma işlemi, önceden belirlenmiş kurların açıklanmasının devam ettirildiği 18 aylık dönem süresince döviz satın alınarak yapılacaktır.

Uygulanan bu fonlama prensibi Net İç Varlıklar değişkeni üzerine kısıt getirilmesi ve Net İç Varlıklarda dalgalanmanın azaltılması ile daha da güçlendirilmektedir. Dönem boyunca, net iç varlıkların, hedeflenen bu maksimum değeri merkez alan ve bir önceki üç ayın sonundaki para tabanı büyüklüğünün (+ -) yüzde 5'inin belirlediği paralel bir band içinde dalgalanmasına özen gösterilecektir. Burada amaçlanan, net

[42] ERÇEL, 1999, a.g.e., s. 4

iç varlılardaki dalgalanmaya bir miktar izin vererek, faizlerin ani ve aşırı hareketliliğini önlemektir

2001 yılının ikinci yarısından sonra ise döviz kuru bandı uygulamasına başlanacağı dikkate alınarak Net İç Varlılar politikasına daha geniş bir esneklik tanınacaktır. Bu esneklik sonucunda para politikasının faizler üzerindeki etkisi arttırılarak, enflasyon hedefine ulaşmaya yönelik gücü pekiştirilerek sürdürülecektir.

3.3.1.1.3.2. Açık Piyasa İşlemleri

2000 yılında net iç varlıklar genel olarak yukarıda belirtilen band içinde seyrederken, kompozisyonunun değişmesine izin verilecektir. Bu doğrultuda TCMB'nın, açık piyasa işlemleri stratejisi kamu mevduat veya kredilerindeki değişmeleri telafi etmeye yönelik olacaktır. Bu nedenle dönem boyunca net iç varlılar içinde yer alan açık piyasa işlemleri bakiyesi ile kamuya açılan net krediler kaleminin yoğun bir etkileşim içinde olması beklenmelidir. Bunun bir istisnası dini bayramlar nedeniyle artan likidite ihtiyacının karşılanmasında gözlenebilecektir.

3.3.1.1.3.3. Bankalararası Para Piyasası

Ağırlıklı olarak döviz piyasası işlemleri ile likidite yönetimi uygulamasının altını çizebilmek için, TCMB'nın İnterbank piyasası olarak da adlandırılan bankalararası para piyasasında taraf olduğu işlemleri azaltmaya yönelik bir strateji izlenecektir. Buna göre MB bu piyasadaki alış ve satış kotasyonunu kendisi dışındaki para ve repo piyasalarındaki gelişmeleri dikkate alarak belirleyecektir.

3.3.1.1.3.4. Mevduat Munzam Karşılıkları

Bankaların ay içinde ortaya çıkan geçici nitelikteki likidite taleplerini karşılayabilmeleri ve daha etkin bir likidite yönetimi yapabilmelerine imkan tanımak amacıyla bankalar zorunlu karşılık uygulamasında da bankalar lehine esneklik sağlanmıştır.

TCMB bilançosu açısından olaya bakıldığında ise net iç varlıkların sabit kalması, para tabanındaki değişmenin ancak ve ancak net dış varlıklardaki değişim karşılığı

olması anlamına gelmektedir. bu ise likidetinin döviz karşılığı yaratılacağı anlamındadır.

3.3.1.1.3.5. Net Uluslararası Rezervler

Net Uluslararası Rezervler yeni bir tanımlamadır. Bu tanımlama brüt veya kullanılabilir rezerv kavramlarından farklıdır. 2000 yılı boyunca net uluslararası rezervlerin üzerinde tutulması planlanan seviye, her bir çeyrek için sırasıyla 12,000 milyon, 12,750 milyon, 12,750 milyon ve 13,500 milyon ABD Dolarıdır. Bu seviyeler yaratılan otomatik mekanizma dikkate alınarak ve belli marjlar koyularak belirlenmiştir. Net uluslararası rezervlerin saptanan bu seviyelerin altına düşme eğilimi göstermesi durumunda TCMB gerekli önlemler ile bu eğilimleri kırma yoluna gidecektir.

3.3.1.1.3.6. Performans Kriterleri

Net Uluslararası Rezervlere koyulan hedefler taban (en az), net iç varlıklar hedefi ise dönem sonlarında bu değişkenin ulaşabileceği tavan değerleri göstermektedir. Stand-by programında uluslararası rezervler, 2000 yılının ilk yarısına kadar performans kriteri olarak kabul edilirken bu tarihten sonra “gösterge hedef” olarak kabul edilecektir. Net iç varlılar değişkeni ise 2000 yılı boyunca performans kriteridir.

3.3.1.1.4. Kamu Mali Kesimindeki Yapısal Reformlar

Yapısal reform programı, 2000 yılında uygulanan bütçe uyum politikalarını orta vadede sürdürülebilir hale getirmeyi, kamu sektörü borcuna ilişkin faiz ödemelerinin yükünü düşürmeyi, şeffaflığı ve ekonomik etkinliği arttırmayı ve kamu sektörünün muhtemel yükümlülüklerini azaltmayı hedeflemektedir. Tüm bunlar düşük enflasyon ortamında yüksek büyümenin sürdürülebilmesini sağlayacak ortamın yaratılması için gereklidir. Programın ilk yılına ilişkin yapısal kriterler aşağıda gösterilmektedir. Diğer kriterler programın gözden geçirilmesi esnasında belirlenecektir.

Kamu mali kesimindeki yapısal reformlar, kamu finansmanını kuvvetlendirmeyi, orta vadede topluma daha iyi hizmet sunmayı, vergi yükündeki eşitsizliği gidermeyi

ve kamu harcamalarındaki israfı azaltmayı hedefleyecektir. Bu amaçla, ilk olarak dört ana alanda yoğunlaşılmaktadır. Tarım reformu, sosyal güvenlik reformu, kamu mali yönetimi ve şeffaflık ile vergi politikası ve idaresidir[43].

3.3.1.1.4.1. Tarım Politikaları

Halihazırda uygulanmakta olan tarımsal destekleme politikaları fakir çiftçilere destek sağlamanın en düşük maliyetli yöntemi değildir. Yapılan uygulama, piyasadaki fiyat sinyallerini bozarak kaynak dağılımın kötü etkilemekte, fakir çiftçilerden çok, zengin çiftçilere fayda sağlamakta ve tarım alanındaki karar verme mekanizmasının bir çok Bakanlık ve kamu kurumu arasında dağılmasından ötürü husule uygun gelen parçalı yapı nedeniyle tutarlı olamamaktadır. Bütün bunların ötesinde, bu politikalar, son yıllarda ortalama olarak GSMH'nın yüzde 3'ü gibi bir maliyet ile vergi mükellefleri üzerine ağır yük getirmektedir. Reform programının orta vadeli amacı var olan destekleme politikalarını safhalar halinde ortadan kaldırmak ve fakir çiftçileri hedef alan doğrudan gelir desteği sistemi ile değiştirmektir. Bu ilk öncelikle 2000 hasat yılı için bir pilot program uygulamaya konarak yapılacaktır. Bu pilot program çalışmanın sonuçlarına göre, doğrudan gelir desteği sistemini 2001 yılında ülke çapına yaygınlaştıracak ve bu sistemi 2002 yılı sonuna kadar ise tamamlanması öngörülmüştür. Bu sistem, 2001 yılı Mart ayına kadar tamamlanacak olan çiftçi kayıt sistemi üzerine kurulu olacaktır.

Geçiş döneminde tarım politikaları rasyonalize edilecektir. Bu amaca yönelik olarak Hükümet halihazırdaki destekleme politikalarının 2000 yılındaki uygulamasında belirleyici olacaktır.

3.3.1.1.4.2. Sosyal Güvenlik Reformu

Eylül 1999'da Meclis'te onaylanan reform; asgari emeklilik yaşını sisteme yeni dahil olanlar için hemen 58/60 ve halihazırda sisteme dahil olanlar için ise 10 yıllık bir Geçiş dönemi ile 52/56 olarak arttırmakta; emekliliğe hak kazanabilmek için gerekli asgari prim ödeme süresini arttırmakta; ortalama aylık bağlama oranını yüzde 80'den yüzde 65'e çekmekte, emeklilik maaşının hesaplanmasındaki referans periyodunu tüm çalışma periyodu olarak arttırmakta; emeklilik maaşını TÜFE'ye

[43] 9 Aralık 1999 Stand-by Anlaşması, a.g.e., s. 9

bağlamakta; ve prime esas ücret tavanını yükseltmektedir. Prime esas ücret tavanı 1 Nisan 2001'de asgari seviyenin 4 katına, Nisan 2002'de ise asgari seviyenin 5 katına çıkarılacaktır. Hükümet, gelecek aylarda bir taraftan kapsamı, prim ödemeyi ve idari etkinliği arttırmak amacıyla idari reformlar yaparken diğer taraftan uzun vadeli tasarruf kaynaklarını çeşitlendirme açısından özel emeklilik fonlarına yönelik hukuki çerçeveyi oluşturarak, sosyal güvenlik reformuna derinlik kazandırmayı planlamaktadır[44].

3.3.1.1.4.3. Kamu Mali Yönetimi ve Şeffaflık

Kamu mali yönetimi, Hükümetin istikrar programının anahtarıdır. Bu amaçla, bütçe hazırlanmasını, uygulamasını ve kontrolünü kuvvetlendirmek; bütçe işlemlerinin şeffaflığını ve güvenebilirliğini arttırmak; vergi sistemini ve idaresini iyileştirmek için önemli değişiklikler gerekecektir.

Bütçe çerçevesindeki değişiklikler bütçenin fiili kapsamının genişletilmesini gerektirmektedir. Bu amaçla, toplam 61 bütçe fonundan 20'si 2000 yılı Şubat ayına kadar kapatılacak (ilk gözden geçirme için yapısal kriter); 2000 yılı Ağustos ayına kadar 25 fon daha kapatılacaktır (üçüncü gözden geçirme yapısal kriter). Kalan fonlar 2001 yılı Haziran ayına kadar kapatılacaktır. Bütçe içi ve dışı yeni fonlar oluşturulmayacaktır. Bu alanda 2001 yılında konsolide bütçeye tabi kuruluşlar için taahhüt bazında muhasebe ve raporlamaya geçilmesi ile de ilerleme kaydedilecektir. Ayrıca, 2001 yılında Hazine tek hesabına ve büyük defter esasına dayalı bir entegre finansal bilgi sistemi uygulamaya konacaktır[45].

Bütçe işlemlerinde şeffaflığı ve güvenirliliği arttırmak mali yönetimi iyileştirmek için gereklidir. Bu hususta ilk adım 2000 yılı bütçesine kamu bankalarının kredi sübvansiyon maliyetlerinin dahil edilmesi olmuştur. 1999 yılı sonuna kadar Hükümet, başta devlet garantileri olmak üzere var olan tüm ihtiyari yükümlülüklerin bir stokunu çıkaracak ve bunu kamuoyuna duyuracaktır.

2000 yılında IMF Mali İşler Bölümü (Fiscal Affairs Department), Hükümetin talebi üzerine bir mali şeffaflık raporu hazırlayacaktır. Türkiye'nin kreditörleri nezdinde ve

---

[44] 9 Aralık 1999 Stand-by Anlaşması, a.g.e., s. 11
[45] 9 Aralık 1999 Stand-by Anlaşması, a.g.e., s. 12

finansal piyasalardaki durumunu olumlu bir biçimde etkileyecek olan bu rapor bu alanda gerçekleştirilecek diğer reformlara temel teşkil edecektir.

3.3.1.1.4.4. Vergi Politikası ve İdaresi

Hükümet, vergi sistemini daha etkin ve adaletli hale getirmek amacıyla vergi sistemini iyileştirmek ve vergi uygulamasını güçlendirmek kararlılığı içindedir. Net ve basit yasa ve diğer mevzuatla desteklenmiş geniş tabanlı, düşük ve tahmin edilebilir marjinal vergi oranları üzerine kurulu bir vergi sistemi hem iç yatırımı teşvik etmek hem de yabancı sermaye çekmek için en iyi araçtır. Maliye Bakanlığı halihazırda vergi idare sistemine ilişkin tam otomasyon da dahil olmak üzere vergi idaresinin etkinliğini arttıracak birkaç iddialı projeye girişmiş bulunmaktadır. İkinci gözden geçirme boyunca, eğer gerekirse, 2000 ve 2001'de uygulanmak üzere vergi sistemindeki gerekli değişiklik belirlenecektir. Hükümet vergi aflarının mükelleflerin vergi ödemeye yanaşmasını engellediğinin farkındadır ve gelecekte yeni af çıkartmama kararlılığındadır.

3.3.1.2. Enflasyonla Mücadele Programı Sonrasındaki Gelişmelerin Genel Değerlendirilmesi

Yukarıda incelediğimiz Enflasyonla Mücadele Programının başladığı tarihten Kasım krizine kadar henüz bir yıllık süreç geçmişti ki, bu bir yıllık sürecin sonunda program hedeflerini aşan veya altında kalan değişkenler olmuştur. Kamu maliyesi konusunda hükümetin program hedeflerine ciddiyetle uyması ve mali disiplini sağlaması sonucunda, kamu sektörü faiz dışı fazla hedefi aşılmış; GSMH'nın yüzde 2.2'si yerine yüzde 2.8 olarak gerçekleşmiştir. 2001 için ise bu fazlanın GSMH'nın yüzde 5.0'i olması hedeflenmekteydi (Tablo 3.11).

Hedefin üstünde kalan diğer önemli büyüklükler enflasyon oranı, cari açık ve büyüme oranı olmuştur. Döviz kuruna dayalı istikrar politikalarında başlangıçta ekonominin canlanacağı, tüketimin artacağı, enflasyon oranının istenen hızda düşmeyeceği ve cari açığın ortaya çıkacağı, yani "önce genişleme-sonra resesyon" çevriminin olacağı, programı yapanlar tarafından beklense de, beklenmeyen birinci bölümde incelediğimiz iç ve dış etkenler hedeflerin aşırı aşılmasına yol açmıştır. Öte yandan bu sonuçlar, bir dezenflasyon politikasından genellikle daralma bekleyen

pek çok kesimi de şaşırtmıştır. Bu tüketim artışı/büyüme/enflasyon etkisinin şu kanallardan işlediği görülmektedir: Program boyunca TCMB sterilizasyon uygulaması yapamadığı için, yabancı sermaye girişindeki artış, faiz oranlarının hızla düşmesinde rol oynamış; ancak öte yandan, dolar bazında reel faiz oranları yine de yabancı sermaye girişini teşvik edecek derecede yüksek seyretmiş; çünkü programın hedeflediği yıllık yüzde 20 devalüasyon hedefi fazlasıyla tutturulmuş ve bu arada yurtiçi enflasyon oranı bunun neredeyse 20 puan üstünde seyretmiştir. Dolayısıyla hazine kağıtları yılın ilk 10 ayında dolar bazında yüzde 15 civarında getiri sağlamıştır. Bu nedenle, Kasım ortasında kriz çıkıncaya dek, yabancı sermaye girişi ve hazinenin yurtdışından yaptığı borçlanma TCMB döviz rezervlerinin önemli miktarlarda artırarak 24 milyar doları bulmuştur ki bu yıl sonu program hedefinin üstündedir. TCMB'nin net dış varlıkları bu dönemde yüzde 53'lük bir artış göstermiştir.

Program boyunca sterilizasyon yapılmadığı için dış varlıklardaki bu artış, Şubat ile 15 Kasım 2000 arasında para tabanını yüzde 46 oranında yükselterek iç piyasada likiditeyi arttırmıştır. Bu olgu; Hazinenin yeni borçlanmasını iç piyasadan dış piyasaya kaydırmasıyla birleşince, bir yandan faiz oranlarında hızlı bir düşüş sağlamış diğer yandan da toplam talebi hızla arttırmıştır.

İkinci olarak, faiz oranlarındaki düşmeyle birlikte artan nakit talebi, halkın yabancı varlıklarını bozdurup yerli paraya geçmesine, TCMB'nın da para arzını arttırmasına yol açmış; bankaların da kredilerini (daha az riskli olduğu için özellikle tüketim kredilerini) genişletmesine neden olmuştur. Üçüncü olarak, faiz oranlarındaki düşüş halkın (ve bankaların) ellerindeki menkul değerlerin (kamu kağıtlarının) sermaye kazançlarını arttırmış ve gelecekteki vergi yükümlülüklerinin bu kazançları dengelemeyeceği düşünüldüğünden, bu servet etkisi de talebi canlandırmıştır.

Son olarak, programa duyulan güvenin tam olmaması ve mevcut uygun koşulların gelecekte ortadan kalkabileceği ihtimali de bugünkü tüketimin canlanmasına etki etmiştir. Bu talep ve harcama artışı, bir yandan ekonomiyi canlandırıp büyümeyi arttırırken, öte yandan istenen hızda düşmeyen bir enflasyon yaratarak anti-enflasyonist bir politika için dezavantaj oluşturmuştur. Enflasyondaki düşmeyi sınırlayan bir diğer etken de, dış ticarete konu olmayan mal ve hizmetlerde enflasyon bekleyişlerinin geriye dönük olması ve uzun dönemli sözleşmelere bağlı

olması nedeniyle bu sektörde enflasyon ataletinin sürmesidir[46]. Sonuç olarak, yüzde 25 olması hedeflenen 2000 yılı sonu enflasyon oranı yüzde 39 olarak gerçekleşmiştir. Programın başlangıcında çok eleştirilen ve gerçekleşmesi mümkün görülmeyen yüzde 5 - 5.5'luk büyüme oranı hedefi de fazlasıyla aşılmıştır (Tablo 3.11).

İstenen hızda düşmeyen ve süren enflasyonla sabit döviz kurunun birleşmesi sonucunda ise yerli para aşırı değer kazanmış; cari işlemler açığı artmış; bunun da daha sonraki dönemde talebi kısıcı, resesyona yol açıcı bir etki yaratacağı beklenir olmuştur. Gerçekten 2000 yılı sonu itibariyle 8.2 milyar dolar olacağı ve GSMH'nın yüzde 1.8'i olacağı hedeflenen cari açık yüzde 4.8 olarak gerçekleşmiştir (Tablo 3.11). Cari açıkta bu beklenenden çok yüksek gerçekleşmenin altında TL'nın değerlenmesinin yanı sıra, Türkiye'nin dış ticaretinin büyük bölümünü gerçekleştirdiği Avrupa Birliği ülkeleri para birimi euro'nun dolar karşısında beklenmedik düzeyde değer kaybetmesinden dolayı bu ülkelerden yapılan ithalatın (başta otomobil) artmasının ve petrol fiyatlarının 1999'a göre üç kattan fazla yükselmesinin yattığı bilinmektedir.

Programdaki sayısal hedeflerde bu gelişmeler olurken öte yandan yapısal reformlar alanında önemli gelişmeler olmuştur. Yapısal reformlar kapsamında, uzun yıllardır açık veren Sosyal Güvenlik Sistemi yeniden düzenlenmiş ve sistemin aktif ve pasifleri arasındaki dengenin sağlanması yönünde önemli adımlar atılmıştır. Tarımda doğrudan gelir desteği sistemine geçişin ilk adımları atılmış, kredi faizleri kaynak maliyetlerine göre belirlenmiştir. Mali Sektör reformu sonucunda kurulan Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu (BDDK) ile bankacılık sektörünün düzenlenmesi, gözetimi ve denetimi işlevlerinin tek bir otorite altında toplanması hedeflenmiştir. Özelleştirme alanında önemli gelişmeler kaydedilmiş, cep telefonu lisans satışında beklenenin üzerinde gelir elde edilmiştir[47].

Bu dönemde programda ortaya çıkan olumlu–olumsuz gelişmelere rağmen, tam olmasa da, programa güvenin sürmesindeki ve program hakkındaki şikayetlerin zayıf kalmasındaki temel etken, bize göre; bir istikrar politikasından beklenenin ve

---

[46] İstanbul Ticaret Odası, 2001, a.g.e., s. 45
[47] Özer Ertuna, "2000 Yılı İstikrar Programının Dokuz Ay Sonuçları", **Muhasebe ve Finansman Öğretim Üyeleri Derneği Dergisi,** Sayı:9, s. 6

geçmişteki deneyimlerin aksine ekonominin bir daralma değil, bir büyüme trendine girmiş olmasıdır.

Ancak, Programda yaşanan yukarıda belirttiğimiz tüketim, büyüme, enflasyon ve cari açıktaki ciddi hedef sapmalarının ve bazı yapısal reformlardaki gecikmelerin (Telekom satışının gecikmesi, kamu bankalarının satılamaması, bankacılık sektöründeki düzenlemelerin gecikmesi, bütçe dışı fonların denetimlerinin gerçekleştirilememesi); gelirler politikasındaki yetersizlikler ve toplumun çeşitli kesimleriyle sağlanması gereken diyalog ve konsensüsün ihmal edilmesi, Kasım krizine doğru programa duyulan iç ve dış güveni zayıflatmaya başlatmıştır. Programa duyulan güvenin azalması, Global Krizlerin de etkisiyle uluslararası sermayenin gelişen piyasalara daha ihtiyatla yaklaşması, 2000 yılının ikinci yarısında Türkiye'ye dış kaynak girişinin azalmasına yol açarak 2000 Kasım ve 2001 Şubat krizlerinin patlak vermesine yol açmıştır.

Türkiye'de yaşanan birbirini takip eden bu iki ekonomik patlama aslında tek bir krizin parçalarıdır. Bu nedenle her iki krizin de ortaya çıkış nedenleri aynıdır.

3.3.2. 2000 Kasım ve 2001 Şubat Krizlerinin Ortaya Çıkış Nedenleri

Krizin ortaya çıkışında, finansal kriz yaşayan diğer ülkelerdekine benzer boyutları çoktur. Ancak Türkiye'ye özgü boyutları asıl teşkil etmektedir. Bu boyutların çoğu, ikinci bölümde ele aldığımız gibi bir istikrar programına girmeden önce mevcuttu ve zaten bir istikrar programına ihtiyaç duyuran da bu problemlerin varlığıydı. Ancak istikrar programı da ilave sorunlar yaratmıştır. Bu sorunlar aslında birbiri ile iç içe geçmiş ve birbirini besleyen duruma gelmişlerdir. Bunlar aşağıda ele alınmıştır;

3.3.2.1. Makroekonomik Temeller

Daha önce de incelediğimiz gibi, Türkiye 1999 sonunda bir istikrar programına başlarken, çok önemli ve kemikleşmiş makro ekonomik ve yapısal sorunlarla işe başlamıştır. Bunların başında yirmi beş yıldır devam eden kronik enflasyon sorunu görünüyorsa da, asıl sorun kamu açıklarını finanse etmekte 1990'lardan beri hızla içine sürüklendiği borçlanma kısır döngüsü gelmektedir. Başlangıçta, iç borçla

finansman monetizasyon dışında mucizevi ve enflasyon yaratmayacak bir alet gibi görünse de, ekonomik ve politik belirsizliklerden dolayı giderek kısa vadeli ve daha yüksek faizli bir iç borçlanmaya dönüşen sürecin de enflasyonu beslediğini ikinci bölümde inceledik. Bu kısır döngü 1990'ların ortalarında yaşanan ve önceki bölümde incelediğimiz 1994 krizinden sonra belirginleşmeye başlamış ve 1997'de daha fazla hissedilir olmuştur. Bölüm ikiden de anlaşılacağı üzere Türkiye yüksek enflasyonlu, borçlarıyla boğuşan ve istikrarlı olarak büyüyemeyen bir ülke durumundadır. Türkiye'nin 1995 seçimlerinden sonra, asıl çabanın yapısal reformlar, katı ve radikal maliye politikaları ve özenli para/kredi politikaları olan orta vadeli bir altyapı oluşturacak gerçek bir istikrar programını hayata geçirmesi gerekiyordu. Aslında, bu konuda adımlar da atılmış, ancak gereken ısrar ve özen gösterilmediği için sorunlar ertelenmiştir.

1999 programı bütün sorunları bir bütün halinde üç yıl içinde ve eşanlı olarak çözmeyi hedefleyen, bunun için kesin ve ayrıntılı tarihler saptayan ve esas çapası da yarı – sabit bir kur politikası olan iddialı bir programdır. Ancak, bize göre, kur çapası bu kadar derin sorunları taşıyacak kadar güçlü değildir. Ayrıca politik süreç içinde her geciken yasalaşma ve uygulama, programın altını oyup hedeflere varmayı zorlaştırması ve geciktirmesi kaçınılmazdır.

3.3.2.2. Finansal Kesim/Bankacılık Kesiminin Sorunları

Bankacılık kesiminin ikinci bölümde incelediğimiz varolan yapısal sorunlarına dezenflasyon politikasına uyumlaşma sürecinde ek sorunlar/riskler eklenmiştir. Bankacılık kesiminin bu ek sorunları/riskleri aşağıdaki gibi sıralayabiliriz[48].

Program uygulaması sonucunda, 2000 yılında iç borçlanmada vade 15 aya uzadığından, ellerindeki uzun vadeli kağıtları gecelik borçlanmalarla kısa vadeli mevduat kaynakları ve dış borçla fonlayan bankalar vade uyumsuzluğu nedeniyle yükselen bir faiz riski taşır hale gelmişlerdir. Dikkat edilirse bankalar vade uyumsuzluğu Global Kriz'de Uzakdoğu ülkeleri için de bir kriz nedeni olarak ortaya çıkmıştı.

[48] İstanbul Ticaret Odası, 2001, a.g.e., s. 52

Program sonrası sabit kura dayalı sistem, kur riskini azalttığı için döviz ile borçlanma bankaların açık pozisyonlarını da arttırmıştır. Haziran 2000'de açık pozisyon miktarı 19 milyar dolar olarak hesaplanmıştır. Bu, 11-12 milyar dolar civarında sermaye tabanı olan bankacılık sisteminin sermayesinin iki katı kadar açık pozisyonda olduğu anlamına gelir. Yasal sınır ise, Haziran 2000'den sonra yüzde 50'den yüzde 20'ye düşürülmeye çalışılmıştır[49].

❖ Kamu bankalarının bankacılık sistemi içinde payının yüksek olması ve bu bankaların verimli ve şeffaf olmayan işleyiş biçimleri de, önemli bir sorundur. Programın uygulanması süresi içinde de bu bankaların mali disiplinin bozucu yapısı değiştirilememiştir. Krizden sonra çokça sözü edilen Kamu bankalarının "görev zararları"nın bir nedeni, bu bankaların bazı kesimlere düşük faizli ve uzun vadeli kredi vermesi, diğer nedeni ise, hazinenin "nakit karşılığı olmayan" adı altında bu bankalara piyasadaki faizin çok altında ve geçerli vadenin çok üstünde devlet kağıdı satmasıdır. Bu uygulama sayesinde, kamu borcu ve bütçe açığı kağıt üstünde gerçekte olduğundan çok daha küçük görünmektedir[50].

❖ Bankacılık sektörünün denetim ve düzenlemelerinin de zayıf olması, bazı bankaların sermayelerinin kat kat üstünde kamu kağıdı taşımalarına olanak sağlamıştır. 1994'te yaşanan kriz aslında bankacılık kesiminin bu zafiyeti konusunda sinyal vermiştir. 4 banka TMSF'ye devredilmiş ve yüzde 100 mevduat sigortası da o dönemde alınan bir karar olmuştur. Ancak, bankaların denetim ve düzenlemesine ilişkin pek bir somut adım atılamamıştır. 2000 yılı programı çerçevesinde Bankacılık reformuyla ilgili olarak oluşturulması gereken BDDK oldukça gecikmeli olarak faaliyete geçebilmiştir. BDDK'nın denetimlerini uygulayış biçimi de bankacılık sektörü üzerindeki olumsuzlukları ve paniği arttırmıştır.

❖ Dezenflasyon programına ayarlanma riskleri de ortaya çıkmıştır. Enflasyonun ve faiz oranlarının düşmesiyle bankacılık sektörünün eski dönemde ellerinde yüklü miktar kamu kağıdı bulunduran bankaların kağıtlarının fiyatını arttırıp bir defaya mahsus olarak nakit akımlarını arttırmıştır. Ancak, orta vadede, Bankalar normal bankacılık faaliyetlerine geçme, kredi verme ve kredi riskini üstlenmek

---

[49] Nur Keyder, "Türkiye'de 2000-2001Krizleri ve İstikrar Programları", **İktisat, İşletme ve Finans Dergisi,** Haziran 2001, s. 40

[50] K. Çakman, U. Çakmak, "Krizin Oluşumu Üzerine Yorumlar ve Prognoz", **İktisat, İşletme ve Finans Dergisi,** Ağustos 2001, s. 50

durumunda kalacaklardır. Bu da bankaların risk yönetimini daha ciddiye almalarını ve daha rasyonel çalışmalarını gerektirecektir.

Program süresince, hazine kağıtlarından sağlanan karlılık fırsatlarının azalmasıyla birlikte, bankaların tüketici kredilerine yöneldiklerini ve bağlı şirketlerine kredi verme yoluna gittiklerini ve bazı bankaların da seçme ve izleme yetenekleri zayıf olduğu için riskli kredilere yöneldiklerini görmek mümkündür.

Sonuçta, bankacılık sisteminde varolan sorunlara, istikrar programı nedeniyle saydığımız bu sorunlar eklenince, bankacılık sistemi uygulanan programın altını oymuş, krizin ortaya çıkışında etkili olmuştur.

3.3.2.3. Sabit Kura Dayalı İstikrar Programlarının Sorunları

Sabit Kura dayalı istikrar programlarına özgü ve uygulayan ülkelerin hepsinde istisnasız yaşanan, bilinen riskleri vardır: Ülke parasının aşırı değerlenmesi, cari hesap açıkları sorunu, başlangıçtaki büyüme eğiliminin sürdürülemeyip resesyona girileceği ve sabit kur uygulamasının finansal kesimde yarattığı zafiyetler. Bütün bu riskler biliniyorken böyle bir programın neden yapıldığı sorusu, programı terk ettiğimizden beri sıkça sorulan bir soru olmuştur. Bize göre böyle bir geçişte IMF'in de, Türkiye otoritelerinin de makul gerekçeleri vardı. Öncelikle, program geçmişte başka ülkelerde yaşanan olumsuz deneyimlerden ders alınarak hazırlanmış, üzerinde oldukça düşünülmüş bir programdı. Geçmişte Meksika ve Brezilya benzer programları 4-5 yıllık bir dönem boyunca sürdürebilmişlerdi; Türkiye için kurun sabit olduğu süre ise sadece 1.5 yıldı. Bu sürenin sonunda genişleyen bir banda geçme olanağıyla programın kendisi, herhangi bir sorun doğduğunda programdan çıkış stratejisini zaten içeriyordu. Dolayısıyla bir yıl bile dolmadan programın kırılacağını IMF de beklemiyordu.

Eylül 2000'den itibaren sabit kura dayalı istikrar programının riskleri Türkiye ekonomisindeki bazı göstergelerde ortaya çıkmaya başlamıştır. İlk olarak bankacılık sektörünün yanı sıra tüm toplum kesimi de dövizle borçlanmaya yönelmiştir. 2000 yılına baktığımızda Tablo 3.12'de görülen gelişmelere göre kısa vadeli dış borcun TCMB döviz rezervlerine oranı yükselerek 1.13 seviyesine ulaşmıştır. İkinci ve daha önemlisi ise, reel döviz kurunu aşırı değerlendirerek tasarruflar aleyhine tüketimi

arttırması ve ithalatı patlatmasıdır. Yine Tablo 3.12'de, ithalatın 2000 yılı değişim değerine baktığımızda yüzde 34 oranında arttığını görürüz. Bu da cari açık sorunlarına neden olmuştur. Cari hesap açığının GSMH'ya oranının yüzde 1.5 olması beklenirken Tablo 3.12'den izlenebileceği gibi yıl sonunda bu oran yüzde 4.9 olmuştur. Bu durum uluslararası piyasalarda programa duyulan güvende kırılganlık yaratmıştır.

Tablo 3.12. Yatırım, Sermaye Hareketleri ve Cari Açık (2000-2002)

Yıllar	Toplam Sabit Sermaye Yatırımları (Milyon $)	Kısa Vadeli Sermaye Hareketleri (Milyon $)	Kısa Vd. Dış Borç/MB Döviz Rezervi (Oran)	Cari Açık/ GSMH (%)
2000	42351,0	4200	1,13	-4,9
2001	27765,5	-11321	0,87	2,4
2002	31265,3	-415	0,87	-1,0

Kaynak: TCMB

3.3.2.4. Sermaye Hareketlerinin Değişkenliği Sorunu

1999 Sabit Kura dayalı istikrar programı, Para Kuruluna benzer bir uygulamayı devreye sokmuştur. Buna göre; ülke içine yabancı para girdiğinde TCMB döviz rezervleri artıyor, parasal taban genişliyor, likidite artıyor ve bu da faiz oranlarının düşmesine katkı yapıyordu. Programın uygulandığı ilk 6-7 aylık sürede olumlu konjonktür ve programa duyulan güven nedeniyle Tablo 3.13'ün 2000 yılı değerinde gördüğümüz gibi önemli bir yabancı sermaye girişi olmuş; bu da istenenden daha fazla, Tablo 3.13'da görüldüğü üzere faiz oranlarını düşürmüştür.

Tablo 3.13.Kamu İç Borçlanma Faizi, MB Döviz Rezervleri (2000-2002)

Yıllar	Kamu İç Borçlanma Faizi (%)	Kısa Vadeli Sermaye Hareketleri/GSMH (%)	MB Döviz Rezervleri (Milyon $)
2000	38	2,086	1,13
2001	96,2	-7,861	0,87
2002	63,8	-0,229	0,87

Kaynak: TCMB

Eylül – Ekim'den itibaren ise, yukarıda incelediğimiz risklerin de etkisiyle azalan güven nedeniyle süreç tersine dönmüş, 2000 yılı sonu ve 2001 yılı başında önemli sermaye çıkışları likidite sorununu kötüleştirmiştir.

3.3.2.5. Körfez Savaşının Dolaylı Etkisi

Körfez Savaşı doğrudan değil fakat dolaylı olarak 2000 ve 2001 krizlerini etkilemiştir. Körfez krizi sırasında Türkiye, ekonomik kayıplarını karşılamak için ABD'den 3 milyar dolar civarında hibe şeklinde maddi yardım almıştır. Oysa Türkiye'nin 1991 Körfez savaşından 2000'ne kadar doğrudan ve dolaylı yollardan uğradığı maddi kaybı, DİE'nün hesaplamalarına göre 70 – 80 milyar dolar civarındadır. Bu maddi kayıp 2000 Kasım ve 2001 Şubat krizlerinin ortaya çıkmasında verimli yatırımların yapılamaması ve borç yükünün artması şeklinde zemin oluşturduğunu söyleyebiliriz.

3.3.2.6. Politik İstikrarsızlık

Aslında 1999 seçimlerinin hemen akabinde kurulan ve oldukça farklı politik/ekonomik görüşleri içinde barındıran üçlü koalisyon Hükümeti, böyle zor ve riskli bir programı devreye sokma konusunda başlangıçta samimi bir irade göstermişlerdir. Ancak, yapısal reformların yasal ve uygulamaya dönük takvimi işlerken, önce su yüzüne çıkmayan alttan alta hissedilen itiraz ve engellemelerin daha sonra programın işleyişini zafiyete uğrattığı görülmüştür. Politik bir süreç içinde kamu bankalarının/kurumlarının özelleştirilmesi, tarımda reform yapılması gibi yıllardır söylenip de yapılamamış konuların bir koalisyon hükümeti tarafından gerçekleştirilmesinin çok güç olduğu ortaya çıkmıştır. İkincisi, böyle zorlu bir program resmi kanallardan halka anlatılmamış; halkın desteği alınmamış ve gerekli kesimlerle müzakere edilmemiştir. Programın, hükümet içinde bir sahibinin olmaması da çok eleştirilen bir konu olmuştur. Son olarak, Cumhurbaşkanı ve Başbakan arasındaki anlamsız tartışma ise tetiği çekmiştir.

Yaşanan bu gelişmelere bağlı olarak önce 2000 Kasım krizi ve hemen ardından bu krize bağlı olarak 2001 Şubat krizi patlak vermiştir. Devam eden bölümde önce 2000 Kasım krizi, sonra 2001 Şubat krizi incelenecektir.

3.3.3. 2000 Kasım Krizinin Ortaya Çıkışı ve Krize Karşı Alınan Önlemler

Türkiye'de var olan ve uygulanan ekonomik programa bağlı olarak ortaya çıkan sorunlar nedeniyle, 2000 Ağustos – Eylül aylarına gelindiğinde Türkiye'nin görüntüsü "borçlanıyor, ithalat yapıyor, dış borç geri ödeme gücü giderek azalabilir" yorumlarına neden olmuştur. Bu bağlamda, cari açığın GSMH'ya oranı yüzde 3.5 düzeyine, yani 7 milyar dolara varıncaya kadar Türkiye'nin görece rahat borçlanabileceği, ancak bu eşik aşıldığında dış borçlanmayı sürdürmenin zor olacağı ifade edilmektedir.

2000 sonbaharında Türkiye'nin dış piyasalarda borçlanma faizi üzerindeki risk primi yükselmeye başlamıştı ve kriz ortamına doğru yol alınmaktaydı. Genel kanıya göre, krizi ateşleyen, hem kamu bankalarının hem de büyük ölçüde DİBS taşıyan Demirbank gibi bazı özel bankaların iç piyasada kısa vadeli borçlanma telaşına girmeleridir.

2000 yılının Kasım ayında yaşanan kriz başlangıçta tek bir bankaya özgü bir likidite sorunu gibi göründüyse de, aslında altında yatan, yukarıda saydığımız kriz nedenlerinin ortaya çıkması, başka bir deyişle kamu iç borçlanma kağıtlarını tutanların bunların finansmanını yapamaması ve dolayısıyla da finansal kesime, kamuya ve programa duyulan güvenin zayıflamasıdır. Demirbank, 2000 yılında battığı zamana kadar tek başına gerçekleşen kamu ihraçlarının yüzde 15'ini almış bir bankaydı. Programın hedeflediği gibi faiz oranlarındaki sürekli düşme beklentisine göre, portföy tercihini bu yönde yaparak ciddi bir risk üstlenmişti. Kasım ayına kadar da ciddi bir sorunu görünmüyordu, hatta S&P kasımda bankanın derecesini yükseltmişti. Anacak, Eylül/Ekim aylarından itibaren Türk bankalarına yabancı bankaların kredi yollarının kapanacağına dair spekülasyonlar başlamıştır. Ayrıca Arjantin'deki olumsuz gelişmeler nedeniyle yükselen piyasalara karşı yabancı sermayenin ihtiyatlı yaklaşımı artmıştır. Bunların sonucunda 2000 yılının ikinci yarısında Türkiye'ye yabancı kaynak girişi azalmaya başlamıştır.

Uygulanmakta olan kur çapasına dayalı para politikası gereği likidite yaratım mekanizmasının döviz girişine dayandırılmış olduğu bir yapıda dış kaynak imkanlarındaki bu daralma likiditedeki artışın da yavaşlamasına yol açmıştır. Demirbank da, uluslararası sendikasyon piyasasında sendikasyon kredilerini

azaltmak zorunda kaldığından, elindeki bono ve tahvil portföyünü yurt içinden finanse etmek durumunda kalmıştır. Ancak, yurt içinden iki bankanın Demirbank'a kredilerini kesmeleri ve elindeki devlet kağıtlarını garanti olarak kabul etmemeleri bankayı ödeme güçlüğüne düşürmüştür. Vadeli kamu kağıtlarını gecelik borçlarla finanse etme alışkanlığı (vade uyumsuzluğu) faiz riskini arttırmıştır. Hem yabancı sermaye girişinin azalması hem de bankaların likidite ihtiyacı, likidite sıkışıklığına yol açmıştır. Bunun bir yansıması olarak bankalar ellerinde bulunan hazine bono ve tahvillerini düşük fiyattan satmaya başlaması kamu tahvil satış paniğini başlatarak Temmuz–Ağustos döneminde yüzde 30'a kadar düşmüş olan faiz oranlarını Eylül ayından itibaren Tablo 3.13'de görüldüğü gibi yüzde 95'lere yükseltmeye başlatmıştır. Bankacılık kesiminin likidite, faiz ve kur risklerine karşı duyarlılığının daha da arttığı bir dönemde ortaya çıkan faizlerdeki bu yükselme eğilimi sonucunda Demirbank, TMSF'ye devredilirken, özellikle yabancı yatırımcıların izlenmekte olan programın sürdürülebilirliği üzerindeki endişeleri artırmış ve ülkeyi terk etme çabaları sonucunda MB 6 milyar dolar civarında döviz satışında bulunmuş ve MB'nın brüt döviz rezervi Tablo 3.13'de görüldüğü gibi 25 milyar dolardan 18.8 milyar dolara inmiştir. Likidite ihtiyacına karşı MB'nın piyasayı fonlamamasının nedeni ise, hem IMF'ye karşı taahhütlerini yerine getirmek (net iç varlık sınırını korumak) ve güvenirliliğini kaybetmemek isteği, hem de çıkan paranın dövize yöneleceği korkusudur[51].

Kasım krizi, bankacılık kesiminde yarattığı sarsıntıyla birlikte, programın en sağlam ayağı sanılan para ve kur politikalarının da karışmasına yol açmış; programa güveni ciddi şekilde bozmuştur. Programın bütünüyle gözden geçirilmesi gereği doğmuş; yapısal reformların hızlandırılması kararlaştırılmış ve yürütülmekte olan Stand-by düzenlemesinin 7.5 milyar dolar tutarında Ek Rezerv Kolaylığı ile desteklenmesi yönünde IMF ile anlaşma sağlanmıştır.

Kasım Krizi sonrasında alınan önlemler ve IMF ile varılan anlaşma sonucunda mali piyasalardaki dalgalanmalar kısmen giderilmiş, MB'nın döviz rezervleri artmış ve faiz oranları kriz ortamına göre önemli ölçüde gerilemiştir. Fakat faiz oranları, kriz öncesi seviyelerine inememiş ve krizden sonra iç borçlanma piyasası toparlanamamıştır. Bir yandan devalüasyon riski, öte yandan yüksek faizler nedeniyle, aşırı şekilde gecelik borçlanma ihtiyacında olan kamu bankaları ve

[51] Nihal Tuncer, "Para Krizleri ve Türkiye", **İktisat Dergisi,** Sayı: 410-411, s. 42

portföylerinde yoğun alarak DİBS bulunduran TMSF kapsamındaki bankaların mali yapıları iyice bozulmuştur. Ayrıca, IMF kredisi, ek rezerv olanağı biçiminde verilmiştir ve vadesi oldukça kısa, maliyeti de yüksektir. Bunun sonucunda MB'sı ilan edilen döviz kuru politikasını çok yüksek bir maliyetle savunabilmiştir. Ancak, şunu da vurgulamak gerekir ki, daha sonra olabilecek benzer bir saldırıya karşı savunma gücü büyük ölçüde azalmıştır.

Kasım Krizinin ortaya çıkışında da görüldüğü gibi, bir finansal krizin ortaya çıkışında genel kabul görmüş olan görüş; finansal krizdeki baskı ve gerginliğin, güvensizlik ve panikten kaynaklandığıdır. Kasım ayına gelindiğinde kriz ile birlikte, Türkiye'de üzerinde düşünülerek ve titizlikle hazırlanarak uygulamaya konan programa ve programı uygulayanlara güvenin azalması, programın eksiklikleri ve sakıncaları olduğu kanısını uyandırmıştır. Bu amaçla bu programın zayıflıkları aşağıda kısaca incelenmiştir.

3.3.4. Enflasyonu Düşürme Programının Zayıflıkları

Programın başarısı konusunda, daha açıklandığı günlerde bazı olumsuz görüşler vardı. Önce bu tür görüşler, daha sonra da program uygulamasıyla birlikte ortaya çıkan zayıflıklar ve aksamalar programa duyulan güveni azaltmıştır[52]. Söz konusu olumsuz görüşleri maddeler halinde aşağıdaki gibi ifade edebiliriz.

1. Türkiye geçmişte IMF ile 16 anlaşma yaparak istikrar programları uygulamış, ancak bunlarla enflasyonu indirememiş, üstelik bunların bir bölümünü de yarıda kesmiştir. Geçmişteki başarısız program uygulamaları yeni programın da başarısı konusunda şüpheler uyandırmıştır.

2. Bir başka olumsuz görüş, dövizi çapa yapan benzer programların 1990'larda birçok ülkede başarısız olmasından kaynaklanmaktadır. Örneğin Meksika, Brezilya, Rusya ve Tayland'da döviz kurunu çapa yapan programlar finansal krizlerle sona ermiştir. Aslında, arkasında IMF ve Dünya Bankası vardır düşüncesiyle döviz kuru çizelgesinin güvenirliliği 2000 Kasım ayına kadar yüksek olmuştur. Ancak enflasyonun öngörülenden çok yavaş düşmesi ve programın giderek döviz kuru

---

[52] Ercan Uygur, "2000 Kasım ve 2001 Şubat Krizleri; Değerlendirmeler ve Öneriler", 2001, euygur@dialup.ankara.edu.tr. s. 4

çapasına daha çok dayanması, programın başarısı konusundaki şüpheleri arttırmıştır. 2000 Kasım ayında yaşanan finansal krizle birlikte, kur çizelgesi önemli güven kaybına uğramış ve özellikle yabancılar arasında programın sürdürebilirliği konusunda şüpheler çok artmıştır.

3. Riskli bir bankacılık sistemi dışarıdan borçlanacak fakat sterilizasyon da olmayacaktı. Para kurulu benzeri bir kurala göre, TCMB'nın Net İç Varlıkları sabitlediği için, parasal taban MB'nın Net Dış Varlıklarına göre belirlenmiştir. Para – faiz politikasının olmadığı bu düzen, bir çok iktisatçıda tedirginlik yaratmıştır.

4. Programın enflasyonu düşürmek isterken büyümenin yükseleceğini öngörmesi de eleştiri konusu olmuştur. İç talep – büyüme makul ölçülerde kaldığında bu konuda bir çelişki yoktu, ancak, iç talepteki, özellikle dayanıklı tüketim malları talebindeki genişleme ve bu talebin ithalata yönelmesi öngörülenin çok üzerine çıkmıştır. Talepteki hızlı genişlemenin en önemli nedeni faizin hızlı düşmesidir[53].

Tablo 3.14: Hazine Bileşik Faizi, Gerçekleşen ve Beklenen TEFE Oranları

Ay	Hazine Bileşik Faizi	TEFE Enflasyonu	Beklenen TEFE Enflasyonu	
	Ortalama	12 Aylık	12 Ay Sonra	Yıl Sonu
1999-7	101.4	52.4	58.3	59.8
8	116.5	53.7	60.2	61.3
9	113.2	54.4	60.5	62.1
10	109.3	55.2	57.1	61.3
11	96.4	56.3	53.4	60.5
12	(*)	62.9	44.1	56.8
2000-1	38.3	66.4	37.5	38.9
2	42.1	67.5	38.6	39.9
3	39.9	66.1	38.0	40.7
4	34.5	61.5	36.3	39.4
5	39.4	59.2	35.3	38.9
6	41.9	56.8	34.9	39.1
7	34.5	52.3	33.0	37.8
8	33.2	48.9	34.0	38.7
9	33.6	43.9	32.2	37.9
10	38.0	41.4	30.5	37.2
11	41.0	39.1	29.9	37.8
12		32.7	29.9	37.0
2001-1		28.3	27.1	37.2

Kaynak: DPT, DİE, TCMB. (*) 1999 Aralık ayında ihale yapılmamıştır

[53] Uygur, 2001, a.g.e., s. 6

Tablo 3.14'de DİBS bileşik faizi, gerçekleşen ve beklenen enflasyon oranları yer almaktadır.

Tablo 3.14'de görüldüğü gibi, DİBS bileşik faizi 2000 yılı başından itibaren çok hızlı gerilemiş ve hem gerçekleşen hem de beklenen enflasyonun altına düşmüştür. Tüketiciler için reel faiz hem beklenen (ex – ante) hem de gerçekleşen (ex- post) enflasyona göre eksi değerlere sahiptir.

5. Tablo 3.14'deki son iki sütunda görüldüğü gibi, 1999 sonu – 2000 başında TEFE enflasyon beklentisi yüzde 20 hedefe göre zaten çok yüksekti. Programın ilan edilmesiyle 2000 sonu için beklenen ortalama TEFE enflasyonu yüzde 50'lerden yüzde 40'ların altına çekildi. Ancak, daha sonraki aylarda düşmedi ve yüzde 37'nin altına inmemiştir. Bu gelişme karşısında ek önlemler getirilmesi gerekirken, getirilmemiştir.

6. 2000 yılında kamu fiyatlarını da bir çapa olarak kullanmak amacıyla, 1999'un sonlarında yüksek kamu zamları yapılmıştır. Kamu kesimi enflasyonunun 2000 yılının başından itibaren yüzde 2 dolayında kalacağı varsayılmıştı. Ancak 2000 Ocak ayında kamu enflasyonunun bazı sektörlerde yüzde 30'u aştığı görülmüştür. Bu konuda asıl şaşırtıcı gelişme, elektrik ve petrol fiyatlarının enflasyon hedefinin çok üzerinde artacağının açıklanmasıdır. Bu çelişkiler sonradan fark edilip yapılan zamlar geri alınmış ve kamu fiyatları çapasının var olduğunu vurgulayan açıklamalar yapılmıştır. Ancak güven duygusu sarsılmıştır.

7. Enflasyon beklentisinin yüksekliği yanında, bu tür olayların da katkısıyla, enflasyonun kendisi de 2000 başlarında oldukça yüksek çıkmış ve programın sürdürülebilirliği tartışılmıştır.

8. Bu arada 2000 Şubat ayında portföy yatırımı amacıyla, özellikle hisse senedine yönelik olarak Türkiye'ye gelen yabancı fonların bir bölümünün Türkiye'den ayrıldığı anlaşılmıştır. Bu olay borsa endeksinde önemli düşüşe neden olmuştur. 2000 18 Ocak'ta 18.548 olan borsa endeksi, yüzde 21.6 azalışla 18 Şubat'ta 14.539'a gerilemiştir. Bu olay program konusunda bazı somut kuşkular doğurmuştur.

9. Yukarıda incelediğimiz bankacılık sorunlarının var olması ve bu sorunlara karşı bankacılık kesiminin en azından döviz ve vade uyumsuzluklarını denetlemek üzere konulan bazı kuralların da uygulanmadığı anlaşılmıştır.

Örneğin, 1999 Eylül ayı sonunda alınan bir kararla ticari bankaların döviz net genel pozisyon sınırı, daha çok bilinen adıyla açık pozisyon sınırı, sermayenin yüzde 20'sine indirilmiştir. Bu sınırı aşan bankalar Haziran 2000 sonuna kadar TCMB'na yüzde 8 Munzam Karşılık yatırmak zorundaydı. Bu tarihten sonra Munzam Karşılık oranı yüzde 100'e çıkarılmıştır. Bu kurala uyulduğu takdirde, sınırı aşarak açık pozisyon yaratmanın ve dış borçlanmayı arttırmanın hiçbir ekonomik mantığı yoktu. Ancak 2000 Haziran ayı sonrasında bizzat MB kaynaklı açıklamalardan biliyorduk ki, açık pozisyon, olması gereken yaklaşık 2.5 milyar doların altı yedi katına, 15 milyar doların üzerine çıkmıştır.

10. Bankalar dışarıdan borçlanıyor, para kurulu benzeri düzene göre TCMB'nın Net İç Varlıkları sabit, ama sterilizasyon da yapılmıyor ve parasal taban TCMB'nin Net Dış Varlıklarına göre belirleniyor olması düzeninde bankaların dış borçlanması şu gelişmeleri birlikte getirmektedir[54];

- Nominal faiz ve daha hızlı olarak da reel faiz düşmektedir. Bu konuda DİBS faizi öncülük ediyor, tüketiciyi ilgilendiren mevduat faizi Tablo 3.15'de görüldüğü üzere daha da çok inmektedir.
- Krediler, özellikle tüketici kredileri hızla artmaktadır. TCMB'nın verilerine göre, 1999 Aralık ayı sonunda 1.004,3 Trilyon TL olan tüketici kredileri, 2000 Ekim ayı sonunda 4.504,5 Trilyon TL.'ye ulaşmış ve reel olarak bile yüzde 300'ün üzerinde artmıştır.
- Tablo 3.15'de görüldüğü üzere, Döviz kuru artışının enflasyona göre düşük kalması (TL'nin reel olarak değerlenmesi) hem bir fiyat (ikame) etkisi hem de gelir etkisi ortaya çıkarmıştır. Bu etkiler yoluyla ithalat talebi hızla yükselmiştir.
- İç talebin artması ve TL'nin reel değerlenmesi ihracatın duraklamasına neden olmuştur. Euro/Dolar paritesindeki düşme, hem ihracatın bu bölgeye arzını olumsuz etkilemiş, hem de ihracatın dolar değerini düşürmüştür.

[54] Uygur, 2001, a.g.e., s. 10

- Bu gelişmelerle birlikte cari açık hızla yükselmiştir. Program cari açığı GSMH'nın yüzde 1.5-2'si dolayında, 3-4 milyar dolar arasında öngörmüşken, gerçekleşme 9.8 milyar dolar olmuştur. Cari açığın bu kadar yüksek çıkmasında petrol fiyatındaki artışın da etkisi vardır. Ancak, asıl önemli neden dayanıklı tüketim mallarındaki artıştır. Büyük olasılıkla, program için yapılan çalışmalarda ithalatın fiyat ve gelir esnekliği oldukça düşük varsayılmıştır.

11. Giderek büyüyen cari açığın sürdürülebilmesi için mutlaka dış kaynak girişi gerekiyordu. Dış kaynak girişi net doğrudan yabancı yatırım şeklinde olsa, bazı olumsuz beklentiler oluşmayabilirdi, ancak Türkiye'ye 2000 yılı içinde gelen yabancı sermaye varsayılanın tersine çok sınırlıydı. Kötüsü, giriş yapan yatırım sermayesi kadar çıkış yapan yatırım sermayesi de olmuş ve 2000'de net doğrudan yabancı yatırım 112 milyon dolarda kalmıştır. Dış kaynak girişi de dış borçlanma yoluyla olmak zorundaydı. İşte bu nedenle borçlanmak önemliydi, borç verenlerin ülkeye bakış açısı önemliydi[55]. Krize giden yolda borç verenlerin bakış açısı belirleyici olmuştur.

Tablo 3.15. Mevduat Faizi ve Reel Kur (2000-2002)

Yıllar	Mevduat Faizi (%)	TEFE (%)	Reel Kurdaki Yüzde Değişme (%)
2000	81	32	-16,3
2001	59	88	37,7
2002	45	51	--

Kaynak: TCMB, DİE

3.3.5. 2001 Şubat Krizi Öncesi Gelişmeler

Kasım 2000 krizi ortaya çıkması her ne kadar IMF yardımıyla atlatılsa da, uygulanmakta olan "Enflasyonla Mücadele Programı"nın yukarıda saydığımız bir takım zayıflıkları olduğunun anlaşılması ve bu zayıflıklara karşı gerekli önlemlerin alınmamış olması, ekonomiyi daha da zayıflatmıştır. Bu süreci bazı ekonomik göstergelere bakarak izleyebiliriz.

[55] Uygur, 2001, a.g.e., s. 10

Gelişmekte olan ülkelerde finansal kriz öncesinde göze çarpan önemli bir gelişme, özel yabancı fon girişindeki hızlı artışlar ve bunun çoğunluğu borçlanma şeklinde olmasıdır[56]. Türkiye'ye 2000 yılındaki hızlı dış kaynak girişinin hemen hemene tümü borçlanma şeklinde olmuştur. Bu dönemde Tablo 3.16'da görüldüğü gibi kısa vadeli dış borç toplam ihracatı aşarak, ihracata oranı yüzde 101,9'a ulaşmıştır.

Türkiye'ye giriş yapan yabancı para, sterilize edilmediğinden, parasal genişlemeye, talep artışına, enflasyonun yükselmesine, yerli paranın reel değer kazanmasına ve ithalat talebinde tırmanışa neden olmaktadır.

2000 yılında Kısa Vadeli Dış Borç / Döviz Rezervi oranında da önemli bir artış görülmüştür. Tablo 3.17'dan görülebileceği gibi, 1999 sonunda 1.01 olan bu oranın, 2000 sonunda 1.44 düzeyine çıktığını görmekteyiz. Global kriz öncesinde de bu oranın yükseldiği ve Malezya'da 0.61'e, Filipinler'de 0.85'e, krizin ilk başladığı Tayland'da ise 1.45'e ulaştığı bilinmektedir. Bu oranın Türkiye'de Malezya ve Filipinler'e göre oldukça yüksek seyrettiğini ve 2000 sonunda Tayland düzeyine vardığını vurgulamamız gerekir[57]. Yine, Tablo 3.17'da verilen Kısa Vadeli Dış Borç/İhracat oranında da bozulma görülmektedir.

Tablo 3.17. Kısa Vadeli Dış Borç / Döviz Rezervi Oranları

Tarih	Kısa Vadeli Borç / Döviz Rezervi	Kısa Vadeli Borç / İhracat
1999 – IV	1.01	0.88
2000 – I	1.08	0.92
2000 – II	1.02	0.90
2000 – III	1.10	0.95
2000 – IV	1.44	1.04

Kaynak: TCMB.

2000 yılında dikkat çeken bir diğer önemli gelişme Cari Açık / Döviz Rezervi oranındaki hızlı ve sürekli yükselmedir. Tablo 3.18'da görüldüğü gibi Türkiye'de Cari Açık / Döviz Rezervi oranı 1999 sonunda yüzde 5.9 düzeyindedir. Bu oran, 2000 Haziran ayında yüzde 27.7'ye , 2000 Aralık ayında ise yüzde 50'ye çıkmıştır.

---

[56] Arslan Başer Kafaoğlu, "Göz Göre Göre Gelen Kriz", **İleri İki Aylık Gençlik ve Siyaset Dergisi,** Mayıs – Haziran 2001, s. 69

[57] Gülten Kazgan, "Küreselleşmiş Dünyada Küreselleşen Türkiye'nin Krizleri", **İktisat Dergisi,** Sayı: 410 – 411, 2001, s. 26

Tablo 3.18. 12 Aylık Cari Açık / Döviz Rezervi Oranı

Tarih	12 Aylık Cari Açık / Rezerv
1999 – 12	0.059
2000 – 1	0.102
2000 – 2	0.152
2000 – 3	0.215
2000 – 4	0.229
2000 – 5	0.267
2000 – 6	0.277
2000 – 7	0.286
2000 – 8	0.335
2000 – 9	0.336
2000 – 10	0.392
2000 – 11	0.467
2000 - 12	0.497

Kaynak: TCMB

Benzer şekilde, Cari Açık / GSMH oranı 1999 sonunda yüzde 0.7'dir ve oldukça düşüktür. 2000 Haziran ayında bu oranın yüzde 3.5'i hatta yüzde 4'ü aşmıştır. 2000 sonunda bu oran yaklaşık yüzde 4.9'a ulaşmıştır (Tablo 3.12). *"Bir ülke parasının reel değer olarak değerlenmesinde ve cari işlem açığında hangi oranlar sürdürülebilir oranlardır, hangi oranlar krize davetiye çıkarır? Şunu söyleyebiliriz; paranın hızlı ve yüzde 25'i bulan reel değerlemesi ve Cari Açık/GSMH oranının yüzde 4'ü bulması bir ülkeyi kriz bakımından kırmızı bölgeye taşır"*[58]. Dornbusch'un bu tanımına göre, Türkiye 2000 sonbaharından itibaren cari açık oranları bakımından kırmızı bölgeye girmiştir.

Türk Lirası 2000 yılında sürekli değer kazanmıştır. Yılın sonundaki reel değerlenme oranı yüzde 16,3'dür (Tablo 3.15). Bu, kriz yaşayan ülkelerinkiyle karşılaştırıldığında küçümsenecek bir oran değildir. 1994'teki krizden önceki 24 ayda Meksika parası yüzde 13.1 reel değer kazanmıştır. Asya ülkelerinde yine krizden önceki 24 ay içinde paranın reel değer kazanma oranları daha önceki konularımızdan da hatırlanacağı üzere şöyledir; Endonezya'da yüzde 12.1, Malezya'da yüzde 12.8, Tayland'da yüzde 15.5, Filipinler'de yüzde 17.7'dir.

[58] Rudiger Dornbusch, "Ortaya Çıkan Piyasa Krizleri Üzerine", **İktisat Dergisi,** (Çev. Özge İdiş), Sayı: 410, 2000, s. 58

Beklenen enflasyon oranlarını kullanarak Türk Lirasının ne ölçüde reel değer kazanacağı beklentisine bakıldığında durum daha da ciddi görünmektedir. 1999 Aralık–2000 Aralık döneminde kur sepetinin yüzde 20 (aslında yüzde 19.9) artacağı ilan edilmiştir. Ancak bu açıklamanın yapıldığı tarihte 2000 yılı sonu için beklenen TEFE enflasyonu yüzde 44.1'dir. Tablo 3.19'da görüldüğü gibi, 2000 yılının bütününde bu durum fazla değişmemiştir. 2000 Haziran'ında 12 ay sonra beklenen enflasyon yüzde 34.9 iken, döviz kuru sepeti yüzde 12.8 artmıştır. Beklenen enflasyon kur hedefinin üç katıdır ve 20 puan üzerindedir.

Tablo 3.19. 12 Ay Sonra Beklenen TEFE ve Kur Sepeti Artışı

Tarih	12 Ay Sonra Beklenen TEFE Enflasyonu (%)	12 Ay Sonra Kur Sepeti Değişmesi (%)
1999 – 12	44.1	19.9
2000 – 1	37.5	18.5
2000 – 2	38.6	17.1
2000 – 3	38.0	15.7
2000 – 4	36.3	14.8
2000 – 5	35.3	13.8
2000 – 6	34.9	12.8
2000 – 7	33.0	12.3
2000 – 8	34.0	11.8
2000 – 9	32.2	11.4
2000 – 10	30.5	11.2
2000 – 11	29.9	11.0
2000 – 12	29.9	10.9
2001 – 1	27.1	10.7

Kaynak: TCMB

Ele almış olduğumuz kriz göstergeleri aslında 2001 Şubat krizinin birden bire çıkmadığını, krize doğru adım adım gelindiğini haber veren öncü göstergelerin olduğunu söyleyebiliriz. Ekonomik göstergelerde bu gelişmeler olurken, uygulanan programın sürdürülebilirliğine ilişkin şüpheler artmıştır. Bu konuda şüpheler ortaya çıktığında, artık kriz ortamına girilmiş demektir. Bu ortamda herhangi bir kıvılcım, krizi başlatabilir[59].

3.3.6. 2001 Şubat Krizinin Ortaya Çıkışı

Daha önce de belirtildiği gibi Türkiye 2000 Kasım ayında dövize yönelen yoğun spekülatif saldırıyı, çok yüksek faiz ile, önemli döviz rezervi kayıplarıyla ve en

[59] Rudiger Dornbusch, 2000, a.g.e., s. 57

önemlisi 7.5 milyar dolar büyüklüğündeki ek IMF kredisi ile geri püskürtebilmiş ve döviz kuru çizelgesini yüksek bir maliyetle savunabilmişti.

Ancak, ekonomik yapının temel zaafları aynen sürmekteydi; istikrar kısa süreli oldu ve yukarıda da incelediğimiz göstergeler eşliğinde programın sürdürülebilir olmadığı kısa süre içerisinde açıkça ortaya çıkmıştır. Yabancı para çok kısa bir vade ararken; yurtiçi borç verebilir fonlar piyasasında da borç verenler, benzer şekilde, giderek daha kısa vadeler ve giderek yükselen risk primleri talep etmeye başladılar. Şubat ortasında, faizler yeniden yüzde 70'lere çıkmıştı. Bu gelişmeler; iç borç çevriminin sürdürebilirliği konusunda ciddi tereddütlerin bir nedeni olduğu kadar bir yansıması da olmuştur. Yükselen iç borç stoku, düşmemekte direnen enflasyon oranı ve de TL'nin süregiden aşırı değerlenmesi, kur çapasının sürdürebilirliğini de kuşkulu kılmıştır. Piyasada oluşmuş bulunan bu kuşkular nedeniyle, krizin başlaması sadece bir "kıvılcım"a kalmıştı ki, tam üç ay sonra 19 Şubat 2001'de önemli bir Hazine ihalesi öncesinde Başbakan ile Cumhurbaşkanı arasındaki bir tartışma ikinci bir spekülatif saldırıyı başlatmış ve döviz krizi patlak vermiştir. 21 Şubat'ta bankalararası para piyasasında gecelik faiz oranları yüzde 6.200'e kadar çıktığı ve ortalama yüzde 4.018,6 olduğu gözlemlenmiştir. 16 Şubat'ta 27,94 milyar dolar olan Merkez Bankası döviz rezervi 23 Şubat'ta 22,58 milyar dolara inmiş ve rezerv kaybı 5,36 milyar dolar olmuştur. Kasım krizinde dövize saldırı yabancılarla sınırlı kalmışken, Şubat krizinde yerlilerin de dövize saldırdığı görülmüştür. TCMB yüksek seviyedeki bu döviz talebine karşı likiditeyi kontrol etmeye çalışmış, likidite sıkışıklığı özellikle kamu bankalarının aşırı düzeyde günlük likidite ihtiyaçları nedeniyle ödemeler sisteminin kilitlenmesine neden olmuştur. Bu ortamda TCMB'nın dövize yapılan saldırıya dayanma gücü kalmayınca, 21 Şubat gecesi kur dalgalanmaya bırakılarak, Kasım ayında yara alan enflasyonu düşürme programının da sonu getirilmiştir.

Merkez Bankası, kurların dalgalanmaya bırakılmasının ardından, ödemeler sistemine işlerlik kazandırmak amacıyla piyasaların TL ihtiyacını karşılamaya başlamış ve bunun sonucunda kısa vadeli faiz oranları yüzde 80 civarına gerilemiştir.

Ancak, Kasım 2000 ve Şubat 2001 krizleri bankacılık sektörünün içinde bulunduğu sorunları daha da ağırlaştırmış ve yeni sorunlar ortaya çıkarmıştır.

Bankacılık sektörü, Kasım krizi sonrasında faiz riski, Şubat krizi sonrasında ise hem faiz hem de kur riski sonucu önemli kayıplarla karşı karşıya kalmıştır. Kurların dalgalanmaya bırakılmasıyla birlikte para ve likidite krizi, bir bankacılık krizine dönüşmüştür. Başta kamu bankaları olmak üzere, bankacılık sisteminin yeniden yapılandırılması için ihtiyaç duyulan kaynaklar kamu maliyesi üzerine önemli bir yük getirmiştir.

Yaşanan krizler; faiz oranlarında ve enflasyonda artış, döviz kurlarındaki dalgalanmayla birlikte tüm ekonomide bir belirsizlik ortamına yol açmıştır. Bu durum, reel sektörü de çok olumsuz etkilemiştir. Mali sektörde yaşanan sıkıntılar reel kesime yeni kredi imkanını ortadan kaldırırken, reel kesimin kredi geri ödemelerinde de önemli sorunlara yol açmıştır.

3.3.7. 2001 Şubat Krizinin Etkileri

2001 krizi ile birlikte gerek mali gerekse reel piyasalarda yaratmış olduğu etkiler aşağıda incelenmiştir.

3.3.7.1. Döviz Kurundaki Dalgalanmalar

Kriz öncesindeki programın en önemli dayanağı olan ve ileriye yönelik belirsizliği azaltan döviz kuru artık büyük belirsizlik taşımaktadır. Kriz sonrasında Dolar kurunda yüzde 40'lık artış olmuş; 1 USD 680,000 TL'den 960,000 TL'ye yükseltilmiştir. Ancak, bu resmi devalüasyon yetmeyerek dalgalanmaya bırakılan kur Tablo 3.20'den izlenebileceği üzere, 22 Şubat'ı takip eden iki hafta içinde piyasa, doları 1,200,000 TL'ye yükseltmiş, yıl sonunda da .1,225,411 TL.'yi bulmuştur.

Döviz kurundaki bu yükselmenin nedeni; krizde yurtdışına çıkan yabancı fonlar nedeniyle döviz arzında önemli bir azalma olması, belirsizlik nedeniyle de döviz talebinde bir artış olmasıdır. Artık, döviz kurunun hangi düzeye geleceği arz ve talepteki gelişmelere, beklentilere, para politikasına ve bu politikalara duyulan güvene bağlıdır.

Krizlerden sonra Türkiye gibi döviz kurunu dalgalanmaya bırakan ülkeler, her ne kadar kura müdahale olmayacak dese de, genellikle pür dalgalanma olmamış, belli

müdahaleler yapılmıştır. Bu müdahaleler, bilgi eksikliliğinin ve piyasa sığlığının da etkisiyle gelişmekte olan ülkelerin döviz kurları sık sık spekülatif saldırıya uğramasını ve döviz kurunun aşırı uç değerlere doğru kaymasını engellemek için yapılabilmektedir. Bu nedenle TCMB'sı döviz kurunda yönlendirilmiş bir dalgalanma politikası izlemektedir.

3.3.7.2. Yabancı Sermaye Hareketleri

Döviz kurunda 2000 yılı başından itibaren belirsizliğin ortadan kalkması ile Türkiye'ye önemli özel yabancı fon girişi olmuştur. Bu giriş doğrudan yatırım olarak değil hemen hemene tümüyle borç verme şeklinde olmuştur. Krizden sonra ise belirsizliğin artması, ekonomide daralmanın olması ve güvenin kaybolması nedeniyle durum tersine dönmüştür. Tablo 3.1'in 12 nolu sütununda görüldüğü gibi kısa vadeli sermaye çıkışı 2001 yılında 11 milyar dolar ile GSMH'nın yüzde 7.8'ni bulmuştur (Tablo 3.13).

3.3.7.3. Kamu Açığının Bir Bölümünün Parasallaşma Olasılığı

Kamu bankalarının, TMSF bünyesindeki bankaların ve hatta özel bankaların 2000 Kasım ve 2001 Şubat krizleri öncesinde zaten önemli zararları vardı ve bu zararlar krizle birlikte daha çok yükselmiştir. Gerçekçi olursak bu zararların tümünün iç ve dış borçlarla kapatılması oldukça zordur. Daha önce dış borçlanmanın bir süreliğine çok zor olduğunu söyledik. İç borçlanmanın da belli sınırlara dayandığını ve faiz yükünün çok yüksek olacağı dikkate alınırsa, banka zararlarının bir bölümünün kapatılması için belli bir ölçüde parasallaşma olacağı, parasal tabanın yükseleceği açıktır. Bu tür parasallaşma, bankacılık krizi yaşayan bazı ülkelerde de olmuştur[60].

Türkiye, krizden sonra bankacılık sektöründe panik yaratıcı ve daraltıcı gelişmelere meydan vermemek için hem tasarruf garantisinin sürdüğünü hem de banka kapatmalarının olmayacağını açıklamıştır. Ancak bunun bedeli, bir ölçüde de olsa, parasallaşmadır. Bunun ölçüsü kaçtığında enflasyon ve devalüasyon çok hızlanabilmektedir. Bu nedenle parasallaşma sınırlı olmaktadır.

---

[60] Uygur, 2001, a.g.e., s. 11

3.3.7.4. TCMB Döviz Rezervlerinin Durumu

TCMB, IMF'nin de isteği doğrultusunda, düşük rezerv düzeylerinde başka spekülatif saldırı olabilir ve TCMB bu saldırılara karşı zayıf kalabilir düşüncesiyle rezervlerini tasarruflu kullanmak istemiştir. Türkiye gibi krizden sonra kuru dalgalanmaya bırakan Asya ülkelerinde ve Brezilya'da da IMF bu tür bir uygulama istemiştir. Ancak, buna rağmen 2000 yılında 25 milyar olan TCMB döviz rezervi kriz sonrası 2001 yıllı sonunda Tablo 3.13'de görüldüğü gibi 18 milyar dolara gerilemiştir.

3.3.7.5. Para Politikası ve Enflasyon Hedeflemesi

Döviz krizinden önce para tabanı ve faiz oranları yurt dışından gelen paraya bağlı olduğundan para politikası bu anlamda etkin değildi. Krizden sonra ise tam tersi bir durum oluşmuş, para miktarının ve kısa vadeli faiz oranlarının gelişmelere göre para politikası tarafından belirlenmesi söz konusu olmuştur. Döviz çapası uygulamasından sonra kriz yaşayan Brezilya, Meksika ve Tayland gibi ülkeler para politikası ve enflasyonu indirme politikası olarak "enflasyon hedeflemesi" modelini uygulamışlardır. Türkiye'nin de bu modeli uygulayacağı ifade edilmektedir.

Ancak, yaşanan kriz enflasyon hedeflemesi uygulamasına geçişi de zorlaştırmaktadır. Enflasyon hedeflemesinin uygulanabilmesi için önemli bir ön koşul gerçekçi, beklentilerden uzak olmayan, tutturulabileceği düşünülen bir enflasyon hedefinin seçilmesidir. Enflasyon hedeflemesi için bir başka ön koşul ise paranın fiyatlarla aktarım–etkileşim mekanizmasını bilmektir. Bu nedenlerle enflasyon hedeflemesine geçiş kolay değildir ve IMF bu geçişi halen uygun görmemektedir.

3.3.7.6. Enflasyon Beklentisi

Yukarıda da belirttiğimiz gibi enflasyon hedeflemesinin oluşturulup açıklanmasında enflasyon beklentisi mutlaka dikkate alınmalıdır. Çünkü beklentiden çok farklı olan bir hedefin güvenirliliği olamaz. Enflasyonu düşürme programının başarısız olmasında önemli etken enflasyon hedefi ile beklentisi arasındaki farkın büyüklüğüdür. Bu durumun dikkate alınmaması bir çok sorunun başlangıç noktasını oluşturmuştur. Enflasyon hedefi oluşturulurken, hedef üzerinde bir mutabakat, toplumsal anlaşma olabilmesi de önemlidir. Türkiye'de Şubat Krizinden sonra

enflasyon oranları beklentileri karşılayarak bir hayli yüksek çıkmıştır (Tablo 3.14). Belirsizlik ortamı bu tür yüksek oranların çıkmasına katkı sağlarken Devalüasyonun Enflasyona Yansıma (Passthrough) Derecesi de buna katkı sağlayarak 2001 yılı sonunda ülkemizde TÜFE yüzde 88 olarak gerçekleşmiştir. .

3.3.7.7. Reel Ekonomiye Etkiler

Müteakip aylarda finansal kriz reel sektöre olanca derinliği ile sıçramıştır. İç talebin sert bir biçimde daralması neticesinde ithalatın düşmesi ve de TL'nin "düzeltme hedefini" aşan değer kaybının yarattığı fiyat rekabeti avantajı sayesinde ihracatın artması nedeniyle cari işlemler dengesi 2001 yılı sonunda yüzde 2.4 oranında fazla vermiştir (Tablo 3.12). Ancak, buna rağmen 22 Şubat ile Eylül 2001 arasında 6 milyar dolarlık bir sermaye çıkışı daha olmuştur. Kasım 2000 ile Eylül 2001 arasındaki 10 aylık dönemde net sermaye akımı negatif 17 milyar dolarlık bir bakiye vermiş ve bu meblağ IMF'den alınan borçlar ve rezevlerde azalma ile karşılanmıştır. İstikrar programının devreye sokulduğu Aralık 1999 ile Aralık 2001 arasındaki iki yıllık dönemde, net sermaye akımında oluşan "kayma"nın büyüklüğü 28 milyar dolardır ki, bu, GSYİH'nın yüzde 14'üne tekabül etmektedir.

Kasım krizinden sonra hem anormal düzeylere çıkmış faiz oranları nedeniyle büyük zararlara giren kamu bankalarının açıklarını kapatarak hem de kriz sırasında batan veya batmak üzere olan özel bankaları TMSF'na devretmek zorunda kalarak Hazinenin borç yükü anormal düzeylerde artmıştır.

Krizden sonra mali ve para piyasasında bu gelişmeler olurken, bunların reel sektöre etkisi; reel sektörün önemli ölçüde daralmasına, istikrarın bozulmasına, üretimin durmasına, çok sayıda iş yerinin kapanmasına ve istihdamın yüzde 10.6'sına denk gelen 2.3 milyon kişinin işsiz kalmasına, kamu ve özel tüketimin sırasıyla yüzde 8.6 ve yüzde 9 gerilemesine, kamu ve özel yatırımın toplam yüzde 34.1 azalmasına neden olmuştur. Bu gerileme sonucunda 2001 yılında ekonomi yüzde 9.4 gibi çok büyük oranda daralma yaşamıştır[61]. Enflasyon oranları ise istikrarsızlığın, belirsizliğin ve de yukarıda bahsettiğimiz devalüasyonun enflasyona yansıma derecesi sonunda beklentilerin çok üzerinde çıkarak 2001 yılı için yüzde 88.6'yı bulmuştur

[61] Asaf Savaş Akat, "Küçülmenin Kaynakları", www.ibun.edu.tr/akat.

22 Şubatı takip eden ay zarfında finansal kriz derinleşerek mali ve reel sektörlerde yukarıdaki değişikliklere neden olurken, iktisadi politikaları yöneten takımda da değişiklik yapılmış ve de eş–anlı olarak IMF ile varılan yeni bir anlaşma çerçevesinde yeni bir program uygulamaya konulmuştur[62]. "Güçlü Ekonomiye Geçiş" adını alan ekonomik programın ayrıntıları devam eden bölümlerde incelenecektir.

3.3.8. Döviz Krizinin Kaçınılmazlığı ve IMF'in Rolü

Döviz krizinin ortaya çıkması ve programın bu şekilde sona ermesi kaçınılmaz olup olmaması sorusuna, İç ve dış piyasalardaki kriz beklentisi olmak üzere iki açıdan cevap verilebiliriz. İç piyasa açısından; yukarıda saydığımız kriz nedenlerinden bazılarının daha program başlamadan önce var olması, özellikle enflasyonu düşürmeye yönelik bir program uygulamaya konmadan önce, mali disiplinin sağlanmasının ve de sosyal sigortalar ve bankacılık sisteminin reforme edilip yeniden – yapılandırılmaması krize davetiye çıkarmaktadır. Bunun yanı sıra sıkı bir mali disiplin sağlamış ve bütçe açığı vermeyen GOÜ'lerin bile, hızlı bir sermaye girişi ile karşılaştıkları dönemlerde, ulusal paranın aşırı değerlenmesini, talep patlamasını ve ekonominin fazla ısınmasını kontrol altına almak için çevrimi yumuşatan politikalar gütmekte her zaman başarılı olamadıkları tecrübe edilmiştir. Ciddi mali dengesizliklerden muzdarip olan Türkiye'de ise bu tür politikalar gütme olanağı iyice kısıtlıydı. Üstelik, yukarıda da belirttiğimiz gibi "Para kurulu benzeri" bir rejim ve bunun içerdiği "sterilizasyon yapılmayacak" kuralı yüzünden, Türkiye'de talep patlamasını, para politikası araçları vasıtasıyla kontrol altına alamaması da yine krize açık bir davetiyedir.

Dış piyasalar açısından ise; bazı iktisatçıların düşüncelerine yer vermekte yarar vardır. 1994 sonundaki Meksika krizinden sonra Dornbusch şöyle demiştir: *"Döviz kuruna dayalı istikrar programı üç aşamadan geçer. Birinci aşama yararlıdır; döviz kurundaki istikrar, ekonomide de genel bir istikrar sağlar. İkinci aşamada paranın reel olarak değer kazandığı bellidir, giderek daha çok farkına varılır, fakat bu konuda bir şey yapmak uygun görülmez. Üçüncü ve son aşamada artık bir şey yapmak için çok geçtir. Paranın reel değer kazanması (ve diğer koşullar) yüksek oranlı bir*

[62] Yılmaz Akyüz, Korkut Boratav, "Türkiye'de Finansal Krizin Oluşumu", **İktisat İşletme ve Finans Dergisi,** Ağustos 2002, s. 34

devalüasyonu gerekli kılar. Ancak politika buna izin vermeyecektir. Koşullar inkar edilerek bir süre daha geçer ve sonra kötü haberler birikir ve döviz krizi başlar"[63].

Dornbusch bunları söyledikten sonra sırasıyla Asya, Rusya, Brezilya ve son olarak da Türkiye döviz krizleri olmuştur. Türkiye başta olmak üzere bu ülkelerdeki gelişmeler yukarıdaki tanıma uygundur. Dornbusch Türkiye'deki Kasım krizinden sonra 2001 başında şöyle demiştir: *"Türkiye çok uzun zamandır kriz olabilecek ülkelerin kısa listesi içinde yer alıyordu, fakat krizden bir şekilde sıyrılmıştı. Ancak kötü bir Türk bankasının Romanya'daki bankasının (sonbaharda) batması ile taş yuvarlanmaya başladı ve (Kasım ayında) birkaç gün içinde bir döviz krizi noktasına gelindi"*[64].

Bilindiği kadarıyla döviz çapasına güven sarsılmasının Kasım 2000'de IMF temsilcilerinin, TCMB ve Hazine yetkililerine döviz çapasını terk etmeleri doğrultusunda önerilerde bulunmuşlardır. Ancak, Dornbusch'un öngördüğü şekilde politikacılar ve bürokrasi buna karşı çıkmışlardır[65]. Çünkü devalüasyon ile politikacının ve bürokrasilerin kredibilite kaybı olacaktır.

Türkiye'de uygulanan programda önemli payı olan IMF Başkan yardımcısı Stanley Fischer'in daha 1988'de döviz krizine ilişkin görüşü ise şöyledir: *"Bir ülkede yaklaşmakta olan krizin temel göstergesi cari işlem açığıdır. Gerçekleşen ve beklenen cari açık büyükse veya ağır dış borç geri ödemesi yapan bir ülke yeterli cari işlem fazlası veremiyorsa, devalüasyona (krize) davetiye çıkmış demektir"*[66].

Meksika'da yaşanan krizden önce, Meksika ekonomisiyle ilgili bir toplantıda Fischer, Meksika'nın cari açığını bir sorun olarak görmeyenleri eleştirmiş ve şunları söylemiştir: *"Meksika'nın cari işlem açığı çok yüksektir ve büyük ölçüde portföy yatırımı ile (borçlanarak) finanse edilmektedir. Bu yatırımlar çok hızlı olarak geri çekilebilirler ve Meksika'yı devalüasyon yapmak zorunda bırakılabilirler. Avrupa'daki*

---

[63] Rudiger Dornbusch, "The Folly, the Crash and Beyond: Economic Policies and the Crisis", **İn Sebastian Edwards and Naim (editors) Meksico**, Washington D.C., Carnegie Endowment, 1994, s. 137
[64] Rudiger Dornbusch, 2001, a.g.e., s.56
[65] Erdal Türkkan, "Türkiye'de 2001 Ekonomik Krizi ve Güven Faktörü", **Yeni Türkiye Dergisi,** Sayı: 41, Eylül – Ekim 2001, s. 153
[66] Stanley Fischer, "Real Balances, the Exchange Rate and Indexation: Real Variables in Disinflation", **Quarterly Journal Economics,** Sayı: 103, 1988, s. 115

özellikle İsveç'teki deneyimlerin gösterdiği gibi, faiz oranı ne kadar yükseltilirse yükseltilsin, sermayenin geri kaçışı ve bir devalüasyon önlenemez"[67].

Fischer, bu saptamaların aynısını Türkiye için 2001 başında sunduğu bir tebliğde yineleyerek cari açığın en önde gelen kriz kaynağı – göstergesi olduğunu ve Türkiye'deki Kasım krizine bankacılık kesimi ile birlikte yüksek cari açığın neden olduğunu ileri sürmüştür. Fischer bu tebliğde Türkiye'deki kriz için döviz çapasından çok cari açığın belirleyici olduğunu söylemiş ancak, diğer yandan da 1994'ten sonraki tüm finansal krizlerin döviz kurunu çapa olarak kullanan ülkelerde yaşandığını kabul etmiştir. Bunun yanında Asya krizinden sonra Türkiye gibi döviz çapası uygulamayan ve dalgalı – esnek kura sahip ülkelerin krizden kurtulabildiğini vurgulamak zorunda kalmıştır[68].

Türkiye'deki programın ve özellikle cari açığın sürdürülebilir olup olmadığı konusunda yurtdışındaki yatırım bankalarında ve diğer finans kuruluşlarında da tartışmalar söz konusu olmuştur. Bu tartışmalarda kullanılan bir Goldman–Sachs araştırması, gelişmekte olan ülkelerin cari açıklarının sürdürülebilir olup olmadığını GS–SCAD (Sustainable Current Account Deficit) adı verilen bir model ile saptamaya çalışmıştır. Bu çalışmada, sürdürülebilir Cari açık / GSYİH oranlarına ulaşılmıştır. Bu kritik oran Türkiye için yüzde 2.1 olarak bulunmuştur (bu oran Meksika için de yüzde 2.1 olarak bulunmuştur). Bir ülkenin cari açık oranı bu kritik değeri geçtiğinde ülkenin krize açık hale geldiği düşünülmektedir. Bu oranlar elbette birer göstergedir ancak, Türkiye'nin cari açık oranının 2000'de yüzde 4.9 dolayında olduğunu, yüzde 2.1'lik GS – SCAD kritik oranının çok fazla aştığını dikkate alırsak, yurtdışında kriz beklentisi oluşumuna katkıda bulunduğunu söyleyebiliriz[69].

Goldman–Sachs çalışmasına benzer bir çalışma 2000 yılında Deutsche Bank tarafından da yapılmış ve cari açık yanında reel döviz kuru da krize açıklık derecesinin bir göstergesi olarak alınmıştır.

---

[67] Stanley Fischer, "Comments on Dornbusch an Werner", **Brokings Papers on Economics Activity,** No: 1, 1994, s. 306
[68] Stanley Fischer, "Exchange Rate Regimes: Is the Bipolar View Correct?", Paper Presented at the American Economics Association Meeting, New Orleans, 6 January 2001, s. 18 - 19
[69] Uygur, 2001, a.g.e., s. 17

Bu değerlendirmeleri göz önünde bulunduran ve IMF için çalışma yapan Eichengreen ve Mason ve birçok iktisatçı, kur çapasının kısa sürmesi gerektiğini ve çapadan çıkış için bir strateji olması gerektiğini vurgulamışlardır[70]. Türkiye'deki çapanın 2001 Temmuz ayında bir çıkış stratejisi vardı ancak, artık 2000 sonbaharında belli olmuştu ki, cari açık ve Türk Lirasının değerlenmesi çok fazladır ve 2001 Temmuz'una kadar beklenemezdi.

Nihayet, Türkiye'de durumun en azından yabancı yatırımcılar bakımından iyi olmadığı Merrill Lynch'in Ocak 2000'deki bir raporu ile duyulmuş olmaktadır. Bu raporda yabancı yatırımcılara Türkiye tahvillerini azaltmaları – boşaltmaları tavsiyesi yer almaktadır. Şunu söyleyebiliriz ki; Türkiye içinde özellikle bazı "yorumcular" tarafından pembe tablolar çizilirken, Türkiye dışındaki kişiler, kuruluşlar ve hatta IMF üst yönetimi döviz krizini bekliyorlardı. Başka bir deyişle döviz krizi kaçınılmazdı ve öyle de oldu.

3.3.9. Kriz Sonrası Uygulanacak Olan Politikalara Farklı Yaklaşımlar

Finansal-Döviz krizlerinden sonra uygulanacak politikalar konusunda birbirinden farklı kabaca iki yaklaşım vardır. Bu konuda geleneksel yaklaşım, ki IMF politikası da bunun içindedir, dış dengeyi sağlamak, döviz çıkışlarını durdurmak ve döviz kurunda büyük sıçramaları engellemek için sıkı para politikasının, yüksek faizin ve sıkı maliye politikasının gerekli olduğunu düşünmektedir. IMF ve bu yaklaşımdakiler, bu tür daraltıcı politikaların iç talepte gerileme ve ekonomide küçülme yaratabileceğini kabul etmektedirler, hatta, krizde dış açık yüksekse ve döviz çıkışı çok olmuşsa, daraltıcı politikaların dozu arttırılabilir[71].

Şöyle ki, eğer böyle bir ülkeye dış kaynak girişi olmuyorsa veya ülkenin yeterince yüksek döviz rezervi yoksa, IMF'ye göre dış dengeyi sağlamak için iç talebi daha fazla kısmaktan başka çare yoktur. Eğer böyle bir daraltıcı politikalar uygulanmazsa, dış dengeyi sağlamak için bütün yük döviz kurunun üzerine düşecek, kurun çok hızlı artması gerekecektir. Ancak, bu durumda bir devalüasyon – enflasyon sarmalına girme riski yüksek olacaktır. IMF bu sonuçlara ulaşırken arka

---

[70] Barry J. Eichengreen, & Paul Masson, "Exit Strategies: Policy Options for Countries Seeking Greater Exchange Rate Flexibility", **IMF Occasional Paper,** No: 168, 1998, s. 47
[71] Şevki Özbilen, "Küresel Mali Kriz ve IMF Politikalarının Ulusal Mali Sisteme Etkileri", **Finans Dünyası,** Aralık 2001, s. 69

planda geçmişte Polak modelini temel alırken, son dönemde ise Mundell – Fleming modelini temel almaktadır.

IMF'nin daha önce incelediğimiz Asya krizinde izlediği yaklaşım daraltıcı politikalarla iç talebi kısma yaklaşımıdır. Ancak, Asya krizi sırasında, özellikle Endonezya, Kore ve Tayland'da sıkı maliye ve para politikalarına ve önemli faiz artışına karşılık döviz kurunda da artışların olabildiği gözlenmiştir. Benzer gelişmeler kriz ertesinde zaman zaman Brezilya'da da yaşanmıştır.

Bu gelişmeler, faiz ile kur artışı arasında ters ilişki olduğunu söyleyen geleneksel IMF yaklaşımıyla bağdaşmamaktadır. Dolayısıyla IMF yaklaşımına yoğun eleştiriler gelmeye başlamıştır. Bu eleştirilerden de ikinci bir kriz politikası yaklaşımı doğmuştur. P. Krugman , J. Sachs ve J. Stiglitz gibi Dünya Bankasına da çalışmalar yapmış önde gelen iktisatçıların öne çıkardığı bu ikinci yaklaşım, krizle birlikte maliye ve para politikalarının gevşetilmesi, reel faizin de düşürülmesi gerektiğini, çünkü kriz sonrasında reel ekonominin değişik nedenlerle zaten daralma eğilimine girmiş olduğunu ifade etmektedir. Kriz nedeniyle zaten daralma eğilimine giren bir ekonomide, bir de paranın sıkılması ve faizin yükselmesi ekonomide krizin daha da derinleşmesine neden olacaktır[72].

Bu konuda ABD Merkez Bankasının (FED) politika kararları örnek gösterilmekte ve FED'in ekonominin gerilediği her durumda ve finansal çalkantılarda gevşek politikalarla faizi düşürdüğü ifade edilmektedir.

Finansal krizle ilgili olarak "Finansal hızlandıran etkisi" ve Bilanço etkisi" gibi kavramlar kullanılan ikinci yaklaşıma göre, faiz artışı döviz kurunda istikrar sağlamak bir yana, şöyle bir mekanizma ile döviz kurunun daha da yükselmesine neden olabilmektedir. Yükselen reel faizler, reel ekonominin hem gerilemesine hem de gerileme beklentisine neden olmaktadır. "Bu ekonomi bu yüksek faize dayanamaz" düşüncesiyle ülkenin risk primi yükselmekte, yabancı fon girişi azalmakta, yabancı fon çıkışı da artmaktadır[73]. Bu durumda, döviz kuru daha da yükselmekte, bir finansal hızlandıran etkisi ile öncelikle yatırımlar çökmektedir.

---

[72] Paul Krugman, "Analytical Afterthoughts on the Asian Crisis", **MIT,** Boston, 1998, s. 101
[73] Krugman, .y.a.g.e., s. 103

Yüksek reel faizin yüksek devalüasyon getirmesi şöyle bir bilanço etkisi ile de olabilir. Krizin getirdiği dövize saldırı, devalüasyon ve daralma eğilimi ile şirket bilançoları zaten bozulmaya başlamıştır. Reel faiz artıkça hem borç maliyeti yükselecek, hem ekonomi daha da daralacak böylece bilançolar daha da bozulacaktır. Böyle bir ekonomiye ister borçlanma şeklinde, ister doğrudan yatırım olarak dış kaynak girişi daha da azalacak ve bu da devalüasyon oranını yükseltecektir. Böylece faiz ve kur artışı yine birlikte seyretmektedir.

Dünyada değişik kişi ve kurumlar arasında, Finansal-Döviz krizlerinden sonra uygulanacak politikalar konusunda tartışmalar sürerken, Şubat 2001 krizi sonrasında, krizin olumsuz etkilerinin en aza indirilmesi ve Türkiye'nin büyüme potansiyelinin önünde bir engel teşkil eden yapısal bozuklulukların yok edilmesi üzerine kurulu olacak bir program hazırlanarak yürürlüğe konulmuştur. Aşağıda bu program ele alınmıştır.

3.3.10. 2001 Krizine Karşı Alınan Önlemler: Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı

Şubat 2001 krizinden 3 ay sonra, 14 Nisan 2001 Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı (GEGP), 3 Mayıs 2001 tarihindeki niyet mektubu ile IMF'e iletilmiş, yeni talepler bildirilmiştir[74]. 9 Aralık 1999 tarihinde IMF'in sağlamış olduğu stand-by düzenlemesiyle desteklenen programının (Enflasyonla Mücadele Programı) devamı niteliğinde olan bu güçlendirilmiş programın desteklenmesi amacıyla stand-by düzenlemesinin 8 milyar dolar karşılığı kadar arttırılması, 2001 yılı sonuna kadar yapılması planlanmış olan kullanımların yeniden takvime bağlanması ve kullanımların Mayıs-Haziran-Temmuz-Eylül ve Kasım aylarında tamamlanması beklenen gözden geçirmelere tabi olması talep edilmiştir.

Bu bildirge, TL'nın 22 Şubat 2001 tarihinde dalgalanmaya bırakılmasının ardından uygulanacak yeni ekonomik politika çerçevesini ortaya koymaktadır. Dalgalı döviz kuru rejimi, ekonomi politikalarını ve kısa vadeli politika hedeflerinin yeniden şekillenmesini gerektirmektedir. Ancak, genel ekonomik stratejiyi değiştirmemiştir. Nitekim, izlemeye devam edilecek temel strateji ile yine enflasyonu ortadan kaldırılması, kamu maliyesi hesaplarının güçlendirilmesi ve yıllardır

[74] 3 Mayıs 2001 Tarihli Niyet Mektubu, www.hazine.gov.tr.

Türkiye'nin büyüme potansiyelinin önünde bir engel teşkil eden yapısal bozuklulukların yok edilmesi üzerine kurulu olacaktır.

Yukarıda incelediğimiz gibi, son 25 yılda kronik yüksek enflasyon ve kamu açıkları Türkiye'nin potansiyelini tam olarak kullanmasını ve atılım yapmasının önünde önemli bir engel oluşturmuştur. AB'ye tam üyelik perspektifinden bakıldığında Türkiye'nin en kısa sürede enflasyon sorununu kalıcı bir biçimde çözmesi, kamu dengesini sağlıklı bir yapıya kavuşturması ve istikrarlı bir büyüme ortamına girmesi zarureti vardır. Güçlü Ekonomiye Geçiş Programının nihai hedefi ekonomide böyle bir yapısal dönüşümü gerçekleştirmektir.

Programda öngörülen yapısal reformların uygulamaya geçirilmesi ekonomide etkinliği artıracak, bunun sonuncunda mevcut kaynaklarla sürdürülebilir bir büyüme performansı yakalanabilecektir. Yapısal reformların sonuncunda devletin işleyişi köklü bir şekilde değiştirilecektir. Böylece, devletin kamu maliyesini bozan ve kaynak kullanımında etkinliği azaltan eski alışkanlıklarına geri dönmesi engellenmiş olacaktır[75].

Türkiye, yapısal reformları gerçekleştirerek enflasyonu tek haneli rakamlara kalıcı olarak indirecek, kamu açıklarını sürdürülebilir düzeyde tutacak ve ilgili diğer kriterleri sağlayarak hem Avrupa Birliği'ne hem de Avrupa Para Birliği'ne üyelik için gereken yükümlülükleri yerine getirmiş olacaktır.

21. yüzyılda güçlü ve saygın bir devlet olabilmek için üretken ve güçlü bir özel sektörün, sağlıklı bir piyasa ekonomisi için de sosyal destek ve yasal denetleme görevini yapan bir devletin önemi çok iyi anlaşılmıştır. Güçlü ekonomiyi güven içinde çalışan bir özel sektör, etkin bir devlet ve geniş bir toplumsal dayanışma yaratacaktır.

Program iki ana bölümden oluşmaktadır; Birinci bölüm, makroekonomik durum tespiti ve hayata geçirilmesi istenen yapısal tedbirlerden, ikinci bölüm ise, para programı ağırlıklı bölümdür.

---

[75] Erinç Yeldan, "Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı Üzerine Değerlendirmeler", **İleri İki Aylık Gençlik ve Siyaset Dergisi,** Mayıs-Haziran 2001, s. 42-43.

3.3.10.1. GEGP'nın Temel Amaç ve Araçları

Yeni programın temel amacı kur rejiminin terk edilmesi nedeniyle ortaya çıkan güven bunalımı ve istikrarsızlığı süratle ortadan kaldırmak ve eşanlı olarak bu duruma bir daha geri dönülmeyecek şekilde kamu yönetiminin ve ekonominin yeniden yapılandırılmasına yönelik altyapıyı oluşturmaktır. Bu doğrultuda;

- Program öngörülen hedeflere ulaşılması ve ekonominin yeniden yapılandırılması konusunda kesin bir siyasi taahhüdü ve desteği içermesi,
- Kamuda kaynak tahsisi sürecinde şeffaflık ve hesap verilebilirliğin sağlanması, rasyonel olmayan müdahalelerin bir daha geri dönüşü olmayacak şekilde önlenmesi, iyi yönetişimin ve yolsuzlukla mücadelenin güçlendirilmesi hedeflenmektedir.
- Bütün bunlarla, katlanılan fedakarlıkların boşa gitmesinin önlenmesi ve piyasalarda güven ortamının yeniden sağlanması amaçlanmaktadır.

Yeni program bu temel ilkeler çerçevesinde;

- Dalgalı kur sistemi içinde enflasyonla mücadeleyi kesintisiz ve kararlı bir biçimde sürdürmeyi,
- Bankacılık sektöründe kamu ve TMSF bünyesindeki bankalar başta olmak üzere hızlı ve kapsamlı bir yeniden yapılandırılmayı, böylece bankacılık kesimi ile reel sektör arasında sağlıklı bir ilişki kurmayı,
- Kamu finansman dengesini bir daha bozulmayacak bir biçimde güçlendirmeyi,
- Toplumsal uzlaşmaya dayalı, fedakarlığın tüm kesimlerce adil bir biçimde paylaşılmasını öngören ve enflasyon hedefleri ile uyumlu bir gelirler politikası sürdürmeyi ve,
- Bütün bunları etkinlik, esneklik ve şeffaflık ile sağlayacak yapısal unsurların yasal altyapısının oluşturmayı;

kendisine alt hedefler olarak seçmiştir.

Nihai amaç, ekonomide sürdürülebilir bir gelişme ortamını sağlayarak kaynak kullanma sürecindeki verimliği artırmak, dışa açık bir yaklaşımla piyasa koşullarında rekabet gücümüzü geliştirmek ve böylece ekonomide büyümeyi, yatırım ve istihdamı

artırarak halkın geleceğe umutla bakmasını ve refah düzeyini kalıcı bir biçimde yükseltmektir.

3.3.10.2. GEGP'nın Makro Ekonomik Hedefleri

GEGP'da belirtilen makroekonomik hedefler Tablo 3.21'de gösterilmiştir. Orijinal istikrar programında 2001 yılı için saptanmış hedeflere kıyasla, yeni programda, ekonomik büyüme ve cari işlemler açığı hedefleri büyük ölçüde düşürülmüş; enflasyon oranı ve bütçe açığı hedefleri ise önemli ölçüde arttırılmıştır.

Tablo 3.21: GEGP'da Temel Makroekonomik Hedefler

	1999	2000	2001[T]	2002[T]	2003[T]
Büyüme	-6,1	6,1	-3,0	5,0	6,0
GSMH deflatörü	55,8	51,6	49,4	28,3	16,5
TEFE (yıllık, dönem sonu)	62,9	32,7	57,6	16,6	12,4
TÜFE (yıllık, dönem sonu)	68,8	39,0	52,5	20,0	15,0
Konsolide Bütçe (GSMH'ye oran)					
Faiz Dışı Denge *	1,5	4,6	5,1	5,6	5,6
Net Faiz Ödemeleri	13,1	15,8	20,1	19,1	16,1
Bütçe Dengesi	-11,6	-11,2	-15,0	-13,6	-10,5
Operasyonel Denge	-4,0	-2,0	-0,6	-4,8	-2,5
Konsolide Kamu Dengesi	-2,0	2,8	5,5	6,5	6,5
Kamu Kesimi Faiz Dışı Dengesi (GSMH'ye oran)	22,1	21,9	22,6	16,2	13,5
Kamu Kesimi Borçlanma Gereği (TCMB karı dahil) (GSMH'ye oran)	24,2	19,1	17,1	9,7	6,9
Kamu Kesimi Net Borç Stoku(GSMH'ye oran)	61,0	58,4	78,5	70,4	64,9
Net Dış Borç	20,1	19,7	34,2	28,3	23,5
Net İç Borç	40,9	38,8	44,3	42,1	41,5
Brüt Dış Borç Stoku (GSMH'ye oran)	**55,0**	**56,6**	**66,2**	**59,6**	**56,8**
Ödemeler Dengesi					
Cari İşlemler Dengesi (GSMH'ye oran)	-0,7	-4,8	-0,6	-0,9	-0,6
Cari İşlemler Dengesi (Milyar ABD doları)	-1,4	-9,8	-1,0	-1,7	-1,2
İhracat	29,3	31,2	34,1	36,5	39,3
İthalat	-39,8	-53,6	-47,0	-49,9	-53,6
Turizm Gelirleri	5,2	7,6	8,3	8,6	9,1
GSMH (Trilyon TL)	**78.283**	**125.971**	**182.439**	**245.814**	**303.626**

* TCMB karı, faiz gelirleri ve özelleştirme gelirleri hariç

[T] Tahmini Programın tam olarak uygulandığını varsayarsak, büyüme hızı 2002 ve 2003 yıllarında yüzde 7'yi de bulabilir

Kaynak: GEGP, www.hazine.gov.tr. sitesi

Yeni programın 2001 yılı projeksiyonları, yılın ikinci yarısında ekonominin toparlanacağı, enflasyon oranının düşme trendine gireceği, büyümenin yeniden başlayacağı ve ihracat gelirlerinde önemli artışlar olacağı varsayımlarına dayanmaktadır. Ancak, GEGP için bazı varsayımlara göre oluşturulan Tablo 3.21'deki 2001 ve 2002 hedeflerinde bazı kalemlerin aşıldığı, bazılarının da hedeflerin altında kaldığı görülmektedir.

3.3.10.3. GEGP'da Yapısal Yenilenme ve Yasal Düzenlemeler

Program çerçevesinde aşağıda sıralanan beş alanda 15 yasal düzenleme yapılmış/yapılacaktır (Bknz. Tablo 3.22).

- Mali Sektörün Yeniden Yapılandırılması
- Devlette Şeffaflığın Artırılması Ve Kamu Finansmanın Güçlendirilmesi
- Ekonomide Rekabetin Ve Etkinliğin Artırılması
- Sosyal Dayanışmanın Güçlendirilmesi
- Reel Ekonomiye Yönelik Önlemlerin Alınması

Tablo 3.22. Program Çerçevesinde Öngörülen Yasal Düzenlemeler

1. Bütçe Kanundaki Değişiklikler	Yasalaşmıştır.
2. Görev Zararlarını Kaldıran Yasa	Yasalaşmıştır.
3. Borçlanma Yasası	Yasalaşmıştır.
4. Kamulaştırma Yasası	Yasalaşmıştır.
5. 15 Bütçe ve 2 Bütçe Dışı Fonun Kapatılması İle İlgili Yasa	Yasalaşmıştır.
6. Kamu İhale Yasası	2004 yılı Ocak ayında yasalaştırılması planlanmaktadır.
7. Merkez Bankası Yasası	Yasalaşmıştır.
8. Bankalar Kanundaki Değişiklikler	Yasalaşmıştır.
9. İş Güvencesi Yasası	Yasallaşmıştır
10. Ekonomik ve Sosyal Konsey Yasası	Yasalaşmıştır.
11. Sivil Havacılık Yasasında Değişiklik	Yasalaşmıştır.
12. Telekom Yasası	Yasalaşmıştır.
13. Şeker Yasası	Yasalaşmıştır.
14. Tütün Yasası	Yasalaşmıştır.
15. Doğalgaz Yasası	Yasalaşmıştır.

Kaynak: www.hazine .gov.tr. sitesinden alınarak güncelleştirilmiştir.

3.3.10.3.1. Mali Sektörün Yeniden Yapılandırılması

Özellikle 2001 krizinin ortaya çıkmasında ve derinleşmesinde etkili olan bankacılık sektörünün mali durumlarının, sağlıklı bir yapıya kavuşturulması mali piyasaların ve reel sektörün istikrarı bakımından büyük önem taşımaktadır. Bu kapsamda öncelikli olarak Bankalar Kanunu'nda değişiklikler yapılmıştır.

Kamu ve TMSF bünyesindeki bankaların yüksek tutarlı nakit açıklarını gidermek amacıyla günlük olarak piyasalara fon ihtiyacı için başvurmaları, hem piyasaların dengesini hem de mali bünyelerini bozmaktadır. Bu olumsuz durumu gidermek için kamu bankalarına Hazine'den alacaklarına karşılık olarak piyasa koşullarına uygun faizli hazine kağıdı verilerek, görev zararı alacaklarının tümü en kısa sürede ortadan kaldırılacaktır. Kamu ve fon bankaları, belirli bir program dahilinde, bu kağıtlar karşılığında TCMB'dan repo veya satış karşılığı temin edecekleri likidite ile diğer bankalara ve banka dışı kesime olan gecelik yükümlülüklerini azaltacaktır. MB likidite fazlasını ters repo ve İnterbank işlemleri yoluyla piyasadan çekecektir. 2001 yılı içinde Hazine, kamu ve fon bankalarına mali durumlarını güçlendirmek amacıyla 10.3 katrilyon lira tutarında kağıt vermiştir.

Bankacılık sektörünün yeniden yapılandırılmasına yönelik diğer çalışmalar; kamu bankaları, TMSF bünyesindeki bankalar ve özel bankalar olmak üzere üç ana grupta ele alınmaktadır.

Kamu bankalarında yaşanan sorunların tekrar oluşmaması için likidite sorunlarının giderilmesi ile eşanlı olarak gerekli olan diğer önlemler de alınmaktadır. Bu çerçevede;

- Kamu bankalarına zarar oluşturulacak görev verilmeyecektir. Gerekli görüldüğü hallerde kamu bankaları kanalıyla verilecek destek, bütçeye konulacak ödeneklerden karşılanacaktır.
- Mevcut koşullarda yetersiz düzeyde bulunan kamu bankalarının sermayeleri kısa süre içinde yeterli seviyeye getirilecektir. Artırılan sermaye tutarları hemen ödenecektir.

- Kamu bankalarının faaliyetlerinin etkinlik ve verimlilik ilkeleri çerçevesinde sürdürmeleri doğrultusunda, her bankanın ihtisas alanındaki kredilerini kaynak maliyetini dikkate alarak sürdürmeleri sağlanacaktır.
- Emlak Bankası, Ziraat Bankası ile birleştirilmiştir.
- Kamu bankalarının yönetiminin profesyonel bankacılardan oluşan bir ortak yönetim kuruluna devredilmesi ve bu kurula kamu bankalarını yeniden yapılandırma ve özelleştirmeye hazırlama yetkisi verilmiştir.

TMSF bünyesindeki bankaların sorunlarının en kısa sürede çözüme kavuşturulması mali sistemin istikrarı ve kamu maliyesine getirdikleri yükün azaltılması bakımından önem taşımaktadır.

Yaşanan krizden olumsuz etkilenen bazı özel bankaları bir an önce sağlıklı yapıya sağlayacak düzenlemeler başlatılmıştır. Bu amaçla;

- BDDK sermaye yeterliliği kriterini de dikkate alarak, özel bankalar ile sermaye artırımı ve yeniden yapılanma planları üzerinde belirli bir takvime dayalı anlaşmalar yapmaktadır.
- Hem bankaların hem de şirketlerin devir ve birleşmelerini kolaylaştıracak tedbirlerle ilgili çalışmalar yapılmaktadır.
- Bankaların dönem karlarını sermayeye ilave etmeleri sağlanmıştır.
- Bir geçiş dönemi tanınarak bankaların mali olmayan iştiraklerinin özkaynaklara oranı daraltılacaktır.
- Bankacılık sistemindeki gelişmeler çerçevesinde uzun vadeli yatırımları özendirmek ve tasarruf araçları arasındaki farklılıkları gidermek amacıyla vergi ve munzam karşılıklar gözden geçirilecektir.

3.3.10.3.2. Devlette Şeffaflığı Arttıracak ve Kamu Finansmanını Güçlendirecek Düzenlemeler

KİT'lerin faaliyetlerinde zarar oluşturacak görevlerin en aza indirilmesi yönünde düzenlemeler yapılmıştır. Büyük çoğunluğu kamu bankalarında bulunan görev zararlarının kaldırılmasına yönelik kanun taslağı kabul edilmiştir. Bundan böyle kamu bankalarına görev verilmesi halinde bununla ilgili giderlerin karşılığı ilgili yıl bütçesine konularak kuruluşlara peşin ödeme yapılacaktır.

Borçlanma Yasası ile devlette şeffaflığın ve hesap verilebilirliğin sağlanması hedeflenmiştir. Bugüne kadar başta bütçe olmak üzere değişik yasal metinlerle düzenlenen iç ve dış borçlanma ile devletin garanti verme sistemi tek bir kanunla düzenlenerek kamu borç yönetiminin sınırları belirlenmiş açık ve saydam kurallara bağlanmıştır. Ayrıca, borçlanma ve borç yönetimi politikası esnek, çabuk karar verebilen ve kararlarını çabuk uygulayabilen bir alt yapıya kavuşturulmuştur.

Anayasamızda ve Kanunda öngörülen bedelin nakden ve peşin olarak ödenmesi ilkesi, uygulamada amacından saptırılmaktadır. İdareler, kamulaştırma kararlarının alınmasında ve kıymet takdirlerinde mali disiplin anlayışından uzaklaşmaktadır. Bu kanunla yeterli ödeneği temin edilmeden kamulaştırma işlemine başlanılmayacaktır.

Devlet ihale kanununun değiştirilmesi ile daha rekabetçi ve etkin bir ihale sisteminin oluşturulması ve uluslararası standartlara uyum sağlanması amaçlanmaktadır. Bu yasa ile devlet ihalelerinde, uygulama projesine dayalı anahtar teslimi ihale yapılarak hem daha etkin ve rekabete açık bir ihale yöntemi izlenecek, hem de ihale edilen projelerde maliyet artışı önlenecektir.

3.3.10.3.3. Ekonomide Rekabeti ve Etkinliği Artıracak Düzenlemeler

Bu kapsamda Şeker Kanunu, Tütün Kanunu, Doğalgaz Kanunu, Telekom' un Özelleştirilmesi ve Sivil Havacılık Kanunu çıkarılmıştır.

Şeker Kanunu ile, şeker üretiminde, fiyatlandırılmasında ve pazarlanmasında usul ve esaslar getirerek piyasadaki istikrarın sağlanması amaçlanmaktadır.

Tütün Kanunu ile, tütün mamulleri ve alkollü içkilerin fiyatlandırılması, dağıtımı, satışı ve kontrolü ile ilgili usul ve esaslar Tütün Mamulleri ve Alkollü İçkiler Piyasası Düzenleme Kurulu tarafından düzenlenecektir. Tekel'in üretim ve pazarlama birimlerinin özelleştirmesinin altyapısı hazırlanacaktır.

Doğalgaz Kanunu ile, doğalgazın sürekli, kaliteli, ucuz, rekabete dayalı esaslar çerçevesinde ve çevreye zarar vermeyecek şekilde tüketicilerin kullanımına sunulması için doğalgaz piyasasının serbestleştirilmesi amaçlanmaktadır.

Türk Telekomun özelleştirilmesiyle de tüm sektörlerin teknolojik yarıştaki yerini belirleyecek olan Telekomünikasyon altyapısının hızlı bir şekilde gelişmesi sağlanacaktır. Sektörün önündeki engeller kaldırılarak yerli ve yabancı yatırımcıların katılımı sağlanacaktır.

3.3.10.3.4. Sosyal Dayanışmayı Güçlendiren Düzenlemeler

Sosyal dayanışmayı güçlendirmek için İş Güvencesi Yasası ve Ekonomik ve Sosyal Konsey Yasası oluşturulmuştur. İş Güvencesi Yasası, Avrupa Birliği Ulusal Programında kısa vadeli öncelikler arasına alınmış olup, yasa taraflarca görüşülüp Mayıs 2003'de yasallaşmıştır.

Ekonomik ve sosyal politikaların oluşturulmasında toplum kesimleri arasında uzlaşma ve işbirliğinin geliştirilmesi amaçlanmaktadır. Kamu kesimi, işçi, işveren ve diğer sivil toplum örgütlerini bir araya getiren konseyle ilgili yasa çıkarılmıştır.

3.3.10.3.5. Reel Ekonomiye yönelik Önlemler

Krizden sonra zor durumda kalan özel sektörü desteklemek için İhracatın artırılmasına yönelik ilave tedbirler alınmıştır. Bu kapsamda;

- Bütçeden ve diğer kaynaklardan sağlanacak finansmanlar çerçevesinde Eximbank'ın kredi imkanları artırılmış,
- İhracatta KDV ödemeleri hızlandırılmış,
- Desteklerle ilgili uygulamalarda bürokratik işlemler azaltılmıştır.

Doğrudan yabancı sermayenin Türkiye'ye girişini hızlandırmak amacıyla daha önce Anayasada yapılan değişiklikle getirilen uluslararası tahkim ile ilgili gereken kanun çıkarılmıştır. Bunun yanı sıra doğrudan yatırımın önündeki idari ve bürokratik engelleri ortadan kaldıracak bir eylem planı çalışmaları başlatılmıştır.

3.3.10.4. GEGP'da Makroekonomik Politikalar

Yukarıdaki yasal ve kurumsal düzenlemelere uygun olarak ekonomik krizin toplumsal maliyetini en aza indirebilmek amacıyla uygulanan maliye, para ve gelirler politikası devam eden bölümde incelenmiştir.

3.3.10.4.1. Maliye Politikası

Kriz sonrası bankacılık sektörünün yeniden yapılandırılmasına ilişkin düzenlemeler kamu finansmanı üzerine önemli bir yük getirmiştir. Diğer yandan, TL.'nin değer kaybı ve faiz oranlarındaki yükselme borç servis yükünü ağırlaştırmıştır. Kamu borç stokundaki artışın kontrol altında tutulabilmesi için faiz dışı harcamalarda azami tasarrufun ve disiplinin sağlanması büyük önem taşımaktadır. Bu amaçla, harcama tedbirleri ve gelir arttırıcı düzenlemeler getirilmiştir.

3.3.10.4.1.1. Harcama Önlemleri

Kamu finansmanına ilişkin hedeflere ulaşmak için her şeyden önce devlet tasarruf etmelidir. Öngörülen önlemler aşağıda sıralanmıştır;

- Faiz dışı harcamalardaki nominal artışın GSMH'nin nominal artışının altında tutulmasına özen gösterilecektir.
- Kamu harcamaları disiplin altına alınarak azami tasarruf sağlanacaktır. Bu amaçla, Kamu Tasarruf Genelgesi titizlikle uygulanacaktır. Maliye Bakanlığı uygun gördüğü ödenek kalemlerinde blokaj uygulanacaktır.
- Sağlık, eğitim ve güvenlik hizmetleri hariç kamuda yeni personel alımı ancak çok olağanüstü ve kuruluşların etkinliği açısından mutlaka gerekli durumlarda yapılacaktır. Toplam memur sayısında artış olmayacaktır.
- Çok zorunlu haller dışında yatırım programına yeni proje alınmayacak ve yıllara sari ihalelere gidilmeyecektir.
- Kaynağı olmayan harcama arttırıcı hiçbir öneri gündeme getirilmeyecektir.
- Tarımsal destekleme fiyatları öngörülen enflasyonu aşmayacak şekilde arttırılacak ve kuruluşların finansman imkanları dikkate alınarak miktar kısıtlamasına gidilecektir.
- Sosyal güvenlik kurumlarının sağlık harcamaları disiplin altına alınacaktır.

3.3.10.4.1.2. Gelir Arttırıcı Düzenlemeler

GEGP ile koyulmuş olan gelir hedeflerine ulaşmak amacıyla aşağıdaki başlıca düzenlemeler öngörülmüştür;

- Vergi gelirlerinin arttırılmasına yönelik olarak daha önce alınan tedbirlerin titizlikle uygulanmasına devam edilecektir.
- Akaryakıttaki otomatik fiyatlandırma mekanizmasına devam edilecek ve Akaryakıt Tüketim Vergisi (ATV) en az hedeflenen enflasyon ölçüsünde ayarlanacaktır
- Başta enerji ve petrol sektörü olmak üzere ithale dayalı ürünlerin fiyatları, kurdaki değişiklikleri, artan maliyetleri ekonomik gerçekleri yansıtacak şekilde geciktirilmeden uygulanacaktır.
- Vergi kayıp ve kaçağının en aza indirilmesi amacıyla vergi denetimleri arttırılacaktır.
- Vergi tahsilatının artırılması amacıyla da hükümet 2003 yılında emlak ve taşıt vergilerinde ek vergiye başvurmasının yanında vergi gecikme ve cezalarında indirim yapılmasını öngören "vergi barışı" projesini uygulama yoluna gitmiştir.

3.3.10.4.1.3. Dış Finansman

Faiz dışı dengede hedeflere ulaşılmasına rağmen, kamu kesiminin finansman ihtiyacı hala yüksek seviyelerde bulunmaktadır. Finansman ihtiyacının tamamen iç piyasalarda karşılanması mevcut makroekonomik göstergelerle tamamen uygun olmayacaktır. Dolayısıyla, ek dış finansmanın sağlanması gerekmektedir. Bu çerçevede, uluslararası kuruluşlar ve gelişmiş ülkeler nezdinde dış finansmanın sağlanması yönünde yoğun müzakereler sürdürülmesine devam edilmektedir.

3.3.10.4.2. Dalgalı Döviz Kuru Çerçevesinde Para Politikası

Aralık 1999'da uygulamaya konan program, para politikasının reel ve mali şoklara karşı olan kırılganlığını azaltmayı öngören, önceden belirlenmiş kur rejiminden çıkış stratejisini içermekteydi. Para politikası, döviz kurunun temel nominal çapa rolünü üstlendiği bir politikadan, TCMB'nın nihai hedefi olan enflasyonu kontrol altına almaya odaklandığı bir politikaya yumuşak geçişi

öngörmekte olduğu daha önceki incelemelerimizden hatırlanacaktır. Ancak kriz ile birlikte TL.'nin dalgalanmaya bırakılması, daha önce açıklanan yumuşak geçişin uygulanabilirliğini ortadan kaldırmıştır. Döviz kuru çıpasının ortadan kalkması, para politikasının yeniden belirlenmesini gerekli kılmıştır.

Böylece GEGP ile güçlendirilmiş bir bankacılık sektörü ve dalgalı döviz kuru çerçevesinde, para politikası daha aktif bir rol oynayabilecektir. Merkez Bankası Kanunu'nda, fiyat istikrarını koruma konusundaki temel görevi çerçevesinde Bankaya tam operasyonel bağımsızlık sağlayacak değişiklikler onaylanmıştır. Söz konusu yasal düzenleme pek çok önemli değişiklik getirmiştir[76]. Bu değişik, TCMB'nın Hazine'ye herhangi bir şekilde doğrudan borç vermesini de engellemektedir. TCMB, enflasyon tahmin tekniklerinin iyileştirilmesi ve para politikasının izlenmesi ile hesap verilebilirliğinin arttırılması prosedürleri de dahil, enflasyon hedeflemesinin uygulanması için gerekecek teknik altyapı güçlendirmeyi amaçlamaktadır.

3.3.10.4.3. Gelirler Politikası, Sosyal Diyalog ve Toplumun En Muhtaç Kesiminin Korunması

Enflasyonla mücadeleye zarar verecek bir ücret-fiyat döngüsüne girilmesinin engellenebilmesi, sosyal kesimler ile daha yakın bir işbirliği de dahil olmak üzere daha iyi yapılandırılmış bir gelirler politikasının uygulanmasını gerektirecektir. Düşük enflasyondan elde edilecek getirilerden ekonominin tüm kesimleri faydalanacak olup, bütün toplum kesimleri bu hedefe ulaşılması için uyum halinde çalışması hedeflenmiştir. Ayrıca, toplumun ekonomik anlamda en zayıf kesimlerini de koruyan bir güvenlik ağını da içeren etkin bir gelirler politikası, son krizin büyüme ve istihdam üzerindeki olumsuz etkilerinin en aza indirgenmesini sağlayacaktır. Bu alandaki Hükümet politikaları şu üç bileşenden oluşmuştur.

- Kamu sektörü ücret politikaları,
- Sosyal kesimler ile, enflasyon hedefi ile uyumlu ücret ve fiyat politikalarına katkıda bulunacak etkin bir diyalog,
- Toplumun en muhtaç kesimleri için bir sosyal koruma programı.

[76] Bu konuda ayrıntılı bilgiyi Merkez Bankasının resmi internet sayfasında bulabilirsiniz. www.tcmb.gov.tr

Kamu sektöründeki ücret artışları enflasyonla mücadeleyi destekler nitelikte ve mali hedefler ile uyumlu olacak şekilde olacaktır. Özel sektörün ücret ve fiyat politikalarının da programın başarısı açısından hayati önem taşımaktadır. Hükümet, enflasyonla uyumlu ücret ve fiyat artışlarının sağlanmasını teşvik etmek amacıyla sosyal kesimler arasındaki müzakerelerde aktif rol oynamaktadır. İşverenler ve sendikalar ile yoğun bir diyalog oluşturulmaktadır. Ekonomik ve Konsey Yasası da bu amacı gerçekleştirebilmek amacıyla ortaya çıkartılmış ve Konsey düzenli ve sık toplantılar gerçekleştirebilecek düzeye gelmiştir.

Bütün vatandaşların refahını arttırmak programın temel bir bileşenidir. Sosyal koruma programları ile, ekonomik krizden en çok etkilenen toplumun en muhtaç kesimlerinin üzerindeki krizin olumsuz etkilerini azaltmak için Dünya Bankası'nın da desteği ile çeşitli güçlendirmeler sağlanmıştır. KOBİ'lerin desteklenmesi, Tarımın doğrudan gelir çerçevesinde desteklenmesi ve son olarak hükümetin, geliri 1500 doların altında bulunan illere çeşitli vergi ve ödeme kolaylıklarının getirmesi bu çerçevede değerlendirilebilir.

Sosyal Güvenliğe ilişkin olarak da önemli reformlar gerçekleştirilmiştir. Bunlar;

- Kamu emeklilik sisteminin mali sürdürebilirliğini muhafaza edecek reform,
- Özel emeklilik sigortası için gerekli çerçeveyi oluşturan yasal düzenleme,
- Ulusal İşsizlik sigortasının uygulanmaya konulmasıdır.

Bunlara ek olarak, özelleştirme sonucu işini kaybeden kamu işçilerine kıdem tazminatı ödenmesine devam edilmektedir.

3.3.10.5. 2001 Ekonomik Krizinin ve Kriz Sonrası Uygulamaya Konulan GEGP'mı Sonuçlarının Değerlendirilmesi

9 Aralık 1999 tarihinde Türkiye Ekonomisinin makro dengelerinde ortaya çıkan sürdürülemez yapıyı önlemek için 2000 – 2002 dönemini kapsayan bir program uygulamaya konulmuştur. Ancak, daha programın üzerinden 1 yıl geçmeden yukarıda saydığımız nedenlere bağlı olarak 2000 Kasım krizi patlak vermiştir. Bu kriz uygulanmakta olan programın sürdürülebilir olduğu konusunda şüpheler uyandırarak, hemen ardından 2001 Şubat krizine neden olmuştur. Şubat krizi ile birlikte programdan vazgeçilmiştir. Yukarıda da incelediğimiz gibi Şubat krizi

sonrasında ekonomi müthiş bir daralmaya gitmiş, her kesimden, her bölgeden her kişi ve kuruluş bu krizden olumsuz etkilenmiştir. Krizin ortaya çıkarmış olduğu bu etkilerden kurtulmak, gerekli önlemleri almak ve ekonomiyi sağlıklı bir yapıya kavuşturabilmek için krizden üç ay sonra yukarıda incelediğimiz "Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı" uygulamaya konulmuştur.

GEGP, 9 Aralık 1999 tarihinde IMF tarafından desteklenen ve Şubat krizinden sonra uygulamadan kaldırılan Enflasyonla Mücadele Programının devamı niteliğinde olup, bu programa göre, esnek kur sistemine geçiş gibi bazı politika değişiklikleri ile toplumun bütün kesimleri ile daha sağlam diyalog kurulmaya çalışan ve yapısal reformlar üzerinde önemle duran bir program niteliğini taşımaktadır. Halen uygulanmasına devam eden bu programın Şubat 2001 krizinden sonra bazı makroekonomik değişkenlerde ortaya çıkardığı gelişmeler Tablo 3.23, 3.24, ve 3.25 aracılığıyla şöyle özetlenebilir;

Bu dönemde sabit kur sisteminden esnek kur sistemine geçiş ile birlikte yüksek oranlı devalüasyonun meydana gelmesi 2002 yılında Tablo 3.25'in 12 nolu sütununda görüldüğü üzere ihracatı yüzde 12 artırmıştır. Aynı zamanda 2001 kriz döneminde ertelenmiş olan iç talep bu dönemde artış göstermiştir. Bir yandan ihracat artış, diğer yandan iç talep artışı özel sektör üretimini artırmıştır. Üretim artışı mevcut sanayi sektörü kapasite kullanım oranlarını yüzde 75'e artırırken yeni yatırım düzeyini de arttırmıştır. Bu dönemde program çerçevesinde IMF'den 8 milyar dolar kredinin bir kısmının alınması TCMB döviz rezervlerini arttırmıştır. Bu etkiler sonucunda 2002 yılında GSMH yüzde 6.5 oranında büyümüştür. Büyümeye bağlı olarak ithalatın da bu dönemde artması cari açığın GSMH oranının kriz dönemine göre artarak yüzde 1 olmasına neden olmuştur. Ancak, kriz döneminin olumsuz etkilerinin özel sektörü çok ağır etkilemiş olması ve birçok kişinin işsiz kalması sonucunda 2002 yılında işsizlik oranı yüzde 10.4 gibi çok yüksek bir düzeye ulaşmıştır.

Programa göre sıkı para ve maliye politikalarının uygulanması enflasyon oranlarının kontrol altına alınarak kriz dönemine göre düşmesi sağlanmıştır. buna göre TEFE yüzde 51, TÜFE yüzde 48 olarak gerçekleşmiştir. Yine 2002 yılında faiz dışı fazla hedefinin tutturulmuş olması ve sıkı maliye politikası sonucu iç ve dış borç stoku 2001 yılına göre azalmıştır. Buna göre iç borç stokunun GSMH oranı yüzde

69'dan yüzde 54'e gerilerken dış borç stoku yüzde 79'dan yüzde 72'ye inmiştir. Buna bağlı olarak kamu kesimi borçlanma gereğinin GSMH'ya oranı yüzde 15'den yüzde 8'e gerilemiştir. Aynı zamanda kamu iç borçlanma faizi yüzde 96'dan yüzde 63'e gerilemiştir.

Açıklamalardan anlaşılacağı üzere, kriz yaşandıktan bir süre sonra gecikmeli de olsa IMF desteği ile uygulamaya konan GEGP ile 2002 yılında ekonomik göstergelerde bir iyileşme olsa da halen kriz öncesi ekonomik seviyeye ulaşılamamıştır. Ancak GEGP'nın uygulanması devam etmekte olup 2003 yılının ilk çeyreğinde ortaya çıkardığı sonuçları ise şöyledir.

Programın uygulanmasına devam edildiği 2003 yılının birinci üç aylık döneminde bir önceki yılın aynı dönemine göre Gayri Safi Milli Hasıla gelişme hızı % 7.4, özel nihai tüketim harcamaları %6.5, gayri safi sabit sermaye oluşumu ise %9.3'lük artış göstermiştir. Türkiye Ekonomisi'nde 2002 yılında yaşanan büyümede, iç talep canlanması sınırlı kalmışken 2003 yılının birinci üç aylık döneminde gerçekleşen büyümenin temel etkenlerinin iç talep canlanması ve ihracat artışıdır. İç talep göstergelerine göre dayanıklı tüketim malı üretimi ve satışı ile otomobil satışları 2003 yılının Ocak-Nisan döneminde geçen yılın aynı dönemine göre yükselmiştir. 2003 yılında toplam sanayi üretimi ve kapasite kullanım oranları ise artmaya devam etmektedir. Ayrıca, Irak Savaşının sona ermesinin ardından özel firmaların ekonominin durumuna ve iç talebe ilişkin iyimser beklentileri yeniden yükselmiştir. Bu dönemde, ekonomideki canlanma ve Türk lirasının yabancı para birimleri karşısında değer kazanması (1995 bazlı yurtdışı ve yurtiçi TEFE ile hesaplanan reel kur endeksine göre TL döviz sepeti karşısında Mayıs 2003 itibariyle 2002 yılı sonuna göre yüzde 8,8 oranında, bir önceki aya göre ise yüzde 3,6 oranında değer kazanmıştır) yatırım harcamaları için olumlu bir ekonomik ortam yaratmaktadır.

Türkiye İhracatçılar Meclisi (TİM) verilerine göre ihracat 2003 yılının Ocak-Mayıs ayında bir önceki yılın aynı dönemine göre yüzde 33,7 oranında artarak 17,8 milyar ABD doları seviyesine ulaşmıştır. Bu veriler doğrultusunda, 2003 yılında ihracatın üçüncü üç aylık dönemde de artmaya devam edeceği gözlenmektedir. İhracatta gözlenen artışlar, sanayi üretiminin büyümesini ve kapasite kullanım oranlarının artmasını desteklemektedir.

İç talebin canlanmaya başlaması, üretim artışı, TL.'nın değer kazanması gibi nedenlerle İthalat 2003 yılının Ocak-Mayıs ayında geçen yılın aynı dönemine göre yüzde 37,8 gibi yüksek bir oranda artmıştır. Bu gelişmede, ara malı ithalatının yanı sıra tüketim ve yatırım malları ithalatında gözlenen yüksek oranlı artışlar da etkili olmuştur. Bu çerçevede, ithalat vergisi kalemi artarak ekonominin büyümesine olumlu katkıda bulunmaktadır. Ayrıca, tüketim ve yatırım malları ithalatındaki söz konusu gelişmelerin önümüzdeki dönemlerde iç talebi olumlu etkileyeceği düşünülmektedir.

TCMB tarafından açıklanan ödemeler dengesi verilerine göre 2003 yılının ilk iki aylık döneminde özel firmaların yurt dışı kredilerden uzun vadeli olarak daha fazla yararlanabildiği gözlenmektedir. Uzun vadeli yurt dışı kredilerin artması, özel firmaların üretim ve yatırım planlarının finansmanına olanak vermiştir. Ancak, Mart ayında Irak Savaşının yarattığı belirsizlik ortamı nedeni ile bu süreç tersine dönmüşse de savaşın kısa sürmesi kötümserliğin de kısa sürmesine neden olmuştur.

Bu gelişmeler, DİE Aylık Sanayi Üretim Endeksi verilerine göre toplam sanayi üretimini 2003 yılının ilk çeyreğinde geçen yılın aynı dönemine göre yüzde 7,5 oranında artmasına olanak sağlamıştır.

Yatırım artışı, DİE Hane Halkı İşgücü Anketi sonuçlarına göre, 2003 yılının ilk üç aylık döneminde toplam istihdam düzeyini yüzde 4,4 oranında arttırmıştır. Ancak buna karşın işsizlik oranı yüzde 12,3 gibi yüksek bir orana ulaşmıştır. Ekonomide gözlenen canlanmaya karşın işsiz sayısındaki artışın devam etmesi, işgücüne katılma oranının artmasından ve 2001 krizinin uzun vadeli etkilerinin devam etmesinden kaynaklandığını söyleyebiliriz.

Uygulanmakta olan GEGP'nın önemli hedeflerinden biri olan Faiz dışı bütçe fazlası, 2003 yılı Ocak-Nisan döneminde 6,8 katrilyon TL, bütçe açığı ise 16,4 katrilyon TL olarak gerçekleşmiştir.

Enflasyonu düşürme açısından önemli olan M2Y para arzı, 2003 yılı Mayıs ayında bir önceki yılın aynı ayına göre reel olarak yüzde 13 oranında daralmıştır.

Mayıs ayında, Hazine tarafından düzenlenen TL cinsi iskontolu DİBS ihalelerinde net 10.807 trilyon TL. borçlanılırken, son aylarda Hazine ihale faiz oranları azalma eğilimine girmiş ve Mayıs ayında yüzde 51,1 oranında gerçekleşmiştir. Ancak Irak savaşının da etkisiyle toplam iç borç stokunun ortalama vadesi 2002 yılı sonuna göre 2,7 ay azalarak 29,4 aya gerilemiştir.

GEGP'nın temel amaçlarından biri olan enflasyon oranındaki gelişme ise, sıkı para politikası uygulamasına devam edilmesiyle bir önceki aya göre, Mayıs ayında TEFE yüzde 0,6 oranında geriletilmiştir. Bir önceki yılın aynı ayına göre TEFE yüzde 33,7 artmıştır. Enflasyon eğilimindeki düşme eğilimi tarımsal üretim dönemine girilmesi sonucu yaşanacak tarımsal fiyat düşmeleri ile süreceği beklenmektedir.

Yaşanmış olan ekonomik krizlerde önemli bir neden olarak ortaya çıkan Cari işlemler dengesi Mart ayında 1,1 milyar ABD doları, yılın ilk üç aylık döneminde ise 2,4 milyar ABD doları açık vermiştir. 2003 yılı Ocak-Mart döneminde sanayi üretimindeki artış, toplam yurtiçi talepte iyileşme, Türk Lirasının güçlenmesi ithalat talebini önemli ölçüde arttırmıştır. Bu dönemde ihracatın da, yüksek oranda büyümesine karşın, ithalat artışını yakalayamamıştır. Bu nedenle, dış ticaret açığı sürekli olarak genişlemiştir. Buna karşın, hizmet gelirlerinde, dış ticaret açığını telafi edecek ölçüde bir artış gözlenmemiştir. Bu nedenle, cari işlemler yıllık bazda 2003 yılı Ocak ayından sonra giderek büyüyen bir açık vermeye başlamıştır. Bu durum, 2000 yılında toplam 9,8 milyar ABD doları cari işlemler açığının 2001 krizinin önemli bir nedeni olarak yer alması ile karşılaştırıldığında, bu kaleme karşı önlem alınması gerekliliğini ortaya koymaktadır.

Sonuç olarak, 2003 yılındaki gelişmeleri genel olarak ele aldığımızda; Nisan ayından itibaren faiz oranlarının gerilemesini, tüketim ve ihracat artışlarını üretim ve yatırım artışları izlemiş, istihdam artış eğilimine girmiş, yurt dışı krediler ve yabancı sermaye ülkemize gelmeye başlamış, Enflasyon oranları düşme eğilimine girmiş, Ekonomideki belirsizlikler azalmış ve mali piyasalarda istikrar yeniden sağlanmışken tek sorun cari işlemler açığının büyümesi olarak görünmektedir. Buna göre, Cari işlemler açığına karşı gerekli önlemler alındığı takdirde 2003 yılında dışsal bir şok olmayacağı varsayımıyla herhangi bir içsel krizin yaşanmayacağını öngörebiliriz. Nitekim, TCMB İktisadi Yönelim Anketine göre de genel gidişat eğilimi Irak savaşının ardından 2003 yılının Nisan ayında hızlı bir iyileşme göstererek iyimser beklentiler

yönüne dönmüş ve iyimserler lehine olan gelişimini sürdürmüştür. Bu nedenle, Türkiye Ekonomisi'nde yaşanan hızlı büyüme sürecinin 2003 yılının kalan bölümlerinde de sürmesini ve 2003 yılı GSMH büyümesi için öngörülen yüzde 5 büyüme hedefinin ulaşılabilir olduğunu düşünmekteyiz.

3.4. Türkiye'de 1980 Sonrası Dönemde Yaşanan Ekonomik Krizlerin Ortaya Çıkış Sürecinin Analizi

Türkiye ekonomisi 1980 sonrası dönemde, dünya ekonomisi ile entegre oluşum sürecini hızlandırarak yeni bir büyüme stratejisi ile dışa açıklık düzeyini arttırma yoluna girmiştir. Bu stratejinin bir sonucu olarak ekonomik alanda bir takım politika değişikliğine gidilmesi, yeni yasal-kurumsal altyapıların oluşturulması, yeni bir piyasa sisteminin ve rekabet anlayışının ortaya çıkması kaçınılmaz olmuştur. Ekonomik alanda yaşanan değişim-etkileşim süreci kısa süre içinde politik ve sosyo-kültürel alana yansıyarak bu alanlarda da bir değişim-etkileşim süreci işlemeye başlamıştır. Bu süreci ortaya koyabilmek amacıyla, ikinci ve üçüncü bölümlerde yapılan analizler ışığında Şekil 3.1 oluşturulmaya çalışılmıştır.

Buna göre, bu dönemde ekonomik süreç boyutunda, etkin olmayan, yanlış, eksik, yetersiz uygulanan politikaları, özel kesim yatırımlarının azalması, kamu açıklarının ve PSBR'nin artması, Finansal yapının bozulması izlemiştir. Bu süreç, istikrarsız büyüme, yüksek enflasyon, dış dengenin büyümesi, finansal piyasalarda panik yaşanması gibi makroekonomik dengesizliklere neden olmuştur.

Ekonomik süreç boyutunda meydana gelen gelişmeler, ekonomik sistem boyutunda, ülkemizde henüz etkin işlemeyen piyasa sistemi ve eksik rekabet anlayışıyla, ekonomik yapı boyutunda da yetersiz maddi, personel, kurumsal-yasal unsurlarla, çarpık bölgesel, sektörel, teknolojik altyapı birleşince bir kriz beklentisi kaçınılmaz olmuştur.

Ekonomik alanda bu süreç işlerken, politik alanda lider egemenliğinin, plan-program eksikliğinin olması kısa ömürlü hükümetleri ortaya çıkartarak politik istikrarsızlığa neden olmuştur. Politik istikrarsızlık, ekonomik politikaları uygulayacak ve uygulatacak olan karar birimlerinin daha önce incelediğimiz süreç ile ekonomiyi olumsuz etkilemerine neden olarak belirsizlik ve güvensizlik oluşturabilmektedir.

Sosyo-kültürel alanda ise, toplumumuzda sosyal bağımlılığın ve gelecek kaygısının olması, din, örf ve âdetlerin etkisi ve lüks tüketim arzusu davranış kalıplarının ekonomik sisteme uymamasına yol açarak tasarruf eğiliminin düşük olmasına neden olabilmektedir. Tasarruf eğiliminin düşük olması bir yandan ekonominin ihtiyaç duyduğu kaynak birikiminin olmamasına, diğer yandan politik birimleri farklı kaynak arayışına itmiştir.

Şekil yardımıyla kısaca ifade etmeye çalıştığımız Türkiye'nin toplumsal alanlarında ortaya çıkan ve genel itibariyle olumsuzluklar zinciri diyebileceğimiz bu değişim-etkileşim sürecine dışa açıklık derecesine ve teknolojideki hızlı gelişime bağlı olarak ülkemiz hem iç kaynaklı hem de dış kaynaklı krizlere maruz kalmıştır.

ŞEKİL 3.1. TÜRKİYE'DE EKONOMİK KRİZLERİN ORTAYA ÇIKIŞ SÜRECİ

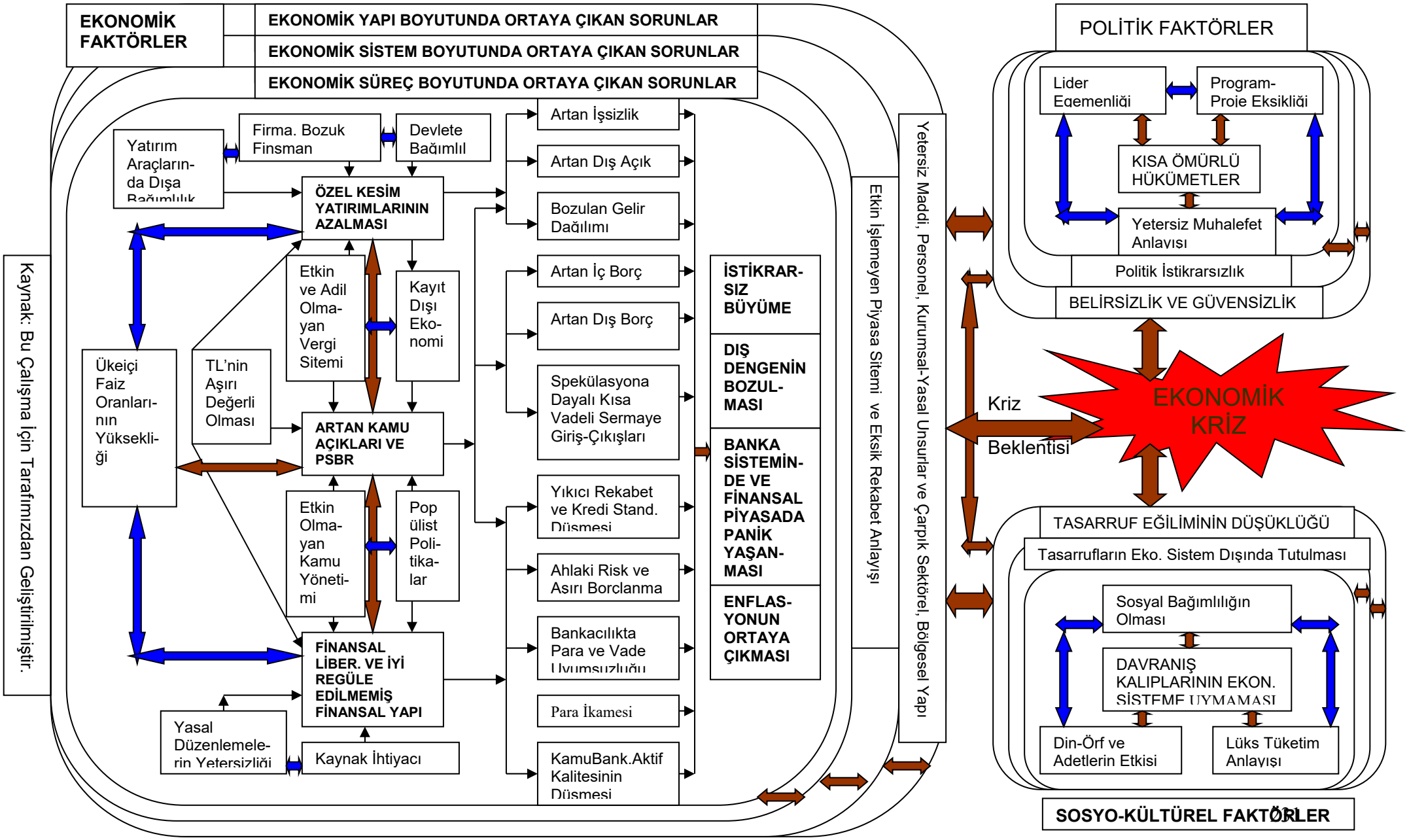

3.5. Türkiye'de 1980 Sonrası Dönemde Yaşanan Ekonomik Krizlerin Göstergeler Eşliğinde Ortaya Çıkış Sürecinin Analizi

Gerek ikinci bölümde ele aldığımız konular, gerekse üçüncü bölümde ele aldığımız Global ve Türkiye krizlerinden yola çıkarak, bundan sonra ortaya çıkabilecek bir finansal krizin önceden öngörülebilmesine yönelik bazı kriz göstergeleri ülkemiz ekonomisine ilişkin göstergelerin yer aldığı Tablo 3.23, 3.24, 3.25'in de yardımıyla aşağıda ortaya konulmuştur.

Erken Uyarı Sinyalleri	Türkiye'deki Durum
TCMB Döviz Rezervleri	TCMB'da birikmiş olan döviz mevcudunu gösteren TCMB döviz rezervleri, ulusal paraya yönelik spekülatif atakları önleyerek geçerli döviz kurunun korunması ve bankaların ihtiyaç duyduğu dövizi anında sağlayabilmesi açısından önemlidir. Rezervlerde azalış olması bir kriz göstergesi olarak alınabilmektedir. Ülkemizde TCMB döviz rezervleri Tablo 3.23'ün 2 nolu sütununda izlenebildiği gibi kriz dönemleri hariç sürekli artış göstermiştir.
Kısa Vadeli Sermaye Hareketleri	Hızlı gelişme ihtiyacında olan ülkemiz, ihtiyaç duyduğu kaynağı sağlamanın bir yolu kısa vadeli sermaye girişidir. Ancak kısa vadeli sermayenin ülkemize girişi, diğer ülkelerle karşılaştırıldığında Tablo 3.23'ün 12 nolu sütununda görüldüğü gibi çok düşük kalmıştır. Gelen sermaye ise, gelişinde ekonomiyi geçici olarak rahatlatsa da, ülkemizdeki yüksek reel faizden ve kur farkından yaralanarak yüksek kârlarla ülkemizden ayrılmaktadır. Özellikle spekülasyonlara göre hareket eden bu sermaye, hızlı hareket edebilmesi nedeniyle de bir olumsuzluk anında ülkemizi çok çabuk terk ederek krizin ortaya çıkışında ve derinleşmesinde etkili olabilmektedir. Bu kalem daha çok Kısa Vd. Sermaye Hareketleri/GSMH veya Rezerv oranı ile izlenmektedir.Tablo 3.25'in 11 nolu sütunu.
Ulusal Paranın Değerlenmesi	Özellikle kısa vadeli sermayeyi ülkemize çekebilmek için uygulanan bu politika, ihracatın azalıp ithalatın artmasına yol açarak bir yandan cari açığa neden olurken, diğer yandan özel sektörü zor durumda bırakmaktadır. Hem ülkemizde hem de kriz yaşayan diğer ülkelerde önemli bir kriz nedeni olarak ortaya çıkmıştır. Ülkemizde de kriz öncesi dönemlerde TL.'nin aşırı değerlenmiş olduğunu Tablo 3.24'ün 5.2 nolu sütununu inceleyerek söyleyebiliriz.

Türk Lirası ve Döviz Mevduatlarındaki Değişimler	TL. ve Döviz mevduatlarındaki değişimler bize ulusal paranın değerlenmesi ve devalüasyon beklentisi hakkında fikir verebilmektedir. Şöyle ki, döviz mevduatlarındaki artış ulusal paranın aşırı değerli hale geldiğini, bu durumun daha fazla sürdürülemeyerek devalüasyon yapılacağı beklentisini ortaya çıkartmaktadır. Nitekim ülkemizde TL.'nın değerli olduğu kriz öncesi dönemlerde döviz mevduatındaki artış TL. mevduatına göre daha fazla olabilmektedir. Para ikamesi olarak bilinen bu durum Tablo 3.25'in 13, 14, 15 nolu sütunlarında izlenebilmektedir.
Dış Ticaret Kalemlerindeki Değişimler	Türkiye dışa açılmaya bağlı olarak hem ihracat hem de ithalat değişim oranları ekonomiyi çok yakından ilgilendirmektedir. Kriz öncesi dönemlerde TL.nin aşırı değerlenmesine ve ihracat mallarının esneklik katsayısının düşük olması, buna karşın ithalat mallarının esneklik katsayısının yüksek olmasına bağlı olarak ihracat azalıp, ithalat artarak dış ticaret açığını büyütürken, kriz dönemlerinde devalüasyon yapılması ve iç talebin kısılması nedeniyle ihracat artıp, ithalatın azalması dış ticaret açığını da düşürmektedir. Bu durum Tablo 3.25'in 5 nolu sütununda izlenebilmektedir.
İç Borçlanma Kalemlerindeki Değişimler	KKBG/GSMH oranı, Ortalama kamu borçlanma vadesi ve borçlanma ihalelerinin sıklığı kriz göstergesi olarak ele alınabilecek önemli kalemlerdir. Ülkemizde çeşitli nedenlere bağlı olarak ortaya çıkan kamu borçlanma gereği Tablo 3.25'in 20 nolu sütununda da görüldüğü gibi sürekli artmaktadır. Artan bu gereksinimi karşılayabilmenin bir yolu olan iç borçlanma politikası ülkemizde, özellikle yeni finansal araçların da kullanılmasıyla birlikte çok sık baş vurulan bir kaynak haline gelerek borç yönetim politikası oluşmasına neden olmuştur. Tablo 3.25'in 8 nolu sütunu ile Tablo 3.23'ün 9 nolu sütunun da iç borç stokunun gelişimi ile Tablo 23'ün 15 nolu sütununda borçlanma vadesi incelenebilmektedir. Borç yönetim politikasının ön plana çıkması ve devlet tahvili ve hazine bonosunun yüksek getiri sağlaması ülke içi tasarrufların kamuya aktarılmasına neden olmuştur. Bu durum, yurtiçi faiz oranlarının daha da yükselmesine neden olarak, özel sektör üzerinde dışlama yaparak yatırımların azalmasına neden olabilmektedir. Yatırımların gelişimi Tablo 3.23'in 13 nolu sütunundan izlenebilmektedir. Buna göre yatırımlar, özellikle kriz dönemlerinde bir önceki döneme göre azalmaktadır.

Dış Borçlanma Kalemlerindeki Değişimler	Ülkemizde artan kamu borçlanma gereğine kaynak sağlamanın bir yolu da dış borçlanmadır. Dış borçlanma, ülkemizde yeni finansal araçların da kullanılması ve yüksek reel faiz politikası ile birlikte Tablo 3.23'ün 8 nolu sütununda, Tablo 3.25'in 9 nolu sütununda izlenebildiği gibi sürekli artış göstermiştir. Özellikle bir kriz göstergesi olarak kısa vadeli dış borçların gelişimi bize fikir vermektedir. Kriz dönemlerinden bir önceki dönemde ülkemize giren yabancı fonların büyük bir kısmının kısa vadeli dış borç olduğunu söyleyebiliriz. Bu durumu, MB rezervlerine oranlanmış olan kısa vadeli dış borç değişmelerini gösteren Tablo 3.25'ün 16 nolu sütununda açıkça görebiliriz.
Bankalar Açık Pozisyonu ve Kredi Faiz Oranları	Bankaların aktifindeki döviz hesaplarının toplamı, pasifindeki döviz hesaplarının toplamını karşılamaması durumu olarak tanımlanan bankalar açık pozisyonu önemli bir kriz göstergesi niteliğini taşımaktadır. Ülkemizde yüksek reel faizlerle kamuya borç verme imkanının olması, bankaları açık pozisyona itmiştir. Özellikle krizlerden bir önceki dönemde bankaların açık pozisyonlarının arttığını Tablo 3.23'ün 17 nolu sütununa ve Tablo 3.25'in 18 nolu sütununa bakarak görebiliriz. Bu durum kriz dönemine yaklaşırken TL'nin döviz karşısında hızlı değer kaybetmesi nedeniyle açık pozisyonlarını kapatma gayretinde olan bankaları çok zor duruma düşürmüştür. Yine bir gösterge olarak kriz dönemlerinde risk priminin yükselmesi nedeniyle banka kredi faizleri yükselebilmektedir. Yine bu durum Tablo 3.24'ün 8 nolu sütununda izlenebilmektedir.
Cari Açık Kalemindeki Değişimler	Önemli bir kriz göstergesi olan Cari Açık kalemindeki değişimler, ülkemizde kriz dışı dönemlerde portföy yatırımları, kısa ve uzun vadeli sermaye hareketleri nedeniyle düşük kalırken, kriz dönmelerinden bir önceki dönemde ulusal paranın aşırı değerlenmesine ve ardından dış ticaret açığının artmasına bağlı olarak, ekonomik otoritelerce, -yüzde 4- üst sınır olarak kabul edilen cari açığın GSMH'ya oranı ülkemizde yüzde 4'ü aşmıştır. Bu durum Tablo 3.25'ün 6 nolu sütununda izlenebilmektedir. Özellikle döviz gelirlerinin azalması ve açığın finansmanında zorluklarla karşılanması durumunda cari açık bir krizin ortaya çıkmasında çok etkili olabilmektedir.
Bankacılık Sisteminin Zayıflığı	Ülkemizde olduğu gibi sorunlu banka sayısının fazla olması, banka sermayelerinin yetersiz olması, batık kredi ve oranlarının yüksek olması finansal kesimde spekülatif atağı hızlandırmaktadır.

Bütçe Açığı	Bütçe açığı/GSMH'ya oranının yüzde 5 geçmesi, Faiz dışı fazla oranı, açıktaki artış eğilimi ve bütçede popülist politikalar uygulanması öenmli bir kriz neden olarak ortaya çıkmaktadır. Bütçe açığını ilişkin gelişmeler Tablo 3.23'ün 3 nolu sütunu ile Tablo 3.25'in 7 nolu sütunundan izlenebilir.
Politik Belirsizlik ve Sosyo-Kültürel Faktörler	Seçimlere yaklaşma, koalisyon uyumsuzlukları, kısa ömürlü hükümetlerin varlığı kriz beklentisini arttırmaktadır. Yine sosyal alanda avranış kalıplarının ekonomik sisteme uymaması bu süreci beslemektedir.
Sabit Sermeye Yatırımları, İmalat Sanayi Kapasite Kullanım Oranları ve İşsizlik Oranındaki Değişimler	Ülkemizde yoğun olarak yaşanan özel sektörün dışlanması, reel faizlerin yüksekliği, ihracatın azalması bir yandan yatırımları düşürürken diğer yandan mevcut yatırımların kapasite kullanım oranlarını düşürmektedir. Bu gelişim Tablo 3.24'ün 10 nolu sütununda izlenebilmektedir. Yatırımların azalması ve kapasite kullanım oranlarının düşmesi işsizlik oranını ise arttırmaktadır. Yine bu durum Tablo 3.24'nin 11 nolu sütununda izlenebilmektedir. Ancak, kapasite kullanım oranının düşmesi ve işsizliğin artması bir kriz göstergesi olmaktan çok bir kriz sonucudur.
GSMH Büyüme Hızı (%)	Ülkemizde istikrarsız bir görünüme sahip büyüme hızı,.ülkemizde kriz öncesi dönemlerde kesin olmamakla beraber, döviz kuru politikasına bağlı olarak ithalat mallarının ucuzlamasıyla iç talep artışı ve kısa vadeli yabancı sermaye girişi ekonomide canlılık sağlayarak büyüme sağlamaktadır. Ancak, kriz dönemlerinde meydana gelen talep daralması, yatırım azalması, finansal sektörün kırılganlaşması vb. gibi nedenlerle küçülme yaşanmaktadır. Bu durumu Tablo 3.24'ün 1.sütununda izleyebiliriz. Yine büyüme oranı işsizlik oranı gibi bir kriz nedeni olmayıp bir kriz sonucudur.
Enflasyon Artış Hızı (%)	Ülkemizde yıllardır devam eden kronikleşmiş enflasyon, birçok kaynaktan beslendiğinden dolayı krizler hakkında bize çarpıcı ipuçları vermektedir. Özellikle kriz dönemlerinde maliyet artışlarına bağlı olarak yükselmektedir. Enflasyon oranları Tablo 3.24'ün 2, 3 ve 4 nolu sütunlarda izlenebilir.

Tablo 3.23. Kriz Göstergeleri (Mutlak Değerlerle)

YL	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)	(9)	(10)	(11)	(12)	(13)	(14)	(15)	(16)	(17)	(18)
1980	69,7	998	-2213,3	75	82	-3408	-4603	15709	9613,3	-1302	924.9	-2	15413,3	630	389	4065,8	--	23310,9
1981	72,7	1005	-1127,3	110	111	-1936	-3864	16559	9009,1	-388	1842.3	121	14445,5	1608	384	6483,6	--	27918,2
1982	65,9	1020	-981,3	160	165	-952	-2628	17857	8381,3	-747	2649.8	98	12712,5	1573	375	6604,9	--	26675,8
1983	62,1	1253	-1403,6	223	231	-1923	-2990	19238	13959,6	-631	3893.7	798	12551,6	5375	359	6569,8	--	29079,2
1984	60,7	1239	-2689,6	364	414	-1439	-2942	20823	12730,8	-66	5978.2	-652	11769,2	1075	324	8343,8	--	36044,1
1985	68,1	1020	-1516,4	519	669	-1013	-2975	25660	13435,5	124	7706.3	1479	13709,1	2854	311	12450,3	--	39441,7
1986	76,4	1368	-2103,1	669	774	-1465	-3081	32206	15716,0	790	9236.7	812	17445,4	4425	253	15424,1	--	43082,8
1987	87,7	1506	-3035,0	856	992	-806	-3229	40326	20114,5	969	12833.2	50	21601,6	7282	274	17885,4	--	47349,3
1988	90,9	2480	-2708,8	1425	1701	1596	-1777	40722	19970,5	890	18313.4	-2282	23674,4	5821	257	20091,2	--	40390,4
1989	108,6	4536	-3538,7	2120	3119	961	-4219	41751	19780,2	2762	35649.5	-584	24450,9	7263	227	27401,5	--	55616,5
1990	152,3	5758	-5099,0	2606	3560	-2625	-9555	49035	21941,7	1308	58854.2	3000	34494,2	9452	230	32286,0	-1792	72200,7
1991	152,3	4812	-8027,8	4175	4562	250	-7340	50489	23388,5	-1029	90413.9	-3020	35965,5	12018	196	36126,9	-1914	78677,7
1992	160,7	6106	-6900,5	6874	8191	-974	-8190	55592	28256,6	1484	148957.9	1396	37591,8	16870	213	36687,0	-2668	87812,7
1993	181,9	6277	-12130,2	11035	14140	-6433	-14160	67356	32383,0	308	229351.2	2994	47621,7	27028	251	43845,5	-4844	107805,3
1994	131,1	6905	-5108,8	29788	29725	2631	-4216	65601	26833,3	206	450335.6	-5190	31970,0	27407	151	40631,0	-1215	104124,9
1995	171,9	12042	-6922,5	45738	71206	-2339	-13212	73278	29756,6	4658	957984.1	3635	36779,6	36392	171	49287,9	-4946	90191,4
1996	184,7	16386	-15213,0	81386	108041	-2437	-10582	79767	38692,0	4545	1894326.1	2665	46172,7	57760	185	49603,0	-4920	90033,0
1997	194,3	18609	-14734,2	152071	193692	-2638	-15358	84227	41319,0	3344	3925730.6	-7	50820,8	33515	248	4065,8	-9690	23310,9
1998	205,9	19718	-14169,3	260974	358196	1984	-14220	96418	44498,2	447	7874247.1	1313	49898,5	55171	220	6483,6	-11722	27918,2
1999	187,6	23177	-21528,1	420126	484997	-1360	-10443	102983	54555,4	5206	15886455.1	1024	41246,8	60362	504	6604,9	-12054	26675,8
2000	201,4	25097	-20596,6	623703	806468	-9819	-22375	118686	58394,2	-2997	24953488.4	4200	42351,0	59960	386	6569,8	-15152	29079,2
2001	147,1	18892	-23311,7	1225411	1050160	3396	-4490	113948	99686,8	-12924	39406292.5	-11321	27765,5	62141	149	8343,8	--	36044,1
2002	179,8	27006	-25955,8	1505839	--	-1782	-8590	131551	99525,7	-212	53226220.5	-415	31265,3	71993	210	12450,3	--	39441,7

(1) GSMH (Milyar $)
(2) MB Döviz Rezervi (Milyon $)
(3) Bütçe Dengesi (Milyon $)
(4) Döviz Kuru (Ortalama-TL/$)
(5) ABD Deflatöründen Arındırılmış, Olması Gereken Kur
(6) Cari İşlemler Dengesi (Milyon $)
(7) Dış Ticaret Dengesi (Milyon $)
(8) Dış Borç Stoku (Milyon $)
(9) İç Borç Stoku (Milyon $)
(10)Ödemeler Dengesi (Milyon $)
(11)M2 (Milyar TL.)
(12)Kısa Vadeli Sermaye Hareketleri (Milyon $)
(13)Toplam Sabit Sermaye Yatırımları (Milyon $)
(14)Toplam İç borç Ödemesi (Milyon $)
(15)İç Borçlanma Vadesi (Gün)
(16)Döviz Tevdiat Hesabı (Milyon $)
(17)Banka Açık Pozisyonu(Milyon$)
(18)Toplam Mevduat (Milyon $)

Tablo 3.24. Kriz Göstergeleri (Yüzde Değişimlerle)

YILLAR	(1)	(2)	(3)	(4)	(5.1)	(5.2)	(6)	(7)	(8)	(9)	(10)	(11)	(12)	(13)
1980	-2,8	98	115	92,4	--	--	106,4	45,5	39,1	28	70	7,9	--	--
1981	4,8	35	34	43,8	61,2	21,9	89,8	46,1	39,2	29	71	8	61,6	13,0
1982	3,1	26	22	29,1	37,1	14,7	79,3	45,2	39,1	28	73	7,8	22,2	-1,0
1983	4,2	30	31	25,4	38,7	24,0	78,2	46,5	42,1	30	72	7,9	-0,3	4,4
1984	7,1	50	50	48,6	61,7	7,9	77,7	54,5	48,7	38	72	8	24,5	16,5
1985	4,3	42	44	54,5	42,1	-13,3	72,9	50,2	46,8	35	71	8,1	11,6	5,5
1986	6,8	28	30	35,6	30,0	-1,8	66,8	55,6	42,8	29	70	10,5	-6,3	-2,1
1987	9,8	37	55	33,5	26,4	3,2	66,4	45,9	41,3	28	77	9,5	36,7	27,5
1988	1,5	65	61	69,2	66,8	6,8	60,6	62,8	59,1	60	74	8,4	14,4	1,3
1989	1,6	62	64	75,5	47,9	-25,8	87,1	59,8	53,5	39	72	8,6	-0,3	10,2
1990	9,4	48	60	57,7	22,8	-17,6	91,5	54	47,7	38	75	8	11,5	41,2
1991	0,4	59	71	59,2	60,2	11,5	85,6	80,5	73,6	58	74	8	4,9	-5,6
1992	6,4	61	66	63,5	64,6	4,7	86,2	87,7	80,1	57	76	8,4	8,2	8,7
1993	7,6	60	71	67,4	60,5	2,5	85,7	87,6	86	52	79	8,8	4,3	28,7
1994	-6,1	149	125	107,3	169,9	29,5	74,6	164,4	126	61	72	8,4	18,0	-20,9
1995	8	66	76	87,2	54,0	-13,8	75,3	121,9	102,2	83	78	7,5	19,5	53,5
1996	7,1	85	80	78	78,0	0,0	76,9	135,2	98,7	76	78	6,5	7,3	22,2
1997	8,3	91	99	81,2	86,8	6,2	80,8	127,2	99,5	78	79	6,7	13,1	11,3
1998	3,9	54	69	75,3	71,7	-12,3	79,3	122,5	80	78	76	6,8	2,7	-5,4
1999	-6,1	62	68	55,8	60,9	11,9	76,8	109,5	82,1	72	72	7,6	-1,4	-11,4
2000	6,3	32	39	50,9	48,5	-16,3	80,6	38	56,1	81	75	6,5	4,5	34,0
2001	-9,5	88	69	57,8	96,6	37,7	63,2	96,2	78,8	59	70	8,5	12,8	-24,0
2002	6,5	51	48	48,1	22,8	--	67,8	63,8	54	45	75	10,4	12,0	22,8

(1) GSMH Büyüme Hızı (%)
(2) TEFE (%)
(3) TÜFE(%)
(4) GSMH Deflatörü (%)
(5.1) Dolar Kuru (Ortalama-% Değişim)
(5.2) Olması Gereken Kura Göre Cari Dolar Kuru (Yılsonu-% Değişim)
(6) TERK (%)
(7) Kamu İç Borçlanma Faizi (%)
(8) Kredi Faizleri (%)
(9) Mevduat Faizi (1 Ay Vadeli)
(10) İmalat Sanayi Kapasite Kullanım Oranı (%)
(11) İşsizlik Oranı (%)
(12) İhracat Yüzde Değişme (%)
(13) İthalat Yüzde Değişme (%)

Tablo 3.25. Kriz Göstergeleri (Rasyo Şeklinde-Yüzde(%))

Yl	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)	(9)	(10)	(11)	(12)	(13)	(14)	(15)	(16)	(17)	(18)	(19)	(20)
198	275	36,8	15,2	86,1	6,9	-4,8	3,1	13,6	22,2	35,8	-0,003	16,0	-	-	-	2,51	-3,42	--	15,3	8
198	135	52,6	18,6	54,6	5,7	-2,7	1,5	12,4	22,7	35,1	0,166	18,3	-	-	-	2,56	-1,93	--	18,5	4
198	144	65	21,7	42,8	4,5	-1,4	1,5	12,6	26,9	39,6	0,148	17,1	-	-	-	2,41	-0,93	--	22,4	3
198	194	62	23,8	39,8	5,6	-3,1	2,2	22,3	30,8	53,1	1,277	16,5	-	-	-	1,82	-1,54	--	22,6	4
198	215	66,3	29,1	44,6	5,9	-2,4	4,4	20,9	34,2	55,1	-1,071	16,5	-	-	-	2,57	-1,16	--	32,4	5
198	184	70,2	28	59,8	4,8	-1,5	2,2	19,7	37,7	57,4	2,171	18,9	-	-	-	4,67	-0,99	--	28,9	3
198	150	67,1	24,1	85,1	4,7	-1,9	2,7	20,5	42,1	62,6	1,061	21,9	5,3	17,4	82,6	4,64	-1,07	--	39,1	3
198	149	72	27,5	74,8	4,4	-0,9	3,5	23,0	46,0	69,0	0,057	23,9	7,4	23,2	76,8	5,06	-0,54	--	36,8	6
198	160	81,4	28,4	55,0	2,8	1,8	3,0	22,0	44,9	67,0	-2,517	27,2	7,3	24,8	75,2	2,59	0,64	--	44,8	4
198	133	73,6	24,6	49,4	3,7	0,9	3,3	18,2	38,4	56,6	-0,537	22,1	6,0	22,6	77,4	1,27	0,21	--	58,8	5
199	111	58,1	23,1	73,3	6,3	-1,7	3,3	14,4	32,2	46,6	1,968	22,0	5,5	23,1	76,9	1,65	-0,46	34,1	51,1	7
199	125	64,6	22,7	67,1	4,8	0,2	5,3	15,4	33,2	48,6	-1,987	21,4	8,2	31,6	68,4	1,90	0,05	36,5	58,2	10
199	128	64,3	23,4	8,6	5,1	-0,6	4,3	17,6	34,6	52,2	0,870	21,6	9,6	35,8	64,2	0,21	-0,16	44,6	66,7	10
199	115	52,1	24,6	120,8	7,8	-3,6	6,7	17,9	37,2	55,1	1,654	22,7	9,9	37,8	62,2	2,95	-1,03	72,1	60,4	12
199	119	77,8	31,5	62,5	3,2	2,0	3,9	20,6	50,3	70,8	-3,976	23,1	15,4	49,7	50,3	1,64	0,38	57,5	71,0	7

199	105	60,6	33,4	72,6	7,7	-1,4	4,0	17,3	42,7	60,0	2,117	22,1	16,0	49,3	50,7	1,30	-0,19	50,5	65,3	5
199	109	53,2	36,2	73,5	5,7	-1,3	8,3	21,0	43,3	64,4	1,448	19,8	17,5	44,7	55,3	1,04	-0,15	34,9	57,2	9
199	121	54,1	38,5	67,4	7,9	-1,4	7,6	21,4	43,6	65,0	-0,004	21,4	18,7	45,9	54,1	0,95	-0,14	57,5	55,9	7
199	98	58,7	35,4	77,0	6,9	1,0	6,9	21,7	47,0	68,7	0,640	22,7	17,9	41,8	58,2	1,05	0,10	67,4	64,2	9
199	106	65,4	35,9	86,2	5,6	-0,7	11,6	29,3	55,3	84,5	0,550	21,2	23,5	40,7	59,3	0,99	-0,06	126,3	83,0	15
200	86	51	40,9	101,9	11,1	-4,9	10,2	29,0	58,9	87,9	2,086	18,1	20,2	39,0	61,0	1,13	-0,39	135,3	62,7	12
200	128	75,7	48,8	52,2	3,1	2,4	15,9	69,2	79,1	148,3	-7,861	15,7	34,2	54,6	45,4	0,87	0,18	--	72,9	15
200	120	69	47,3	67,2	8,6	-1,0	14,4	54,8	72,4	127,2	-0,229	17,6	27,3	55,1	-6,6	0,87	-3,42	--	74,9	8

(1) Borcu Borçla Ödeme (Roll-ower)
(2) İharacat/İthalat
(3) Dışa Açıklık Derecesi
(4) Kısa Vadeli Dış Borç/İhracat
(5) Dış Ticaret Açığı/GSMH
(6) Cari Açık/GSMH
(7) Bütçe Açığı/GSMH
(8) İç Borç Stoku/GSMH
(9) Dış Borç Stoku/GSMH
(10)Toplam Borç Stoku/GSMH
(11)Kısa Vadeli Sermaye Hareketleri/GSMH
(12)Tasarruflar/GSMH
(13)DTH/GSMH
(14)Döviz Mevduat/Toplam Mevduat
(15)TL. Mevduatı/Toplam Mevduat
(16)Kısa Vadeli Dış Borç/MB Döviz Rezervi(Oran)
(17)Cari Açık/MB Bankası Döviz Rezervi(Oran)
(18)Bankalar Döviz Pozisyonu/Banka Özkaynakları
(19) Net Uluslararası Rezervler/İthalat
(20) KKBG/GSMH

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
TÜRKİYE'DE 1980 SONRASI DÖNEMDE YAŞANAN EKONOMİK KRİZLER ÜZERİNDE ETKİLİ OLAN EKONOMİK FAKTÖRLERİN EKONOMETRİK ANALİZİ

Çalışmanın bu bölümünde, Türkiye ekonomisinde 1980 sonrası dönemde yaşanan ekonomik krizlerin belirleyenleri arasındaki nedensellik ve etkileşim ilişkisinin derecesi analiz edilmiştir. Daha önceki bölümlerimizde ekonomik krizlerin ortaya çıkmasında belirleyici olan faktörler, gerek şematik olarak gerekse ekonomik göstergeler eşliğinde ortaya konulmaya çalışılmıştı. Bu bölümde, bu faktörlerin krizi belirleme dereceleri ampirik olarak değerlendirilmiştir. Ancak, ampirik çalışmamızın görülen en önemli eksikliği, bir krizin ölçülebilir ve ölçülemez nitelikte birçok belirleyeni olmasına rağmen burada sadece seçilmiş bazı ekonomik göstergelerin kullanılmış olmasıdır. Bu şekilde, krizi belirleyen faktörlerin bütününün değil de, bütünün bir alt parçasının (ancak önemli bir kısmı) incelenmesi dolayısıyla analiz, kısmi analiz niteliğini taşımaktadır.

4.1. Genel Açıklama

İkinci ve üçüncü bölümler ışığı altında Türkiye'de 1980 sonrası dönemde ortaya çıkan ekonomik krizleri etkileyen ekonomik faktörlerin sayılarını daha da arttırmak mümkün olsa da, bu çalışmada beş başlık altında toplamak mümkündür. Bunlar;

- Cari İşlemler Dengesi (Açığı)
- Bütçe Dengesi (Açığı)
- Döviz Kurları
- Finansal Baskı Endeksi
- Yabancı Sermaye Hareketleri'dir.

Açıklayıcı değişken olarak ele aldığımız bu değişkenlerin yanı sıra, kriz anında ve krizden sonra en çok etkilenen parametreler olarak GSMH büyüme hızı, Fiyatlar genel düzeyini veren TEFE ve işsizlik oranından yararlanılarak kriz endeksi oluşturulmuştur. Oluşturulan kriz endeksi bağımlı değişken olarak ele alınmıştır

Ele alınan bağımsız değişkenler ile krizin ortaya çıkışını ve etkilerini temsil eden kriz endeksi arasındaki teorik beklentiler şöyle özetlenebilir;

Cari İşlemler Açığının belirleyenleri olarak ihracat, ithalat ve döviz kuru ele alınmıştır. Buna göre ihracat artışının cari açığı düşürmesi, ithalat artışının cari açığı arttırması beklenmektedir. Döviz kurundaki değişimler ise, hem yabancı sermaye giriş-çıkışını, hem de dış ticaret dengesini etkilemesi dolayısıyla cari açık üzerinde etkili olur. Bu etkiler sonucunda cari açıkta meydana gelen bir yükselmenin oluşturduğumuz kriz endeksi üzerinde pozitif bir etki yaparak krizin ortaya çıkmasında ve kriz etkilerinin daha derin yaşanmasında etkili olacağı beklenmektedir.

Bütçe açığı belirleyenleri olarak kamu iç borçlanma faizi, iç borç stoku, dış ticaret açığı ve kamu yatırım harcamaları ele alınmıştır. İç borç faizlerinde ve iç borç stoğundaki yükseliş, daha çok borç ödemesi oluşturacağından bütçe açığını arttırması beklenir. Dış ticaret açığındaki artış ise ihracatın düşmesi, ithalatın artmasından kaynaklandığından dolayı ülke içinde tasarruf azalışına neden olacaktır. Tasarrufların azalması, borç ödemeleri ile yatırımlara gerekli sermaye için daha çok borçlanmaya ve kamu harcamasına gidilmesine neden olacağından bütçe açığını arttırması beklenir. Yine kamu yatırım harcamalarındaki artış bütçe açığını arttırıcı etki yapacaktır. Kamu iç borçlanma faizinin yükselmesi, dış ticaret açığının artması, kamu yatırım harcamalarının artması gibi faktörlerle belirlenen bütçe açığının kriz endeksini arttırması beklenmektedir.

Finansal Baskı Endeksi[1] (FBE) ise krizin ortaya çıkış sürecinde ve sonuçlarında belirleyici olan kamu iç borçlanma faizi, döviz kuru ve Merkez Bankası döviz rezervlerinden yararlanılarak oluşturulmuştur.

- FBE=[(Kamu İç Borçlanma Faizi % Değişme + Döviz Kuru % Değişme) – MB Döviz Rezervi % Değişme)] / 3

formülü kullanılmıştır. Buna göre FBE artışının kriz endeksini arttırması beklenmektedir.

Yabancı sermaye girişinin bir taraftan döviz rezervlerini, diğer taraftan da doğrudan yatırımlar yoluyla istihdam düzeyini arttırması nedeniyle kriz endeksini azaltıcı yönde etkilemesi beklenmektedir.

---

[1] Ecan Uygur, "Krizden Krize Türkiye: 2000 Kasım ve 2001 Şubat Krizleri", euygur@dialup.ankara.edu.tr. Ankara, 22 Mart 2001, s. 5.

Ele aldığımız değişkenlerin kriz endeksi üzerindeki etkisini ölçerken klasik En Küçük Kareler Yöntemi (EKKY) kullanılmıştır[2]. Ancak, öncelikle bütün veriler için durağanlık sınaması yapılmıştır. Yine kurmuş olduğumuz bütün modeller için Granger Nedensellik testi uygulanmıştır. Durağanlık sınaması yapılarak zaman serilerinin EKK Yöntemi ile tahminin güvenli olup olmayacağı değerlendirilirken, nedensellik testi ile de bağımlı değişken ile bağımsız değişkenler arasındaki nedenselliğin yönünün belirlenmesi amaçlanmıştır.

Yukarıdaki bilgiler doğrultusunda yaptığımız ampirik çalışma iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde durağanlık ve Granger Nedensellik sınamaları yapılmıştır. İkinci bölümde ekonomik krizleri belirleyen seçilmiş değişkenlerin kendi belirleyenleri ile etkileşimi ortaya konularak, bu değişkenlerin kriz endeksi üzerindeki etkisi analiz edilmiştir. Bu amaçla sekiz adet regresyon yapılmıştır. Her regresyon 1981 – 2002 dönemini kapsamaktadır.

Bu çalışmada kullanılan regresyon denklemlerini şu şekilde sıralamak mümkündür[3].

(1) $X301 = \alpha_0 + \beta_1(X801) + \beta_2(X901) + \beta_3(X401) + \beta_4(X1001) + u_i$

(2) $X501 = \alpha_0 + \beta_1(X1101) + \beta_2(X1601) + \beta_3(X1301) + \beta_4(X301) + u_i$

(3) $X201 = \alpha_0 + \beta_1(X701) + \beta_2(X1201) + \beta_3(X1301) + \beta_4(X1401) + u_i$

(4) $KE = \alpha_0 + \beta_1(FBE) + u_i$

(5) $KE = \alpha_0 + \beta_1(X301) + u_i$

(6) $KE = \alpha_0 + \beta_1(X1701) + u_i$

(7) $KE = \alpha_0 + \beta_1(FBE) + \beta_2(X301) + \beta_3(X1201) + \beta_4(X1701) + u_i$

(8) $X1 = \alpha_0 + \beta_1(X2(-1)) + \beta_2(X3(-1)) + \beta_4(X4(-1)) + u_i$

Burada;

X1 = Dolar bazında GSMH (Milyon $)

X2 = Dolar Bazında Bütçe Dengesi (Milyon $)

X3 = Dolar Bazında Cari İşlemler Dengesi (Milyon $)

X4 = Cari Dolar Kuru

---

[2] Modellerin tahmin edilmesinde ve diğer tüm testlerde "EViews 3.0 Basics" bilgisayar paket programı kullanılmıştır.

[3] 8. denklemde yer alan parantez içindeki (-1) değeri, serinin bir dönem gecikmeli değerlerinin modele alındığını göstermektedir.

X201 = 1981 Yılı Bazlı Bütçe Dengesi
X301 = 1981 Yılı Bazlı Cari İşlemler Dengesi
X401 = 1981 Yılı Bazlı Cari Dolar Kuru
X501 = 1981 Yılı Bazlı Reel Dolar Kuru
X701 = 1981 Yılı Bazlı Kamu İç Borçlanma Faizi
X801 = 1981 Yılı Bazlı İhracat
X901 = 1981 Yılı Bazlı İthalat
X1001 = 1981 Yılı Bazlı GSMH Büyüme Hızı
X1101 = 1981 Yılı Bazlı TEFE
X1201 = 1981 Yılı Bazlı Kamu Yatırım Harcamaları
X1301 = 1981 Yılı Bazlı Dış Ticaret Dengesi
X1401 = 1981 Yılı Bazlı İç Borç Stoku
X1601 = 1981 Yılı Bazlı Toplam Sermaye Hareketleri
X1701 = 1981 Yılı Bazlı Kısa Vadeli Sermaye Hareketleri
FBE = Finansal Baskı Endeksi
KE = Kriz Endeksi

olarak tanımlanmıştır. Denklemlerden de görüldüğü gibi yirmi adet değişken tanımlanmıştır.

4.2. Veri Kaynakları ve Regresyonda Kullanılan Verilerin Elde Edilişi

Bu çalışmada kullanılan veriler üç temel kaynaktan elde edilmiştir. Bu kaynaklar, TCMB Elektronik Veri Dağıtım Sistemi, DİE Yayınları ve DPT'nın Temel Ekonomik Göstergeleridir. Veriler elde edildikten sonraki aşamada regresyon denkleminde kullanılan verilerden en anlamlı sonuçlara ulaşmak için bazı hesaplama yöntemleri denenip, regresyon yapılmıştır. Ancak bunlardan, en son elde edilen veri seti, en anlamlı sonuçları vermiştir. Denenen bu yöntemler şunlardır;

- İlk olarak, bütün veriler o yılın ortalama döviz kurundan dolara çevrilerek mutlak değerler olarak analizde kullanılmıştır. Ancak, beklenilen sonuçlar elde edilememiştir.
- İkinci olarak, bütün verilerin bir önceki yıla göre yüzde değişimleri veren $\{[(P_t - P_{t-1})/P_{t-1}]*100\}$ (Formülde P_t=t yılı rakamını, P_{t-1}=t yılından bir önceki yıl rakamını

vermektedir) formül ile hesaplanan yeni veri seti analizde kullanılmıştır. Ancak, bu da beklenilen sonuçları vermemiştir.

- Üçüncü olarak, dolar cinsinden mutlak rakamların logaritması alınması düşünülmüşse de bazı rakamların negatif işaretli olması nedeniyle bu yöntem de kullanılamamıştır.
- Dördüncü ve son yöntem olarak da 1981 yılı 100 kabul edilerek, basit indeks yöntemi kullanılmıştır. Bu yapılırken;

$P_{t,0} = [(P_t/P_0)*100]$ (Formülde; P_t=t yılı rakamını, P_0 baz yılı rakamını vermektedir).

şeklindeki formül kullanılmıştır.

Bu formül ile yaratılan verilerin regresyon denklemlerinde kullanılması daha anlamlı sonuçlar vermiştir. Baz yılı olarak 1980 değil de 1981 yılının alınmasının nedeni ise 1980 yılının ekonomik ve politik açıdan çok çalkantılı bir dönem olması ve baz olarak alınmasının uygun bulunmamasıdır.

Kriz endeksi (KE) olarak ele aldığımız endeks; ekonomik konjonktörü göstermesi açısından ekonomik krizin etkilerini en iyi bir biçimde ortaya koyan GSMH Büyüme hızı endeksi ve rahatsızlık endeksi olarak bilinen enflasyon oranı ve işsizlik oranından oluşturulmuştur. Ancak, kriz anında ve krizden sonra GSMH Büyüme Hızında küçülme yaşanırken rahatsızlık endeksinde büyüme söz konusu olmaktadır. Bu nedenle Kriz Endeksi şu formül ile hesaplanmıştır.

{KE = Rahatsızlık Endeksi – GSMH Büyüme Hızı Endeksi}

Bu formül aracılığıyla hesaplanan yeni veri seti analize dahil edilmiştir.

4.3. Elde Edilen Verilerin Durağanlık Testleri

Genel olarak bir zaman serisi, ortalamasıyla varyansı zaman içinde değişmeyen ve iki dönem arasındaki ortak varyansı bu ortak varyansın hesaplandığı döneme değil de yalnızca iki dönem arasındaki uzaklığa bağlı olan olasılıklı bir süreç için durağındır

denir[4]. Eğer bir zaman serisi bu anlamda durağan değilse, durağan olmayan zaman serisi adını alır.

Bir zaman serisinde durağanlık yoksa, t, F, ki-kare ve benzeri testlere dayanan geleneksel test süreçleri kuşkulu duruma gelir. Ayrıca durağan olmayan iki zaman serisinin regresyonu hesaplanırken, ikisi arasında anlamlı bir ilişki olmasa bile çoğunlukla yüksek bir R^2 bulunur. Bu durum, düzmece regresyona neden olmaktadır[5].

Durağan olmayan serilerin birinci farkı alındığında durağan serilere dönüşüyorlarsa, yani I(1) şeklinde seriler olarak ortaya çıkıyorlarsa seriler arasında Klasik En Küçük Kareler Yöntemi (EKKY) yapılabilmektedir.

Serilerin durağan olup olmadığını belirlemek için Augmented Dickey-Fuller (ADF) birim kök testine başvurulmuştur. MacKinnon kritik değerlerine göre ADF test sonuçları Tablo 4.1.'de gösterilmiştir.

Tablo 4.1. Serilerin ADF ve Unit Root İle Durağanlık Testi

Değişken Adı	ADF Değeri		MacKinnon Kritik Değerleri		
	Normal	Birinci Fark	Kritik Değer Anlamlılık Düzeyi	Normal	Birinci Fark
X1	-0.958750	-3.046511	% 1 % 5 % 10	-3.7856 -3.0114 -2.6457	-3.8067 -3.0199** -2.6502***
X2	0.986210	-5.191283	% 1 % 5 % 10	-3.7856 -3.0114 -2.6457	-3.8067* -3.0199** -2.6502***
X3	-5.457788	---	% 1 % 5 % 10	-3.7856* -3.0114** -2.6457***	---
X4	-16.69283	---	% 1 % 5 % 10	-3.7856* -3.0114** -2.6457***	---
X201	0.858312	-5.189467	% 1 % 5 % 10	-3.8067 -3.0199 -2.6502	-3.8304* -3.0294** -2.6552***

[4] Damodar N. Gujarati, Basic Econometics, McGraw-Hill İnc.,Literatür Yayıncılık, Third Edition, USA, 1995, s. 713

[5] Bu sorunun ortaya çıkış nedeni, her iki zaman serisinin de güçlü genel eğilimler taşımasıdır. Gözlenen yüksek R^2, ikisi arasındaki gerçek bir ilişkiden çok bu eğilimden kaynaklanmaktadır. Bu konuda daha geniş bilgi için bknz. Gujarati. a.g.e., s. 709

X301	-5.294108	---	% 1 % 5 % 10	-3.8067* -3.0199** -2.6502***	---
X501	-3.012469	---	% 1 % 5 % 10	-3.8304 -3.0094** -2.6552***	---
X701	-1.393926	-3.392506	% 1 % 5 % 10	-3.8067 -3.0199 -2.6502	-3.8304 -3.0294** -2.6552***
X801	1.441600	-2.757982	% 1 % 5 % 10	-3.8067 -3.0199 -2.6502	-3.8304 -3.0294 -2.6552***
X901	-0.230629	-3.831965	% 1 % 5 % 10	-3.8067 -3.0199 -2.6502	-3.8304* -3.0294** -2.6552***
X1001	-2.812852	---	% 1 % 5 % 10	-3.8067 -3.0199 -2.6502***	---
X1101	-2.124447	-5.000493	% 1 % 5 % 10	-3.8067 -3.0199 -2.6502	-3.8304* -3.0294** -2.6552***
X1201	-1.499407	-2.869043	% 1 % 5 % 10	-3.8067 -3.0199 -2.6502	-3.8304 -3.0294 -2.6552***
X1301	-1.518893	-4.932285	% 1 % 5 % 10	-3.8067 -3.0199 -2.6502	-3.8304* -3.0294** -2.6552***
X1401	-3.369822	---	% 1 % 5 % 10	-3.8067 -3.0199** -2.6502***	---
X1601	-4.382284	---	% 1 % 5 % 10	-3.8067* -3.0199** -2.6502***	---
X1701	-4.007559	---	% 1 % 5 % 10	-3.8067* -3.0199** -2.6502***	---
FBE	-3.709149	---	% 1 % 5 % 10	-3.8067 -3.0199** -2.6502***	---
KE	-2.699830	---	% 1 % 5 % 10	-3.8067 -3.0199 -2.6502***	---

Serilerin birinci türevlerinin % 1 anlamlılık düzeyinde birim kök ihtiva etmediği (*) işareti ile, % 5 anlamlılık düzeyinde birim kök ihtiva etmediği (**) işareti ile ve % 10 anlamlılık düzeyinde birim kök ihtiva etmediği (***) işareti ile gösterilmektedir. Ayrıca tüm serilerin durağanlık sınaması bir gecikme ile yapılmıştır.

Tablo 4.2'de görüldüğü gibi, basit indeks yöntemi ile oluşturulan zaman serilerinin tamamının normal veya bazılarının birinci farklarının Geliştirilmiş Dickey-Fuller birim kök testine göre durağan olduğu anlaşılmıştır. Buna göre, durağan çıkan zaman serileri ile kuracağımız modellerin t, F, ki-kare testleri gibi testler aldatıcı çıkmayacak ve hiçbir model düzmece model niteliği taşımayacaktır. Bu da, modelin güvenirliliğini arttırmış olacaktır. Ayrıca serilerin farklı derecelerde entegre {I(o);I(1)} çıkması dolayısıyla eşbütünleşim ve hata düzeltme mekanizması da yapılamamaktadır[6].

4.4. Granger Nedensellik İlişkisi

Granger Nedensellik testi, iki değişken arasında zaman bakımından bir öncelik – ardılık ilişkisi varken nedenselliğin (neden – sonuç ilişkisinin) yönünü istatistik bakımından ortaya koymak için yapılan önemli bir testtir[7].

Modeli oluşturan değişkenler arasında bir nedensellik ilişkisinin varlığını test etmek için Granger Nedensellik Testi yapılmıştır. Granger nedensellik testi sonuçları Tablo 4.2'de verilmiştir.

Tablo 4.2. Granger Nedensellik İlişkisi

Hipotez: Nedensellik Ok Yönündedir	Gözlem Sayısı	F İstatistiği	Prob. (İhtimal)
X801 → X301 X301 → X801	21 21	5.02 0.32	0.03** 0.57
X901 → X301 X301 → X901	21 21	11.79 0.19	0.002* 0.66
X401 → X301 X301 → X401	21 21	21.66 0.02	0.0002* 0.88
X1001 → X301 X301 → X1001	21 21	5.06 2.14	0.03** 0.15
X1101 → X501 X501 → X1101	21 21	10.09 3.22	0.005* 0.06***
X1301 → X501 X501 → X1301	21 21	4.08 4.02	0.04** 0.04**
X1601 → X501 X501 → X1601	21 21	3.20 4.05	0.06*** 0.04**
X301 → X501 X501 → X301	21 21	16.55 4.08	0.0008* 0.04**

[6] Bu konuda geniş bilgi için bknz.: Gujarati, a.g.e., s. 728
[7] Şahin Akkaya, M. Vedat Pazarlıoğlu, Ekonometri II, Erkam Matbaacılık, 2. Basım, İstanbul, 1998, s. 177

X701 → X201 X201 → X701	21 21	11.04 0.76	0.002* 0.39
X1201 → X201 X201 → X1201	21 21	4.55 0.20	0.06*** 0.65
X1301 → X201 X201 → X1301	21 21	5.45 0.62	0.03** 0.43
X1401 → X201 X201 → X1401	21 21	2.07 2.80	0.16 0.11
FBE → KE KE.....→ FBE	21 21	4.68 0.43	0.04** 0.51
X301 → KE KE → X301	21 21	2.85 1.91	0.08*** 0.18
X1701 → KE KE.....→..X1701	21 21	4.22 1.43	0.04** 0.26
X1201 → KE KE → X1201	21 21	9.68 2.06	0.006* 0.16
X2(-1) → X1 X1....→ X2(-1)	22 22	5.6 0.03	0.03** 0.86
X3(-1) → X1 X1....→....X3(-1)	22 22	7.06 29.67	0.01* 3.00
X4(-1) → X1 X1....→....X4(-1)	22 22	4.11 0.27	0.05** 0.60

Tablo 4.2.'de (*) işaretli olanlar % 1 anlamlılık düzeyinde, (**) işaretli olanlar % 5 ve (***) işaretli olanlar da % 10 anlamlılık düzeyinde, değişkenler arasında ok yönünde nedenselliğin olduğunu belirtir. Tablodan da görüldüğü gibi modele koyduğumuz değişkenler arasında yüzde 1, yüzde 5 ve yüzde 10 anlamlılık düzeyinde neden – sonuç ilişkisi bulunmaktadır.

4.5. Regresyon Sonuçlarının Değerlendirilmesi

Çalışmanın bu bölümünde yukarıda belirtilen denklemlere ait elde edilen regresyon sonuçları analiz edilmektedir. 1981 – 2002 dönemini kapsayan regresyon sonuçlarının değerlendirilmesinde bütün testler yüzde 95 anlamlılık düzeyinde yapılmıştır. Burada bağımlı değişken ile bağımsız değişken arasındaki ilişkileri yorumlarken negatif yönlü veya pozitif yönlü ilişkilerden söz edilmiştir. Buradan anlaşılması gereken, bağımsız değişkenlerin katsayılarına ve işaretlerine göre ilişkinin yönü ve derecesinin ne olduğudur. Örneğin, eğer bağımsız değişkenin katsayısı pozitif (negatif) ise, bu bağımsız değişkende meydana gelen 1 birimlik artışa karşılık, bağımlı değişkende ne kadarlık bir artış (azalış) olduğunu gösterir. Bu açıklamalardan sonra aşağıda, elde edilen regresyon denklemlerinin değerelendirilmesi yapılmıştır.

4.5.1. Cari İşlemler Açığı Denklem Sonuçlarının Değerlendirilmesi

Önemli bir kriz nedeni olarak ele aldığımız cari işlemler açığı ile belirleyenleri arasındaki ilişkinin yönünü ve derecesini ölçmek amacıyla yaptığımız analiz sonucunda elde ettiğimiz;

Bağımlı Değişken: X301=Cari İşlemler Dengesi (Açığı)				
Bağımsız Değişkenler	**Katsayılar**	**Standart Hatalar**	**t-İstatistik Değerleri**	**t-İstatistik Olasılık Değerleri**
C	141.1746	60.08496	2.349583	0.0311
X401=Cari Dolar Kuru	0.000263	8.89E-05	2.956015	0.0088
X801=İhracat	-2.774029	0.579096	-4.790271	0.0002
X901=İthalat	2.857640	0.551224	5.184168	0.0001
X1001=Büyüme Hızı	0.133375	0.221514	1.802107	0.0500

Determinasyon Katsayısı (R^2)= 0.76 F İstatistiği = 13.35
Durbin-Watson İst. (D-W) = 1.72 F İstatistiği Olasılık Değ. = 0.000042
White F testinin Olasılık Değ. = 0.07 J-B testinin Olasılık Değ.= 0.5

şeklindeki doğrusal modelde bağımlı değiken ile bağımsız değişkenler arasında anlamlı bir ilişkinin bulunduğu görülmektedir. Nitekim, modelin bütün olarak anlamlılığını gösteren F istatistiğine ait değerler (Olasılık değeri=0.000042) yüzde 95 anlamlılık düzeyinde modelin anlamlı olduğunu ortaya koymaktadır. Bağımsız değişkenlerin, bağımlı değişkendeki değişmenin yüzde olarak ne kadarının açıklandığını gösteren determinasyon katsayısı (R^2), 1981 – 2002 dönemi için yüzde 76 gibi yüksek değerdedir. Buna göre determinasyon katsayısının yüksekliği Cari işlemler açığı ile belirleyenleri arasında yüksek bir ilişki bulunduğunun göstergesidir. Tahmin edilen modelin hata terimleri arasında otokorelasyonun varlığını test eden Durbin – Watson İstatistiğine ilişkin değerin, yüzde 5 anlamlılık düzeyinde kararsız bölgede (d_L=0.958<D-W_{hes}=1.724<d_U=1.797) olduğu görülmektedir. Modelin hata terimlerinin eşit varyanslı olup olmadığını anlamak için yaptığımız White Farklı Varyanslılık testine göre model eşit varyanslıdır (White F testinin Olasılık Değeri=0.07>0.05=Alfa önem düzeyi). Yine modelin hata terimlerinin normal dağılım gösterip göstermediğini test eden Jarque-Bera testine göre tahmin edilen hata terimleri normal dağılım göstermektedir (J-B testinin Olasılık Değeri=0.5>0.05=Alfa önem düzeyi).

Modelde yer alan değişkenler arasındaki ilişkinin yönü ve derecesi değerlendirildiğinde; İhracatta (X801) meydana gelen 1 birimlik artışın cari işlemler açığını 2.77 birim düşürdüğü anlaşılmıştır. Bu durum iktisadi beklentiyle uyumlu olup, değişken yüzde 95 anlamlılık düzeyinde t istatistiğinin değerlerine göre anlamlıdır (t ist. Olasılık değeri=0.0002<0.05=Alfa önem düzeyi).

İthalatta (X901) meydana gelen 1 birimlik artış cari işlemler açığını 2.85 birim arttırmaktadır. Bu durumda iktisadi beklentiyle uyumlu olup, değişken yüzde 95 anlamlılık düzeyinde t istatistiğinin değerlerine göre anlamlıdır (t ist. Olasılık değeri=0.0001<0.05=Alfa önem düzeyi).

Cari kurlarda (X401) meydana gelen 1 birimlik artış cari işlemler açığını 0.0002 birim arttırmaktadır. Cari kurların cari işlemler açığı üzerindeki etkisi daha çok dış ticaret ve dolaylı olarak da yabancı sermaye hareketleri yoluyla gerçekleşmektedir. Ancak, bu değişkenin cari işlemler üzerindeki etkisi ihracat ve ithalata göre düşük kalmıştır. Değişken yüzde 95 anlamlılık düzeyinde t istatistiğinin değerlerine göre anlamlıdır (t ist. Olasılık değeri=0.008<0.05=Alfa önem düzeyi).

Son olarak, GSMH büyüme hızında (X1001) meydana gelen 1 birimlik artış cari işlemler açığını 0.13 birim arttırmaktadır. Bu durum ülkemizde ekonomik büyümenin gerçekleşebilmesi için ihtiyaç duyulan hammadde ve yatırım araçları ithalatının artması ile yakından ilişkilidir. Değişken yüzde 90 anlamlılık düzeyinde t istatistiğinin değerlerine göre anlamlıdır (t ist. Olasılık değeri=0.05<0.10=Alfa önem düzeyi).

4.5.2. Reel Döviz Kuru Denklemi Sonuçlarının Değerlendirilmesi

Önemli bir kriz nedeni olarak ele aldığımız reel döviz kuru ile belirleyenleri arasındaki ilişkinin yönünü ve derecesini ölçmek amacıyla yaptığımız analiz sonucunda elde ettiğimiz;

Bağımlı Değişken: X501=Reel Dolar Kuru				
Bağımsız Değişkenler	**Katsayılar**	**Standart Hatalar**	**t-İstatistik Değerleri**	**t-İstatistik Olasılık Değerleri**
C	0.863140	1.759578	0.490538	0.6304
X301 =Cari İşlemler Deng.	0.013395	0.005836	2.295347	0.0356

X1101=TEFE	0.100109	0.032616	3.069361	0.0073
X1301=Dış Ticaret Deng.	-0.080986	0.025869	-3.130604	0.0065
X1601=Top. Sermaye Har.	-0.004230	0.003942	-1.972918	0.0492

Determinasyon Katsayısı (R^2)= 0.79 F İstatistiği = 15.28
Durbin-Watson İst. (D-W) = 1.54 F İstatistiği Olasılık Değeri =0.000025
White F testinin Olasılık Değ. =0.35 J-B testinin Olasılık Değeri= 0.68

şeklindeki doğrusal modelde bağımlı değişken ile bağımsız değişkenler arasında anlamlı bir ilişkinin bulunduğu görülmektedir. Nitekim, modelin bütün olarak anlamlılığını gösteren F istatistiğine ait değerler (Olasılık değeri=0.000025) yüzde 95 anlamlılık düzeyinde modelin anlamlı olduğunu ortaya koymaktadır. Bağımsız değişkenlerin, bağımlı değişkendeki değişmenin ne kadarını yüzde olarak açıklandığını gösteren determinasyon katsayısı (R^2), 1981 – 2002 dönemi için yüzde 79 gibi yüksek değerdedir. Buna göre determinasyon katsayısının yüksekliği Reel Kur ile belirleyenleri arasında yüksek bir ilişki bulunduğunun göstergesidir. Tahmin edilen modelin hata terimleri arasında otokorelasyonun varlığını test eden Durbin – Watson İstatistiğine ilişkin değerin, yüzde 5 anlamlılık düzeyinde kararsız bölgede (d_L=0.958<D-W_{hes}=1.542<d_U=1.797) olduğu görülmektedir. Modelin hata terimlerinin eşit varyanslı olup olmadığını anlamak için yaptığımız White Farklı Varyanslılık testine göre model eşit varyanslıdır (White F testinin Olasılık Değeri=0.35>0.05=Alfa önem düzeyi). Yine modelin hata terimlerinin normal dağılım gösterip göstermediğini test eden Jarque-Bera testine göre tahmin edilen hata terimleri normal dağılım göstermektedir (J-B testinin Olasılık Değeri=0.68>0.05=Alfa önem düzeyi).

Modelde yer alan değişkenler arasındaki ilişkinin yönü ve derecesi değerlendirildiğinde; cari işlemler açığında (X301) meydana gelen 1 birimlik artış reel kuru 0.01 birim arttırmaktadır. Cari işlemler açığındaki artış kur üzerinde baskı oluşturarak devalüasyona neden olabilmektedir. Değişken yüzde 95 anlamlılık düzeyinde t istatistiğinin değerlerine göre anlamlıdır (t ist. Olasılık değeri=0.03<0.05=Alfa önem düzeyi).

TEFE'de (X1101) meydana gelen 1 birimlik artış reel kuru 0.1 birim arttırmaktadır. Bu durum iktisadi beklentiyle uyumlu olup değişken yüzde 95 anlamlılık düzeyinde t istatistiğinin değerlerine göre anlamlıdır (t ist. Olasılık değeri=0.007<0.05=Alfa önem düzeyi).

Dış Ticaret Dengesinde (X1301) meydana gelen 1 birimlik artış reel kurları 0.08 birim azaltmaktadır. Değişken yüzde 95 anlamlılık düzeyinde t istatistiğinin değerlerine göre anlamlıdır (t ist. Olasılık değeri=0.006<0.05=Alfa önem düzeyi).

Son olarak, Yabancı sermaye hareketlerinde (X1601) meydana gelen 1 birimlik artış reel kurları 0.004 birim düşürmektedir. Bu durum, ülkemize döviz girişi olduğunda ülke içinde döviz artışı nedeniyle döviz kurlarında bir düşmeyi göstermektedir. Değişken yüzde 95 anlamlılık düzeyinde t istatistiğinin prob. değerine göre anlamlıdır (t ist. Olasılık değeri=0.04<0.05=Alfa önem düzeyi).

4.5.3. Bütçe Dengesi Denklemi Sonuçlarının Değerlendirilmesi

Yine önemli bir kriz nedeni olarak ele aldığımız bütçe açığı ile belirleyenleri arasındaki ilişkinin yönünü ve derecesini ölçmek amacıyla yaptığımız analiz sonucunda elde ettiğimiz;

Bağımlı Değişken: X201=Bütçe Dengesi				
Bağımsız Değişkenler	**Katsayılar**	**Standart Hatalar**	**t-İstatistik Değerleri**	**t-İstatistik Olasılık Değerleri**
C	-356.0757	105.4126	-3.377923	0.0036
X701 =Kamu İç Borç.Faizi	3.295829	1.210904	2.703995	0.0163
X1201=Kamu Yatırım Harc	1.382090	1.184031	2.167275	0.0392
X1301=Dış Ticaret Deng.	0.799802	0.598878	2.335502	0.0293
X1401=İç Borç Stoku	2.025435	0.151069	13.40734	0.0000

Determinasyon Katsayısı (R^2)= 0.95 F İstatistiği = 82.84
Durbin-Watson İst. (D-W) = 2.24 F İstatistiği Olasılık Değeri= 0.000000
White F testinin Olasılık Değ. = 0.01 J-B testinin Olasılık Değeri=0.005

şeklindeki doğrusal modelde bağımlı değişken ile bağımsız değişken değişkenler arasında anlamlı bir ilişkinin bulunduğu görülmektedir. Nitekim, modelin bütün olarak anlamlılığını gösteren F istatistiğine ait değerler (Olasılık değeri=0.000000) yüzde 95 anlamlılık düzeyinde modelin anlamlı olduğunu ortaya koymaktadır. Bağımsız değişkenlerin, bağımlı değişkendeki değişmenin ne kadarını yüzde olarak açıklandığını gösteren determinasyon katsayısı (R^2), 1981 – 2002 dönemi için yüzde 95 gibi yüksek değerdedir. Buna göre determinasyon katsayısının yüksekliği bütçe açığı ile belirleyenleri arasında yüksek bir ilişki bulunduğunun göstergesidir. Tahmin edilen modelin hata

terimleri arasında otokorelasyonun varlığını test eden Durbin – Watson İstatistiğine ilişkin değerin, yüzde 5 anlamlılık düzeyinde kararsız bölgede ($4-d_u=2.203<D-W_{hes}=2.244<4-d_L=3.042$) olduğu görülmektedir. Modelin hata terimlerinin eşit varyanslı olup olmadığını anlamak için yaptığımız White Farklı Varyanslılık testine göre model farklı varyanslıdır (White F testinin Olasılık Değeri=0.01<0.05=Alfa önem düzeyi). Yine modelin hata terimlerinin normal dağılım gösterip göstermediğini test eden Jarque-Bera testine göre tahmin edilen hata terimleri nomal dağılım göstermektedir (J-B testinin Olasılık Değeri=0.005<0.05=Alfa önem düzeyi).

Modelde yer alan değişkenler arasındaki ilişkinin yönü ve derecesi değerlendirildiğinde; Kamu iç borçlanma faizlerinde (X701) meydana gelen 1 birimlik artış bütçe açığını 3.29 birim arttırdığı görülmektedir. Bütçe açığı üzerinde en fazla etkili olan faktör kamu iç borçlanma faizidir. Değişken yüzde 95 anlamlılık düzeyinde t istatistiğinin değerlerine göre anlamlıdır (t ist. Olasılık değeri=0.01<0.05=Alfa önem düzeyi).

Kamu Yatırım Harcamalarında (X1201) meydana gelen 1 birimlik artış bütçe açığını 1.38 birim arttırmaktadır. Bu durum beklentiyle uyumlu olup değişken yüzde 95 anlamlılık düzeyinde t istatistiğinin değerlerine göre anlamlıdır (t ist. Olasılık değeri=0.003<0.05=Alfa önem düzeyi).

Dış Ticaret dengesinde (X1301) meydana gelen 1 birimlik artış bütçe açığını 0.79 birim arttırmaktadır. Ancak diğer kalemlere göre dış ticaret açığının bütçe üzerindeki etkisi düşük kalmıştır. Bunun nedeni olarak dış ticaret açıklarının cari açığa, cari açığında ülke içinde tasarruf düzeyinin azalmasına neden olarak bütçe açıklarını dolaylı yoldan arttırıcı etki yapmasıdır. Değişken yüzde 95 anlamlılık düzeyinde t istatistiğinin değerlerine göre anlamlıdır (t ist. Olasılık değeri=0.02<0.05=Alfa önem düzeyi).

Son olarak, İç borç ödemelerinde (X1401) meydana gelen 1 birimlik artış bütçe açığını 2.02 birim arttırmaktadır. Bu durum, ülkemizde bütçenin bir borç ödeme bütçesi haline geldiğini göstermesi açısından çarpıcıdır. Değişken yüzde 95 anlamlılık düzeyinde t istatistiğinin değerlerine göre anlamlıdır (t ist. Olasılık değeri=0.0000<0.05=Alfa önem düzeyi).

4.5.4. Kriz Endeksi Denklemlerinin Ayrı Ayrı Değerlendirilmesi

Kamu İç Borçlanma Faizi, Döviz Kuru ve TCMB Döviz Rezevlerinden yaralanılarak oluşturulan Finansal Baskı Endeksi (FBE) ile Enflasyon, İşsizlik ve GSMH Büyüme Hızından oluşturulan Kriz Endeksi (KE) arasındaki ilişkinin yönünü ve derecesini ölçmek amacıyla yaptığımız analiz sonucunda elde ettiğimiz;

Kriz Endeksi (KE) = 37.74 + 1.52 (FBE)
(4.34) (5.50)

R^2 = 0.60 D-W = 1.69 F = 30.27

şeklinde doğrusal modelde bağımlı değişken ile bağımsız değişken arasında anlamlı bir ilişkinin bulunduğu görülmektedir. Nitekim, modelin bütün olarak anlamlılığını gösteren F istatistiğine ait değerler (Olasılık değeri=0.000022) yüzde 95 düzeyinde modelin anlamlı olduğunu ortaya koymaktadır. Bağımsız değişkenlerin, bağımlı değişkendeki değişmenin ne kadarını yüzde olarak açıklandığını gösteren determinasyon katsayısı (R^2), 1981 – 2002 dönemi için yüzde 60 gibi tek bağımsız değişken için yüksek değerdedir. Buna göre determinasyon katsayısının yüksekliği Kriz endeksi ile Finansal Baskı Endeksi arasında yüksek bir ilişki bulunduğunun göstergesidir. Tahmin edilen modelin hata terimleri arasında otokorelasyonun varlığını test eden Durbin – Watson İstatistiğine ilişkin değerin, yüzde 5 anlamlılık düzeyinde otokorelasyonun olmadığı (d_U=1.429<D-W_{hes}=1.692<4-d_U=2.571) görülmektedir. Modelin hata terimlerinin eşit varyanslı olup olmadığını anlamak için yaptığımız White Farklı Varyanslılık testine göre model eşit varyanslıdır (White F testinin Olasılık Değeri=0.75>0.05=Alfa önem düzeyi). Yine modelin hata terimlerinin normal dağılım gösterip göstermemediğini test eden Jarque-Bera testine göre tahmin edilen hata terimleri normal dağılım göstermektedir (J-B testinin Olasılık Değeri=0.14>0.05=Alfa önem düzeyi).

Modelde yer alan değişkenler arasındaki ilişkinin yönü ve derecesi değerlendirildiğinde; FBE'de meydana gelen 1 birimlik artış kriz endeksini 1.52 birim arttığı görülmektedir. Değişken yüzde 95 anlamlılık düzeyinde t istatistiğinin değerlerine göre anlamlıdır (t ist. Olasılık değeri=0.0000<0.05=Alfa önem düzeyi).

Cari İşlemler dengesi ile Kriz Endeksi (KE) arasındaki ilişkinin yönünü ve derecesini ölçmek amacıyla yaptığımız analiz sonucunda elde ettiğimiz;

Kriz Endeksi (KE) = 77.71 + 0.22 (Cari İşlemler Dengesi)
(7.49) (3.38)

R^2 = 0.36 D-W = 1.41 F = 11.46

şeklinde doğrusal modelde bağımlı değişken ile bağımsız değişken arasında anlamlı bir ilişkinin bulunduğu görülmektedir. Nitekim, modelin bütün olarak anlamlılığını gösteren F istatistiğine ait değerler (Olasılık değeri=0.000022) yüzde 95 düzeyinde modelin anlamlı olduğunu ortaya koymaktadır. Bağımsız değişkenlerin, bağımlı değişkendeki değişmenin ne kadarını yüzde olarak açıklandığını gösteren determinasyon katsayısı (R^2), 1981 – 2002 dönemi için yüzde 36'dır.

Modelde yer alan değişkenler arasındaki ilişkinin yönü ve derecesi değerlendirildiğinde; cari işlemler açığında meydana gelen 1 birimlik artış kriz endeksini 0.22 birim arttırmaktadır. Bu durum beklentiyi doğrulamakta olup değişken yüzde 95 anlamlılık düzeyinde t istatistiğinin değerlerine göre anlamlıdır (t ist. Olasılık değeri=0.0029<0.05=Alfa önem düzeyi).

Kısa Vadeli Sermaye Hareketleri ile Kriz Endeksi (KE) arasındaki ilişkinin yönünü ve derecesini ölçmek amacıyla yaptığımız analiz sonucunda elde ettiğimiz;

Kriz Endeksi (KE) = 62.69 - 0.014 (Kısa Vad. Serm. Hareketleri)
(8.24) (-5.26)

R^2 = 0.58 D-W = 1.27 F = 27.71

şeklinde doğrusal modelde bağımlı değişken ile bağımsız değişken arasında anlamlı bir ilişkinin bulunduğu görülmektedir. Nitekim, modelin bütün olarak anlamlılığını gösteren F istatistiğine ait değerler (Olasılık değeri=0.000038) düzeyinde modelin anlamlı olduğunu ortaya koymaktadır. Bağımsız değişkenlerin, bağımlı değişkendeki değişmenin ne kadarını yüzde olarak açıklandığını gösteren determinasyon katsayısı (R^2), 1981 – 2002 dönemi için yüzde 58'dir.

Modelde yer alan değişkenler arasındaki ilişkinin yönü ve derecesi değerlendirildiğinde; kısa vadeli sermaye girişinde (X1701) meydana gelen 1 birimlik artış kriz endeksini 0.01 birim düşürdüğü görülmektedir. Bu durum beklentiyi doğrulamaktadır. Ancak, kriz beklentisinin ortaya çıkmasıyla beraber yurt dışına çıkan bu sermaye aynı oranda kriz endeksini arttırmaktadır. Bu etkinin düşük kalmasının nedeni

ülkemize çok fazla yabancı sermaye girişinin olmamasıdır. Değişken yüzde 95 anlamlılık düzeyinde t istatistiğinin değerlerine göre anlamlıdır (t ist. Olasılık değeri=0.0000<0.05=Alfa önem düzeyi).

4.5.5. Kriz Endeksi Denklemlerinin Topluca Değerlendirilmesi

Yukarıda ayrı ayrı yaptığımız analizleri bir araya getirerek bu değişkenler ile Kriz Endeksi arasındaki ilişkinin yönünü ve derecesini ölçmek amacıyla yaptığımız analiz sonucunda elde ettiğimiz;

Bağımlı Değişken: KE=Kriz Endeksi				
Bağımsız Değişkenler	**Katsayılar**	**Standart Hatalar**	**t-İstatistik Değerleri**	**t-İstatistik Olasılık Değerleri**
C	21.97117	17.32008	1.268538	0.2217
FBE = Finansal Baskı E.	0.644419	0.435981	4.478091	0.0017
X301 =Cari İşlemler Deng.	0.075809	0.065854	3.151175	0.0036
X1201=Kamu Yatırım Harc	0.168805	0.081419	2.073284	0.0537
X1701=Kısa Vd.Serm.Hark	-0.008118	0.005166	-4.571280	0.0035

Determinasyon Katsayısı (R^2)= 0.74 F İstatistiği =11.96
Durbin-Watson İst. (D-W) = 1.97 F İstatistiği Olasılık Değeri= 0.000083
White F testinin Olasılık Değeri=0.35 J-B testinin Olasılık Değeri=0.138

şeklindeki doğrusal modelde bağımlı değişken ile bağımsız değişkenler arasında anlamlı bir ilişkinin bulunduğu görülmektedir. Nitekim, modelin bütün olarak anlamlılığını gösteren F istatistiğine ait değerler (Olasılık değeri=0.000083) yüzde 95 anlamlılık düzeyinde modelin anlamlı olduğunu ortaya koymaktadır. Bağımsız değişkenlerin, bağımlı değişkendeki değişmenin ne kadarını yüzde olarak açıklandığını gösteren determinasyon katsayısı (R^2), 1981 – 2002 dönemi için yüzde 74 gibi yüksek değerdedir. Buna göre determinasyon katsayısının yüksekliği kriz endeksi ile belirleyenleri arasında yüksek bir ilişki bulunduğunun göstergesidir. Tahmin edilen modelin hata terimleri arasında otokorelasyonun varlığını test eden Durbin – Watson İstatistiğine ilişkin değerin, yüzde 5 anlamlılık düzeyinde otokorelasyonun olmadığı (d_u=1.797<D-W_{hes}=1.970<4-d_U=2.203) görülmektedir. Modelin hata terimlerinin eşit varyanslı olup olmadığını anlamak için yaptığımız White Farklı Varyanslılık testine göre model eşit varyanslıdır (White F testinin Olasılık Değeri=0.35>0.05=Alfa önem düzeyi). Yine modelin hata terimlerinin normal dağılım gösterip göstermediğini test eden Jarque-Bera testine göre

tahmin edilen hata terimleri normal dağılım göstermektedir (J-B testinin Olasılık Değeri=0.138>0.05=Alfa önem düzeyi).

Kriz endeksini etkileyen seçilmiş değişkenlerinin tümünün bir model içinde gösterildiği bu modelde yer alan değişkenler arasındaki ilişkinin yönü ve derecesi değerlendirildiğinde; FBE'de meydana gelen 1 birimlik artış kriz endeksini 0.64 birim arttırmaktadır. Değişken yüzde 95 anlamlılık düzeyinde t istatistiğinin değerlerine göre anlamlıdır (t ist. Olasılık değeri=0.001<0.05=Alfa önem düzeyi).

Cari işlemler açığında (X301) meydana gelen 1 birimlik artış kriz endeksini 0.07 birim arttırmaktadır. Bu durum beklentiyi doğrulamakta olup değişken yüzde 95 anlamlılık düzeyinde t istatistiğinin değerlerine göre anlamlıdır (t ist. Olasılık değeri=0.003<0.05=Alfa önem düzeyi).

Kamu Yatırım Harcamalarında (X1201) meydana gelen 1 birimlik artış kriz endeksini 0.16 birim arttırmaktadır. Bu durum beklentilere uymamasına karşın, Türkiye ekonomisinde devletin ağırlığının hala var olması ve devlet eliyle yapılan yatırım harcamalarının bütçe açığına ve yatırımların verimsiz alanlara yapılmasına neden olduğundan kamu harcamalarını artırmaktadır. Bu ise özellikle kriz dönemlerinde makro dengelerin daha da bozulmasına neden teşkil etmektedir. Değişken yüzde 90 anlamlılık düzeyinde t istatistiğinin değerlerine göre anlamlıdır (t ist. Olasılık değeri=0.05<0.10=Alfa önem düzeyi).

Kısa vadeli sermaye girişinde (X1701) meydana gelen 1 birimlik artış kriz endeksini 0.008 birim düşürmektedir. Değişken yüzde 95 anlamlılık düzeyinde t istatistiğinin değerlerine göre anlamlıdır (t ist. Olasılık değeri=0.003<0.05=Alfa önem düzeyi).

4.5.6. GSMH Denklemi Sonuçlarının Değerlendirilmesi

Krizlerden önceki gelişmeleri ile ortaya çıkardıkları etkileri nedeniyle ele alınan değişkenlerin gecikmeli değerleri ile GSMH arasındaki ilişkinin yönünü ve derecesini ölçmek amacıyla yaptığımız analiz sonucunda elde ettiğimiz;

Bağımlı Değişken: X1=GSMH				
Bağımsız Değişkenler	**Katsayılar**	**Standart Hatalar**	**t-İstatistik Değerleri**	**t-İstatistik Olasılık Değerleri**
C	81370.97	9378.031	8.676765	0.0000
X2(-1)=Bütçe Dengesi (Mutlak)	-10.07863	1.415887	-7.118244	0.0000
X3(-1)=Cari İşl. Deng.(Mutlak)	7.536441	2.137204	3.526309	0.0024
X4(-1)=Cari Dolar Kuru (Mutlak)	-0.134022	0.034673	-3.865315	0.0011

Determinasyon Katsayısı (R^2) = 0.78 F İstatistiği =21.58
Durbin-Watson İst. (D-W) = 1.75 F İstatistiği Olasılık Değeri=0.000003
White F testinin Olasılık Değeri= 0.46 J-B testinin Olasılık Değeri=0.27

şeklindeki doğrusal modelde bağımlı değiken ile bağımsız değişkenler arasında anlamlı bir ilişkinin bulunduğu görülmektedir. Nitekim, modelin bütün olarak anlamlılığını gösteren F istatistiğine ait değerler (Olasılık değeri=0.000003) yüzde 95 anlamlılık düzeyinde modelin anlamlı olduğunu ortaya koymaktadır. Bağımsız değişkenlerin, bağımlı değişkendeki değişmenin ne kadarını yüzde olarak açıklandığını gösteren determinasyon katsayısı (R^2), 1981 – 2002 dönemi için yüzde 78 gibi yüksek değerdedir. Buna göre determinasyon katsayısının yüksekliği GSMH ile bir dönem gecikmeli değerler arasında yüksek bir ilişki bulunduğunun göstergesidir. Tahmin edilen modelin hata terimleri arasında otokorelasyonun varlığını test eden Durbin – Watson İstatistiğine ilişkin değerin, yüzde 5 anlamlılık düzeyinde otokorelasyonun olmadığı (d_u=1.664<D-W_{hes}=1.758<4-d_U=2.336) görülmektedir. Modelin hata terimlerinin eşit varyanslı olup olmadığını anlamak için yaptığımız White Farklı Varyanslılık testine göre model eşit varyanslıdır (White F testinin Olasılık Değeri=0.46>0.05=Alfa önem düzeyi). Yine modelin hata terimlerinin normal dağılım gösterip göstermediğini test eden Jarque-Bera testine göretahmin edilen hata terimleri normal dağılım göstermektedir (J-B testinin Olasılık Değeri=0.27>0.05=Alfa önem düzeyi).

Modelde yer alan değişkenler arasındaki ilişkinin yönü ve derecesi değerlendirildiğinde; Bütçe açığının bir dönem gecikmeli değerinde (X2(-1)) meydana gelen 1 birimlik artış GSMH'yı 10 birim gibi oldukça yüksek bir düzeyde düşürmektedir. Bu durum krizlerden önce ve kriz sırasında normal dönemlere göre çok yükselen bütçe açıklarının, krizden sonra azalan GSMH'nın önemli bir nedeni olduğunu göstermektedir. Değişken yüzde 95 anlamlılık düzeyinde t istatistiğinin değerlerine göre anlamlıdır (t ist. Olasılık değeri=0.0000<0.05=Alfa önem düzeyi).

Cari İşlemler açığının bir dönem gecikmeli değerinde (X3(-1)) meydana gelen 1 birimlik artış GSMH'yı 7.5 birim arttırmaktadır. Bu durum daha çok, hem cari işlemler açığı artışına hem de GSMH'nın artışına etki eden ithalat kaleminden kaynaklanmaktadır. GSMH artışı için gerekli olan yatırım araçlarının ithali cari işlemler açığını arttırmaktadır. Bu nedenle cari işlemler açığındaki artış da GSMH'yı arttırmaktadır. Krizlerden önce yüksek cari açık yüksek GSMH büyümeyi getirmiş, ancak kriz esnasında ve krizden hemen sonra ithalatın azalışına bağlı olarak azalan cari işlemler açığının GSMH azalışına da etki yaptığı görülmüştür. Değişken yüzde 95 anlamlılık düzeyinde t istatistiğinin değerlerine göre anlamlıdır (t ist. Olasılık değeri=0.002<0.05=Alfa önem düzeyi).

Döviz kurunun bir dönem gecikmeli değerinde (X4(-1)) meydana gelen 1 birimlik artış GSMH'yı 0.13 birim azaltmaktadır. Değişken yüzde 90 anlamlılık düzeyinde t istatistiğinin değerlerine göre anlamlıdır (t ist. Olasılık değeri=0.05<0.10=Alfa önem düzeyi).

Kısa vadeli sermaye girişinde (X1701) meydana gelen 1 birimlik artış kriz endeksini 0.008 birim düşürmektedir. Bu durumun da döviz kurunda meydana gelen artışla beraber pahalılaşan ithalattın azalması ve kurların aşırı değerlenmesi nedeniyle yabancı sermaye girişinin kısıtlı olmasından kaynaklandığını söyleyebiliriz. Değişken yüzde 95 anlamlılık düzeyinde t istatistiğinin değerlerine göre anlamlıdır (t ist. Olasılık değeri=0.001<0.05=Alfa önem düzeyi).

4.6. Ekonometrik Analizlerin Genel Değerlendirilmesi

Bu çalışma Türkiye'de 1980 sonrası dönemde yaşanan ekonomik krizlerin ortaya çıkışında etkili olan ekonomik faktörlerin, krizlerle etkileşiminin yönünü ve derecesini araştırmaya yönelik olarak yapılmıştır.

Bu amaçla kriz anını ve kriz sonrası gelişmeleri temsil etmesi açısından oluşturduğumuz kriz endeksi ile gerek daha önceki incelemelerimiz, gerekse birçok iktisatçı[8] tarafından ülkemizde ortaya çıkan krizlerin ekonomik nedenleri olarak gösterilen

---

[8] Bu konuda daha geniş bilgi için bknz.: Ercan Uygur, "2000 Kasım ve 2001 Şubat Krizleri; Değerlendirmeler ve Öneriler", euygur@dialup.ankara.edu.tr. s. 4
Gülten Kazgan, "Küreselleşmiş Dünyada Küreselleşen Türkiye'nin Krizleri", **İktisat Dergisi,** Sayı: 410 – 411, 2001, s. 26
Rudiger Dornbusch, "Ortaya Çıkan Piyasa Krizleri Üzerine", **İktisat Dergisi,** (Çev. Özge İdiş), Sayı: 410, s. 57

değerler ışığında belirlemiş olduğumuz cari açık, reel kur, bütçe açığı, yabancı sermaye hareketleri ve çeşitli kalemlerden oluşturulan finansal baskı endeksi arasındaki ilişkiler analiz edilmiştir. Ayrıca, belirlemiş olduğumuz bu kalemlerin bir dönem gecikmeli değerlerinin GSMH üzerindeki etkileri analize dahil edilerek hem cari dönemin hem de cari dönemden bir önceki dönem değerlerinin ekonomik konjoktür üzerindeki etkileri araştırılmış olmaktadır.

Bu amaçlarla kurmuş olduğumuz modeller değerlendirildiğinde anlamlı sonuçlara ulaşılmıştır. Değişkenler arasındaki ilişki daha önceki bölümlerde ortaya koyduğumuz ilişkileri ve beklentileri destekler nitelikte sonuçlar vermiştir. Buradan hareket ederek Türkiye'de bir krizin ortaya çıkmasında ekonomik faktörler olarak ele aldığımız cari işlemler açığı, bütçe açığı, döviz kuru hareketleri, yabancı sermaye hareketleri, faiz ve Merkez Bankası döviz rezervleri değişiminin etkili olduğunu söyleyebiliriz. Ele alınan bu parametrelerden Kamu İç borçlanma faizi, döviz kuru ve Merkez Bankası döviz rezervlerinden oluşturulmuş Finansal Baskı Endeksi, Kriz Endeksi üzerinde en fazla etkiyi gösterirken, bunu kamu yatırım harcamalarının ve cari işlemler açığının takip ettiği görülmüştür. Ancak bu modellerde ele aldığımız ekonomik kriz nedenlerinin bir krizin ortaya çıkışını açıklama gücü (determinasyon katsayısı=R^2) yüzde 75 dolaylarındadır. Bu durum bir ekonomik krizin ortaya çıkmasında ekonomik faktörlerin yanı sıra, yine daha önceki bölümlerde ortaya koymuş olduğumuz politik, sosyal ve kültürel faktörlerin de etkili olduğunu göstermektedir.

Sonuç olarak çalışmamızda, Türkiye'de bir ekonomik krizin ortaya çıkmasında en büyük faktörün ekonomik dengesizlikler olduğunu, ancak, bu alanın tek başına etkili olmayıp, bunun yanı sıra karşılıklı etkileşim içinde bulunduğu toplumun diğer alanları politik, sosyal ve kültürel alanların da kriz yaşanmasında etkili olduğu ortaya çıkmıştır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Geçmişten günümüze ekonomik faaliyetlerde ortaya çıkan dalgalanmalarla birlikte, bazen refah, bazen de duraklama ve bunalım dönemlerinin yaşandığı görülmektedir. İlk önceleri sanayileşen İngiltere, Fransa, Almanya ve diğer batı ülkelerinde dikkati çeken ekonomik krizler, daha sonraları, gelişmekte olan ülkelerde de ortaya çıkmaya başlamıştır. Böylece hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde; gerek ülke içi gerekse ülke dışı nedenlere bağlı olarak değişik türde krizler yaşanmıştır. Özellikle 1990'lı yıllara gelindiğinde gelişmekte olan ülkelerde daha sık görülmeye başlanan krizler; küreselleşmeye, istikrarsızlıklara, kutuplaşmalara, teknolojinin hız kazanmasına, yeni finansal araçların ortaya çıkmasına, kısaca yeni dünya düzenine bağlı olarak daha da artmıştır.

Bu gelişmelere paralel olarak ekonomik krizlere karşı mücadele gereği doğmuştur. Krizlere karşı mücadele edebilmek, gerekli önlemleri alabilmek, krizlerin ortaya çıkışını engelleyebilmek veya krizlerin olumsuz etkilerini en aza indirebilme arzusu ekonomik krizlerin tanınması, analiz edilmesi ve yönetimi konusunun önemi arttırmıştır. Bu önemi dikkate alarak hazırladığımız bu çalışmada, Türkiye'de 1980 sonrası dönemde yaşanan ekonomik krizlerin ortaya çıkışı ve alınan önlemlerin analizi yoluyla yeni krizlerin önlenmesine yönelik politikalar değerlendirilmiştir.

Bu amaç çerçevesinde konu dört bölüm halinde incelenmiştir. Birinci bölümde genel olarak krizi açıklamaya yönelik yaklaşımlara yer verilmiştir. Burada yaptığımız incelemelere göre, 19. yüzyılın ilk yarısında iktisadi düşünceyi yönlendiren klasik iktisatçıların gözünde krizler, sermaye birikiminin gelişimi sırasında rastlantısal olarak ortaya çıkan kazalardır. Neo-klasik modelin yapısında ise denge kuramsal olarak otomatiktir. Bu nedenledir ki, kriz mantıken olanaksızdır, nesne olarak varolmadığı için kavramsallaştırılması da mümkün olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Marx'ın ortaya koyduğu yaklaşımda, kapitalist ekonominin, üretiminin ve tüketiminin iki ayrı işleyiş haline geldiği bir genelleşmiş değişim ekonomisi olmasının, krizlerin oluşmasına yol açtığı ileri sürülmüştür.

1930'lu yıllara gelindiğinde bu konular Keynes'in çalışmalarında yeniden ele alınmıştır. Ekonomik dalgalanmalarla ilgili olarak Keynes, Wicksell'den etkilenerek, dalgalanmaların temel nedeni olarak, sermayenin marjinal etkinliği tanımıyla gösterdiği

en üretken sermayenin beklenen getiri oranındaki çevrimsel değişmeleri göstermiştir. Çünkü, Keynesin analizinde merkezi role sahip olan beklentiler çok hassas bir temel üzerinde oturmaktadır. Keynes, otuzlu yıllar için çok önem taşıyan krizden çıkış politikaları olarak, ekonominin yeniden canlanması için düşük kredi maliyeti ve kamu yatırımlarının kullanılması üzerine kurulu özgün önerilerde bulunmuştur.

Keynesyen yaklaşıma bir tepki olarak ortaya çıkan monetarist yaklaşıma göre ise, ekonomik krizlerin kaynağı esnek olmayan fiyat ve ücretlerdir. Devletin ekonomiye müdahalesinin gereksiz olduğunu savunan bu yaklaşıma göre krizleri önlemek için, ekonomide kamu sektörünü minimum düzeye çekmek gerekmektedir.

1990'lı yıllara gelindiğinde, özellikle gelişen ülkelerde sıkça gözlenen finansal krizlerin bugüne kadar ortaya konan mevcut çok sayıda kriz teorileri ile tam olarak açıklanamaması yeni kriz teorilerine ihtiyaç yaratmıştır. Bu ihtiyaç sonunda geliştirilen Finansal Kriz Teorileri ile de, krizlerin, finans piyasalarına dayalı nedenleri teorik çerçevede ele alınmıştır.

Kriz kuramlarının incelenmesi, ekonomik krizler üzerinde etkili olan öğelerin belirlenmesini sağlamıştır. Nitekim, ekonomik yapı sorunları, ekonomik sistemin etkin işlememesi, ekonomik süreç boyutundaki sorunların varlığı, bekleyişler, politik faktörler, sosyo-kültürel faktörler ve bunlara ilişkin yasal ve kurumsal düzenlemelerin ekonomik krizler üzerinde etkili olduğu görülmüştür. Bu faktörlerin kaynakları içsel ve dışsal olabileceği gibi reel ve parasal da olabilmektedir. Ayrıca, her krizin nedeninin aynı olmadığı ve bir krizi açıklayan teorinin bütün krizleri açıklama olasılığının zayıf olduğu anlaşılmıştır. Diğer taraftan, içsel ve dışsal öğelerin açıklayıcı önemi ekonomik yapıya göre de değişmektedir. Çünkü kriz, farklı yapılarda farklı şekilde gelişmektedir. Bir ülkede meydana gelmiş olan ekonomik krizi açıklayan bir kriz teorisi, bu ülkenin toplum yapısıyla aynı yapıda olmayan bir başka ülkenin ekonomisinde meydana gelen ekonomik krizleri tam olarak açıklayamayabilir. Bu nedenle, olayları anlamak, önlemek ve yorumlamak için bütün teorilerden yararlanmak gerekmektedir. Koşullara göre oluşturulacak bir sentezin, olayları daha gerçekçi açıklaması sözkonusu olabilecektir.

Bunun yanı sıra, bir ülke ekonomisinde ortaya çıkan ekonomik krizin nedenlerini sadece ekonomik alana bağlı kalarak aramak bizi yanıltabilmektedir. Günümüzde ekonomik alanın yanı sıra diğer alanlardaki gelişmelerin de ekonomik krizlerin ortaya

çıkmasında etkili olduğu incelemelerimizde anlaşılmıştır. Öyle ki, hem ülkemizde, hem de diğer bazı ülkelerde sadece ekonomik alanı göz önüne alan ekonomik istikrar programları başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Çağdaş anlayışta, ekonomik, politik, sosyo-kültürel alanları uyumlaştıran, birbiri ile etkileşimini dikkate alan ülkeler ekonomik krizlerden kurtulmayı başarabilmişler veya ekonomik krizlerden en az zararla kurtulabilmişlerdir.

Çalışmamızın ikinci bölümünde, Türkiye'de 1980 sonrası yapısal dönüşüm ile birlikte uygulanan ekonomi politikaları; ekonomik süreç, ekonomik yapı, ekonomik sistem ve düzen ayrımında ele alınarak, bu politikaların mevcut ekonomik durum üzerine etkileri değerlendirilmiştir.

Türkiye'de 1970'lerin ikinci yarısında başlayan ve daha sonra artarak devam eden ekonomik istikrarsızlıklar, yapısal dönüşümler içeren bir istikrar paketinin uygulanmasını gerekli kılmıştır. Bu çerçevede uygulamaya konulan 24 Ocak 1980 Kararları, bir yandan yüzde 100'ü aşan enflasyonun kontrolü, ülkede mevcut kıtlık ve karaborsanın önlenmesi gibi süreç politikaları, diğer yandan da piyasa mekanizmasının etkin işleyebilmesi için gerekli düzenlemelerin yapılması ve devletin küçültülmesi gibi ekonomik sistemle ilgili amaçları ön plana çıkarılmıştır. Ayrıca, sektörel önceliklerde bir değişme gözlenmiş, ihracata yönelik faaliyetler önem kazanmıştır. Bu çerçevede öncelikle alınan kararlarla; ihracatın hızla artmasının ana strateji olarak benimsenmesi, esnek döviz kuru uygulanması, enflasyonun kontrol altına alınması, monetarist para ve kredi politikasının uygulanması, gerçekçi faiz politikası, özel yabancı sermayenin teşvik edilmesi, yeni yatırımlar yerine mevcut kapasitenin tam kullanılmasına öncelik verilmesi öngörülmüştür. Bunların yanında, ekonominin doğal kanunları içinde gelişmesine ortam hazırlanması, ekonomi yönetiminde karar bütünlüğünün sağlanmasına yönelik kurumsal düzenlemelerin yapılması, kamu açıklarının kapatılması, KİT fiyatlarının piyasa kurallarına göre belirlenmesi, temel mallar kapsamının daraltılarak sübvansiyonların kaldırılması, fiyat kontrollerinin ve fiyat tespit komisyonunun kaldırılması yönünde politikalar uygulanmıştır.

1980 sonrası dönemde uygulanan bu politikalar, temel olarak, verimlilikte artış sağlamayı ve ekonominin rekabet gücünü artırmayı amaçlamışsa da uygulamada ortaya çıkan aksaklıklar, serbest piyasa ekonomisini bilinçli bir ekonomik sisteme

dönüştürmemiş, tam aksine olayları kendi akışına bırakan bir sistem oluşturmuştur. Bu durumun olumsuz etkilerini aşağıdaki gibi sıralayabiliriz;

- ✓ 1980 sonrası büyüme stratejisinin temel amacı ihracata dayalı istikrarlı ve güvenli bir büyüme sağlamaktır. Ancak, uygulama bu amacın dışına çıkıldığını, ekonomik büyümenin yıllar itibariyle istikrarsız bir biçimde dalgalandığını, bir yılda yüksek pozitif değere ulaşan ekonomik büyüme hızının ertesi yılda negatif bir değere düşebildiğini göstermiştir.
- ✓ Piyasa sisteminin etkin işletilememesi, nüfus artış hızının önlenememesine bağlı olarak artan işgücü arzı ve nüfusun yüzde 40'nın bulunduğu tarıma gereken önemin verilmemesi sonucunda artan gizli işsizlik ve göçler gibi sosyal ve ekonomik etkenlerin varlığının bu dönemde işsizliğin daha da artmasına neden olduğu anlaşılmıştır.
- ✓ Yine uygulanan dışa açılma politikaları ile birlikte, Türkiye'de içe dönük sektörlerin yatırım oranlarında bir artış görülürken, dışa açık sektörlerin yatırımlarında beklenen gelişme sağlanamamıştır.
- ✓ Finansal hareketlerin serbestleştirilmesi sonucu ortaya çıkan spekülatif sermaye girişi, yerli paranın yabancı paralar karşısında değer kazanmasına yol açarak ihracat ürünlerinin dış fiyatlarının artmasına ve ithalatın ucuzlamasına neden olmaktadır. Böylece dış ve iç pazarlarda uluslararası rekabet gücünün çok azalması ile sonuçlanan bu gelişmeye bağlı olarak Türkiye'de imalat sanayi ihracatı ve üretimi isitkrarlı bir artış kaydedememiştir.
- ✓ Spekülatif sermaye girişi sonucu yatırımların sektörel dağılımını etkileyen diğer bir unsur da faiz oranları olmuştur. Faiz oranları reel yatırımlarla finansal yatırımlar arasında tercih yapılmasını belirleyen bir faktördür ve finansal araçların getirisinin yükselmesi reel yatırımları azaltıcı rol oynamaktadır. Reel yatırımlarla faiz oranı arasında ters yönlü bir ilişki ortaya çıkmakta ve yatırımlar finansal sektöre yönelmektedir.
- ✓ Bu dönemde, aşırı spekülatif sermaye girişi ve aşırı kamu borçlanması, alınan kısa dönemli ve yüksek faizli borçların cari harcamalarda kullanılması, kamuda faizi ve borcu borçla ödeme dönemini başlatmıştır. Ekonomik süreç boyutunda ortaya çıkan sorunların ve yaşanan gelişmelerin başlıca belirleyicisi konumuna gelen kamu açıkları 1980 – 2002 yılları arasında reel olarak 9 kat artmıştır. 1980 sonrası dönemde kamu finansman dengesini sağlamak için çeşitli vergi reformları yapılmışsa da bu dönemde vergi oranlarının düşürülmesiyle daha fazla vergi toplanacağını

savunan ve akademik çevrelerde “Laffer Eğrisi” olarak bilinen teori çerçevesinde hareket edilerek kamu finansman dengesinin sağlanması vergiler yerine borçlanmaya dayandırılmıştır. Bunun sonucunda Kamu harcamalarının en önemli kaleminin faiz ödemeleri olduğunu, yatırım harcamalarının neredeyse durma noktasına geldiğini görmekteyiz. Bu olgu gerekli altyapı yatırımlarının yapılmasını engellerken özel sektör yatırımlarını kovucu (crowding out) bir etki de yaratmaktadır.

- ✓ İç borçlanmaya ağırlık verilmesi, kamu kesiminin para ve sermaye piyasalarına büyük miktarda fon talebiyle çıkması, yüksek ve değişken enflasyon ortamının yaratmış olduğu risk priminin de etkisiyle, kamu iç borçlanma faiz oranlarını yükseltmiştir. Yüksek reel faizler kamu kesiminin borçlanma gereksinimini daha da artırmış ve bir borç–faiz kısır döngüsü ortaya çıkartmıştır.
- ✓ Bir taraftan kamu borçlanma faiz oranlarının yüksek olması diğer taraftan borçlanma vadelerinin kısa olması, kamuya borç vermeyi cazip kılmakta ve fonların kamuya yönelmesine yol açmaktadır. Bu durum, özel yatırımlar için fon temini hem miktar, hem de maliyet açısından zorlaştırmaktadır. Böylece, normal koşullarda reel yatırımlarda kullanılabilecek fonların da finansal yatırımlara yönelmesine yol açarak rant ekonomisinin gelişmesine neden olmaktadır. Bunun sonucu olarak yatırım ve üretim düşmekte, istihdam daralmaktadır. Dolayısıyla bir yandan maliyet enflasyonunu besleyen bir süreç çalıştırılmakta, diğer yandan da ekonomik gelişme olumsuz etkilenmekte ve ekonomik krizlere zemin hazırlanmaktadır.
- ✓ Bu olgular sonucunda, reel yatırımlardan uzaklaşılan, dışa dönük büyüme yerine içe dönük bir büyümeyi ve ticarete konu olmayan sektörlere yatırımları teşvik eden politikalar, 1980 sonrası döneme damgasını vurmuştur. Reel sektörün uluslararası rekabet gücü çok aşınmış, Cumhuriyet tarihinin en büyük dış ticaret açıkları bu dönemde verilmiştir.
- ✓ Türkiye’de Bankacılık kesimi finansal sektörün yüzde 80’ini oluşturduğu için bu alanda meydana gelen herhangi bir olumlu veya olumsuz değişikliğin tüm ekonomiyi etkileme derecesi de yüksek olmaktadır. Bu nedenle, 1980 sonrası dönemde uygulanan ekonomi politikalarının bankacılık sektörü üzerinde, bankacılık sektörünün de ekonominin diğer alanları üzerinde yapmış olduğu etkiler önem kazanmıştır. Finansal ve bankacılık sisteminde ortaya çıkan krizleri açıklayan “Finansal Kriz Teorileri” nin ortaya koymuş olduğu kriz yolu, ülkemiz bankacılık sisteminde de yaşanmıştır. Özellikle 1980 sonrası dönemde finansal liberalizasyon ile birlikte iyi regüle edilmemiş (düzenlenmemiş) bankacılık sistemi krizlere karşı kırılgan hale gelmiştir.

- ✓ Türkiye'de bankalar asli görevlerini bir kenara bırakıp yüksek reel faiz ve aşırı değerli ulusal para politikasının olanaklı kıldığı yutdışından kredi alıp kamunun finanse edilmesi şeklinde işleyen süreç, mali kesimi olumsuz etkilemiş, bankacılık sisteminde ve finansal piyasalarda panik yaşanmasına ve beraberinde ekonomik krizlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur.
- ✓ Devletin, mevduat sigorta sisteminin kapsamının geniş tutması, bankalar arasındaki rekabeti ve maliyet –fiyat ilişkisini zedeleyerek bankaları fon toplamada riskli davranmaya ve mevduat reel faizlerini yükseltmeye itmiştir
- ✓ Ülkemizde kredi reel faizlerinin yüksek olması, bir taraftan düşük riskli kredi müşterilerini yüksek reel faizden kredi almamaya yönlendirerek, yatırımlarını ertelemelerine veya yapmamalarına neden olurken, diğer taraftan da çoğunlukla yüksek riskli müşterilerin kredi talebinde bulunarak, kredilerin geri dönmeme olasılığını arttırmalarına neden olmaktadır. Bu durum, yatırımların azalmasının yol açacağı sıkıntılar nedeniyle reel sektörde, batık kredilerin artmasının yol açacağı sıkıntılar nedeniyle de finansal sektörde ekonomik bunalımların ortaya çımasında etkili olabilmektedir.
- ✓ Türkiye'de yüksek enflasyonun, yüksek faizin, yetersiz yatırımın, popülist politikaların, rant ekonomisinin ve artan işsizliğin toplumsal bütüne yansıması gelir dağılımının bozulması şeklinde olmuştur. Bu önemli sorun sosyal barışı tehdit eder bir duruma gelmiş, ayrıca, siyasi alandaki oy kaymaları ve radikal arayışların da en önemli nedenlerinden biri haline gelmiştir.
- ✓ Uygulanan politikalar sonucunda 1980 sonrası dönemde Türkiye'de cari işlemler dengesinin çoğu yıllarda açık verdiğini ve bu açığın bazı yıllarda kabul edilebilir düzeyini aşarak ekonomik krizlerin temel nedenlerinden biri olduğu görülmüştür.
- ✓ Kısa ömürlü – istikrarsız hükümetler politik alanda istikrarsızlık yaratarak mevcut duruma ve geleceğe ilişkin hem ulusal hem de uluslararası reel ve finans çevrelerince belirsizliğin ve güvensizliğin oluşmasına neden olmaktadır. Bunun uzantısı ekonominin tedirgin–kırılgan olmasıdır.

Bu açıklamalar çerçevesinde,1980 sonrası dönemde uygulanan ekonomi politikaların ülkemizde makro ekonomik dengeleri istikrarsızlığa götürdüğü ve krize zemin hazırladığı ifade edilebilir. Meydana gelen bu istikrarsızlıkların her seferinde kısa dönemli istikrar paketleri ile geçiştirme çabası, sorunların birikmesine yol açarak daha derin krizlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur.

1980 sonrası dönemde ciddi boyutlardaki ilk kriz olma niteliğini taşıyan 1994 krizi, iç etkilerin yanı sıra daha çok dış etkiler sonucunda yaşanan 1998 krizi ve son olarak iç kaynaklı 2001 krizi çalışmamızın üçüncü bölümünde ele alınmıştır.

1994 yılına kadar Türkiye'de uygulanan ekonomi politikaları, kamu kesimiyle ilgili reformların yeterince yapılmamış olması yapısal sorunları artırırken, finans piyasalarının serbestleştirilmesi ve ekonomik aktivitelerin daha hassas ve kırılgan bir yapıya bürünmesi ekonominin daha da kötüleşmesine neden olmuştur. Ülke içinde durum böyle iken, uluslararası derecelendirme kuruluşları Moody's ve hemen ardından Standart and Poors'un Türkiye'yi kabul edilebilir risk düzeyinin altında değerlendirmeleri ile birlikte bir anda piyasalarda dalgalanma başlamıştır. Bu değerlendirme sadece Türkiye'nin borçlanma imkanına kısıtlama getirmemiş, bir anda yabancı sermayenin dışarı çıkmasına, TL.'nin değerinin düşmesine neden olmuştur. Böylece iç borçlanma krizi şeklinde patlak veren 1994 krizi yaşanmıştır. Bu nedenle, 1994 krizi, 1980'li yıllarda Türkiye'de ve gelişmekte olan diğer Latin Amerika ülkelerinde dış şokların etkisiyle yaşanan krizlere benzememektedir. Bu kriz, içsel dengesizlikler sonucu yaşanmıştır. Yaşanan kriz, dış ve iç borç stokunun toplamını arttırarak o döneme kadarki en yüksek düzeyine ulaştırmıştır.

Bu arada büyük miktarlarda açık pozisyonları olan bankalar zor durumda kalmıştır. Döviz kurundaki ani hareketler, yüksek kur riski taşıyan bankaların ödeme güçlüğü içine girmesine, bazılarının ise kapanmasına yol açmış ve döviz cinsinden kredi alanların çoğu da bankalara ödeme yapamaz hale gelmiştir. Bu durum hem bankacılık sistemi için hem de ekonominin geneli için büyük sorunlar yaratmıştır. GSMH büyüme hızı düşmüş, enflasyon oranları yükselmiş, işsizlik oranı artmış, imalat sanayi kapasite kullanım oranı düşmüştür.

Ekonomide meydana gelen bu krizin, hem bankacılık sisteminde hem de ekonominin genelinde istikrarsızlığa yol açması, bazı önlemlerin alınmasını kaçınılmaz kılmıştır. Böylece 1994 krizi sonrasında 5 Nisan İstikrar önlemleri hayata geçirilmiştir. Bu önlemlerin uygulanmasıyla kısa vadede olumlu sonuçlarının alınması krizin sona erdiğinin düşünülmesine yol açmış ve kriz öncesindeki gibi politikalara devam edilmesine neden olmuştur. Bütçe açıklarını azaltmaya yönelik ortodoks maliye ve para politikaları krizden hemen sonra uygulanmış, ilk altı ay sonunda hedefler büyük ölçüde gerçekleştirilmiş ve mali disiplin sağlanmıştır. Fakat, sonraki dönemlerde politikalardan

tavizler verilmiş, özellikle parasal genişleme önlenememiş ve mali disiplin sürdürülememiştir. Bu durum, var olan sorunların daha da derinleşmesine neden olmuştur.

1994 krizinin etkileri geçmeden Asya'da meydana gelen kriz tüm dünyayı ve Türkiye'yi etkilemiştir. Asya krizi, 1980'li yıllardaki borç krizinin etkilerinin büyük ölçüde ortadan kalktığı ve uluslararası finansmanda kriz yıllarının geride kaldığı yönündeki görüşlerin giderek yaygınlaştığı bir dönemde, hiç beklenilmedik bir bölgede ve hiç beklenilmedik bir boyutta (özel sektör içerikli) ortaya çıkmıştır. Bölge ekonomilerinin birbirine benzer yapıları ve karşılıklı etkileşimin yoğunluğu krizi kısa zamanda çok büyük boyutlara getirmiştir. Bölge ekonomisinin dünya ekonomisi içerisindeki yerinin gerek reel, gerekse finansal büyüklükler açısından oldukça önemli olması, krizin bölgesel olmaktan çıkıp global düzeye yaygınlaşmasına neden olmuştur. Asya krizine bağlı olarak ortaya çıkan Rusya krizi, uluslararası borçluluk sorunlarının giderek tırmanmasına neden olmuştur.

Türkiye ekonomisi de global krizden etkilenmiş ve özellikle 1998 yılının ikinci yarısından itibaren resesyonist bir süreci yaşamaya başlamıştır. Türkiye'nin bu süreçten etkilenmesinin ardındaki temel faktörler ise, 1980'li yıllarda başlayan dışa açılma uygulamaları ve bunun sonuçları olmuştur. Gerek sermaye hareketlerinde, gerekse dış ticaret alanlarında dışa açıklık derecesinin hızla artması ülkemiz ekonomisinin dış şoklara karşı hassasiyetini arttırmıştır. Dolayısıyla bir global kriz ortamında Türkiye ekonomisi de bir kriz yaşamaya başlamıştır. Bu süreç Rusya krizi ile birlikte daha yoğun hissedilmeye başlamıştır. Özellikle dış ticaret çerçevesinde başta tekstil, deri, demir-çelik, iplik olmak üzere bir çok sektörde hızlı bir daralma görülmüştür. Ancak, Global krizin Türkiye ekonomisine etkileri sınırlı bir düzeyde kalmıştır.

1998 Global krizi sonrasında Türkiye'de 2000–2002 dönemini kapsayan bir makro ekonomik program 9 Aralık 1999 tarihinde uygulamaya konulmuştur. Bu program Uluslararası Para Fonu (IMF) tarafından 3 yıllık bir süreyi kapsayacak olan Stand-by anlaşması ile de desteklenmiştir.

Döviz kuruna dayalı olarak hazırlanan Programın hedefleri; Enflasyonu düşürmek, Reel faiz oranlarını makul düzeylere indirmek, Ekonominin büyüme potansiyelini arttırmak, Ekonomideki kaynakların daha etkin ve adil dağılımını sağlamak biçiminde özetlenebilir.

Enflasyonla Mücadele Programının başladığı tarihten Kasım krizine kadar henüz bir yıllık süreç geçmişti ki, bu bir yıllık sürecin sonunda program hedeflerini aşan veya altında kalan gelişmeler olmuştur. Kamu maliyesi konusunda hükümetin program hedeflerine ciddiyetle uyması ve mali disiplini sağlaması sonucunda, kamu sektörü faiz dışı fazla hedefi aşılmış; hedefin üstünde kalan diğer önemli büyüklükler enflasyon oranı, cari açık ve büyüme oranı olmuştur. Döviz kuruna dayalı istikrar politikalarında başlangıçta ekonominin canlanacağı, tüketimin artacağı, enflasyon oranının istenen hızda düşmeyeceği ve cari açığın ortaya çıkacağı, yani "önce genişleme-sonra resesyon" çevriminin olacağı, programı yapanlar tarafından beklense de, beklenmeyen iç ve dış etkenler hedeflerin aşırı düzeyde aşılmasına yol açmıştır. Çünkü, program boyunca TCMB sterilizasyon uygulaması yapamadığı için, yabancı sermaye girişindeki artış, faiz oranlarının hızla düşmesinde rol oynamış; ancak öte yandan, dolar bazında reel faiz oranları yine de yabancı sermaye girişini teşvik edecek derecede yüksek seyretmiş; çünkü programın hedeflediği yıllık yüzde 20 devalüasyon hedefi fazlasıyla tutturulmuş ve bu arada yurtiçi enflasyon oranı bunun neredeyse 20 puan üstünde seyretmiştir. Bu dönemde görülen talep ve harcama artışı, bir taraftan ekonomiyi canlandırıp büyümeyi arttırırken, diğer taraftan istenen hızda düşmeyen bir enflasyon yaratarak anti-enflasyonist bir politika için dezavantaj oluşturmuştur. Enflasyondaki düşmeyi sınırlayan bir diğer etken de, dış ticarete konu olmayan mal ve hizmetlerde enflasyon bekleyişlerinin geriye dönük olması ve uzun dönemli sözleşmelere bağlı olması nedeniyle bu sektörde enflasyon ataletinin sürmesidir.

Sonuç olarak, yüzde 25 olması hedeflenen 2000 yılı sonu enflasyon oranı yüzde 39 olarak gerçekleşmiştir. Programın başlangıcında çok eleştirilen ve gerçekleşmesi mümkün görülmeyen yüzde 5-5.5'luk büyüme oranı hedefi de fazlasıyla aşılmıştır. Bu dönemde programda ortaya çıkan olumlu–olumsuz gelişmelere rağmen, tam olmasa da, programa güvenin sürmesi ve program hakkındaki şikayetlerin zayıf kalmasındaki temel etken, bir istikrar politikasından beklenenin ve geçmişteki deneyimlerin aksine ekonominin bir daralma değil, bir büyüme trendine girmiş olmasıdır.

Ancak, istenen hızda düşmeyen enflasyonla sabit döviz kurunun birleşmesi sonucunda ise yerli para aşırı değer kazanmış; cari işlemler açığı artmıştır.

Programda yaşanan tüketim, büyüme, enflasyon ve cari açıktaki ciddi hedef sapmalarının ve bazı yapısal reformlardaki gecikmelerin (Telekom satışının gecikmesi, kamu bankalarının satılamaması, bankacılık sektöründeki düzenlemelerin gecikmesi,

bütçe dışı fonların denetimlerinin gerçekleştirilememesi); gelirler politikasındaki yetersizlikler ve toplumun çeşitli kesimleriyle sağlanması gereken diyalog ve konsensüsün ihmal edilmesi, Kasım'a doğru programa duyulan iç ve dış güveni zayıflatmaya başlatmıştır. Programa duyulan güvenin azalması, Global Krizlerin de etkisiyle uluslararası sermayenin gelişen piyasalara daha ihtiyatla yaklaşması, 2000 yılının ikinci yarısında Türkiye'ye dış kaynak girişinin azalmasına yol açarak 2000 Kasım ve 2001 Şubat krizlerinin patlak vermesine yol açmıştır.

22 Şubatı takip eden günlerde finansal kriz derinleşerek mali ve reel sektörlerde sorunlara neden olurken, iktisadi politikaları yöneten takımda da değişiklik yapılmış ve de eş – anlı olarak IMF ile varılan yeni bir anlaşma çerçevesinde "Güçlü Ekonomiye Geçiş" adında yeni bir program uygulamaya konulmuştur.

Çalışmamızda incelediğimiz her üç kriz nedenleri bağlamında değerlendirildiğinde, birbirine paralel faktörler içerdikleri görülmektedir. 1994 krizinde içsel bir faktör olarak İç boçlanma daha ön plana çıkarken, 1998 krizinde dışsal faktör olarak dış ticaret ve kısa vadeli sermaye hareketleri önem kazanmıştır. 2001 krizinde ise daha çok içsel bir faktör olarak cari işlemler açığının ön plana çıktığı görülmektedir. Bu noktadan hareketle yaptığımız ekonometrik analiz, krizlerin yaşanmasında ekonomik faktörlerin etkisinin büyük olduğunu ortaya koymuştur. Ancak, bu modellerde ele aldığımız ekonomik kriz nedenlerinin bir krizin ortaya çıkışını açıklama gücü (determinasyon katsayısı=R^2) yüzde 75 olarak bulunmuştur. Bu durum bir ekonomik krizin ortaya çıkmasında ekonomik faktörlerin yanı sıra, politik, sosyal ve kültürel faktörlerinde etkili olduğunu göstermektedir. Bunun anlamı, Türkiye'de bir ekonomik krizin ortaya çıkmasında en büyük faktörün ekonomik dengesizlikler olduğu, ancak bu alanın tek başına etkili olmayıp, bunun yanı sıra politik, sosyal ve kültürel alanların da kriz yaşanmasında etkisinin bulunduğudur. Ayrıca, hem ekonometrik analiz hem de ortaya konulan ekonomik gelişmeler, krizin ortamının önceden oluştuğunu ancak, krizin olacağını söylemenin ve hele krizin zamanını öngörmenin yine de mümkün olmadığını ortaya koymuştur. Aksi durumunda da zaten bir kriz yaşanmaz, gerekli önlemler alınmış olurdu.

Diğer taraftan yaşanan krizler, mali ve reel sektörün önemli ölçüde daralmasına, istikrarın bozulmasına, kamu ve özel tüketimin gerilemesine, üretimin durmasına, çok sayıda iş yerinin kapanmasına ve milyonlarca kişinin işsiz kalmasına, kamu ve özel yatırımın azalmasına neden olmuştur. Bunun sonucunda ekonomi çok büyük oranda

daralırken, enflasyon oranları ise istikrarsızlığın, belirsizliğin sonucunda beklentilerin çok üzerine çıkmıştır.

Bu etkileri yaratan krizlere karşı alınabilecek önlemleri ortaya koymadan önce krizlerden çıkarabileceğimiz dersleri ortaya koymamız faydalı olacaktır. Bunları şöyle sıralayabiliriz;

- ✓ Piyasaların güvenini yitirmemek için sağlıklı makroekonomik politikalar izlenmesi gerektiği,
- ✓ Krizlerin en önemli nedeninin eksik değerlenmiş kur politikasından kaynaklandığı, bir başka deyişle gerçekçi kur politikası uygulaması gerektiği,
- ✓ Kısa vadeli uluslararası sermaye hareketlerinin yönü ve niteliğinin dikkatli bir şekilde incelenmesi, buna ilaveten, kısa vadeli borcun kullanılabilir dış rezervlere oranının makul ve uluslararası boyutta kabul edilen seviyelerde olması gerektiği,
- ✓ Geçmişte yaşanan krizlerde, zayıf bankacılık sisteminin en önemli etken olduğu, sağlıklı ve şeffaf bankacılık sisteminin, gelecekte olabilecek bir krizi önlemek için mutlaka gerektiği, risk alma stratejilerinin piyasa sistemine uygun olması, bilanço dışı kalemler ve sınır ötesi ödünç verme işlemlerinin sıkı bir disiplin içinde yürütülmesi gerektiği,
- ✓ Alınan dış borçların geri ödenebilmesi için, mutlaka talep potansiyeli bulunan üretken alanlara yönlendirilmesi gerektiği,
- ✓ Kısa vadeli yabancı sermaye ile uzun vadeli yatırımların finanse edilemeyeceği,
- ✓ Döviz kurunu çıpa yapan programların, para kurulu benzeri bir düzenleme ile desteklense de, genel olarak başarılı olmadıkları,
- ✓ Sorunlu bir bankacılık kesimi ve yüksek açıklarla üzerinde politika yapılan bir kamu kesimi olan ülkelerde döviz kuruna dayalı programların kısa sürede krizle bitme olasılığının çok yüksek olduğu,
- ✓ Eğer Döviz kuruna dayalı program mutlaka uygulanacaksa, kur çıpasından çıkış için programın kredibilitesinin düşmesini beklememek gerektiği, çıkışı en güçlü zamanda yapmanın daha iyi olacağı,
- ✓ Bu bağlamda, çıkış için en uygun zaman dış kaynak girişinin en çok görüldüğü zaman olduğu,

şeklinde dersler çıkarmak mümkündür. Krizlerden çıkartılan bu derslerin de katkısıyla yeni krizlerin olmaması veya olabilecek krizlerin derinleşmemesi ve ülkede ekonomik istikrarın sağlanması açısından alınabilecek önerileri aşağıdaki gibi sıralayabiliriz;

- ✓ Ülkemizde ekonomik alanda yaşanan sorunların ekonomik süreç, ekonomik yapı, ekonomik sistem ve düzen olmak üzere üç boyutlu olması nedeniyle, uygulanacak istikrar programı da bu boyutları dikkate alarak kısa, orta ve uzun vadeli hedeflere sahip olmalıdır. Kısa vadede ekonomik süreç boyutundaki büyüme, dış denge, fiyat istikrarı, gelir dağılımı ve istihdam gibi sorunlar, orta vadede mali sektörün güçlendirilmesi, kamunun yeniden yapılandırılması gibi ekonomik sistem ve düzen sorunları, uzun vadede ise çarpık sektörel, bölgesel, teknolojik yapı gibi ekonomik yapı sorunları çözüme ulaştırmalıdır. Bu amaçla da;

• İstikrar programları istikrar süreçleri ile tamamlanarak desteklenmelidir. İstikrar programları ve istikrar süreçleri birbirinden farklı, fakat birbirini tamamlayan olgulardır. İstikrar programları içsel veya dışsal faktörlerin neden olduğu bir kriz sonrasında, kısa dönemde ekonomide yaşanan darboğazı gidermek için, acil önlem paketi olarak uygulanan programlardır. İstikrar süreçleri ise ekonominin varolan yapısını yeni bir yapıya dönüştürmek için gerekli görülen yapısal reformların ve kurumsal düzenlemelerin gerçekleştirildiği uzun bir süreçtir. Ekonominin kısa dönem dengesi, istikrar programları ile sağlanabilmekte, fakat, ekonomiyi yeniden sağlıklı bir yapıya ve sürdürülebilir büyüme trendine taşımak istikrar sürecinin tamamlanmasıyla mümkün olmaktadır.
• Bu süreçte, tek bir istikrar programına sıkı sıkıya bağlı kalmak yerine, başarılı istikrar programları uygulayan İsrail ve Latin Amerika ülkeleri gibi bazı temel prensiplerden vazgeçmemek kaydıyla birden fazla, birbirini tamamlar nitelikte programlar uygulanmalıdır.

• Uygulanacak olan istikrar programının Türkiye'nin kendine özgü ekonomik, toplumsal, kültürel, politik, coğrafi ve tarihsel özelliklerini dikkate alması istikrara ulaşma açısından önemlidir.

• İstikrar sürecinde, serbestleştirilmiş olan piyasaların iyi düzenlenmesi ve piyasaların güçlendirilmesine çalışılmalı, finans kesimi ve reel kesim arasındaki bağın kuvvetlendirilmesine, sürdürülebilir büyüme hedefini gerçekleştirme yönünde üretkenlik artışı sağlanmasına öncelik verilmelidir.

• Uygulanacak olan İstikrar programının başarılı olabilmesi için beş temel politikayı içermesi gerekmektedir. Bunlar; sıkı maliye ve para politikaları, fiyat ve ücret kontrollerine dayanan gelirler politikası, döviz kurunun veya para arzının kontrol altında tutulmasının temel nominal çıpa olarak seçilmesi, ekonomik dönüşümün gerektirdiği

finans piyasalarının ve sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesi ile kamu kesiminin yeniden yapılandırılmasından oluşan yapısal reformların uygulanması, dışarıya net kaynak (borç ana parası ve faiz) aktarımının azaltılmasıdır.

• Bu önlemleri içeren bir istikrar programının başarısı için, programın hazırlanmasında ve uygulanmasında toplumsal uzlaşma sağlanmalıdır.

• İstikrar, "uzun ve sancılı" bir süreçten sonra kazanılmaktadır. Yüksek maliyetlerden kaçış yoktur. Eğer enflasyon düşürülmek ve istikrara ulaşılmak isteniyorsa, politika uygulayıcılarının bu maliyeti gelecek dönemlere ertelemek yerine, yüreklilikle bugünden üstlenmeleri gereklidir. Hükümetin enflasyonla mücadeledeki kararlılığını ve istekliliğini, tutarlı ve ciddi politika uygulamalarıyla halka yansıtması gereklidir. Siyasilerin, ekonomik politika uygulamalarında kurumsal-anayasal kontrol mekanizması yoluyla mümkün olduğunca objektif davranmaları sağlanmalıdır.

- ✓ Nüfus artış hızı mutlaka düşürülmelidir,
- ✓ Reel devalüasyon çok gerekmedikçe yapılmamalıdır.
- ✓ Sermaye piyasası, firmaların ve kamunun finansman açıklarının kapatıldığı spekülatif finans merkezi olmaktan çıkarılmalı, kendisinden beklenen uzun vadeli yatırımlar için gerekli fonların sağlandığı ve üretken alanlara yöneltildiği bir piyasaya dönüştürülmelidir,
- ✓ Kamu gelirlerini artırmak ve vergiyi tabana yaymak için Kayıt dışı ekonomi önlenmelidir. Bu amaçla devlet, adil ve işler bir vergi yasası çıkararak, topladığı vergileri toplumun yararına ve verimli alanlarda kullanmalıdır. Ayrıca, devletin vatandaşlarına, toplamış olduğu verginin nerelerde, nasıl ve ne amaçla kullanıldığını bildirecek ve bunun vatandaş tarafından denetimine açık olacak gerekli yasal düzenlemeler yapılmalıdır. Vatandaş ise, devletin uygun gördüğü ve yasalarla düzenlenen vergiyi ödemelidir,
- ✓ Türkiye'de birçok sorunun kaynağı olan kamu açıkları, devletin uzun vadeli ekonomik istikrarı sağlaması için mutlaka düşürülmelidir; bunun için de, kamu harcama artışını yavaşlatıp, kamu gelir artışını hızlandırmak gerekir. Bu amaçla, öncelikle kamu kesimindeki savurganlık, yolsuzluk, gizli işsizlik ve ücret dengesizlikleri giderilmeli; yüksek iç borç-yüksek faiz-kısa vade-yüksek iç borç kısır döngüsü kırılmalıdır,
- ✓ Türkiye'de ekonomik gelişmenin lokomotifi olarak ele alınan reel-özel sektörün katma değer artışı sağlayacak, teknolojiyi geliştirecek ve yeni istihdam yaratacak yatırımları teşvik edilmelidir. Bu yatırımlar için tasarruf kaynağı olarak, Türkiye'nin tasarruf

yaratma potansiyelinin ancak bir kısmı kullanılmakta olduğu dikkate alınarak, Ülkemizde millî gelir içinde yüzde 20-22 civarında seyreden tasarrufun oranı arttırılmalıdır. Eğer Türkiye yatırımlarını tasarruf potansiyelinin ötesinde artırmak için yabancı kaynak gerekiyor ise bu kaynak projeler çerçevesinde uluslararası kuruluşlardan orta ve uzun vadeli kredilerle sağlanmalıdır.

- ✓ Türk ekonomisinin en zayıf kaldığı konulardan birisi mali sektörün yönetim ve denetimidir. Bunun için de, mali sistemin yeniden yapılanması gerekmektedir. Bu amaçla, mali sektörle ilgili tüm kurumlar yeniden gözden geçirilmeli ve özellikle de mevduata verilen yüzde yüz oranındaki garanti kaldırılmalıdır. Ekonominin gücünün üzerinde banka kurulmasına izin verilmemeli, gözetime alınmış bankaların bu konumunu yıllarca sürdürmesine seyirci kalınmamalı, Türkiye'de yaygın bir yapılanma içinde olan holding bankalarının kaynaklarını verimli olmayan iştiraklerine ve haksız rekabet uyandıracak tarzda kullandırmaları önlenmeli ve banka faaliyetleri yeterince denetlenmelidir.
- ✓ Dış ticarettin, tek bir ürüne ve ülkeye endeksli olmasının yerine çeşitlendirilmiş alternatifi olan ürün ve ülkelerle yapılması, bu amaçla esnekliği düşük, emek yoğun mal ve hizmet ihracatı yerine katma değeri ve esnekliği yüksek, teknolojiye dayalı mal ve hizmet ihracatı sağlanmalıdır. Bunun için de, AR-GE çalışmaları arttırılmalı, teknoloji kullanılmalı, dış girdi bağımlılığı azaltılmalı, alanında uzman kişilerin oluşturduğu strateji geliştirecek bir kurum oluşturulmalıdır.
- ✓ Devletin ekonomide mal ve hizmet üreten konumundan çıkarak denetleyen konumuna geçmesi, bu amaçla da tüm devlet denetleme birimlerinin yeniden yapılandırılarak etkinliğinin arttırılması gerekmektedir.
- ✓ Politik istikrarın ve güvenin sağlanması, bu amaçla demokrasinin önünde engel her türlü anti demokratik yasanın kaldırılması ve mevcut seçim yasalarının değiştirilmesi gerekmektedir.
- ✓ Bütün uygulamalarda vatandaşın desteğinin alınabilmesi için; vatandaş ile diyalog kurulmalı, uygulamaların amacı anlatılmalı ve etkin bir eğitimle vatandaş bilinçlendirilmelidir.

Ortaya koymuş olduğumuz önlemlerle ülkemizde, kısa dönemde ekonomik süreç sorunları, orta dönemde ekonomik sistem ve düzen sorunları ve uzun dönemde de ekonomik yapı sorunlarının giderilerek, makroekonomik dengelerde AB hedeflerine ulaşılmış olacaktır. Ancak, bu hedeflere ulaşmak için politika uygulayıcılarının, ekonomiyi doğru yönlendirmesi ve yönetmesi ön koşuldur. Bu da politik istikrar ve kararlılık ile sağlanabilir.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

KİTAP LİSTESİ

AKAYA, Şahin., PAZARLIOĞLU, M. Vedat., Ekonometri II, Erkam Matbaacılık, 2. Basım, İstanbul, 1998.

AKDİŞ, Muhammet, Global Finansal Sistem Finansal Krizler ve Türkiye, Beta Yayınları, İstanbul, 2000,

AMİN, Samir., I accummulation a l'Echelle Mondiale, Editions Antropo, Paris, 1971.

APAK, Sudi., Türkiye'de ve Gelişmekte Olan Ülkelerde Ekonomik İstikrar Uygulamaları, Altın Kitaplar, İstanbul, 1993.

AREN, Sadun., İstihdam, Para ve İktisadi Politika, Ankara, 1960.

BARRE, Raymond., Economice Politique, puf, 1996.

BARTOLİ, H., les theorles des marxistes. Fluctuations Economiques Domat-Mmontchrestion, Paris, 1954.

BAŞOL, Koray., Türkiye Ekonomisi, Anadolu Matbaası, İzmir, 2000.

BERKSOY, Taner., Makro Ekonomik Politikalar, Türk Ekonomisine Sosyal Demokrat Çözümler, Cilt:1, Türkiye Sosyal ve Ekonomik Siyasal Araştırmalar Vakfı, İstanbul, 1991.

BORATAV, Korkut., İktisat Tarihi (1981 – 1994), Bugünkü Türkiye 1980 – 1995, Cem Yayınevi, İstanbul, 1995.

BRUNKHORST, H., Crisis, The Blackwell Dictionary of Twenthieth-Century Social Thought, Blackwell, Oxford, 1995.

COULBOİS, Paul., Les fluctuations Economiques dans la pensé de A. H. Hensen Fluctuations economiques. Domat-Montehréstien pans, 1954.

DEMİR, Ömer., Kurumcu İktisat, Konya, 1996.

DİNLER, Zeynel., Mikro İktisat, Ekin Kitabevi Yayınları, On birinci baskı, Bursa, 1996.

ERDOĞAN, Niyazi., Dünya ve Türkiye'de Finansal Krizler, Yaklaşım Yayınları, Ankara, 2002.

ERKAN, Hüsnü., Bilgi Uygarlığı İçin Yeniden Yapılanma, İmge Kitabevi, Ankara, 2000.

ERKAN, Hüsnü., Ekonomi Politikasının Temelleri, Kardeşler Ciltevi, Üçüncü Baskı, İzmir, 1997.

ERTÜRK, Emin., Para İkamesi, Uludağ Üniversitesi Yayınları, Bursa, 1991.

ESTEY, J. Artur., Business Cycles, Prentice- Hall Inc., 1956.

FREYSSİNET, J., Le Chamage, La Decouverte, Reperes serisi, 2. baskı, Paris, 1987.

GUİTTON, Henri., Fluctiations et croissance economique, Dalloz, 1967.

GUJARATİ, Damodar N., Basic Econometics, McGraw-Hill İnc.,Literatür Yayıncılık, Third Edition, USA, 1995.

GÜRAN, Nevzat., Makro Ekonomik Analiz, Karınca Matbaacılık, İzmir, 1996.

HABERLER, G., Prospérite et Dépression. Societes des Natıones, Geneve, 1937.

HİÇ, Mükerrem., Büyüme Teorileri ve Azgelişmiş Ülkeler, İ.Ü.Yayınları, İstanbul, 1976.
KARACAN, Ali İhsan., Bankacılık ve Kriz, Finans Dünyası Yayınları, İstanbul, 1996.

KAZGAN, Gülten., İktisadi Düşünce, Bigi Yayınları, İstanbul, 1974.

KAZGAN, Gülten., Yeni Ekonomik Düzende Türkiye'nin Yeri, Altın Kitaplar, İstanbul, 1995.

KEPENEK, Yakup., YENTÜRK, Nurhan., Türkiye Ekonomisi, Remzi Kitabevi, 10. Basım, İstanbul, 2000.

KEYDER, Nur., Para-Teori-Politika-Uygulama, O.D.T.Ü., Ankara, 1998.

KEYNES, J. M., İstihdam, Faiz ve Para Genel Teorisi, (Çev.Asım Baltagil), Fakülteler Kitabevi, İstanbul, 1969.

KORUYAN, Adil., Sermaye Piyasası, 2001.

MORGAN, B., Monetarists and Keynesians, The Macmillan Press, London, 1978.

PARASIZ, İlker., 5 Nisan Kararları, Nedenleri ve Olası Etkileri, Busiad, Bursa, 1994.

PARASIZ, İlker., Kriz Ekonomisi, Ezgi Kitabevi Yayınları, İkinci Baskı, Bursa, 1996.

PARASIZ, İlker., Modern Makro Ekonominin Temelleri, Ezgi Kitabevi, 2. Baskı, Bursa, 2000.

PARASIZ, İlker., Para Banka ve Finansal Piyasalar, Ezgi Kitabevi, 6.baskı, Bursa, 1997.

ROSİER, Bernard L., İktisadi Kriz Kuramları, (Çev.Nurhan Yentürk), İletişim Yay., İstanbul, 1992.

RÖPKE, W., Konjonktür ve Buhranlar, İstanbul, 1947.

SAVAŞ, Vural., Keynezyen İktisat Yıkılırken, Fatih Yayınevi Matbaası, İstanbul, 1984.

SAVAŞ, Vural., Konjonktür Hareketleri, Konjonktür Hareketleri ve Türkiye Eki, Ay yıldız Matbaası, Ankara, 1973.

SHAİKH, A., An Introduction to the History of Crisis Theories, US Capitalism in Crisis, URPE, New York, 1978.

TOPRAK, Metin., Türk Ekonomisinde Yapısal Dönüşümler 1980-1995, Turhan Kitabevi, Ankara, 1996.

UNAY, Cafer., Ekonomik Konjonktür, Ekin Kitabevi Yayınları, 5. Baskı, Bursa, 1996.

URAS, Güngör., Ekonomide Özal'lı Yıllar, 1980-1990, Afa Yayınevi, İstanbul, 1993.

UYSAL, Yaşar., BALAYLAR, Nilgün Acar., Global Gelişmeler ve Ulusal Koşullar Işığında Türkiye İçin Kur Sistemleri Seçenekleri, İzmir, 2003.

UYSAL,Y., MAZGİT, İ., ÇETİNKAYA, M., Türkiye ve Gelişmekte Olan Ülkelerde İstikrar Programları ve Türkiye İçin Bütüncül Bir Yaklaşım, İzmir, 1995.

MAKALE VE TEBLİĞLER LİSTESİ

AKAT, Asaf Savaş., "Küçülmenin Kaynakları", www.ibun.edu.tr/akat.

AKLİN, A., "Cari İşlemler", **Ekonomi Ansiklopedisi,** 1 Numara ve Hearst Yayıncılık – Paymaş Yayınları, 1997.

AKLİN, E., AKKAYA, Ş., "Gelir Dağılım", **Ekonomi Ansiklopedisi,** 1 Numara ve Hearst Yayıncılık – Paymaş Yayınları, 1997.

AKYÜZ, Abdullah., "Tek Günah Keçisi IMF mi?", **İktisat İşletme ve Finans Dergisi,** Sayı:195, Haziran 2002.

AKYÜZ, Yılmaz., BORATAV, Korkut., "Türkiye'de Finansal Krizin Oluşumu", **İktisat İşletme ve Finans Dergisi,** Ağustos 2002.

AKYÜZ, Yılmaz., GORE, C., "The Investment-Profits Nexus in East Asian Industrialiation", **UNCTAD, Discussion**, Paper No 91, 1994.

BERKSOY, Taner., "Global Kriz", **Analiz Dergisi,** Haziran 1998.

BORATAV, K., TÜREL, O., ve YENTÜRK, N., "Adjustment, Distribution and Accumulation", Research Paper, Geneva, **UNCTAD**., 1996.

ÇAKMAN, K., ÇAKMAK, U., "Krizin Oluşumu Üzerine Yorumlar ve Prognoz", **İktisat, İşletme ve Finans Dergisi,** Ağustos 2001.

DEMİR, Osman., "Türkiye'de Kamu Açıkları ve Artış Sebepleri", **D.E.Ü.İ.İ.B.F. Dergisi,** Cilt:16, Sayı:2, Yıl:2001.

DOCKES, P., ROSİER, B. L., "Histoire Ambique", **Croissance et developpement en question**, PUF, Paris, 1988.

DOĞANLAR, Murat., BAL, Harun., "Global Kriz, Gelişmekte Olan Ülkeler ve Türkiye", **Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,** Valume:IV/No:1, Ocak 2001.

DORNBUSCH, Rudiger., "The Folly, the Crash and Beyond: Economic Policies and the Crisis", **İn Sebastian Edwards and Naim (editors) Meksico**, Washington D.C., Carnegie Endowment, 1994.

DORNBUSCH, Rudiger., "Ortaya Çıkan Piyasa Krizleri Üzerine", **İktisat Dergisi,** (Çev. Özge İdiş), Sayı: 410, 2001.

EİCHENGREEN, BARRY J., & MASSON, PAUL., "Exit Strategies: Policy Options for Countries Seeking Greater Exchange Rate Flexibility", **IMF Occasional Paper,** No: 168, 1998.

Ekonomik Araştırmalar Dairesi (Dış Ticaret Müsteşarlığı), "Doğu Asya Krizi", **Dış Ticaret Dergisi,** Asya Krizi Özel Sayısı, Mart 1998.

ERİNÇ, Erinç., "Türk Ekonomisinde Krizin Oluşumu", **Harb-İş Sendikası Araştırma Raporu**, Ankara, 1994.

ERTUNA, Özer., "2000 Yılı İstikrar Programının Dokuz Ay Sonuçları", **Muhasebe ve Finansman Öğretim Üyeleri Derneği Dergisi,** Sayı:9, 2001.

FİSCHER, Stanley., "Comments on Dornbusch an Werner", **Brokings Papers on Economics Activity,** No: 1, 1994.

FİSCHER, Stanley., "Exchange Rate Regimes: Is the Bipolar View Correct?", Paper Presented at the American Economics Association Meeting, New Orleans, 6 January 2001.

FİSCHER, Stanley., "Real Balances, the Exchange Rate and Indexation: Real Variables in Disinflation", **Quarterly Journal Economics,** Sayı: 103, 1988.

IMF, "International Capital Markets Update", **Finance and Development,** v. 33, n: 4, 1996.

KAFAOĞLU, Başer Arslan., "Göz Göre Göre Gelen Kriz", **İleri İki Aylık Gençlik ve Siyaset Dergisi,** Mayıs – Haziran 2001.

KAZGAN, Gülten., "Küreselleşmiş Dünyada Küreselleşen Türkiye'nin Krizleri", **İktisat Dergisi,** Sayı: 410 – 411, 2001.

KAZGAN, Gülten., "Paket Çok Yetersiz", **İktisat Dergisi,** Sayı: 349, Mayıs-Haziran 1994.

KEYDER, Nur., "Türkiye'de 2000-2001Krizleri ve İstikrar Programları", **İktisat, İşletme ve Finans Dergisi,** Haziran 2001.

KILKIŞ, Yıldırım., "4 Şubat Karaları", **Banka ve Ekonomik Yorumlar,** Sayı:3, Mart 1988.

KILKIŞ, Yıldırım., "Genel Manzara", **Banka ve Ekonomik Yorumlar,** Sayı:4, Nisan 1988.

KIZILYALLI, Hüsnü., "Türkiye'de Enflasyon ve 1999 Stand-by Anlaşması", **Vergi Dünyası,** Sayı: 236.

KİBRİTÇİOĞLU, Aykut., "Türkiye'de Ekonomik Krizler ve Hükümetler, 1969-2001", **Yeni Türkiye Dergisi,** Yıl:7, Sayı:41, 2001.

KRELLE, W., “Modele de Croıssance et deprevision”, **Cahiers de l’ISEA.,** decemhre 1963.

KRUGMAN, P., “Crises: The Next Generation”, www.mit.edu/krugman/

KRUGMAN, Paul., “Analytical Afterthoughts on the Asian Crisis”, **MIT,** Boston.

KRUGMAN, Paul.,“A Model of Balance of Payments Crises”, **Journal of Money, Credit and Banking,** Valume: 11, Agust 1979.

KUCZYNSKİ, P. P., “İnternational Capital Flows to Latin America: What is the Promise?”, **Proceedings of the World Bank Annual Conference on Development Economics,** 1992.

KUTLAR, Aziz., ŞİMŞEK, Muammer., “Türkiye’de Bütçe Açıklarının Dış Ticaret Açıklarına Etkileri, Ekonometrik Bir Yaklaşım”, **D.E.Ü.İ.İ.B.F. Dergisi,** Cilt:16, Sayı:1, Yıl:2001.

MARTİNEZ, G. O., “Financial Crisis in Emerging Markets”, **Fianace and Development,** vol. 35, No: 4, 1998.

MİSHKİN, F., “Assymetric İnformation and Financial Crises: A Developing Country Perspective”, **World Bank,** 1996.

MİSHKİN, F., “Preventing the Financial Crises: An International Perspective”, **Manchester School,** Vol. 62, 1994.

OYAN, Oğuz., “Türkiye’de Maliye Politikaları”, Türkiye Ekonomisi, **Türkiye Ekonomi Kurumu,** Ankara, 1992.

ÖZBİLEN, Şevki., “Küresel Mali Kriz ve IMF Politikalarının Ulusal Mali Sisteme Etkileri”, **Finans Dünyası,** Aralık 2001.

ÖZMUCUR, Süleymen., “Yeni Milli Gelir Serisi ve Gelirin Fonksiyonel Dağılımı”, **ODTÜ Gelişme Dergisi,** Cilt 23, 1996.

PALAMUT, Mehmet E., GİRAY, Filiz., “Cumhuriyetten Günümüze Yaşanan Mali Krizler ve Uygulanan Politikalar”, **Yenin Türkiye Dergisi,** Yıl: 7, Sayı: 41, Eylül – Ekim 2001.

PAYA, Merih., “Uzakdoğu Krizi ve Türkiye”, **İstanbul Sanayi Odası Dergisi,** Mart 1998.

TEKKOYUN, İsmail., “İstikrar Programının İlk Sonuçları ve 6 Aralık Kararları”, **Vergi Dünyası,** Sayı: 234, Şubat 2001.

TEMEL, A., BOYAR, E., SAYGILI, Ş., “Türkiye Ekonomisinde Yapısal Değişim (1946 – 2001)”, **DPT Dergisi,** Özel Sayı-DPT’nin Kuruluşunun 42. Yılı. 2001.

TİNBERGER, J., “Verifications statistiques des theories des Cycles Economiques”, **I ve II societes des nations**., Geneve, V.II., 1939.

TUNCER, Nihal., “Para Krizleri ve Türkiye”, **İktisat Dergisi,** Sayı: 410-411.

TÜRKKAN, Erdal., “Türkiye’de 2001 Ekonomik Krizi ve Güven Faktörü”, **Yeni Türkiye Dergisi,** Sayı: 41, Eylül – Ekim 2001.

UYGUR, Ercan., “2000 Kasım ve 2001 Şubat Krizleri; Değerlendirmeler ve Öneriler”, euygur@dialup.ankara.edu.tr.

UYSAL, Yaşar., “Bölüşüm İlişkileri ve Bu İlişkilerin Düzenlenmesinde Etkili Olabilecek İktisat Politikalarının Değerlendirilmesi – Türkiye Örneği”, **Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,** Cilt: 1, Sayı: 2, 1999 (a).

ÜLENGİN, Burç., “Bütçe Açığı, Parasal Büyüme, Enflasyon, Döviz Kuru ve Üretim Arasındaki Nedensellik İlişkileri: Türkiye Üzerine Bir Uygulama”, **ODTÜ Gelişme Dergisi,** Sayı:22, Yıl:1995.

ÜNDÜL, Gonca., “Derecelendirme Notları”, **İstanbul Sanayi Odası Dergisi,** Sayı: 373, 1997.

WAXMAN, M., “A Legal Framework for Systemic Bank Restructuring”, **The World Bank,** 1998.

YELDAN, Erinç., “Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı Üzerine Değerlendirmeler”, **İleri İki Aylık Gençlik ve Siyaset Dergisi,** Mayıs-Haziran 2001.

YENTÜRK, Nurhan., “Ajustement et Accumulation”, **La Tuquie, Canadian Journal of Development Studies,** vol, xıx, no 1, p.55, 1998.

DİĞER KAYNAKLAR

“Global Economic Prospects and The Developing Contries”, **World Bank Report,** vol. 99, 1998.

3 Mayıs 2001 Tarihli Niyet Mektubu, www.hazine.gov.tr.

9 Aralık 1999 Stand-by Anlaşması, www.hazine.gov.tr.

Business Dergisi, Sayı: 11, Ekim 1998.

Capital Dergisi, Sayı: 10, Ekim 1998.

Capital Turkey, “Economic Outlook for 1996”, Temmuz 1996, İstanbul.

Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, “Sosyal Güvenlik Sisteminde Reform”, **www.calısma.gov.tr.**

DİE İstatistik Yıllıkları, “DİE İzmir Bölge Müdürlüğü Kütüphanesi”, Çankaya, İzmir.

DPT Ekonomik ve Sosyal Göstergeler, www.dpt.gov.tr.

DPT’nin 8.Beş Yıllık Kalkınma Planı kapsamında oluşturduğu “Gelir Dağılımının İyileştirilmesi ve Yoksullukla Mücadele” İhtisas Komisyonunun Raporu.

ERCİYESTEPE, Süleyman., “Global Kriz ve Türkiye Ekonomisine Etkileri”, **Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi,** 1999.

ERÇEL, Gazi., “Global Ekonomik Kriz ve Türkiye”, **Deutsche Bank: Emerging Market Conference Deutsche Bank Semineri,** Washington D.C., 3 Ekim 1998.

ERÇEL, Gazi., “Krizin Öncü Göstergeleri”, **Dünya Gazetesi,** 25.06.2003.

HAK-İŞ Konfederasyonu, “Ekonomik Kriz, Yoksulluk, Reel Ekonominin Düzeltilmesi İçin Alınması Gereken Önlemler”, Ankara, 12 Aralık 2001.

IMF, IMF Pres Release No.01/23, 15 May 2001.

İMKB Web Sitesi: www.imkb.gov.tr.

İMKB, Sermaye Piyasası ve Borsa Temel Bilgiler Kılavuzu, İMKB Yayınları, 14. Basım, İstanbul.

İMKB, “Global Kriz ve Türkiye’ye Etkileri”, **İMKB Konferans ve Panel Serisi – 1,** 25 Kasım 1998.

İMKB, “Güneydoğu Asya Krizi: Türkiye Ekonomisi ve İMKB’ye Etkiler”, Yayın No: 1998-47.

İstanbul Ticaret Odası, “Küreselleşme Sürecinde Finansal Krizler ve Finansal Düzenlemeler”, Yayın No: 2001-47, İstanbul, 2001.

İTO, “Asya Krizi, Uzakdoğu Finans Krizinin Türkiye Ekonomisi Üzerindeki Etkileri”, **İMKB Araştırma Müdürlüğü,** 21 Nisan 1998.

İzmir Sanat-Hümanist Düşünce Derneği, “İstikrar Programı ve Bankacılık Sektörü Krizi Arasındaki İlişkiler”, **Para Politikaları, Bankacılık ve Ekonomik Kriz Paneli,** Mayıs 2001.

Merkez Bankası Başkanı Gazi ERÇEL'in 9 Aralık 1999 Tarihli Konuşması, www. tcmb.gov.tr.

Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (2001 – 2005), Resmi Gazete, Sayı: 24567, 28 Ekim 2001.

TCMB, "Yıllık Rapor 1997", Ankara, 1998.

TİSK, "Avrupa Birliğinde Kayıtdışı Çalışma Konusunda İzlenen Politikalar ve Türkiye Açısından Değerlendirilmesi", TİSK Yayınları, 2000.

Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası Elektronik Veri Dağıtım Sistemi, www.tcmb.gov.tr.

Türkiye Odlar ve Borsalar Birliği, "1994 Ekonomik Rapor".

TÜSİAD, "Turkish Economy '97", İstanbul, Temmuz 1997.

Uluslararası İlişkiler Dairesi, "Doğu Asya Ülkelerindeki Ekonomik Kriz ve İthalatımız Açısından Değerlendirilmesi", **İthalat Genel Müdürlüğü,**

UNCTAD, "Trade and Development Report", Geneva, 1992.

UYSAL, Yaşar., "Türkiye'de Mevcut Ekonomik Durum ve Alınması Gereken Önlemler", Ders Notları, 1999.

www.bagimsizsosyalbilimciler.org.

www.ekomturk.com

www.google.com

www.imf.org.

www.nber.org.

www.worldbank.org.

TÜRKİYE'DE 1980 SONRASI DÖNEMDE YAŞANAN EKONOMİK KRİZLERİN ANALİZİ

Doç. Dr. Üzeyir AYDIN

Bu çalışmada, Türkiye'de 1980 sonrası dönemde gündeme gelen yapısal dönüşüm ile birlikte ortaya çıkan ekonomik gelişmeleri değerlendirebilmek, ekonomik krizlerin bir daha yaşanmasını engelleyecek gerekli önlem ve politikaları ortaya koyabilmek için Türkiye'de 1980 sonrası dönemde yaşanan ekonomik krizler analiz edilmiştir.

Bu amaçla, bir ekonomik krizin nasıl bir ortamda ortaya çıkabileceği teorik olarak incelenerek, olası kriz türleri ile bu krizlerin içsel ve dışsal boyuttaki ekonomik, politik, sosyo-kültürel nedenleri araştırılmıştır. Genel olarak ortaya konulan ekonomik krizlere ilişkin teorik yaklaşımlardan sonra konu Türkiye bağlamında ele alınmıştır.

Bu incelemeler, Türkiye'de ortaya çıkan ekonomik krizlerin başlıca nedenlerinin ekonomik, politik ve sosyo-kültürel alanlardaki dengesizliklerin oluşturduğunu göstermiştir. Bu dengesizliklerin yanı sıra uygulanan istikrar programlarının getirmiş olduğu ilave nedenler ve uluslararası koşullardaki krizi besleme yönündeki gelişmelerin varlığının Türkiye'deki ekonomik krizlerin nedenlerine çok karmaşık bir yapı kazandırdığı anlaşılmıştır.

Böyle bir yapı içinde ortaya çıkan 1994, 1998 ve 2001 yılı krizlerinin Türkiye'de ekonomik ve sosyal maliyeti çok yüksek olan kayıplara neden olduğu, uygulanan istikrar programlarının ise her seferinde yeniden başa dönülmesi gibi başarısız sonuçlar doğurduğu görülmüştür.

Bu incelemeler, Türkiye'de yaşanan krizlerin bir daha yaşanmaması için alınacak önlemlerin hem ulusal hem de uluslararası çok yönlü koşulların dikkate alınması ve uygulamaya konulan önlemlerin kararlı bir biçimde uygulanması zorunluluğuna işaret etmiştir.

İZMİR AKADEMİ DERNEĞİ

ISBN: 978-6-05710-298-0

9 786057 102980

www.izmirakademi.org
Yayınevi | Akademik Dergiler
Proje | Eğitim | Konferanslar
@izmirakademidernegi @35izmirakademi @izmirakademidernegi
YERLİ ÜRETİM